T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ

ANABİLİM DALI

SOSYAL PSİKOLOJİ TEORİLERİ BAĞLAMINDA İNANCIN BİREYLER VE GRUPLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ

Doktora Tezi

Ahmet Özalp

ANKARA-2015

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ

ANABİLİM DALI

SOSYAL PSİKOLOJİ TEORİLERİ BAĞLAMINDA İNANCIN BİREYLER VE GRUPLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ

Doktora Tezi

Ahmet Özalp

Tez Danışmanı

Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu

ANKARA-2015

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ

ANABİLİM DALI

SOSYAL PSİKOLOJİ TEORİLERİ BAĞLAMINDA İNANCIN BİREYLER VE GRUPLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ

Doktora Tezi

Ahmet Özalp

Tez Danışmanı

Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı **İmzası**

Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu.....

Prof. Dr. Bünyamin Erul.....

Doç. Dr. Mehmet Cem Şahin.....

Doç. Dr. Erdal Aksoy.....

Yrd. Doç. Dr. Sefer Yavuz.....

Tez Sınavı Tarihi : 31 Ağustos 2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (16/09/2015).

Ahmet Özalp

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ..... VI

ŞEKİL LİSTESİ..... VII

KISALTMA LİSTESİ..... VIII

ÖNSÖZ..... IX

GİRİŞ..... 1

1. Araştırmanın Problemi 3

2. Araştırmanın Konusu ve Sınırlılıkları 4

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi 8

4. Araştırmanın Metodu..... 9

5. Araştırmaya Katılan Bilim İnsanları ve Veri Toplama Aracı..... 14

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL PSİKOLOJİ VE İNANÇ İLİŞKİSİNE KAVRAMSAL VE TEORİK BAKIŞ

1. 1. Sosyal Psikoloji ve İnanç İlişkisinin Karşılaştırılması..... 16

1. 1. 1. Sosyal Psikoloji, Psikoloji ve İnanç..... 16

1. 1. 2. Sosyal Psikoloji, Sosyoloji ve İnanç..... 23

1. 1. 3. Allport, Fromm, Arygle ve Beit-Hallahmi ve İnanç..... 25

1. 2. Dini Davranışı ve İnancı İnceleyen Sosyal Psikoloji Teorileri..... 30

1. 2. 1. Bilişsel İhtiyaç Teorisi..... 33

1. 2. 2. Baba Yansıtma Teorileri..... 35

1. 2. 3. Süper Ego Yansıtma Teorileri..... 38

1. 2. 4. Suçluluk Düşüncesi Teorileri..... 40

1. 2. 5. Ölüm Korkusu Teorileri..... 43

1. 2. 6. Obsesyonel Davranış Teorisi..... 48

1. 2. 7. Bireysel Entegrasyon Teorisi..... 51

1. 2. 8. Sosyal Entegrasyon Teorisi..... 53

1. 2. 9. Sembolik Etkileşimci Teori..... 55

İKİNCİ BÖLÜM

BİREY ve İNANÇ

TUTUMLAR, TOPLUMSAL ETKİ, UYUM ve BENLİK

2. 1. İnançlar ve Tutumlar..... 59

2. 1. 1. Tutumların Kavramsal Analizi..... 61

2. 1. 2. Tutumlar ve Kuramsal Literatür..... 64

2. 1. 3. Tutumlar ve Davranış İlişkisi..... 67

2. 1. 4. Tutumlarda Oluşum ve Değişiklik..... 70

2. 1. 4. 1. Kişilik Özellikleri..... 72

2. 1. 4. 2. İhtiyaç ve Güdülenme..... 75

2. 1. 4. 3. Gruba Katılma İhtiyacı..... 76

2. 1. 5. Tutumların Gelişimi ve Karmaşıklığı..... 78

2. 1. 6. Tutumlar Öğeleri Arasındaki Tutarlılık..... 80

2. 2. Toplumsal Etki, Uyum ve İnanç..... 83

2. 2. 1. İnanca Etki ve Uyma Davranışına Genel Bakış..... 86

2. 2. 2. Dini İnançta Konformite: Benimseme..... 90

2. 2. 3. Bireylerin Dini Yaşama Anlam Yükleme Amacı: Atıf Teorisi..... 94

2. 2. 4. Otorite ve Otoretiye İtaatin Bireysel İnanca Etkisi..... 98

2. 2. 5. Bilişsel Çelişki ve Topluma Uymayan Hareketler..... 100

2. 3. Benlik ve İnanç 103

2. 3. 1. Toplumsallaşma Sürecinde İnancın Rolü..... 104

2. 3. 2. Hiyerarşik Benlik Modeli..... 111

2. 3. 3. Dindarlık ve Benlik İhtiyaçlarının Tatmini..... 114

2. 3. 4. Terör Yönetimi Teorisi..... 117

2. 3. 5. Bilişsel Şemalar ve Benlikte İnanç..... 121

2. 4. Yaş ve İnanç..... 124

2. 4. 1. Geleneksel ve Durağanlık Modelleri..... 126

2. 4. 2. Çocukluk: 3-12 Yaş Aralığı..... 128

2. 4. 3. Ergenlik: 12-18 Yaş Aralığı..... 131

2. 4. 4. Genç Yetişkinlik: 18-30 Yaş Aralığı..... 136

2. 4. 5. Orta Yaş: 30-60 Yaş Aralığı..... 138

2. 4. 5. Yaşlılık: 60 ve Üst Yaşlar..... 140

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GRUPLAR ve İNANÇ

SOSYAL DAVRANIŞ, GRUPLAR ve KİŞİSEL DURUMLAR

3. 1. İnanç Gruplarının Analizi..... 145

3. 1. 1. Grup ve Yapısı..... 145

3. 1. 2. Grupta Bağlanma..... 148

3. 1. 3. Suç ve Sapma..... 151

3. 1. 4. Karizma ve Otorite..... 156

3. 1. 5. Sosyal Entegrasyon ve Sosyal Dışlanma..... 159

3. 2. İnanç, Sosyal Davranış ve Kişilik..... 162

3. 2. 1. Kalıtımsallığın Etkileri..... 164

3. 2. 2. Çocuk Yetiştirme Değişkenleri..... 166

3. 2. 3. Zeka ve Yaratıcılık..... 170

3. 2. 4. Eğitimsel Başarı ve Eğitime Devam Etme..... 173

3. 2. 5. Politik Davranışlar ve İnanç..... 176

3. 2. 6. Olumlu Sosyal Davranış..... 182

3. 2. 7. Etnosentrizm ve Irk İle İlgili Önyargılar..... 184

3. 2. 8. Dogmatizm..... 188

3. 2. 9. İçsel ve Dışsal Dindarlık..... 190

3. 3. İnanç ve Kişisel Durumlar..... 194

3. 3. 1. Alturistik Davranış ve İnanç..... 194

3. 3. 2. Akıl Sağlığı ve Dini Bağlanma..... 197

3. 3. 3. Dini İnanç ve Psikiyatrik Sorunlar..... 200

3. 3. 4. Yaşam Krizlerini Yargılama..... 203

3. 3. 5. İntihar Davranışı..... 206

3. 3. 6. Alkol Bağımlılığı..... 209

3. 3. 7. Suç..... 212

3. 4. Sosyal Nöropsikoloji ve İnanç..... 215

3. 4. 1. Kognitif Çalışmalar ve İnanç..... 217

3. 4. 2. Taklit, Ayna Nöronlar ve İnanç..... 220

3. 4. 3. İnancın Nöral Temelde İncelenmesi..... 222

3. 4. 4. Kendinden Geçme, Ekstaz veya Trans Hali..... 225

3. 4. 5. Tanrı İnancının ve Davranışın Nöropsikolojik Temelleri..... 227

3. 4. 6. Fmri Çalışmaları ve Dini Haller..... 230

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA VERİLERİNİN YORUMLANMASI

4. 5. Araştırmanın Bulguları ve Yorumlamalar..... 234

4. 5. 1. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi Alanının Farkındalık Durumu..... 235

4. 5. 1. 1. Sosyal Psikoloji ve İnanç İlişkisini İnceleyen Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi Alanından Haberdarlık Durumu..... 235

4. 5. 1. 2. Sosyal Psikolojik Yöntembilim İle Din Alanının İncelenmesi..... 245

4. 5. 1. 3. İnanç Konularının Din Psikolojisi İçinde Çalışılması ve Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi..... 256

4. 5. 1. 4. Bağımsız Bir Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin Gerekliliği..... 266

4. 5. 1. 5. Çalışmaya Katılan Bilim İnsanlarının Sosyal Psikolojik Yöntem İle Yapılmış Çalışmaları..... 276

4. 5. 2. Dine Anlam Yükleme ve Dini Anlam Arayışı'nın Değerlendirilmesi..... 287

4. 5. 3. Dini Grup Yapısının Sosyal Psikolojik Yöntem İle İncelenmesi..... 298

4. 5. 4. Dinin Kişilik İle Olan İlişkisinin Değerlendirilmesi..... 308

TARTIŞMA ve SONUÇ..... 321

KAYNAKÇA..... 329

EKLER..... 367

ÖZET..... 371

Tablolar Listesi

Tablo 1. Çalışmaya Katılan Yabancı Bilim İnsanları..... 15

Tablo 2. Çalışmaya Katılan Türk Bilim İnsanları..... 17

Tablo 3. Tanrı ve Ebeveyn Algısı Arasındaki Koreleasyon..... 37

Tablo 4. Ölüm Algısı, İçsel ve Dışsal Dindarlık Arasında İlişkiler..... 45

Tablo 5. İyi işler yapanların Hz. Muhammed'e İnanmasa da Cennete Gidecekleri İnancı..... 74

Tablo 6. Gençlerin Atıf Cümlelerine Katılım Oranları..... 97

Tablo 7. Türkiye'de Mezhep Mensubiyeti Oranları..... 108

Tablo 8. Ergenlerde Din..... 134

Tablo 9. Ergenlerde İnanç Düzeyi..... 135

Tablo 10. Ergenlerde Dua ve İnanç Düzeyi..... 136

Tablo 11. Mahkumların Dini Gruplara ve İşledikleri Suçlara Göre Dağılımı.... 154

Tablo 12. Cezaevlerinde Dindarlık Artışı..... 155

Tablo 13. Alevi-Sünni Evliliği Süreci..... 169

Tablo 14. Amerikan Bilim İnsanları ve Dini İlişki..... 175

Tablo 15. 1945'ten İtibaren ABD'de Yapılan Seçimler ve Katolik Oyları..... 179

Tablo 16. Üç Tür Dindarlık İle Akıl Sağlığı Arasındaki İlişki..... 199

Tablo 17. Mezhepler ve Psikiyatrik Vakalar..... 202

Tablo 18. Savaşın Din Üzerindeki Etkileri..... 205

Şekiller Listesi

Şekil 1. Dinin Bireysel ve Grupsal Temelde Evrensele Yayılması..... 5

Şekil 2. Dinin Sosyolojik ve Psikolojik Ortamda Yeri..... 5

Şekil 3. Sosyal Psikolojik Din Psikoloji'nin Bilimler Arası Yeri..... 25

Şekil 4. Bireylerin Namaz Kılma Sıklığı..... 70

Şekil 5. Bilişsel Çelişki ve Denge Süreci..... 102

Şekil 6. Gündelik Yaşamını Dinin Emirlerine Göre Düzenleme..... 142

Şekil 7. Bireylerin dini Bilgileri Alış Yerleri..... 150

Şekil 8. Torunlar ve Büyükanne ve Baba Arasındaki Dindarlık Farklılıkları..... 165

Şekil 9. Tanrıya Olan İnanç ve Zeka Seviyesi Farklılıkları..... 172

Şekil 10. Tanrının Katılımı Eksikliği (D-1)..... 219

Şekil 11. Nöron Yapısı..... 223

Şekil 12. Beyinde Biyolojik Etkinlikler Haritası..... 229

Şekil 13. Mistik Durumların Beyin Görüntüleme İstatistiksel Aktivasyonu..... 232

Kısaltmalar Listesi

APA. American Psychiatry Association (Amerika Psikiyatri Topluluğu)

ACA. American Counseling Association (Amerikan Danışmanlık Topluluğu)

akt. Aktaran

bknz. Bakınız

DÖ. Dindarlık Ölçeği

DSM. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı)

TAÖ. Tanrı Algısı Ölçeği

t.y. Tarih Yok

vs. Vesaire

ÖNSÖZ

İnançlar, zihinsel ve somut sembollerden oluşan birtakım bilişsel yapılardır. Dini inancın incelenmesi, bilim insanlarına her ne kadar geniş araştırma sahası sağlasa da birtakım zorluklar da ortaya çıkarır. Araştırmaya başlamadan önce hangi Sosyal Psikoloji teorisinin sınanacağı ya da betimsel yollara mı başvurulacağı önemli zorluklar arasındadır. Nitekim modernliğin ara yüzyılının yaşandığı bir dönemde her sosyal kurum gibi din de farklılaşmakta ve sürekli inşa halinde bir sosyal gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini inanç, bireyin davranış ve düşüncelerine göre şekillenen benlik üzerinde elbette ki önemli işlevlere sahiptir. Özellikle sembolik bir dünyada her bir zihinsel şemanın içinde dini inancın bulunması, dinin hem bireyin hem de grubun sembolik dünyasına ve sahne arkasına büyük ölçüde etki ettiği düşüncesini yadsınamaz bir gerçeklik haline getirir. Nitekim herhangi bir dine inanmayan bir birey dahi, dindar diğeri ile etkileşime girerken ve kendini ona sunarken farklı davranış örüntüleri sergiler. Herhangi bir dini inancı olmasa da birey, grup içinde inançsızlığını sergilemekten sakınabilir ve kendisini inançlı biri olarak sunabilir. Bireyin anlam dünyasının diğeri ile olan ilişkisi ve etkileşiminden oluştuğunu savunan sembolik etkileşimci teori tarafından dini inanç, yadsınamaz bir sosyal gerçeklik olarak gösterilmektedir.

Genel olarak, gruplardan bireylere inen merdivende sosyal gerçeklik olarak varlığını sürdüren dini inancın, insanların yaşamını nasıl etkilediğini, Sosyal Psikoloji teorilerinin bu etkileşimi nasıl değerlendirdiğini bulgulayabilmek için tezimizde çok farklı teoriler incelenmiştir. İncelenen teoriler kapsamında

değerlendirmeler yapılmış ancak, sembolik etkileşimci teori diğer teorilere oranla daha sıklıkla vurgulanmıştır. Çalışmaya katılan bilim insanlarının düşünceleri, anlama yöntemine göre sembolik bir çizgide analiz edilmiştir. Bu sayede, hem çalışmaya katılan bilim insanlarının tezimizde Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi hakkındaki düşünceleri incelenmiş hem de dini inancın bu bilim tarafından çalışılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, dini inancın incelenmesinde sosyal psikolojik bakışın önemi, toplumsal etkiler ve diğer toplumsal mekanizmalar sıklıkla vurgulanmıştır. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin (*The Social Psychology of Religion*)[1] yöntembiliminden ve literatüründen yararlanılarak ülkemizde daha önce araştırılmamış bir alan üzerinde inceleme yapılma ihtiyacı duyulmuştur.

Çalışmada yönlendirme ve değerlendirmeleri için değerli hocam Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu'na teşekkürlerimi ve saygılarımı iletiyorum. Ayrıca, bu araştırmanın başlangıcından sonuna kadar manevi desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Bünyamin Erul, Prof. Dr. Niyazi Akyüz hocama, Prof. Dr. Benjamin Beit-Hallahmi'ye, Prof. Dr. Ayşe Rezzan Çeçen Eroğlu'na, Prof. Dr. David Wullf'a ve çalışmaya katılan diğer bilim insanlarına teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim. Tez çalışması esnasında son derece anlayışlı tutumları ve maddi-manevi desteklerinden dolayı aileme ve arkadaşlarıma sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

[1] Alan, yabancı literatürde bu isimle geçmektedir. İsim, tezde sıklıkla vurgulanacağı için Türkçe'ye Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi olarak çevirmeyi tercih ettik.

GİRİŞ

Bilimsel araştırmalarda başlıca sorun problemin belirlenmesi ve konunun seçimidir. Dini inanç ile ilgili çalışmalar, zengin içeriği ve ortaya çıkarılmamış bilgi parçacıkları nedeniyle araştırmacılara konu seçiminde sorunlar yaşatmaktadır. Bu bağlamda tezimizin konusunu belirlemeden önce, inanç ile ilgili yapılmış araştırmaları karşılaştırıp analiz ettiğimizde; evrenin herhangi bir yerindeki mezhep, din veya inanç sisteminin farklılıklarına rağmen; yine bunların karşı kültürel yayılım gösterme, geleneğe büründürme ve asimile etme gibi benzerlikler taşıdığını görmekteyiz. İnsanların inanç ve bilme gibi ihtiyaçlarının yanı sıra fizyolojik ihtiyaçlarının da varlığı; onları benzer şeyler yapmaya yönelten dürtüler; bir arada bulunma ve kendi benliklerini koruma gibi ihtiyaçları da insanları diğer canlılardan farklı kılmaktadır. İnsanoğlunun, fizyolojik ve psikolojik bir yapıya sahip, dini inançları, yaşamı, inançlarına verdiği değerleri ile bu inançlara yönelik tutumları ve algıları sosyal bilimler tarafından incelenmektedir. Onun fizyolojik ihtiyaçları dışındaki ruhsal varlığı, benliği ve grup içindeki değerleri sosyal psikolojik bir bakış açısı ile incelenir. Bu konular üzerinde görüş birliğine varmak ve genellemeler yapmak oldukça zordur. Bireylerin yaşamlarında dini inançların yeri; dinin algısal boyutları, dini gruplara, dindar olan ya da olmayan bireylere yönelik algılar, tutumlar ve bilinç halleri gibi konular ve inanç ile ilgili çalışmalar sosyal psikoloji ve din arasında bir araştırma sahası oluşturmuştur (Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975). Bireyin ayrılmaz bir parçası olan dinin, her sosyal kurumu doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemesi nedeniyle, soyut ve somut işlevlerinin bireylerin ve grupların yaşantıları içinde incelenmesini de oldukça zorlaştırmıştır. Dinin bireylerin yaşamını kutsal

şemsiyesi ile kuşatması, kararlarında etkili olması, yaptırımları ile sosyal normlara baskısı araştırılması zor olan konulara sadece birkaç örnektir (Malinowski, 1934; akt: Spinks, 1963). Ancak, tüm bunların yanında inanç olarak dinin, bireye hem sosyal ortamda hem de ruhsal anlamdaki etkisi modern sosyal psikolojik bakış açısı ile inanç alanının incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Psikoloji biliminin ortaya çıkışına kadar dinin bireyler üzerindeki etkileri felsefe ve dini ilimler tarafından çalışılmakta idi. Modern Psikoloji'nin ortaya çıkışı ile din ve inancın incelenmesinde farklı araştırma yöntemleri geliştirilmiş ve bilimsel yollar daha çok kullanılmıştır. Psikoloji bilimi alt dallarından olan Sosyal Psikoloji ise daha sonraları gelişecek, bireyin başkalarının gerçek ve hayali varlığından nasıl etkilendiğini inceleyecektir. İnancın Psikoloji'nin yöntem ve tekniklerinin kullanılarak incelenmesi, gözlem ve deneye tabi tutulmasını gerekli kılmıştır. İlk olarak davranışçı psikologlar tarafından sadece gözlenebilen davranışların incelenmesi, Psikoloji çalışmalarını dini araştırmalardan uzaklaştırsa da dini inancın etkisi ile şekillenen ruhsal alanın Psikoloji tarafından incelenme ihtiyacıyla yeniden dini çalışmalar Psikoloji biliminde önem kazanmıştır. Davranışçı psikologların çalışmalarında dini konuların eksikliği, insan hayatında bir hayli işleve sahip olan dinin birey üzerindeki ruhsal etkilerinin anlaşılması amacıyla din alanı psikologlar tarafından yeniden incelenmeye başlanmıştır. Davranışçıların insan psikolojisi hakkındaki tezlerinin yetersiz kalması bilim insanlarını farklı bakış açılarına yönlendirmiştir. Davranışçıların; sevgiyi, vicdanı, duyguları açıklamakta sadece biyolojik faktörlere önem vermesi bazı bilim insanları tarafından eleştirilmiştir. Psikoloji bilimin ortaya çıkışıyla birlikte, Psikoloji bilimine katkıda bulunan ve dini araştırma sahasına girmeyen psikolog çok az sayıda idi. İnancın psikolojik boyutlarını inceleyen ilk bilim insanlarına Abraham Maslow, C. G. Jung,

S. Freud, Erich Fromm, Alfred Adler ve Victor Frankl örnek olarak verilebilir (Ayten, 2006). Bu bilim insanları sayesinde dini inanç, Psikoloji'nin yöntem ve teknikleri tarafından araştırılmış ve bu bilim insanlarının tuttuğu ışık sayesinde Sosyal Psikoloji'de inancın toplumsal boyutlarının incelenmesi de önem kazanmıştır.

1. Araştırmanın Problemi

Tezimizin temel problemi, dini inanç, sosyal psikolojik davranış teorileri kapsamında hem grupsal hem de bireysel açılardan analiz edildiğinde; tutumlarda, benlikte, davranışlarda, sosyal etkilerde benzerlikler, farklılıklar ve değişimler meydana getirip getirmediğidir. Bu soru bizi, konunun sosyal psikolojik açıdan çalışılmasına itmiş ve soruna tam olarak bakabilmek için alana katkı yapmış ya da benzer alanlarda çalışmalar yapmış, yurt içi/yurt dışında bulunan bilim insanlarının görüşlerine başvurma ihtiyacı duyurmuştur.

Sosyal Psikoloji'nin yöntemleri kendi içinde birçok teorinin test edilebilirliğini sağlamak için geliştirilmiştir. Bunların içinden seçim yapabilmek için ilk olarak araştırma sahasında kullanılacak olgunun ne olduğunu bilmek gereklidir. Ancak, bu çalışma bireyler ve gruplar arası etkileşim, bireyin grup içinde kendini nasıl sunduğu, başkaları ile etkileşime geçme konusundaki tercihleri dini inanç örnekleminde değerlendirilirse; sembolik etkileşimci bir bakış açısıyla yukarıdaki probleme eğilmek konunun açıklığa kavuşturulması açısından yararlı olacaktır. Bireyin dine bakış açısı ve onu gündelik yaşamında pratiğe dökmesi, dini grup içindeki etkileşimi ve iletişimi dikkate alındığında sembolik bir bakış açısı dini

fenomenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Sembolik etkileşimci teori Sosyoloji ve Psikoloji arasında bir sahada bulunur. Bu nedenle, din gibi birçok simge ve anlam içeren olgunun, insan bilincini ve davranışlarını nasıl etkilediğinin hem grup hem de birey açısından sembolik etkileşimci bakış açısı ile incelenmesini gerektirir.

2. Araştırmanın Konusu ve Sınırlılıkları

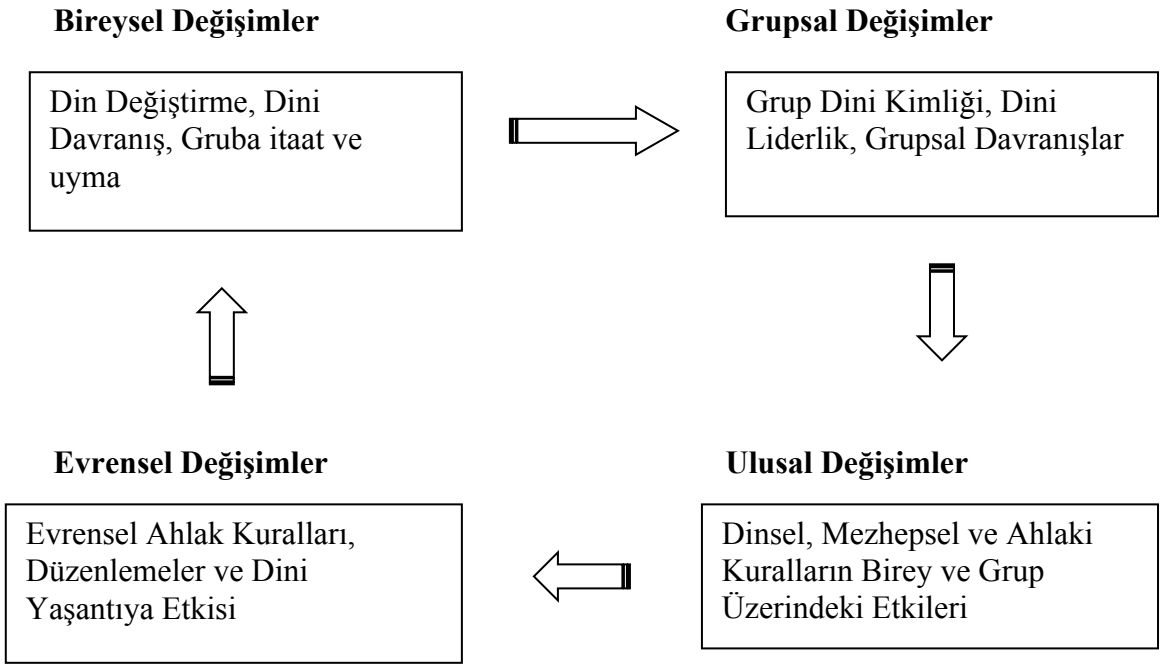
Araştırmamız sosyal psikolojik bakış açısı ile dini durumları incelemeyi çalışmayı kendisine konu almıştır. Bu bağlamda incelenecek olunursa; Sosyal Psikoloji'nin varlığı 20. yüzyıldan itibaren bilim dünyasında bilinir olmuştur. Ancak, bu süreçte dinin sosyal psikolojik bir bakış açısı ile araştırılması her ne kadar Allport ile başlasa da, din o dönemlerde Sosyal Psikoloji araştırmalarında büyük oranda ihmal edilmiştir. Dinin bireysel etkilerinin Psikoloji biliminin yöntemleri ile incelenmesi ve bu sayede Din Psikolojisi gibi bir alanın ortaya çıkması gibi nedenler, dine sosyal psikolojik açıdan bakmayı zorlaştırmış ve Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin ortaya çıkışını geciktirmiştir. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi yurt dışında oldukça bilinir ve tanınır bir disiplin olsa da ülkemizdeki alanın farkındalığı düşüktür. Branşın konuları, ülkemizde Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisi çalışmalarında görülebilmektedir. Bu nedenledir ki, ülkemizde ayrı bir disiplinde dinin sosyal psikolojik bakış açısı ile analizini yapma ihtiyacı duyulmamıştır. Yurt dışında bu alan kendine özgü bir yapı ve metodoloji oluşturmuş, Sosyal Psikoloji'nin yöntembilimlerinden yararlanmıştır. Mülakatlar yolu ile elde ettiğimiz bilgilere dayanarak, ülkemizde ve yurt dışında Sosyal Psikoloji alanına katkı yapmış ya da

alana yakın bilim insanlarından elde edilen verilerden hareketle sembolik etkileşimci bir bakış açısı ile yorumlamalar yapmanın daha isabetli olacağı düşünülmüştür.

Sosyal Psikoloji'nin dini inanç ile olan ilişkisini incelemeye girişmeden önce Sosyal Psikoloji kavramını tanımlamak gereklidir. Sosyal Psikoloji; bireylerin, fonksiyonel davranış, duygulanım ve inançları ile düşüncelerinin başkalarının gerçek, hayali ya da ima edilen varlığında nasıl etkilendiğinin bilimsel yollarla araştırılmasıdır. Sosyal Psikoloji'nin, Psikoloji'nin bir alt dalı olması nedeniyle bilişsel yaşamın, karşılıklı etkileşim ve iletişimin ve daha da açılırsa sosyal fenomen ile ilgili tüm boyutların Sosyal Psikoloji'yi ortaya çıkardığı düşünülür (McGarty ve Haslam, 1997).

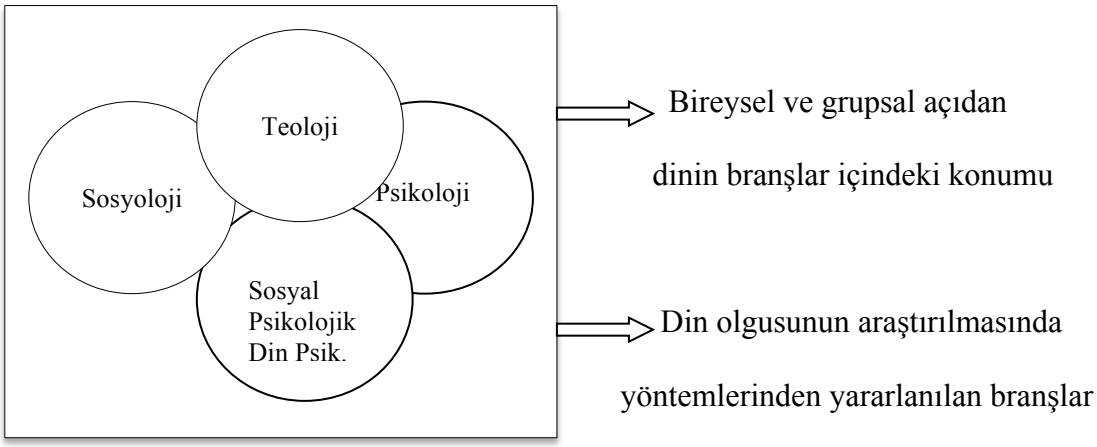
Yukarıdaki tanıma göre sosyal psikolojik bir bakış açısı ile dini inancın incelenmesi, öncelikle bireylerin dini etkileşim yoluyla başka bireylerin hayali ya da gerçek varlıkları karşısındaki tepkilerinin araştırılması açısından gereklidir. Ayrıca bu gerekliliği giderecek bir disiplinin çalışma alanını; algı, tutum, etki, uyum, davranış, sosyalleşme, alturizm, benlik, değerler gibi konular oluşturmaktadır. İnanca sosyal psikolojik bakmak, genel olarak bireyin gruplar ile ilişkisini incelemektir. Yurt dışındaki sosyal psikolojik çalışmalar bu konuda mezhepler üzerindeki araştırmalara dayanmakta, karşı kültürel karşılaştırmalara da sıkça rastlanmaktadır. İnancın; politik, grupsal, bireyler arası, birey dışı, sosyal kognitif, duygusal olarak bireyin tutum ve algılarında bir değişikliğe neden olup olmadığı probleminin araştırılmaya başlanmasıyla Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin çalışma alanına girilmiş olur (Saroglou, 2014).

Şekil- 1. Dinin Bireysel ve Grupsal Temelde Evrensele Yayılması

Şekil-1'de görüldüğü gibi, dinin bireylerin ve grupların hayatından çok boyutlu işlevlere sahiptir. Çalışmamızın bu bağlamda, hem Sosyoloji gibi makro bir bakış açısına sahip bir bilim dalından hem de Psikoloji gibi mikro açıdan bireyi inceleyen bir bilimden yararlanmaması imkansız gözükmektedir.

Şekil- 2. **Dinin Sosyolojik ve Psikolojik Ortamda Yeri**

Şekil-2 incelendiğinde, dini toplumsal ve bireysel açılardan inceleyen bilim dalları görülecektir. Dini inancı sosyal psikolojik yöntembilim ile incelemek, bu branşlar arasında teorik bağlamda uygun yerlere ulaşmak ile eş değer görünmektedir. Çünkü bireylerin başkalarının hem hayali hem de gerçek varlıklarından etkilenip davranışlarını, tutumlarını değiştirmeleri, Sosyal Psikoloji'nin tanımından yola çıkarak araştırıldığı için, bireylere ve gruplara dinin onlar üzerindeki fonksiyonlarından bakmak, hem sosyolojik imgelemi kullanmak hem de psikolojik dramatürjiyi anlamaktan geçmektedir. Çalışmamızda multidisipliner bir sosyal bilimsel bakış açısına sahip olabilmek için yukarıdaki bilimlerin çalışmalarını da kullanmayı tercih ettik.

Araştırmamız, yapılmış çalışmalar da göz önüne alındığında, ülkemizde dini konuların araştırılmasında sosyal psikolojik bakış açısı tam olarak yerleşmediği için yapılan çalışmalara ulaşmakta sıkıntılar yaşanmıştır. Bu bağlamda, yurt dışında yapılmış çalışmaları 1900'lu yıllardan alıp günümüze getirmeye çalıştık. Eski çalışmalara ulaşmanın zorluğu ve dil konusundaki sıkıntılar nedeni ile incelenen deneyleri ve ilişkisel analizleri Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Türkiye olmak üzere sınırladık. Bu açıdan bakıldığında, bu ülkelerin dışındaki ülkelerde de bu tür çalışmaların varlığına şüphe bulunmasa da, inceleme açısından zamansal ve ekonomik sıkıntılara neden olacağından dolayı çalışmamızı bu ülkelerle kısıtlama ihtiyacı duyduk. Mülakat kısmında ise alana katkılar yapan ya da sosyal psikolojik çalışmaları olan bilim insanları seçilmiş ve yarı yapılandırılmış mülakat soruları ile görüşlerine başvurulmuştur. Bilim insanları seçilirken, toplamda 54 bilim insanına başvurulmuştur. Bu bilim insanlarından 15'i çalışmaya katılmayı kabul

etmiştir. Çalışmamız, multidisipliner bir dönemde bilimlerin iç içe geçmesinden dolayı hem sosyolojik hem de psikolojik bakış açısından arındırılamamıştır. Ancak, amacımızın sosyal psikolojik bakış açısı ile sembolik bir araştırma yapmak olduğunu düşünürsek, çalışmamızda bu duruma sadık kalınmasına büyük özen gösterildiğini belirtmemiz gerekir.

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dini inancın, bireylerin sosyal hayatını nasıl etkilediği, bireyin davranışları üzerinde özellikle sosyal grup içinde nasıl etkili olduğunu incelemeye girişmekle birlikte bir bilim insanı sosyal psikolojik alana girmiş olur. Bu nedenle, bu tür bir araştırma Sosyal Psikoloji'nin yöntemlerinden yararlansa dahi din bilimlerinin de yardımına ihtiyaç duymaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın amacı ve önemi incelendiğinde, bu araştırmanın ülkemiz literatürüne, yeni ve farklı bir bakış açısının gelişimiyle, katkıda bulunmasını istenmektedir. Din bilimleri tarafından birçok araştırmada incelenmiş ve akademik yazıma dönüştürülmüş dini konuların sosyolojik ve psikolojik sahada önemleri vurgulanmıştır. Ancak, bu alanlardaki çalışmaların genelinde dini inanç ve onun birey ve grup üzerindeki etkileri, hem sosyal psikolojik bakış açısıyla hem de onun yöntembilimleri yoluyla değerlendirilip sembolik bir bakış açısı ile yorumlanmamıştır. Bu sebepledir ki, yurt dışında yapılan çalışmalarda din, sosyal psikolojik yöntemler yoluyla incelenmeye başlanmış ve uluslararası konjonktür nedeni ile çalışmalara hız verilmiştir. Özellikle, dini grupları anlama arzusu bu

çalışmaların yoğunluğunu arttırmıştır. Tezimizin asıl önemli olan kısmı, yapılan çalışmaların karşı kültürel yöntemle dini inancın incelenip akademik yazıma dönüştürülmüş olmasıdır. Ayrıca araştırmamız; çalışmamıza mülakat yolu ile katılmış, Sosyal Psikoloji literatürüne katkıda bulunmuş ya da Sosyal Psikoloji'ye yakın alanlar üzerinde çalışmış bilim insanlarının yeni bir disiplin olan Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi alanı farkındalık düzeylerinin ve dini inanç hakkındaki görüşlerinin incelenmesi açısından da önem arz etmektedir. Bireylerin ve grupların dini inanç değişkeni temelinde incelenmesinin çeşitli zorlukları vardır. Bu çalışma da bu çerçevede ele alınmalıdır. Çalışmada yurt dışında ve içinde yapılmış, deneysel ve ilişkisel yöntemlerin kullanıldığı araştırmalar incelenmiştir. Bu bağlamda araştırmamız sosyal psikologlar tarafından ihmal edilmiş bir noktayı gün yüzüne çıkarmaya çalışmaktadır. Bu ihmal edilmiş konular üzerinde çalışmış olan merhum Erol Güngör ve arkadaşları değerleri inceleyerek ülkemizde dini inancı sosyal psikolojik inceleme konuları arasına katmaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar, sosyal psikolojik bakış açısı ile dini inancın bireyler ve gruplar üzerindeki etkilerinin incelenmesi, ülkemizde Sosyal Psikoloji alanında atılmış önemli adımlardan birisi olmuştur. Bu eksikliğin fark edilmesinden dolayı çalışmamızı sosyal psikolojik bakış açısı ile dine inanca yöneltme ihtiyacı duyduk. Bu sayede hem ülke literatürünü zenginleştirmek hem de gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutmak önceliğimizdir.

4. Araştırmanın Metodu

Hangi araştırma konusunun inceleneceği ve neden araştırılacağı tespit edildikten sonra sıra araştırmanın nasıl yapılacağı konusuna gelmektedir.

Araştırmada kullanılacak yollar araştırmanın yöntemini de oluşturmaktadır. Araştırılan konunun belli bir model çerçevesinde incelenmesiyle varlığın doğru bilgisine ulaşılmasının hedeflendiği araştırmada metod, amaca götüren araçtır. Bilimsel çalışmalar birtakım yöntembilimlerle yapılması zorunlu olan araştırmalardır. Araştırmalar, ilgili konuyu inceleyen hem derinlemesine bir yöntem ya da bağlantılı olduğu multidisipliner bir bakış açısı ile incelemeye tabii tutulur.

Genel olarak metod (yöntem), bir araştırmayı en uygun şekilde başlatmanın ve sonuca ulaştırmanın yolunu, teknik de onu en az emekle, en kısa zamanda, en verimli bir şekilde yapıp başarmanın araç ve imkânlarını gösterir. Araştırmanın yöntemini belirlenirken teorik kısımda ayrıntılı olarak verilen tanımlardan sembolik tanımlar elde edilmelidir. Yani, araştırmanın soyut fikirleri somutlaştırılmalı, bu somutlaştırma vasıtasıyla da gözlem ve ölçüm yapılabilecek unsurlar elde edilmelidir. İnancı inceleyecek bir araştırmacı seçtiği konuya göre birden çok metodu kullanabilmektedir. Bu bakımdan incelendiğinde tezimiz, ilk üç bölümünde dağınık bilgi yığınının ve birden çok farklı kültürler arası araştırmaları bir araya getirerek dökümantasyon yöntemini kullanmıştır. Ayrıca biliminsanları ile yapılan mülakatlar vasıtası ile çalışmamış nitel araştırma yöntemleri ile de genişletilmiştir.

Bireyin gündelik yaşantısı içinde din inanç fenomeninin önemini analiz etmede ve birden çok konunun yapılmış bilimsel çalışmaların derlenmesi ve karşılaştırılmalı olarak analiz edilmesi tezimizde karşılaştırılmalı kültürel yöntemin kullanıldığının da bir göstergesidir. Her bilim dalının kendine göre önemli metotları bulunduğu gibi Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin de kendine özgü metotları

vardır. Bunlar içinde özellikle nitel metotlar ve dökümantasyon analizleri ve karşı kültürel karşılaştırma ön plana çıkmaktadır. Çalışmamız boyunca bu metotlara sadık kalınmıştır.

Dini inancı inceleyecek bir bilimsel çalışma, Sosyal Psikoloji'nin yöntemlerine başvurmakla kalmayıp literatür birikiminden de yararlanmak zorundadır. Kısaca bu yöntemlere değinilecek olunursa; koreleasyon yöntemleri ile deneysel olmayan yöntemler, doğal gözlem, alan araştırması, arşiv araştırmaları, deneysel yöntemler; laboratuar ve alan deneyleri örnek olarak verilebilir.

Tezimiz dört ana bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki dini inanca kavramsal ve teorik bakıştır. Bu başlık altında dini inancı inceleyen, konumuzla alakalı branşların tarihsel köken ve kavramsal açıdan benzerliklerini ve farklılıklarını bulmak amacı güdülmüştür. Bu yapılırken hem sembolik etkileşimci bir bakış açısına hem de Sosyal psikolojik Din Psikolojisi'nin yöntemleriyle yapılan çalışmalara kronolojik olarak değinilmiştir. Bu yolla, dini inancı incelemiş olan bazı önemli bilim insanlarının eserleri ve düşünceleri yorumlanmaya çalışılmıştır. Tezimin araştırma konusu olan dini inancın, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi tarafından incelenmekte olması nedeni ile tezimizde bu branşın yöntemlerinin ve teorilerinin kullanılması gerekli görülmüştür. Bu nedenle tezimizde bazı yerlerde Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi kavramını kullanma ihtiyacı duyduk. Bütün bunlar yapılmışken, ayrıca; dini inancın ve davranışın araştırılmasında kullanılan Sosyal Psikoloji teorileri derinlemesine analiz edilmiş, dini inanç tezimizde ana bakış açısı olarak kullandığımız sembolik etkileşimci teori bağlamında araştırılmıştır. Yukarıda

bahsedilen teoriler, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi içinde gelişmekte olduğu için yapılan çalışmalar tarihsel bir çizgide incelenerek yazıma dönüştürülmüştür.

İkinci bölümde ise, dini inancın birey üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu çerçevede; tutumlar, etki, uyum, itaat gibi daha bilişsel ve davranışsal faktörler üzerine durulmuştur. Bireyin benliğinin grup içindeki yerini ya da onun gruba itaat konusunda ne gibi davranışlar sergilediğini anlayabilmek için literatürdeki çalışmaların incelemesi yapılmıştır. Bu amaçla 20. yüzyılın başlarından itibaren, özellikle Allport ile başlayan süreç ve bu süreçte yapılan çalışmalardan başlanmıştır.

Üçüncü bölümde ise, dini inanç bağlamında grubun birey üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Birey sembolik açıdan ne kendi başına bağımsız olup ne de grubun etkisinde tamamen erimiş bir vaziyettedir. Bu nedenle grubun bireye olan etkileri yine grup açısından incelenmiştir. Dini sosyal davranış, lider, grup, politik davranış, olumlu ve olumsuz sosyal davranış, etnosentrizm gibi konulara ağırlık verilmiş, daha çok yurt dışından alınan mezhepler üzerinde yapılan çalışmalardaki veriler değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Mezheplerin bu bölümde seçilmesinin temel nedeni elde edilen verilerin mezhepler örneklemlerine dayanması ve son dönemde bilim insanlarının bu konulara ağırlık vermeleridir. Bu konudaki temel amaç hem bireyi hem de grubu bir bütünün parçaları olarak değerlendirmektir.

Dördüncü ve son bölümde ise, yurt içi ve yurt dışında Sosyal Psikoloji konularına ilgi duyan ve bu konuda araştırmalar yapmış olan bilim insanlarının görüşleri ele alınmış, tezimiz bilimsel açısından daha güçlü hale getirilmiştir. Bilim

insanlarının görüşleri doğrudan aktarılmış, sonrasında ise sembolik bakış açısı ile yorumlar yapılmıştır. Ayrıca, görüşlerimizi güçlendirmek için yorumlarla birlikte mülakat uygulanan bilim insanlarının eserlerine değinilmiş ve bu eserlerden örnekler verilmiştir. Tezimizin teorik kısımda ise, genel olarak sembolik bakış açısı kullanılmıştır. Ancak bir teorinin sadece bir olguyu açıklamak için yeterli olmaması, bazı teorilerin birtakım konuları açıklamada daha etkili olmaları gibi nedenlerle diğer belirtilen teorilerden de yararlanılma yoluna gidilmiştir.

Genel olarak tezimin incelendiğinde; tezimizin araştırma metodu ve sınırlılıkları, yurt dışı ve içinde yapılmış çalışmalardan örnekler alınıp hem kültürler arası bir çalışma hem de arşiv taraması ile dağınık bilginin anlamlı bir şekilde bir araya getirilmesinden oluştuğu söylenebilir. Bununla birlikte toplamda 8 yabancı ve 7 yerli bilim insanı ile yarı yapılandırılmış mülakat soruları kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Mülakatların temel amacı, bilim insanlarının alan hakkındaki farkındalık düzeylerinin karşılaştırılıp, yöntem ve metotlara aşinalığı, dini grup, anlam arayışı ve dini kişilik gibi Sosyal Psikoloji konuları hakkında düşüncelerini ölçmektir. Bu araştırma yapılırken yöntembilimsel açıdan tezimizdeki konular Sosyal Psikoloji teorileri ışığında değerlendirilmiştir. Ancak, yapılmış çalışmalar da göz önüne alındığında, ülkemizde dini konuların araştırılmasında sosyal psikolojik bakış açısı tam olarak yerleşmediği için yapılan çalışmalara ulaşmakta sıkıntılar yaşanmıştır. Bu bağlamda, yurt dışında yapılmış çalışmaları 1900'lu yıllardan alıp günümüze getirmeye çalıştık. Eski çalışmalara ulaşmanın zorluğu ve dil konusundaki sıkıntılar nedeni ile incelenen deneyleri ve ilişkisel analizleri Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Türkiye olmak üzere sınırladık. Bu açıdan bakıldığında, bu

ülkelerin dışındaki ülkelerde de bu tür çalışmaların varlığına şüphe bulunmasa da, inceleme açısından zamansal ve ekonomik sıkıntılara neden olacağından dolayı çalışmamızı bu ülkelerle kısıtlama ihtiyacı duyduk. Mülakat kısmında ise alana katkılar yapan ya da sosyal psikolojik çalışmaları olan bilim insanları seçilmiş ve yarı yapılandırılmış mülakat soruları ile görüşlerine başvurulmuştur. Bilim insanları seçilirken, toplamda 54 bilim insanına başvurulmuştur. Bu bilim insanlarından 15'i çalışmaya katılmayı kabul etmiştir. Çalışmamız, multidisipliner bir dönemde bilimlerin iç içe geçmesinden dolayı hem sosyolojik hem de psikolojik bakış açısından arındırılamamıştır. Ancak, amacımızın sosyal psikolojik bakış açısı ile sembolik bir araştırma yapmak olduğunu düşünürsek, çalışmamızda bu duruma sadık kalınmasına büyük özen gösterildiğini belirtmemiz gerekir.

5. Araştırmaya Katılan Bilim İnsanları ve Veri Toplama Aracı

Ülkemizin aksine genel olarak yurt dışında din olgusu sadece Teoloji'de değil, Psikoloji alanı içinde de çalışılmaktadır. Yapılan çalışmaların çoğu bu alan içinde yapılmıştır. Psikoloji'deki dini çalışmaların Türk literatürüne yeni yeni girmesi, psikologların din alanını çalışmaya istekli olmaması (bu konuda özellikle din konusunun bilim insanları tarafından çalışılmak istenmemesi gelmektedir) gibi nedenlerden dolayı din ülkemizde Psikoloji ana bilim dallarında çalışılması istenen alanlar arasında değildir. Ancak yurt dışında durum ülkemizdekine göre farklıdır. Psikolojik yöntem dini konuları çalışmış bilim insanları, ki mülakatımızda bu önemli isimleri dikkate aldık, Psikoloji bölümlerinde çalışmakta, lisans düzeyinde Psikoloji eğitimi almış bulunmaktadırlar. Tez içinde birçok konu başlığı altında bu bilim

insanlarının çalışmalarından yararlandık. Çalışmaya katılan yabancı bilim insanları, aşağıda Tablo-1'de İsim, Üniversite, Bölüm ve Çalışmalarının Yönelimine göre tanıtılmıştır.

Tablo-1: Çalışmaya Katılan Yabancı Bilim İnsanları

İsim	***Üniversite***	***Bölüm***	***Çalışmalarının Yönelimi***
Benjamin Beit-Hallahmi	Haifa Üniversitesi (Emeritus)	Psikoloji	Sosyal Psikoloji ve Din, Sosyal Alan, Dindarlık
Michael E. Nielsen	Georgia Southern University	Psikoloji	Dini Uyum, Dini İlişki, Dini Gruplar
C. Daniel Batson	Princeton University	Psikoloji	Sosyal Psikoloji, altruism, empati, Ahlaki Motivasyon ve Duygu
Lee A. Kirkpatrick	William and Marry College	Psikoloji	Evrimsel Psikoloji, Din Psikolojisi
David Wulff	Wheaton College (Emeritus)	Psikoloji	Din Psikolojisi tarihi, çağdaş teoriler
Bernie Spilka	Denver University (Emeritus)	Psikoloji	Dua, psikopatoloji, dindarlık
Kevin L. Ladd	Indiana University	Psikoloji	Din, Dua, ritüel,
Wade C. Rowatt	Baylor University	Psikoloji ve Nöroloji	Sosyal Psikoloji, Nöroloji ve Din

Tablo-1 de görülmektedir ki, dini konuları sosyal psikolojik bakış açısı ile çalışmış önemli isimler yurt dışında Psikoloji bilim dalında bulunmaktadırlar. Bu din kurumunun çalışmaya katılan psikologlar tarafından önemsendiğini göstermektedir. Ülkemizde yaptığımız çalışma için başvurduğumuz psikologlar, genellikle yoğunluk nedeniyle ve din alanına olan bakış açılarından dolayı mülakatı reddetmişler ve bu alanda çalışma yapmak istemediklerini belirtmişlerdir. Yurt dışındaki bilim insanlarının Psikoloji ve Sosyal Psikoloji içinde din çalışmalarına olan ilgileri tezimizde verilen kaynakların incelenmesi ile daha iyi anlaşılacaktır.

Çalışmamıza katılan Türk bilim insanları, ikisi hariç ilahiyat fakültesi içinde bulunmaktadır. Ancak, biz çalışmamızın güvenilirliğini ve genellenebilirliğini arttırmak için Psikoloji alanında çalışan bazı bilim insanlarının da görüşlerini alma ihtiyacı duyduk. Ancak, biraz önce belirttiğimiz nedenlerden (Din konusu ve yoğunluk) dolayı bu bilim insanlarından sadece birkaçı bize geri dönüt vermiştir. Aşağıda çalışmaya katılmış Türk bilim insanlarının bilgileri bulunmaktadır. Tablo-2 incelendiğinde çalışmaya katılan bilim insanlarının ilgi alanları ve çalışma sahaları daha iyi anlaşılacaktır.

Araştırmaya katılan bilim insanları ile yapılan görüşmeler elektronik posta üzerinden ve yine elektronik araçlar yardımı ile görüntülü konuşma vasıtası ile olmuştur. Mülakat soruları yapılandırılırken hem yerli bilim insanlarından hem de yabancı bilim insanlarından yardım alınmıştır. David Wullf soruların yabancı akademisyenlere ulaştırılmasında, düzeltilip tekrardan işlenmesinde; İhsan Çapcıoğlu

ise yerli akademisyenlere göre soruların tercümesinde ve düzeltilmesinde katkı sağlamışlardır. Bu sayede mülakat sorularımız bilimsellik kriterinden geçmiştir.

Tablo-2: Çalışmaya Katılan Türk Bilim insanları

İsim	***Üniversite***	***Bölüm***	***Çalışmalarının yönelimi***
Ali Ayten	Marmara Üniversitesi	Din Psikolojisi	Psikoloji ve Din, Din Psikolojisi, Empati ve Din, Tanrı'ya Sığınmak, Türbeler.
Hayati Hökelekli	Uludağ Üniversitesi	Din Psikolojisi	Değerler, Eğitim ve Din, İslam Psikolojisi
Habil Şentürk	Süleyman Demirel Üniversitesi	Din Psikolojisi	Din Psikolojisi, Eğitim Psikolojisi, İbadet Psikolojisi
Halil Apaydın	Amasya Üniversitesi	İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi	Ruh Sağlığı, Din, Tutum
Hasan Kayıklık	Çukurova Üniversitesi	Din Psikolojisi	Tasavvuf, Birey ve Din, Dindarlık
Ayşe Rezan Çeçen Eroğul	Muğla Üniversitesi	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	Yaşam doyumu, Duygu yönetimi, tutum, algı
Dolunay Şenol	Kırıkkale Üniversitesi	Sosyoloji	Sosyal Psikoloji, Sembolik etkileşim, Kadın ve Çocuk

Araştırmanın kapsamında kendileri ile görüşmeler yaptığımız bilim insanlarını, alanlarına önemli katkılar yapmış ve sosyal psikolojik yöntemi çalışmalarında kullanmış kişiler olduğu görülmektedir. Ancak, dini konuları çalışmış bilim insanlarının Psikoloji alanında bulunmamaları ve başvurulan psikologlardan dönüt alınamaması, ülkemizde Psikoloji bilimi içinde din konusunun çalışmalardan ne denli uzak kaldığının anlaşılması için yeterli bir veri olacaktır.

Çalışmamızda bilim insanlarının farkındalık düzeylerini ve sosyal psikolojik dini çalışmalar ile ilgili düşüncelerini elde edebilmek için 8 sorudan oluşan bir mülakat formu hazırlanmıştır. Mülakat formu bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerine göre titizlikle hazırlanmış ve bilim insanlarına ulaştırılmıştır. Bilim insanlarının verdikleri cevapları ve konu hakkındaki düşüncelerini daha da genişletmelerini arzu etmemizden dolayı sorular yarı açık uçlu olarak düzenlenmiştir. Araştırmada kullanılan mülakat formu EK-1 de verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL PSİKOLOJİ VE İNANÇ İLİŞKİSİNE KAVRAMSAL VE TEORİK BAKIŞ

1. 1. Sosyal Psikoloji ve İnanç İlişkisinin Karşılaştırılması

1. 1. 1. Sosyal Psikoloji, Psikoloji ve İnanç

İnanç, Psikoloji araştırmalarında Psikoloji biliminin başlangıcından beri incelenmektedir. İlk olarak Psikoloji biliminin temellerinin oturtulması ve yöntemleri ile birlikte Psikoloji'nin bir bilim olarak tanınmasıyla başlayan süreç, W. James tarafından dini davranışların incelenmesine eş değer bir zamana denk gelir. Din konularının Psikoloji biliminin yöntemleri ile araştırılması onu Psikoloji'ye bağlı kılarken, Din Psikolojisi adıyla bir alan da ortaya çıkarmıştır. Din Psikolojisi, Psikoloji'nin bir alt branşı olarak bireylerin dini davranışlarını, dindarlıklarını, din değiştirmelerini, aşkınlık gibi olguları genellikle bireysel temelde incelemeye koyulmuştur (James, 1902). Ancak ne Din Psikolojisi'nin mikro tarzdaki birey üzerindeki incelemeleri ne de Din Sosyolojisi'nin makro açıdan yaklaşımları bireyin grup içinde ya da başkalarının hayali ya da gerçek varlıklarına göre dini davranışlarını ve inançlarını nasıl şekillendirdiğine tam olarak cevap verememiştir. Bu branşlarda yapılan çalışmalar ya aşırı derecede bireye odaklanmış ya da çok üst düzeyde toplumsal yapı ile sınırlı kalmıştır. Bu nedenledir ki, daha grupsal düzeylerde inancın bireyin ve toplumun hayatındaki yerinin anlaşılma isteği, Sosyal Psikoloji'nin yöntembilimi ile dini konuların incelenmesini gerekmiştir. Sosyal

psikolojik bir bakış açısı ile inancın incelenmesinin Sosyal Psikoloji'nin yöntem ve tekniklerinden yararlanma zorunluluğunu beraberinde getirmesi, inancın araştırılmasını bilimsel anlamda daha grupsal araştırma sahasına çekmiştir. İnancın sosyal psikolojik yöntemlerle incelenmesi Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi adı ile bir alanın ortaya çıkmasına neden olmakla kalmamış, bu alan kullandığı yöntemler ile Din Psikolojisi'nden ayrılmıştır. Benzer bir şekilde inancı bu yönleri ile inceleyen yeni bir bilim dalı ortaya çıkmıştır. Sosyal Psikoloji'nin tarihinin tam olarak anlaşılması Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ni Psikolojik çalışmalardan ve Din Psikolojisi'nden ayıran özelliklerin belirginleşmesi açısından önemlidir (Hallahmi ve Arygle, 1973).

Sosyal Psikoloji'nin ilkleri ele alındığında "Sosyal Psikolojiye Girişi, 1908" adlı eser ilk olarak McDougall tarafından kaleme alınmış ve bu eserde çeşitli yöntemler incelenmiştir. Her ne kadar bu çalışma Psikoloji temelli olsa da Ross tarafından benzer isimli bir eser daha sosyolojik bakış açısı ile kaleme alınmıştır. McDougall'ın çalışması içgüdüsel teorileri ve motivasyon süreçlerini incelemiştir. Ancak dini durumlar bu araştırma sahasına dahil edilmemiştir. Sosyal Psikoloji başlangıçta iki ana düşünceyle ortaya çıkmıştır. Bunlar: Völkerpsikoloji ve Lebon sayesinde adı sürekli geçen kitle psikolojisidir. Halk Psikolojisi olarak düşünülen ilk akım aslında halkın psikolojisinin anlaşılmasına yönelik bir alan olarak düşünülmüştü (Bkz. Ross, 1908). Bu amaçla olsa gerek ki, Völkerpsikoloji düşüncesi genelde Kültürel Psikoloji olarak adlandırılmaktadır (McGarty ve Haslam, 1997). İlk olarak Wundt tarafından ortaya atılan Völkerpsikoloji, grup içersindeki bireylerin davranışlarını ve düşüncelerini kendi başlarına değil bir grup tarafından oluşan etki

ile gerçekleştirdikleri; birlikte hareket eden bu kişilerin benzer inanışlara ve davranışlara yöneldiklerini iddia etmekte idi. Bu düşüncenin ortaya çıkmasının temelinde Almanya'nın parçalanmış yapısının nasıl birleştiği sorusu yatmaktadır; anlaşılan Almanya'nın nasıl dağınık bir halden birleşik bir hale geçtiği ve bu sürecin temel karakteristikleri incelenmekte idi. Ancak 20. yüzyıla girildiğinde bu düşünce etkisini kaybedecek modern sosyal psikolojik yöntemler ile tutumlara, bilişe ve algı araştırmalarına dönülecekti (McGarty ve Haslam, 1997; Stainton Rogers, 2003). Modern sosyal psikolojik çalışmalarda ise bilişsel bakış ağırlık kazanmaya başlamış ve yakın döneme kadar bu bakış açısı etkisini sürdürmüştür. Çalışmaların temelinde bu kadar karmaşık olan zihinsel işlevlerin bireyler arasında, insanın yalnız olduğunda ya da diğerinin hayali ya da imasında nasıl değiştiğini incelemektir. Buna göre; İnsanlar bazı konuları yalnızken ve grup içinde iken farklı farklı algılarlar ve değerlendirirler (McGarty ve Haslam, 1997: 14-15). Bu dönemde, Sosyal Psikoloji'nin tarihsel temelleri derinlemesine incelenmese de, bir fikir sunma açısından kullanılmıştır.

İnanç araştırmalarının Psikoloji bilimi içindeki tarihsel gelişimi göz önüne alındığında Psikoloji'nin yöntem ve teknikleri ile inancın incelenmeye başlaması 19. yüzyılın sonlarından itibaren olmuştur. Özellikle ilk çalışmalar Stanley Hall'in "Dine Dönüşüm Üzerine Araştırmalar, 1881" adlı eserinden başlayarak; James H. Leuba'nın "Dinsel Olgular Psikolojisi, 1896"; Evdin Diller Starbuck'ın Din Psikolojisi, 1899; George Albert Coe'nin "Spiritüel Yaşam, 1900" ve ilklerden olan William James'in "Dini Tecrübenin Çeşitliliği, 1902" olarak sıralanabilir.

Sosyal Psikolojik Din Psikoloji araştırmalarına gelindiğinde, daha çok gruplar arası çalışmalar, ki bu gruplar mezhepler ve cemaatler gibi dini gruplardır, yapılmaktadır. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi daha çok dini davranış, tutumlar, etki, uyum, itaat, yaşlara göre dini gruplara katılım, bireylerin dini gruplar ile ilişkisi, inançlarda grupların etkisi ile meydana gelen değişimleri incelerken; inancı derinlemesine bireysel temelde inceleyen bir Psikoloji göz önüne alındığında, dindarlık ve dini yaşantının çeşitliliği, dini yaşantıların nedenleri, dini inançlarda meydana gelen değişimler, dua, dini sorunlar ve başa çıkma, ruh sağlığı, adanma, dini psikoterapi gibi konulara eğilmektedir (Batson ve Diğerleri, 1993). Din Psikolojisi'nin kökleri daha çok Psikoloji'nin başlangıcına dayanırken Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin temelleri yakın döneme denk gelmektedir. Genel olarak Din Psikolojisi, Psikoloji'nin metodolojisini kullanırken, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi, Sosyal Psikoloji'nin metodolojisini kullanmaktadır (Batson ve Diğerleri, 1993).

Sosyal Psikoloji'nin bilim olarak tarih sahnesine çıkışı ile paralel olarak "İnanç" konusunun çalışıldığı görülmektedir. Dinin psikolojik boyutlarının James (1902) ile birlikte incelenmesi, Psikoloji'nin inanç araştırmaları yapmasını kolaylaştırıcı etmen olmuştur. Ancak Sosyal Psikoloji çalışmalarında Psikoloji'ye benzer bir etki ortaya çıkmamış, inanç konusu dışarıda tutulmuş ya da Din Psikolojisi'nin içinde çalışılmıştır. Bilimsel verilere dayanmadan çıkarım yapmanın uygun olmaması nedeni ile Sosyal Psikoloji çalışmalarında inancın neden ihmal edildiğini açıklamaya çalışmak doğru olmayacaktır. Zira; Sosyal Psikoloji konularının (tutumlar, değerler, gruplar) Din Psikolojisi içinde yer alması, Sosyal

Psikoloji içinde din çalışmalarının yapılmasını engellemiştir (Allport, 1994). Ayrıca Psikoloji'nin gelişme dönemlerinden sonra davranışçı yaklaşımların Sosyal Psikoloji'yi de etki altına alması inanç gibi soyut bir konuyu inceleme imkânı bırakmamıştır. Benzer şekilde davranışçı yaklaşımlar inancı psikolojik yöntembilim ile inceleyen çalışmalara da sekte vurmuştur (Gough ve Mcfadden, 2001). Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru James'in ve Sturback'ın çalışmaları ile inanç ilk başlarda Psikoloji'de çalışılmıştır. Sosyal Psikoloji'nin ilk olarak ortaya çıktığı yıllarda Allport dışında inanç çalışmalarına rastlanmamaktadır. Bu nedenle Sosyal Psikoloji'nin konuları, Din Sosyolojisi ve Din Psikolojisi içinde paylaşılmış gibi gözükmektedir. Bu paylaşım 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin doğmasını da engellemiştir. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin hem Din Psikolojisi hem de Din Sosyolojisi'nin çalışmalarının ortasında bulunması onu bu iki branş arasında köprü işlevi görmeye itmiştir. Sosyal Psikoloji çalışmalarında inanç konusunun incelenmeye başlanması ile birlikte tutum, algı, itaat, dini gruplar, otorite ve değerler gibi konular Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne kaymıştır. Ancak Türkiye'de bu konular halen yukarıda bahsedilen iki branşın çalışmaları arasında yer almaktadır. Yurt dışında yapılan çalışmalarda, özellikle 1975 yılında Arygle ve Beit-Hallahmi (1975)'nin çalışması (Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi), alana önemli yenilikler getirmiş ve yukarıda bahsedilen dini çalışmalar artık Sosyal psikolojik bakış açısına doğru kaymaya başlamıştır. Arygle ve Beit-Hallahmi'nin çalışmasının meta-analiz yöntemi ile yapılması nedeniyle kendisinden önceki çalışmaların Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi literatürüne kazandırılmaya çalışılması açısından da önemlidir.

Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin bir bilim dalı olarak varlığının mümkün olup olmadığı halen tartışılan bir meseledir. Ancak tüm bunlara rağmen bir gerçek vardır ki; tutumlar, algılar, itaat, etki ve gruplar arası ilişkiler Sosyal Psikoloji'nin konusudur (Batson ve diğerleri, 1993: 12). Sosyal Psikoloji bilimi nasıl bir bilim dalı ise, bunun yöntemlerini dini çalışmalarda kullanan Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi de bir bilim dalıdır. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin bir bilim dalı olduğunun iddia edilmesi ile bir sorun daha ortaya çıkmaktadır. Bu sorun Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin sağduyu ya da yaygın düşünceden nasıl ayrılacağı durumudur. Sosyal Psikoloji'nin bir bilim olup olmaması tartışmaları içinde önemli sorunlardan biri de varsayımlarının sağduyudan farklı olup olmadığıdır. Sağduyu sorununu açıklamadan sağduyuyu tanımlamak gerekirse, bireylerin kendi deneyimleri ve gözlemlerinin yanı sıra kültürel yorumlar sayesinde geliştirdikleri yaygın düşünceler denebilir. Sağduyu bireyin günlük yaşamdaki bir takım deneyimlere dayanarak açıklamalara vardığı bir yöntem olarak görülmektedir. Bireyler sağduyuda kategoriler şeklinde tasniflenmekte ve bakış açıları ise bu sayede kanılara dayanarak oluşmaktadır (Moscovici ve Hewstone, 1984). Sağduyu günlük yaşamda gelişen görüş ve düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Sağduyuda bireyler bazı kalıp yargıları ve kanaatleri ile yargıya varmaktadırlar. Bu açıdan değerlendirildiğinde sağduyu Sosyal Psikoloji çalışmalarına aykırıdır. Fransız filozofu Descartes sağduyuyu akıl ile eş anlamlı olarak kullanmaya çalışmıştır. O, aklın, zihnin ilkelerin bir toplamı olmadığını iddia etmiş ve aklı sağduyuya yaklaştırmıştır (Erdem, 2014: 1). Bu bağlamda Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi inanca ilişkin varsayımlarını deney ve gözleme, görüşme, anket, ilişkisel yaklaşımlar ve meta-analiz gibi bilimsel yöntemlere dayanarak yapmaktadır. Nicel ve nitel

bilimsel metodolojinin kullanıldığı yerler bilimsel bakış açısını kesinlikle sağduyudan ayırmaktadır.

Diğer bir sorun ise, dini davranışın incelenmesinde hangi teorinin kullanılacağı ve kullanılan teorinin alan ile tutarlı olup olmadığıdır. Dini davranış teorileri son dönemde geliştirilmiş olan teorilerdendir. Bu teoriler; bilişsel ihtiyaç teorisi, baba yansıma teorileri, süper ego yansıtma teorileri (the super-ego projection theories), sosyal öğrenme teorisi, yoksunluk teorisi, suçluluk düşüncesi teorileri, ölüm korkusu teorileri, obsesyonel davranış teorisi, bireysel entegrasyon teorisi ve sosyal entegrasyon teorisi olarak sıralanabilir. Teorilerin çalışmalarda kullanılması uygunluk bakımından denetlenmelidir. Örneğin; dini davranışı sergilemede bireyin dini ilk olarak aileden taklit ederek öğrendiğini iddia eden bir bilim insanı sosyal öğrenme teorisini tercih etmesi gerekecektir. Teorilerin kullanılmasında yapılacak yanlışlar bilimsel çalışmanın güvenirliğini düşürür. Bu nedenle bilim insanı yapacağı çalışmada hangi teoriyi kullanacağını çalışmanın yöntembilimine uygun olarak seçer. Teorinin kanıtlanması ya da test edilmesi gerekiyorsa seçilecek konu ve teori ile ilgili daha önce yapılmış çalışmaların bulunması gerekir. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nde teorilerin sınanması yeni yeni başlamakta ve bu alanda yol alınmaktadır (Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975).

Sonuç olarak, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin bir bilim olduğu tartışması halen devam etmektedir. Ancak tüm yukarıda bahsedilen problemlere rağmen alan ile ilgili çalışmalar da hız kazanmıştır. Eleştirilerin azalmaya başlaması için çalışmaların arttırılması, teorilerin test edilmesinin hızlanması, sosyal psikolojik

bakış açısı ile dini çalışmaların yapılmasına gönüllü olunması, çalışmalarda Sosyal Psikoloji'nin metodolojisinin kullanılması, alanın daha mutli-disipliner hale getirilmesi gerekmektedir. Sosyal fenomen ile realitenin birleştirilmeye çalışılması branşa yenilik getirecektir. Fonksiyonel yaklaşımlar, heuristik bakış açıları, Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisi çalışmaları, dinin eşsizliğinin sosyal gerçeklik olarak farkına varılarak ayrı kategoriler altında incelenmesini gerektirmektedir.

1. 1. 2. Sosyal Psikoloji, Sosyoloji ve İnanç

Sosyoloji, dini kurumların ve yapıların toplum üzerindeki etkilerini inceleyen bir bilimsel disiplin olarak, toplum ve din kurumu arasındaki karşılıklı ilişkileri de araştırır. Bu bağlamda Din Sosyolojisi kavramı ile insanların ilk tanışmaları Durkheim sayesinde yine onun "Sosyoloji Yıllığı" dersinin bir bölümünde olmuştur (Durkheim, 2005). Bunun dışında Durkheim "Dini Hayatın İlkel Şekilleri" isimli eserinde kabilelerde dini yaşantıları ve kurumları inceleyerek, Din Sosyolojisi'ne katkıda bulunmuştur. Eser, dinin toplum üzerindeki işlevleriyle konu alması, dinin nasıl oluştuğu hatta Darwin ve antropolog Taylor'un eleştirisini yaparak başlamaktadır (Durkheim, 2005). Ancak dinin yapısal-işlevsel açıdan araştırılması tek zenginlik olarak kalmamış, Marks din kurumunun sosyo-ekonomik yönlerini de incelemiş ve dini gölge bir olgu olarak yorumlamıştır. Bu çerçeveleriyle birlikte dinin yabancılaştırmaya neden olduğu iddiası, dini çalışmaların çatışmacı teorisyenler tarafından incelenmesine yol açmıştır. Bununla birlikte asıl Din Sosyolojisi'ne toplumsal araştırmalarda büyük katkı Weber tarafından yapılacaktır. Çünkü Weber Din Sosyolojisi'ni bağımısız bir bilim haline gelmesini sağlayacaktır.

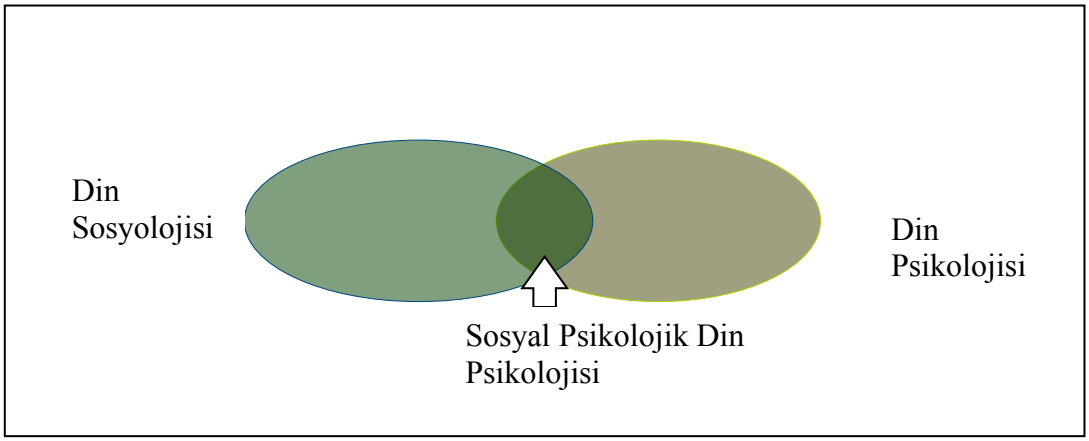
Ona göre din, sadece işlevsel temelde açıklanan bir olgu olmaktan çıkıp Sosyoloji'nin tüm ekolleri tarafından incelenmesi gereken bir olgudur (Weber, 2012). Çünkü din; toplumsal olguların düzenlenmesini sağlayan bir güç ve Sosyal Psikoloji'nin çıkışına rastlayan bir dönemde ortaya attığı iddia ile bir zihniyet biçimidir.

Sosyal Psikoloji'ye en yakın alanlardan biri olması nedeniyle Din Sosyolojisi yukarıdaki çalışmaları ile önem taşır. Çünkü Din Sosyolojisi'ne göre din ile toplum arasındaki ilişki sosyal etkiye dayanmaktadır. Bu Sosyal Psikoloji'nin de inancı incelerken ortaya attığı ana görüşlerinden biridir. Yine toplumsal temellerde dinin insanları yönlendirmesi ve kurumlara etkisi, başka bir ifadeyle her kuruma dolaylı ya da doğrudan etki etmesi, onun hem Sosyal Psikoloji hem de Sosyoloji alanlarında incelenmesine neden olmuş ve nihayet bazı ortak yöntemlerin gelişimine katkı da bulunmuştur (Çapcıoğlu ve Beşirli, 2013). Ancak Din Sosyolojisi, toplum hayatında dini mitlere ve tarihe dayandırarak, temellerini ve etkilerini açıklamaya çalışması bir yol ayrımına neden olur. Benzer bir şekilde toplum hayatına kurallar koyan ve buna uyulmasını isteyen dinin toplumu yeniden düzenlediği gerçeği hem inancı inceleyen bir Sosyal Psikoloji'nin hem de Sosyoloji'nin ilgisini çekmektedir (Çapcıoğlu ve Beşirli, 2013).

Değerler bağlamında son olarak inanç örneği incelendiğinde, değerlerin toplum hayatındaki yeri ve oluşumu yine benzer bir şekilde Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin ve Din Sosyolojisi'nin ortak ilgi alanlarını oluşturmaktadır. Değerlerin insanlar tarafından nasıl algılandığı, insanlara ne tür etkileri olduğu,

bireyin değerlere uyup uymamasında grubun ve toplumun yeri iki bilim tarafından da derinlemesine incelenmektedir (Wach, 1987). Denilebilir ki, Din Sosyolojisi ve inancı inceleyen bir Sosyal Psikoloji birbirine çok yakın alanlardır. Bu durum Şekil-3 de şematize edilmeye çalışılmıştır.

Şekil-3. Sosyal Psikolojik Din Psikoloji'nin Bilimler Arası Yeri

Şekil-3'te görüldüğü gibi Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi ve Din Psikolojisi'nin ilişkisi her üçünün de ortak yönleri olduğu yönündedir. Bu yüzden bu alanlarda yapılan çalışmalar genellikle branşlar arası tartışmalara neden olmaktadır. Ancak multidisiplener çalışmaların hakim olduğu günümüz bilim dünyasında bu tartışmaların azalmaya başladığı söylenebilir.

1. 1. 3. Allport, Fromm, Arygle ve Beit-Hallahmi ve İnanç

İnancın gruplar ve bireyler üzerindeki etkilerini tarihsel olarak incelemek oldukça yorucu bir iş olarak görülmektedir. Ancak Bireysel ve Klinik Psikoloji'de

gruplar ve bireylerin diğerleri ile kurduğu dini ilişkilerin incelendiği çalışmalar işimizi kolaylaştıracaktır. Örneğin; inanç ilk olarak James (1902)'in eseri olan ‘’Dini Deneyimin Çeşitliliği'nde'' psikolojik bir yöntembilim ile incelenmiştir. İlk olarak William James, Sosyal Psikoloji ve Psikoloji branşının çalışmalarını sentezleyerek bir araştırma ortaya koymuştur. Homans (1979)'ın çalışmalarında inancın, hem sosyal psikolojik bakış ile sosyolojik bir yapı, hem de sosyal psikolojik bakış açısı ile psikolojik bir yapı olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu problem Homans'ın çalışmasındaki metodolojik bir sorun olarak görülmektedir. Daha sonraları yapılan çalışmalar derinleştikçe bu yorum ortadan kalkacaktır. Bu metodolojik sorun, asıl olarak inancı sosyal psikolojik bir bakışla inceleyen Allport'un çalışmaları sonucu ortadan kalkmıştır. Her ne kadar James, dini klinik ve bireysel olarak inceleyen bir yöntemin kurucusu olarak bilinmekte ise de, Allport da benzer şekilde sosyal psikolojik yöntemin ilk kurucularındadır. Allport, Sosyal psikolojik bakış açısı ile inancı incelemiş ve Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi açısından oldukça önem arz eden "Birey ve Dini" (1950) adlı eserini kaleme almıştır.

Allport'a göre bireylerin her biri dini kendi yöntemlerine göre kullanmaktadır. Çalışmasında bireylerin inancı hangi nedenlerle kullandıklarını ve ona neyi atfettiklerini inceleyen Allport, "olgun ve olgunlaşmamış dindarlık" kavramlarını ortaya atmıştır. Adından da anlaşılan, benlik ihtiyaçlarının önlerine geçemeyen bir dindarlık söz konusudur. Olgunlaşmamış dindarlık yönelimine sahip olan birey Allport'a göre arzu ve heveslerinden ayrılamamış ya da onların ötesine geçememiştir. Bu tarz bir dindarlık kişiliğin gelişiminde ve bütünlüğünde herhangi bir etkiye sahip değildir. Olgunlaşmamış dindarlık insanın aşkın ihtiyaçları için de

yeterli değildir. Birey manevi ihtiyaçları dışında dini, maddi ve egosal ihtiyaçlar için kullanır (Kayıklık, 2003: 128). Allport'a göre bu dindarlığın olumlulaşmaya ya da olgunlaşmaya başlaması, tutarlı bir biçimde nesneler ile girilen iletişim ve etkileşim tecrübeleri ile olmaktadır. Olumlu başka bir ifadeyle olgun dindarlıkta birey dini değerlerini üst değerler olarak algılar ve ona yönelik davranışlar sergiler (Holm, 2004: 113). Zihinsel açıdan olgun davranabilen insan yine olgun dindarlığa sahiptir. Allport'un çalışmaları incelendiğinde dini davranışların ve duyguların sonradan kazanıldığı görülmektedir. Allport, dönemin davranışçı akımlarından etkilenmiştir. Örneğin; onun bir bebeğin çamura benzetilip şekillendirebileceğine olan inancı, onun davranışçı bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Allport'a göre çocuğun dini yaşantısına sosyal yaşantılar, kültür ve alışkanlıklar etki eder ve dini yaşantısını yine bunlar belirler. Bu bakımdan çocuklar dini çevreden öğrenirler. Çocukluktan ergenliğe geçiş sürecinde bireyin dini davranışlara neden sahip olduğu hakkında bir düşüncesi yoktur. Ancak çocukların hem benmerkezci olmaları hem de taklit yolu ile dini öğrenmeleri, onları bu davranışlara koşulsuz uymaya iter. Allport (2004: 21-29)'a göre dini duygular sadece bireylerin hislerinden kaynaklanmaz, dini duygu hem kognitif hem de sezgisel (duygusal) bir süreçtir. Birey, dini duygular ile sonsuz bir yaşama yönelmekte ve ona itaat etmektedir. Allport'a göre bireylerde dini duygu çok derinlerde bulunmaktadır. Herhalükarda, dini duygular bireylerin iletişim araçları olarak derinlerde bulunur ve kurumsal yapılardan doğrudan etkilenmez. Allport'un çalışmaları sosyal psikolojik bir bakış açısı ile incelendiğinde, genel olarak inanca sosyal psikolojik bir bakışın temellerinin atıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bütün bunlarla Allport'dan önce yapılan çalışmaları sosyal psikolojik bakış

açısından ayırmaya çalışmak yanlış bir girişim olacaktır. Bu bağlamda çalışmanın nitelik ve metodoloji açısından önemi dikkate alınmalıdır.

Psikanalist olan ve Freud ile karşı karşıya gelip ego ve libido üzerinde tartışmalara giren önemli bir bilim insanı da Fromm'dur. Fromm ilk olarak dinin tanımlanmasındaki metodolojik hatalardan bahsederek işe koyulur. O, dini (2004: 31), "*Her hangi bir grubun bireylerince paylaşılan ve o bireylere belli bir hedef ve belli bir bağlanma amacı kazandıran orta düşünce ve davranış sistemi*" olarak tanımlamaktadır. Tanım dikkatle incelendiğinde Fromm'un, dinin Tanrının ürünü olarak değil; bir grubun icadı olarak ortaya çıktığı düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. Fromm aslında dinlerin çeşitliliğinin arttırılmasını istemekte idi. Onda Orta Asya, Çin, Hindistan, kabile inançlarının da din tanımına girdiği düşüncesi mevcuttu. Fromm (2004: 6), "*Dindarım demekle dindar olunmaz, asıl önemli olan, doğru ve adaletli yaşamak ve bunu gerçek yaşamda uygulamaktır"* diyerek dindarlığın bilgi boyutu ve inanç boyutundan çok deneyimsel boyutunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, Tanrı gibi tek bir otoritesi olmayan inançlar da Fromm'a göre din kategorisinde incelenmelidir.

Fromm'a göre dini bir inanç, karakter ile bütünleşirse anlamlı ve kuvvetlidir. Fromm bu bağlamda inancı duygulanımlar ile benzer şekilde işlemiştir (Fromm, 2004: 74). Fromm'un düşüncesinde, "*İnsanlar dine bir inanç eylemi olarak değil, katlanılmaz şüphelerden kaçmak için sığınmaktadır. Çünkü onlar bu kararlarını sadakat duygusuyla değil güven ihtiyacıyla vermektedirler."* Bireyler güven ihtiyacı dolayısıyle inançlara bağlanmakta idiler. Başka bir ifade ile, ileride

meydana gelecek her şeyden bu inanca sığınma durumu ya da olacaklardan kaçınma korkusu, dini insanların gözünde önemli hale getirmişti. Fromm, dindarlığın kaynağına indiğinde onu kendi ifadesi ile "özgürlükten kaçış" olarak niteler. Fromm'dan anlaşılan din bir anlam arayışı olarak ortaya çıkmaktadır. Derinlerde bir duygulanım olarak ortaya çıkar ve güven duygusu ile körüklenir. Bu açıdan incelendiğinde Fromm'un dine Psikanalitik bir bakış açısı ile yaklaştığı görülür. Bunun yanlışlığı ya da doğruluğu tartışılmaz, ancak ifade edilebilir ki, Fromm'un çalışmalarında bireylerin bir sığınma aracı olarak grup yoluyla dini ilişkilere girmesi bir bakıma onun çalışmalarına sosyal psikolojik boyut katmaktadır.

Son olarak, Arygle ve Beit-Hallahmi'nin yaptığı çalışmalar günümüz modern Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi çalışmalarına öncülük etmektedir. Bunlara kısaca değinilirse; "The Social Psychology of Religion, (1975)" ve "The Psychology of Religious Behaviour, Belief, and Experience, (1997)" sosyal psikolojik yöntemle yapılmış çalışmalardır. Her iki teorisyen de genel olarak meta-analiz yöntemi kullanmıştır. Onların eserlerinde bireylerin dindarlık, tutum, mezhepsel farklılıklar ve etkileşimler, dini davranış teorileri, politik ve sosyal dini davranışlar, bireysel ve grupsal dindarlık konuları çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler oldukça önemlidir. Çünkü "Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi" isimli eser yeni bir bilimin isminin kullanıldığı ilk kitaptır.

Sonuç olarak; genel bir perspektiften bakıldığında 1975'ten sonraki çalışmalar daha çok dini gruplara, politik ilişkilere ve davranış teorilerine kaymaya başlamıştır (Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975). Ayrıca daha önceleri Allport ile

başlayan süreç, modern düşünürler ile devam etmiştir. Bu isimlere, Allen Bergin, James Hilman, Robert Emmons, Julian Jaynes, Kenneth Pargament örnek olarak gösterilebilir. Ülkemizde de benzer nitelikte bu çalışmalara ilgi duyulduğu görülmektedir. Örneğin; Çapcıoğlu'nun gençler üzerine yaptığı çalışmalar oldukça önem arz etmektedir. Örneğin; "Religious Attitudes Toward Male-Female Relationships in Northern Turkey'' (2004) adlı çalışması bireylerin dini tutumları üzerinde yapılmış alan ile ilgili dikkat çekici çalışmalardan biridir. Yine, "Psiko-Sosyal Açıdan Sağlıklı Birey ve Toplum: İslam Geleneğinden Referanslarla (2014a)'' adlı çalışma benzer şekilde alan ile ilgili sosyal psikolojik perspektiften dini inancın ele alındığı bir çalışma olarak görülmektedir.

1. 2. Dini Davranışı ve İnancı İnceleyen Sosyal Psikoloji Teorileri

Bu başlık altında değerlendirilecek konular, birey ya da gruptaki dini davranışları inceleyen teorilerden oluşacaktır. Din, insanlığın var oluşundan itibaren bireylerin ve grupların tutum ve davranışlarını çeşitli açılardan etkilemesinden dolayı Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi içinde oldukça önemli bir yere sahip olmuş ve söz konusu etkinin nedenlerini inceleyen teoriler geliştirilmiştir. İnanç ile ilgili konuların teorik açıdan araştırılmasında birtakım zorluklar bulunmaktadır. Bunun nedenlerinin başında dini davranışlar, deneyimler ve inançlar bireyler arasında oldukça sezgisel ve niyetsel farklılıklara yol açan karmaşıklıklar gelmektedir (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013: 178). Bu farklılıkların sınırlandırılıp belirli bir teoriye dayandırılması araştırmaların niteliği ve niceliği açısından sorunlara neden olacaktır. Söz gelimi, bir teori dini davranışı açıklama konusunda başarılı olurken, diğer bir teori dini

deneyimler konusunda daha rasyonel açıklamalar içerebilir. Örneğin; dini davranışlar eğer hayal kırıklığından ya da korkudan meydana geliyorsa, bu korkuların oluşmadığı insanların daha dindar olması beklenmelidir. Bu örnekteki teori dini davranışı açıklamada yeterli gibi gözükse de dini inançları açıklamada yetersiz kalacaktır.

Dini davranış teorilerinin sınanma süreci de diğer bir sorunsalı oluşturmaktadır. Aynı deneysel sonuçlar bazen bir teoriyi desteklerken bazen başka bir teoriyi destekler durumda olacaktır. Bir teori varsayımlarında aynı deneysel verileri kullanırken diğer teori de benzer deneysel motifleri kendi güvenirliğini sağlamak için kullanacaktır. Örneğin; bir teori dini gruplarda otorite ile ilgili oldukça uygun yorumlar yaparken, aynı teori yaş veya cinsiyete ilişkin yorumları uygun olmayacaktır (Katz ve Stotland, 1957). Bu yüzden bu çalışmada incelenen teorilerin birtakım olgu ve olayları daha kapsamlı bir şekide ele alırken, bazı konuları yorumlamada sorunlarla karşılaşmaları olasıdır.

Teoriler eksik yorumlamaların yanında ayrıca bir de birbiri ile çakışma gibi sorunlar ile karşı karşıyadır. Dini deneyimler ya da inançları incelerken her teori kendi yöntemlerine göre hareket ederken yorumlamada birbiri ile çatışmak zorunda kalabilir. Freud'un Baba Yansıma Teorisi ile Bilişsel İhtiyaç teorisi bireyin dine inanma ihtiyacının temelinde ailesel nedenlerin olduğu konusunda hem fikir olduğu halde, bunun babadan mı yoksa bilişsel herhangi ihtiyaçtan mı kaynaklandığı konusunda çatışır. Bununla beraber bir başka ayrım da Freud'un teorisinin dinin

bilişsel bir yanılsama olduğunu iddia etmesidir (Freud, 1991). Bu çatışmalar her bir teorisyen tarafından bilimsel veriler ile doğrulanmaya veya test edilmeye çalışılır.

Teoriler bilimsel disiplin açısından da farklılaşırlar. Sosyolojik teoriler daha çok dinin yapısal-işlevsel konumunu dikkate alırken, Psikolojik teoriler dinin işlevlerini daha da bireyselleştirip dini, korkular ya da grup içi sosyal etkiler gibi durumlardan yararlanarak açıklamaya çalışır. Örneğin; yapısal teoriler dinin varlığını nasıl sürdürdüğünü, hangi yapılar ile iç içe olduğunu yorumlamaya çalışır. Ayrıca, yapısal-işlevsel teoriler, inanç sistemleri hareketle dini grupları ve toplulukları yorumlamaya çalışırlar. Sonuç teorileri ise, inancın hem grup hem de birey üzerindeki etkilerinin çıktılarını incelemeye çalışır. Bu teoriler dinin kaynağını yorumlarken özellikle Sosyal Psikoloji'de Bilişsel İhtiyaç teorisi, Baba Yansıma Teorisi ve Kişilik Çatışmaları teorileri daha çok yansıtma, inanma ihtiyacı ve reaksiyonlar gibi varsayımlar ortaya atarlar. Sosyolojik teoriler ise genellikle dinin fonksiyonları ve devamlılığı ile ilgilenirler (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013: 179-180). Sosyolojik teorilerde inanç ile ilgili önemli işlev entegrasyon ve yoksunluktur. Örneğin, Freud çalışmalarında yoksunluk ve tatmin üzerinde incelemeler yapmış ve inancı bu konulara entegre etmeye çalışmıştır. Sosyal psikolojik teoriler sosyal öğrenme, ihtiyaçsal nedenler ve suçluluk gibi konular üzerinden dinin kaynağını inceler ve yorumlar getirirler.

1. 2. 1. Bilişsel İhtiyaç Teorisi

Tutumlar ve inançlar sosyal psikologlar tarafından en çok çalışılan konuların başında gelmektedir. Sosyal psikolojik araştırmalar göstermektedir ki, inançlar bilişsel ihtiyaçlar yolu ile tatmin edilmektedir. Dinler bireye uyumlu, kısmen mantıklı bazı fenomenlerin açıklamasını yaparlar (Katz ve Stotland, 1957). Bireyler bu sayede açıklayamayacakları şeylere dini bakış geliştirdikleri için tatmin olurlar. Bilişsel ihtiyaçları tatmin olmuş olan insan ise daha çok uyumlu ve adapte olmuş bir birey olarak ortaya çıkar ve kendini gerçekleştirir. Bilişsel ihtiyaç teorisi dinin kaynağını bireyin bilişsel ihtiyaçlarında görür. Bilişsel ihtiyaçların tatmin edilmesi teoriye göre din yolu ile olur ve bu sayede birey dine daha sıkı bağlanır. Çalışmaların çoğu göstermiştir ki, bilişsel tutarlılığa olan baskı, kabul edilmiş inançları da kapsar ve birbiriyle uyumlu olma eğitimi gösterir (Abelson ve Ark, 1968). Birey kendini bilişsel çelişkilerden uzak tutmak için kabul mekanizmasını işletir. Bu kabul mekanizması, dini inançların birbiri ile çatışması ya da çelişmesi durumunda hemen işe koşulur ve tutarsızlık durumu atlatılır. Dini inançların oluşumunu ve gelişimini açıklamaya çalışan bu teori, bireylerin inanç ile ilgili konularda mantıklı açıklamalara ihtiyaç duyduğunu ve bu yolla da bilişsel tutarlılıktan uzak durduğunu iddia eder.

Bununla ile birlikte dini inancın tüm gruplar ya da bireyler tarafından benimsenmediğini belirtmek gerekir. Zira inancın gruplar ve bireyler üzerindeki etkisinin şiddet ve yoğunluğu onun kabulünü veya reddini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle, grup içindeki birey o inanca sahip olmasa dahi grup tarafından

dışlanmamak için inanmadığı bir şeyi kabul etmek zorunda kalabilir. Dini inançlarda ve davranışlarda grubun birey üzerindeki etkisi yadsınamaz. Örneğin; Gelişim psikoloğu Piaget ve arkadaşları ergenlerde soyut kavramların nasıl oluştuğunu ve bunların dini inançlar ile uyumlu olup olmadığını gözlemlemiştir. Ergenler dini soyut kavramları algılamada oldukça yetersiz kalmışlar ve bu nedenle Piaget, teorisinde inancı evrelere ayırıp incelemeyi tercih etmiştir. Ancak ergenler soyut kavramları anlayamasalar da, onların bu kavramları rasyonalize etmeye ne kadar istekli oldukları Piaget tarafından ifade edilmiştir. Bu yönden Piaget'in teorisi inancın ergenler üzerinde ne tür gelişimsel etkilere yol açtığını incelemiştir (Elkind, 1971: 403-415). Diğer yandan onun teorisi, bireylerin dini deneyim ve yaşantıların yaşam amaçlarına ve kimlik problemlerine nasıl yardımcı olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Weber (1922)'in de ifade ettiği, din, hayatın irrasyonel görüntüsünü anlamlandırma ile ilgilenir. Bilişsel ihtiyaç teorisi, bu bağlamda şeytan, kötülük, ölüm ve acı çekme gibi olaylara, ki bu olaylar bilim tarafından çözülemez bir durum olarak gözükür, çözüm üretmeye çalışır. Teoriye göre din, tam olarak bilişsel çelişkileri çözen bir araçtır. Bilişsel problemler ayrıca din tarafından bazı farklı şekillerde de yorumlanabilir. Örneğin; "Biz nasıl dünyaya geldik?", "Dünyanın yaratılış amacı nedir?" ve "Hayatın anlamı ne olabilir?" gibi sorular bilişsel kapsamda dinin uğraştığı meselelerdir. Bununla birlikte hayatta kötülüğün ve acıların bulunmasının nedeni, hayatın kabul edilemez bazı yönlerinin olması gibi düşünceleri de bu konuya dahil edebiliriz. Teorinin asıl anlatmaya çalıştığı şey, dinin kognitif sorunsallara nasıl yanıt verdiği ve bu yanıtlarında bireyleri tatmin edip etmediğidir (Berger ve Luckmann, 1967: 414-415).

Dinin kimlik ve amaç sorunsallarına yardım ettiği konusunda elimizde çok açık kanıtlar ve deneysel birikimler olmasa da, inancın entelektüel düşüncelere ve yaş dönemlerine göre bireyin kimliği üzerinde önemli etkileri mevcuttur. Örneğin, Erikson (1958), kimliğin açıklanmasına ilişkin varsayımlarını deneysel metotlarla inceleyerek dini düşüncelerin ve yaşantıların bireylerin kimlik çatışmalarına nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Dindar bireyler ona göre, daha az kimlik çatışması geçiren bireyler olarak görülür. Ayrıca psikolojik ve sosyolojik kanıtlar göstermektedir ki, dini inançlar bireylere hayatın anlamı, amaçları vs hakkında bilgiler verir ve bireyin grup içinde sosyalleşmesini de sağlar (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013:179-180).

1. 2. 2. Baba Yansıtma Teorileri

Teori, Freud (1913)'un çalışmalarından esinlenerek oluşturulmuştur. Psikanalitik ekolün kurucusu olan Freud, dinin nasıl ortaya çıktığı, bireyin din ile ilgili yaşantıları, Tanrı inancı vs. gibi durumlara açıklamalar getirmeye çalışmıştır. O, çalışmalarında daha çok paternal bir yöntem izledi ve "Totem ve Tabu", "Bir Yanılsamanın Geleceği" gibi eserleri kaleme almıştır. Freud'un görüşleri ile şekillenmiş alt teoriler, dini inanca ebeveynsel bir temelde bakmış, bu bakışın teorileştirilebilmesi için bilim insanları tarafından çift taraflı (hem anne taraflı hem baba taraflı) olarak deneyler yapılmaya çalışılmıştır. Freudyen teoriler daha çok dini inancın kaynağı ve fonksiyonları üzerinde durmaktadır. Bu teorinin temel amacı; yeryüzündeki baba ile ilahi baba arasındaki bağlantının psikolojik yönlerini incelemektir. Freud, inanç ile ilgili görüşünü ilk olarak "totem ve tabu" adlı eserinde

ortaya atmış, dini inancın kaynaklarını ve ilk nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışmıştır. Freud'a göre ilahi baba ile olan ilişkiler bireyin fiziksel babası ile olan ilişkilerine göre şekillenir. Fiziksel baba birey açısından bir yüceltmeye tabi tutulur (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013: 185-186). İşte Tanrı da Freud'a göre yüceltilmiş babadan başka bir şey değildir. Burada, dini hayat duyguların bir sunumudur ve çocuğun ailesi ile olan ilişkileri sayesinde gelişir ve sürekli yenilenir.

Bu teori sadece Freud'un görüşleri ile şekillenmese de Freudyen alt teoriler onun görüşlerinden etkilenmiştir. Ancak bazı görüşler babayı merkeze alırken bazıları ise anneyi merkeze almıştır. Bir başka görüşe göre ise sevilen ebeveyn dikkate alınmıştır. Aileye yönelik görüşler genel olarak her toplumdaki eski sosyalizasyon süreçlerine ve toplumsal inançlara göre değişmekte, kültürden kültüre farklılıklar göstermektedir (Spiro ve D'andrade, 1958: 456-460). Bu görüşler dikkatlice analiz edildiğinde, kültürler arası çalışmalara vurguların az olduğu görülecektir. Ancak ifade edilmelidir ki, bu görüşler genellikle modern batı toplumu üzerine yapılan deneyleri kapsamakta, doğu toplumları konusunda Japonya ve Çin hariç çalışmalar bulunmamaktadır. Dikkat edilirse "cennetteki babamız, Anne Meryem" gibi ifadeler Hıristiyanlıkta bulunmaktadır (Warner, 1961). Bu türden çalışmalara Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi içinde ülkemizde destek bulmak zordur. Zira İslam inanca göre, peygamberlerin Allah'ın oğulları olmadığı gibi, onların bir baba tarafından kutsanması da söz konusu değildir. Bu nedenle İslam dinine göre Tanrı inancı çok daha farklı açılardan incelenmelidir.

İslam dininde bu durumun açıklanması şu şekildedir: "Rahman çocuk edindi" dediler. Hâşâ, bundan arınmıştır O!. Onlar, lütuflandırılmış kullardır." (Enbiya, 21\26). Ayette açıkça belirtildiği gibi, İslam dininde ve doğu toplumlarında yüceltilmiş bir baba motifine rastlanmaz. Bu nedenle, Jung'a göre Freud'un geliştirdiği teori, kültürel ve tarihsel bağlamlar açısından incelenmelidir. Zira Freud'un teorilerinin kökeni tamamen Psikolojik temeller üzerine kurulmuştur. Örneğin; Protestan gruplarda babasal yönden değil annesel yönden bir yüceltilme olduğu görülmüştür.

Teorilerin annesel ya da babasal olarak incelenmesi açısından bazı deneysel araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan biri de Godin ve Hallez (1964)'in çalışmalarıdır.

Tablo-3. Tanrı ve Ebeveyn Algısı Arasındaki Koreleasyon

Baba ve Tanrı	Anne ve Tanrı	Açıklama
0.54*	0.26	Baba tercihi
0.26	0.58*	Anne tercihi
0.64*	0.64*	Tercih yok

30 Belçikalı erkek ve 40 bayan arasında yapılan örnekleme *İstatiksel olarak $p<0.01$güvenilirdir.

Deney incelendiğinde teorilerin tümünün mantıksal olarak tutarlı oluğu görülmektedir. Ebeveynin tutum ve davranışlarına göre babanın ya da annenin Tanrıya ait olarak tasvir edilmesi yukarıda örneklenmiştir. Bunun yanında yapılan

bazı çalışmalarda Katoliklerde Protestanlara göre Tanrının daha çok annesel olarak tasvir edildiği görülmüştür (Rees, 1967).

Bu konuda başka bir çalışmada da, Deconchy (1968) tarafından Fransa'da Katolik ailelerin çocukları arasından seçilen 4.660 denekten Tanrı tasvirleri yapmaları istenmiştir. Sonuçta yaşları 8 ile 16 arasında değişen çocukların beraber Tanrı imajlarının da yaşlarına göre değişiklik gösterdiği bulunmuştur. Ancak yaşlar ilerledikçe Tanrıyı ebeveynsel olarak, özellikle de baba olarak tasvir etmede bir artış görülmüştür. En düşün oran 9 yaşlarında en yüksek oran ise 13 yaşlarında görünmüştür (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013: 179-180). Çalışmalarda kız ve erkek katılımcılar arasında benzer eğilimler gözlemlenmiştir. Böylece yapılan deneylerle çoğu psikanalitik ekolün açıklamaları ve tezleri ile birlikte dini inanç ve gelişimin ailesel özellikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. 2. 3. Süper Ego Yansıtma Teorileri

Flugel (1945) tarafından incelenen ve gözlemlenen dini davranışlar, onun ileride Freud etkisi ile yeni bir teori ortaya atmasına neden olacaktır. O, çalışmalarında bireyin duygu ve inançlarını nelerin etkilediğini bazı savunma mekanizmaları ile açıklamaya çalışmış; Freud'un "Psikoseksüel Kişilik Teorisinde" yer alan bir konuyu tekrar gündeme getirerek, dini davranışları ve tutumları yorumlama yoluna gitmiştir. Teorisinde ifade etmeye çalıştığı temel husus, çocuğa karşı uygulanacak her türlü sözel ya da fiziksel şiddetin, onun bazı davranışları yapmasını ya da yapmamasını etkilediğidir. Basit bir ifadeyle, bu durumda çocuk herhangi bir davranışı neden yapmadığı ya da yaptığı konusunda nedensel atıflara

başvurmak zorunda kalacaktır. Süreç, çocuğun kendisi ile ebeveynlerini özdeşleştirmesi ve onların isteklerine uyarak bu yaşadığı problemlerden kurtulacağına olan inancı ile ilerler. Bu sayede çocuk tarafından anne ve babasının arzuları içselleştirilmiş olur. Burada açıklamaya çalıştığımız şey çocuğun ailesini bir savunma mekanizması olarak görmesidir. Bu durum, süper ego ile ilişkilendirilmesi sonucu daha karmaşık bir hal alacaktır. Teoride çocuğun dini tutum ve davranışları, zihninde ödüllendirme ve cezalandırmadan doğan bir yapısal süreç olarak görülür (Ostow ve Sharfstein, 1954: 76).

Süper ego bireylerde bir denge mekanizması değildir. Freud'a göre, bu işlevi ego üstlenir. Süper ego ise tam bir ahlaki doğruluk abidesi ve toplumsal engel olarak bireyin yaşamında yer edinir. İd'in isteklerini yerine getirmesine her yönden mani olmaya çalışır. Bu da bireyin akıl sağlığı için bazı savunma mekanizmasıları geliştirmesine yardım eder. Flugel'in teorisinde Tanrı imajı tam olarak yansıtılmış bir süper egodur. Buna göre süper ego dünya için bir Tanrı şeklinde yansıtılırken içgüdüsel arzular da şeytan olarak görülür (Flugel, 1945; Fenichel, 1945).

İslam dininde bu durum daha farklı bir duruma bürünmekte ve farklılaşmaktadır. Özellikle, *"Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?* (Furkan, 25/43)" ayeti ve yine bu ayetle örtüşen, *"Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah'ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?* (Casiye, 45/23)" ayeti incelendiğinde, islam dini içerisinde nefs, ego olarak

vurgulanmış ve bu durumdaki insanlara da eleştiriler getirilmiştir. Bu tür insanların mühürlendiğini ve gözlerine perde çekildiği vurgulanmıştır. Süper ego ile karşılaştırıldığında İslam dünyasında ulaşılacak veriler sayesinde daha aydınlatıcı sonuçlara varılacaktır.

Teori değerlendirilirse, tam olarak Freudyen olmasa da onun kişilik teorisinden izler taşıdığını ve Baba Yansıtma Teorisinden ileri düzeyde farklılaşmadığını görürüz. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Freud Tanrı imajını yüceltilmiş bir baba olarak görürken, Flugel'in süper egonun yansıtılması ve yüceltilmesi olarak görür. Ancak bilinmelidir ki, baba da Freud'a göre bir engel mekanizmasıdır. Bu engel mekanizması korku ve baskı ile şekillenir. Flugel'in teorisi bu bakımdan sadece isim değişikliğinden ibaret bir teori gibi gözükmektedir.

1. 2. 4. Suçluluk Düşüncesi Teorileri

Teorinin temel düşüncesi, Freud ve geliştirdiği psikanalist yaklaşımda da iddia edildiğine benzer bir şekilde, birey yaşadığı suçluluk duygusunun bir telafisi olarak dini inançlar geliştirdiğidir (Pfister, 1948). Ancak ileri dönemde Freud'un içsel çatışması da alınarak, ona bazı kognitif süreçler eklenmiş ve bu teorinin gelişmesi sağlanmıştır. (Flugel 1945; Rosenzweig, 1945). Suçluluk duygusu üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Söz gelimi, suçluluk duygusunun daha çok sert görünümlü ailelerde kadınlar üzerinde etkili olduğunu gösteren çalışmalar bunlardan biridir. (Wright, 1971). Bu çalışmalara ek olarak Ostow ve Sharfstein (1954)

kiliselerin suçluluk duygusunu, insanları kontrol edebilmek için bir araç olarak kullandığını ve bu sayede bireyleri daha dindar hale getirmeye çalıştıklarını bildirmiştir.

Teori, esas itibariyle işledikleri suça karşı pişmanlık duyan insanların bağışlandıklarını düşündüklerini ya da bu duyguyu ortadan kaldırmak için dini inanca sarıldıklarını savunur. Starbuck (1899), dindar gençler üzerinde yaptığı bir araştırmasında, gençlerin dine yönelmeden önce güçlü bir suçluluk duygusu deneyimlediklerini ortaya koymuştur. Clark (1965), benzer bir çalışmada dine yönelmede gençlerin % 55'i suçluluk duygusundan etkilendiklerini gözlemlemiştir. Dine yönelenlerin %57'si sonraki yaşamlarında bir rahatlama hissettiklerini söylemişlerdir. Eğer din ile suçluluk duygusundan kurtulma arasında pozitif korelasyon varsa, dindar olmayanlar ile dindar olanlar arasında çok da belirgin farklar olmaması gerekir. Ancak yapılan çalışmalarda, özellikle dindar gençler yüksek suçluluk duygusuna sahip oldukları bulgulanmıştır (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013).

Freud Psikosekseüel kimlik teorisinde bazı bilinçsel düzeylerden bahsetmiştir. Bunlar; ego, daha önce detaylıca açıklamış olduğumuz süper ego ve id olarak sıralanabilir. Ego Freud'a göre savunma mekanizmaları geliştirerek bireyin benliğine zarar gelmesini engeller (Kağıtçıbaşı, 1999). Ego bütün bu işlemlerde kilit noktası olarak işlev görür. Onun temel savunma mekanizmalarından biri bastırmadır. Ego, idin temel arzularını rahatlatmak için id ile süper egonun yıkıcı etkilerini engellemek için aracı olur (Cüceloğlu, 1993). Freud benliğin, toplumun haklı olan ya

da olmayan değer yargılarının kaynağını içeren kısmına süper ego, adını verir. (Cüceloğlu, 1993). Süper ego temelde bilinçdışıdır ve Ego'nun hareketlerini desteklemek ya da eleştirmek üzere gözlem yapmak, Ego'nun yanlışlarını düzeltmesini veya pişmanlık duymasını istemek ve cezalandırmak gibi fonksiyonlara sahiptir (Arkonaç, 1999). Özellikle İd'in aşırı derecede saldırgan ve cinsellik içeren davranışlarını dengelemek için uğraşır. Üst benlik bireyin günlük yaşamına günahkârlık ve suçluluk duygusuyla yansır. Günahkârlık ve suçluluk duygusunun hissedilme derecesi, şiddeti, süresi üst benliğin baskıcı, denetleyici, ileriye öteleyici, yasaklayıcı fonksiyonlara bağlı davranışlara neden olmaktadır (Köknel, 1994). Süper ego, endişe ve suçluluk duyguları oluşturan bölüm olduğu için Freud, süper egonun yok etme gücüyle donanmış olduğuna inanır (Horney, 1994). Doğuşta var olmayan ve ancak gelişmeyle beliren süper ego içimizdeki yargıçtır (Yanbastı, 1996).

Fallik dönemde erkek çocuk, anneye yönelik aşırı derecede sevgi gösterir. Bununla birlikte babaya karşı tamamen bir düşmanlık, bunun yanında da korku besler. Çünkü bu, sevgi duyduğu ebeveyninin sevgisine yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Benzer olarak çocuk babaya da sevgi beslemektedir. Bu durum çocukta bir çelişki yaşar ve suçluluk duygusuna yol açar. Bu suçluluk duygusu Freud'a göre vicdan gelişiminin temelini oluşturur. Çocuğun bu duygulardan kurtulması o kadar da kolay bir şekilde gerçekleşmez. Çocuk suçluluk duygusundan, ancak anneye sahip olma isteğini terk edip babaya benzemeye çalışarak kurtulabilir (Kağıtçıbaşı, 1999). Bu dönemde meydana gelen iğdişlik korkusu (Cinsel organının yok olması) ve bu suçluluk duyguları çocuğu eşey ebeveyne benzemeye çalışarak diğer anne ya da babanın sevgisini kazanmaya yönlendirir ve çocuk aynı cinsiyetteki

ebeveyni ile özdeşim kurmaya; böylece kendi cinsiyetine ilişkin toplumsal normları da dahil eden bir süper ego gelişim sürecine girer (Cüceloğlu, 1993; Kağıtçıbaşı, 1999).

Hıristiyanlığa göre, yeni doğan çocuk günahkar bir vaziyette dünyaya gelmiştir. Ancak İslam inancında bu durum tam tersine görülmekte, çocuk fıtratı üzere günahsız bir şekilde dünyaya gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında toplumsal algıda, günahkar olan ve suçlu olarak dünyaya gelen çocuk İslam dünyasında günahsız ve temiz bir halde görülmektedir. Suçun çocuğun doğumundan itibaren üzerinde bir baskı unsuru olarak var olması birtakım karşı kültürel araştırmalarda toplumsal algı ölçeklerinde incelenmesini gerekli kılmaktadır.

1. 2. 5. Ölüm Korkusu Teorileri

Ölümün oldukça evrensel bir gerçek olduğu bilimsel kanıtlara dayanmadan somut küçük bir gözlem ile de ispatlanabilir. Ölüm görünürde yaşayan varlıklar için en negatif rasyonel bir durumudur. Ölüm konusu tüm dini inançların merkezi konumlarını işgal eden hayati bir rol oynar (Beit- Hallahmi and Argyle, 1997). Din, bireyler açısından rasyonel ya da onlar için anlamlı açıklamalar ortaya koyar. Ölüm de belirsiz bir olgu olmasına karşın din tarafından açıklamalar getirilerek rasyonelleştirilmeye çalışılır. Ölüm korkusu, ölümden sonraki yaşam ve bütün bunun neden olduğu anksiyete ile bireyin dine yönelmesine neden olur. Dini davranış teorileri içinde ölüm korkusu teorisi dine yaklaşmada somut açıklamalar getiren teorilerden biri olmuştur. Teori üzerinde birçok deneysel çalışma yapılmış, dini

davranışların ve inançların ölüm korkusunu azalttığını ve dindar bireylerde ölüm korkusunun daha az olduğunu iddia eden bir yaklaşım benimsenmiştir.

Ölüm korkusunun dini davranışa neden olup olmadığını araştırmak için geliştirilen en önemli ölçeklerden biri Spilka ve arkadaşları (1977) tarafından geliştirilmiştir. Aşağıda bir tablo halinde verilecek bu çalışma güvenirliği yüksektir ve birçok çalışma da başvuru kaynağı olmuştur. Bu çalışmada ölüm korkusunu ölçmek için kelime seçim ölçekleri geliştirilmiş, bireylerin ölüm ile olan kelimelere verdikleri tepkileri ölçülmüştür (Williams ve Cole, 1968).

Ölüm korkusu, ölçekler tarafından tamamen ölçülemesi mümkün olmayan karmaşık insan yapısının sayısal verilere dayandırılarak açıklanmaya çalışılmasından ileri gelmektedir. Ölüm, bireyin dini yaşantısında merkezi bir rol oynamaktadır. Britanyalı vatandaşlar üzerinde yapılan bir deneyde onlara hangi durumların kendilerimi Tanrı hakkında düşünmeye ittiği sorulmuş, katılan katılımcıların %67'si bu soruya ölüm yanıtını vermiştir (Feifel, 1974). Bu bağlamda, dindarlık ve ölüm korkusu arasındaki ilişkiler de araştırılmıştır. Söz konusu çalışmada dindar bireylerin normal bireylere göre daha az ölüm korkusu yaşayacakları düşünülse de, bu tür çalışmalarda genellikle iki değişken arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte dış dindarlıkta pozitif bir ilişkiye de rastlanmıştır (Baston ve Ark, 1993).

Tablo 4: Ölüm Algısı ile İçsel ve Dışsal Dindarlık Arasında İlişkiler

Ölüm Algısı Biçimleri	**Dini Biçimi**	**Mistik Biçimi**	**Biososyal Biçimi**	**Yaratıcı Biçimi**	**Doğa Biçimi**	**İçsel**	**Dışşal**
Yalnızlık, acı olarak ölüm	-0.31b	0.06	0.19	0.34b	-0.02	-0.11	0.32b
Öbür dünya ödülü olarak ölüm	0.60b	0.08	0.24a	-0.14	-0.06	0.51b	0.03
Ölüme yönelik farklılıklar	-0.38b	-0.15	0.13	0.34b	-0.04	-0.33	0.12
Bilinmeyen olarak ölüm	-0.20a	-0.12	0.00	0.23a	0.23a	-0.35b	-0.35b
Suçluluk duygusuna göre göre ölüm	-0.17	0.03	0.47b	0.40b	-0.03	0.08	0.34b
Yokluk olarak ölüm	-0.32	-0.02	0.30b	0.45b	-0.14	-0.17	0.28b
Doğal son olarak ölüm	0.18	-0.34b	0.00	-0.11	0.43b	-0.08	0.17

Notlar: a: $p<0.05$ (2 tailed), b: $p<0.01$ (2 tailed), N:105

Kaynak: Spilka ve Ark, 1977

Ölüm korkusunun dini davranışa neden olup olmadığını araştırmak için geliştirilen en önemli ölçeklerden biri Spilka ve arkadaşları (1977) tarafından geliştirilmiştir. Tablo 4'de yorumlanan bu çalışmanın güvenirliği yüksektir ve birçok çalışma da başvuru kaynağı olmuştur. Bu çalışmada ölüm korkusunu ölçmek için kelime seçim ölçekleri geliştirilmiş, bireylerin ölüm ile olan kelimelere verdikleri tepkileri ölçülmüştür (Williams ve Cole, 1968).

Bütün bu araştırmaların yanı sıra tam tersi sonuçlar da mevcuttur. Örneğin; bir araştırmada özellikle Birleşik Krallıkta %20, Amerika'da %65 oranında bireylerin Cehennemin varlığına inandığı tespit edilmiştir. Cehennemin varlığına olan inancın kaynaklarından biri, adaletin vuku bulması için arzulanan derinden istektir. Zira yaşamda belirgin bir şekilde haksızlıklar görülmektedir. Bu sebeptendir ki, özellikle haksızlığa uğrayanlar ve uğratanlar açısından bir ceza ve ödülün varlığını gerekli bulmak bireyler açısından önemlidir. Cehennem örneklemi ile ilgili bir diğer açıklama ise; bazı insanların güçlü bir suçluluk durumu yaşamaları ve bu nedenle cezalandırılmaya ihtiyaç duymaları şeklindedir. Örneğin; Katolikler cehennemin varlığına Protestanlardan daha az inanmaktadırlar (Gorer, 1955). Fakat aralarındaki farklılık azdır. Bu farklılık eğitim durumu ile yorumlanmaya çalışılmıştır. Cehennemin varlığına yönelik inanca dair yapıla araştırmalar ölüm korkusunun dini inancın bir temeli olduğu şeklindeki teori için kaynaklar sunmaktadır.

İslamiyet adalet konusu üzerinde sağlam ve mutlu bir toplum kurulması için hassasiyetle durmaktadır. Kuran-ı Kerimde bireylere, hakimlere ve bürokratlara

yönelik, taraflardan biri başka bir dinden olsa bile adaletli davranmanın zarureti belirtilmiştir. Bu konu ile ilgili bir kaç ayet ile örnek verilebilir: "*Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan (hakimler, insanlar), adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevketmesin, Adalet yapın ki o takvaya en çok yakın olanıdır. Allah'dan korkun. Şüphesiz ki Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır* (Maide, 5/8*)." "Ey iman edenler, adaleti titizlikle ayakta tutan hakimler ve Allah için şahitlik eden kimseler olun. O hükmünüz ve şahitliğiniz velevki kendinizin veya ana ve habalarınızın ve yakın hısımlarınızın aleyhine de olsun. İsterse onlar zengin veya fakir bulunsun. Çünki Allah zengin ve fakir kişilerden ikisine de sizden daha yakındır. Artık siz haktan dönerek keyif ve hevanıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker (hakkı olduğu gibi söylemekten çekinir) veya (büsbütün ondan) yüz çevirirseniz şüphe yokki Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır* (Nisa, 4/135*)."*

Ayetlerden anlaşılmaktadır ki, İslam toplumunda adalet kavramı yurt dışına göre daha olumlu ve farklı şekilde hayat bulmuştur. Özellikle, ölüm korkusunun dışında bireylerin davranışları konusunda ahirette hesaba çekilecekleri ve yaptırımlarla karşılaşacakları üzerinde ağırlıkla durulmuştur. Bu noktada İslam inancında ölüm korkusu kendisini teodise inancına bırakmış ve bireylere İslam, belirli oranlarda rahatlamalar sağlamıştır.

1. 2. 6. Obsesyonel Davranış Teorisi

Obsesyon, ruh hastalıkları açısından bireyin kendisini yapmaktan alı koyamadığı davranışlar olarak değerlendirilir. Kompulsiyon ise hastanın istemediği benzer hareket ve davranışlara zorlanması anlamına gelir (Rycroft, 1989:112). İnsan bilincine takılarak korku yaratan ve bireyin çabalarına rağmen kurtulamadığı düşünce tarzı olan obsesyon, bazı insanlarda kompulsif davranışlar biçimine dönüşür. Kompulsiyon, kişinin eğilimlerine ve arzularına uymayan hareketlere ve davranışlara zorlanması olarak ifade edilebilir. Kompulsif davranışları ve obsesif düşünceleri meydana gelişleri açısından farklı gruplarda inceleyebiliriz. İlkin, kararsızlıkla birlikte gelen düşünce bulanıklığı nöbetleri, ikincisi, dini sürekli yapılan törenler, son olarak da dehşet verici davranışlara başlama düşüncesi ile birlikte gelen korku nöbetleri olarak değerlendirilir (Freud, 1999). Bu ataklar aynı insanda, yukarıda tanımlanan biçimlerinin birinden diğerine göre farklılıklar gösterebilir, bazen oldukça rahat bir şekilde uzaklaştırılabilir, bazen onlardan kaçmak oldukça zordur ve bazen de insan hayatında sık sık yer edebilirler.

Freud, obsesyonel ve dini davranış şekilleri ile ilgili yaptığı deneyler ve gözlemler ile bilirlikte bu teorisini ortaya atmıştır. Obsesyon bazı dini deneyimleri açıklamakta etkili olsa da nevrozlarla örtüşmeyen dinin kültürel yapısına da açıklama getirmeye çalışmaktadır. Freud'unkine benzer şekilde dinlerde de benzer söylemler bulunabilmektedir. Saplantısal duygu ve kavramlar, dini inancı ileri derecede yüksek olan bireylerde belirginlik gösterebilir. Buna rağmen daha önceki bölümlerde olduğu gibi bu durumda sosyal psikolojik verileri kullanarak birtakım teorik formülasyonlar

ortaya koymak zordur. Bu çözümleme örneklemleri kültür ve din tarihçileri için daha anlamlı veriler sağlama olanağı verebilir. Dini davranışların veya ritüellerin kökenleri konusunda Freud'un yaklaşımlarının etkili olmasıyla daha çok kültürel antropolojik ve dini antropolojik veriler elde edilebilir. Reik (1951)'in psiko-tarihsel çalışmaları bu konuda bizlere bazı örnekler sunar. Bu çeşit bazı dönemsel çalışmalar zamanla sayısal verilere dökülerek ve bu teori için daha anlamlı sosyal psikolojik verilerin ortaya çıkması sağlanacaktır.

Teorinin kökenlerine rağmen, dini inanç; sabır, özgecilik ve mücadelecilik gibi duyguları etkin tutma sayesinde bireylere hayatlarındaki bazı sorunlara karşı rahatlatma imkânları sağlamakta, hayat enerjilerini besleyen teşvik edici bir güç olarak kişiyi psikolojik açıdan koruyabilmekte ve ona yaşamın anlamı, sorumluluk duygusu gibi alanlarda sunduğu desteklerle benlik saygısının gelişimini sağlamaktadır. Aslında insan hayatına bir anlam kazandırması dinî inanç ve değerlerin en önemli fonksiyonlarındandır. Birey böylece dinî inancı sayesinde sağlam ve güçlü bir maneviyata sahip olma vasıtası ile hayatın getirdiği çeşitli zorluklar karsısında mücadele edebilme gücü bulabilmekte, depresyon ve obsesyona karşı kendini koruyabilmektedir (Cengil, 2003; Çapcıoğlu, 2014b).

Dinin, depresyonu bazı yollar ile engellediği de yapılan araştırmalarla sabittir. Bu araştırmalarda dinin bir takım inançlar vasıtası ile depresyonu engellediği bulgulanmıştır (Idler, 1987). Bu konuda sosyal psikolojik teorilerin getirdiği açıklamalara da değinmek gerekir. Birincisi, sosyal bağlanma teorisine göre dini inanç, dinî çevreden gelen toplumsal destek anlamına gelir. Böyle bir destek hem

duygusal, hem kognitif, hem de depresyon riskini azaltan diğer bazı özellikleri bireye kazandırmaktadır. İkincisi, tutarlılık teorisine göre dini inanç, fatalizm yerine optimistik duygulara yer vererek depresyon olasılığını düşürmektedir. Üçüncüsü Teodise'dir. Buna göre din, acı ve sıkıntıları negatif olarak algılama potansiyelini olumlu yönde değiştirmektedir (Stack, 2006: 75). Azhar ve Varma (1995) tarafından gerçekleştirilmiş deneysel bir çalışmada, ciddi kayıp yaşamış dindar 30 Malezyalı'da dinî sağaltım etkileri incelenmiştir. Katılımcıların hepsi kısa, modern psikoterapi ve antidepresan tedavisi almış; ama çalışma grubundaki 15 denek konuyla ilgili dini meselelerin tartışıldığı ek bir psikoterapiden geçmiştir. Altı ayın sonunda çalışma grubundaki denekler kontrol grubu ile karşılaştırıldığında anlamlı iyileşme kaydetmiştir. Araştırmacılar, kayıp yaşayan ve yas sürecinde olan dindarlığı yüksek hastaların modern tedavi programlarına dinî psikoterapi eklendiğinde daha hızlı iyileştikleri sonucuna varmışlardır.

İslam düşüncesinde de teodise, bütün yönleriyle ele alınmış ve tartışılmıştır. İslam düşüncesinde "İyilik (hayr) ve Kötülük (şer) nedir?" "İkisi arasında nasıl bir ilişki vardır?, "Kötülük insanın ameline mi bağlıdır, yoksa yaratılışta bir fıtrat olarak mı konulmuştur?" gibi sorular detaylıca incelenmiştir. Kötülüğün İslam inancında ontolojik amaca yönelik Kur'an'ın nispeten açıkça belirttiği iki hususdan biri 'ceza' diğeri 'imtihan'dır. Kur'an'a göre, "başımıza gelen felaketler; … ya şerle imtihanın bir unsuru, veya kötülüklerimizin cezalarıdır." İslam felsefesi içinde Farabi'nin düşüncelerini kullanmayı tercih edenler, maddenin ilk başında potansiyel ve sınırlı olduğunu, dolayısıyla Allah'ın, içinde hiçbir "cevr" (şer) olmayan bir düzenin

olmayacağını ileri sürerek kötülüğün ontolojik olarak kaçınılmazlığına inanmışlardır (Kiriş, 2008: 89; Yaran, 1997).

1. 2. 7. Bireysel Entegrasyon Teorisi

Uyumun literatürdeki anlamı akla geldiğinde, bir canlının, biyolojik, kimyasal ve fiziksel koşullara sahip bir ortam içinde bulunmasını sağlayan mekanizma olarak ifade edilebilir. Ancak bu durum evrensel bir gerçek değildir. Dünya üzerindeki tüm ortamlar yapıları bakımından değişiklik göstermektedir; bu sebepledir ki, Darwinsel olan bu teori değişiklik süreçlerini incelemede bir ön bilgi kaynağı olmuştur. Ayrıca her bölge farklı koşullara sahip olduğundan, bölgede yaşayan canlılar bakımından da çeşitlilikler gözlemlenmektedir. Bu sebeple dünyada milyonlarca canlı çeşidi vardır. Bir ortama uyum, çok farklı durumları kapsar görülmektedir; yer bulma, beslenme, avlanma, avlama, parazit ilişkileri, sıcaklık, nem vs. gibi durumlar bu stabil olmayan durumlara örnek olarak verilebilmektedir. Uyum ise, tüm bunların ortalama değeri olarak düşünülür. Zamansal olarak kısa sürede meydana gelen değişikliklere, bireyin anatomik yapısının olanak sağladığı modifikasyonlar içinde tepki gösterilir. Örneğin; üşüme ile gerilmelere tepki gösterme gibi. Bu tepkiler birey açısından içinde bulunduğu hem ruhsal hem de fizyolojik durumla alakalıdır. Onun açlık derecesi ya da üreme zamanında bulunması göstereceği tepkilerde değişiklik oluşturabilir. Sosyal olan varlık da bu şekilde kendisine ve toplumsal açıdan değişikliklere tepki göstererek, kısa süreli ya da uzun süreli bu yaşantılara cevap verir.

Dini inancın, bireyin daha iyi kişisel entegrasyon ve uyumuna destek olduğu yadsınamaz bir gerçektir. İnancın bu tür etkileri Psikoloji literatürü içinde sıklıkla yer bulmaktadır (Allport, 1950). Hartman (1958) dini inancın bireydeki temel uyumsal işlevlerinin, bireyde eternal ve kognitif süreçlerin sosyal uyum sentezi doğrultusunda ortaya çıktığını iddia etmektedir. Dini inancın entegrasyonel işlevleri ile ilgili bir çalışma da Draper (1969) tarafından bulgulanmıştır. Draper, insanda meydana gelen bazı dürtülerin, özellikle saldırganlık ve cinsellik bunlara örnek olarak verilebilir, dinsel yollarla yüceltildiğini iddia eder. Çoğu bilim insanı, dini inancın kişisel entegrasyondaki olumlu rolünü ifade ederken bazıları da fonksiyonalist bir yaklaşım ile bir şeylerin üstesinden gelme aracı olarak, dini düşüncenin daha az seviyede bir bireysel entegrasyona sebep olduğu görüşünü iddia ederler. Bu sebeple dini inanç eğer, Freud'un (1927) ortaya attığı gibi bir kaçınma mekanizması ise, bu teori bağlamında dindar bireylerin daha bağımlı ve kendilerini ifade etmede daha zayıf olduklarını düşünmemiz gerekmektedir. Tüm bunların yanında dindar bireylerin sürekli suçluluktan ve acıdan rahatsız olmaları gerekmektedir. Marx (1957) buna benzer bir teori ortaya atmış ve bireylerin dindarlık düzeyi ile dindarların benlik saygısının düşüklüğü arasında ilişki kurmuştur. Marx'a göre bireyler ne kadar dindar olurlarsa o kadar entegrasyondan uzaklaşırlar.

Dini inancın entegrasyon sürecindeki kısmen olumlu kısmen de olumsuz etkileri, dinin entegre edici yönünden kaynaklanmaktadır. Toplumsal kişilikler, toplum içinde farklı roller ve farklı statülere sahiptirler (Çapcıoğlu, 2013). İnsanlar yaşamak ve mecburi olarak kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kişilik geliştirmeye

uğraşır (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013). Bu sürecin kültürel süreçler gibi çocukların yetişmesinden başlayarak etkiler bırakması, bireyin toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte yetişmesi için ortamda sosyal temsiller oluşturur. Bu temsiller bireyden bağımsız ancak onun hızlı karar alabilmesi ve hemen harekete geçebilmesi için gerekli yapılardır. Örneğin; ülkemizde tıp fakültesine giden başarılıdır algısı mevcut bulunmaktadır. Bu tür çoğu zaman dini inançlar tarafından da desteklenir. Örneğin; Protestan düşüncesinde başkalarına yardım etmenin önemliliği vurgusu ve Müslümanlar gibi yaptıkları bütün işlerden hesaba çekilecekleri düşünceleri dışarıdaki sosyal temsillere vurgu yapar. Kişinin kendi entegrasyonu ve kişilik yapısı, aşağı seviyeden daha temel ihtiyaçların, yüksek seviyede ve uzun vadede yapılacak planlar tarafından kontrol edilmesiyle gerçekleşir (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013). Bu temel ihtiyaçlar ve yukarı ihtiyaçlar bireyin uzun vadede kendini değiştirmesine ve kişiliğinin gelişmesine yardımcı olur. Toplum, bireylere bazı kimlikler vermekte ve din de buna dengeli kimlik modelleri ve yaşam olanakları sunarak etki etmektedir. Bu durumun en iyi gözlemleneceği yerler dini cemaatlerdir. Söz konusu cemaatler hem bireye daha ileri kimlik özellikleri sunarlar hem de entegrasyonuna katkıda bulunurlar.

1. 2. 8. Sosyal Entegrasyon Teorisi

Sosyal Psikoloji literatüründe sosyal entegrasyon ile ilgili birbirinden farklı tanımlar bulunmaktadır. Kavramın tanımlarındaki farklılıklar nedeniyle yaşanan bilinmezlik ona stabil bir anlam enjekte etmeyi zor bir duruma sokarken, bilimsel çalışmalarda her alanla ilgili kullanılabilmesi de ona birçok bilimsel ve popüler

anlam katmaktadır. Örneğin; McNeil (2006), sosyal uyum kavramının yukarıda bahsettiğimiz şekilde kendisine hem akademik hem de politik anlam kazandırmasından dolayı bu tür işlevsellikler kazandırdığını düşünür. Bu teorinin temeli sosyolojik ve sosyal psikolojik birçok anlam ifade ederken yapılan çalışmaların da dini ve bilimsel açıdan sağlam zeminde olmadığını akla getirmektedir (Mc Neil, 2006, akt. Jenson, 2010: 3).

Durkheim (1915)'ın din çalışmaları, Din Sosyolojisi açısından sunduğu veriler ile din sosyologlarının bu konulara eğilmesini kolaylaştırmıştır. Din sosyologları, dinin sosyal denetleme ve düzenleme veya gerçeklik inşa etme işlevini rasyonalleştirme ve meşrulaştırma, haklı hale getirme açısından ortaya koyduğunu vurgulamaktadılar (Berger ve Luckman, 1967). Dinin, bireylere birtakım değerler sağlayarak bütün toplumun entegrasyonuna ve diğer sosyal kurumların işlevlerinin yerine getirilmesine katkıda bulunduğu görülmektedir. Din, "bir anlam uğrunda entegrasyon ve eylem sistemlerindeki motivasyonda en genel kurum" olarak tanımlanmaktadır (Bellah, 1970: 20). Din, bu özelliği ile bütün sosyal kurumlara etki etmiş ve o kurumların oluşumunda hep bulunmuştur. Herberg (1955) ve Bellah (1967), modern Amerikan toplum yapısının ve düşüncelerinin temelinde, ortak semboller ve inançlar oluşturarak toplumsal entegrasyonu sağlayan bir yapı olarak dini görmüşlerdir. Ayrıca modern dini biçimlerin toplumsal gruplar ya da grubun çoğunluğu tarafından desteklediğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Zira sivil dine destek vermemek, Amerikanın diğer merkezi değerlerinin reddi anlamına gelmektedir. Glock ve Stark (1966) söz konusu sivil dine karşılık gelen Amerikan "plüralizminin" sınırlarını çizmiştir. Ateist ve agnostikler gibi Amerikan

plüralizminin dışında bulunan bireylerin dine yabancı oldukları ve dini düşmanlık duyguları besledikleri görülmüştür (Glock ve Stark, 1966).

Din, bir uyuma sebep oluyorsa hem bireysel hem de grupsal bağlamda entegrasyona teşvik ediyor, demektir. Bu durum Swanson (1971) tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Entegrasyona neden olan bir güç olarak dinin etkileri, küçük grup veya küçük toplumlardaki dini birlik veya çoğulculuk örneklerinde ortaya çıkmaktadır. Bu yolla küçük gruplar, toplumların içindeki bazı ayrılmalarla meydana gelirler. ABD'de 1776-1900 yılları arasında mistik gruplar üzerine yapılan bir araştırmada tek bir dini inanışa sahip olanların değişik dini inanışa sahip veya hiçbir dini yönelime sahip olmayanlara göre, daha kısa süre toplumsal bağlanma yaşadıkları tespit edilmiştir (Stephan ve Stephan, 1973). Bu bakış açısı, diğer küçük gruplara da uygulanabilir olup grubun yapısı konusunda bazı şeyleri açıklasa da, dini grupların evrensel ölçülerde değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bu nedenledir ki, bu durum geniş ve büyük toplumlar için sınırlı bir uygulama alanına sahiptir.

1. 2. 9. Sembolik Etkileşimci Teori

Gündelik yaşamda bireyler zamanın kısa tarihi içinde sürekli bir iletişim ve etkileşim ihtiyacı duymuşlardır. İnsanların birlikte geliştirdikleri semboller vasıtası ile etkileşime girmeleri onların bir arada yaşamasına etki etmiştir. Ancak bireyler iletişimlerini bir takım araçlar ile yapmak zorunda idiler. Bu nedenle dil, mimikler, yazılar gibi birden çok vasıta, onların diğeri ile olan etkileşimine derinden etki etmiştir. Sembolik Etkileşimci teori bütün bu gündelik yaşamda etkileşim ve iletişimi

inceleyen bir teori olarak Amerikan Sosyolojisi'ni ve Sosyal Psikolojisi'ni etkilemiş ve araştırma sahasına farklı bir gözle baktırmıştır. Bu konu ile ilgili araştırma yapan ve teorinin gelişmesine etki eden bazı isimler; George Herbert Mead, Charles Horton Cooley ve Ervin Goffman gibi önemli şahsiyetlerdir (Şenol, 1994).

Sembolik Etkileşim teorisine göre, birey ve toplum sürekli bir etkileşim halinde gündelik yaşamdadır. Sembolik bakış açısı ilk başlarda insanları bir organizma şeklinde düşünse de sonraları daha çok gündelik yaşama inerek bireyin duygusal sosyalizasyonuna odaklanmıştır. Teori inanç bağlamında incelenirse, bireyin toplumla ve toplumun bireyle olan karşılıklı ilişkisinin sadece duygusal anlamda olmadığı hemen her alanda ortaya çıktığı görülür. İnanç da bu alanlardan biridir (Manis, vd., 1978). Cooley'in düşüncesinde toplum organik bir bütün gibi karşılıklı bir etkileşim halindedir. Eğer bu etkileşim zarar görürse, bir düzensizlik durumu baş gösterecektir. Bireylerin diğerlerinden farklılıkları ortaya çıkacak ve öteki durumu farklı bir kategori olarak görünecektir. Toplum ile birey arasındaki bağ koptuğu zaman birey kendini başka bir grupla özdeşleştirecek ve farklılaşacaktır. İnanç, bu durumda bireyleri etkileyen, önemli bir düşünce sistemidir. Onun ibadet, dua, ibadethane, ezan, çan, kutsal kitap, rahip, imam vs. gibi bir takım sembolleri mevcuttur. Dinlerde genel olarak başka dinden olan bireyleri birtakım sembolik nitelendirmelerle isimlendirmek bunun bariz bir örneğidir. Bu bağlamda; kafir, münafık, bunların karşısında ise mümin gibi örnekler verilebilir. Bu nedenle inanç bireylere birtakım sorumluluklar yükler. Burada "ben'in" diğeri ile olan ilişkisi inançla belirlenir. Bu durumda, semboller ya da kategoriler daha sahne arkası kalmaktadır (Şeker, vd., 2011).

Her inançta olduğu gibi "ben"in de oluşabilmesi için diğerinin varlığı gereklidir. Bu nedenle "ben"in varlığı "ötekinin" tasarlanması ile meydana gelebilir. "Öteki"nin sahne arkası veya kendini topluma nasıl sunduğu ile ilgili olarak "ben"in düşünceleri mevcut olacaktır. İnanç, bu düşünceleri şekillendirecek ve ona şemalar vasıtası ile yardımcı olacaktır. Schnapper (2005)'in de yorumladığı gibi "ötekinin mi beni etkilediği yoksa aksinin mi geçerli olduğu tam anlamı ile belirgin değildir.

Sembolik etkileşime göre inanç, bireyler tarafından meydana getirilmiş bir sosyal gerçeklik olarak ortaya çıkar. Sürekli bir sosyal inşada inanç, kendini sosyal değişimde tarihsel olarak yeniden ve yeniden inşa eder. İnançsal pratikler grupların ve bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerini sağlamak için ortaya çıkarılmış sosyal pratiklerdir. Bu sosyal pratikler sayesinde bireyler ve gruplar kimliklerini açığa çıkarıp paylaşabilirler veya kazanabilirler (Andersen & Taylor, 2002). Tüm bunlardan anlaşılmalıdır ki, sembolik etkileşim dini tarihsel ve sosyal pratikleri içinde bir inşa süreci olarak görürlür. Örneğin; dine anlam yükleme ya da dini bir anlam arayışı olarak görme sembolik etkileşimin temel varsayımıdır. Her nasıl ki, bireyler dini sembollere anlamlar yükler ve o anlamlar yolu ile ritüellerini sergilerse, inanç bu noktada bireyin bir anlam arayışı olarak ortaya çıkar. Çünkü birey neye inandığını ve neden inandığını sürekli sorgular. Ancak sembolik etkileşim bu anlamda inanca makro bakmak yerine mikro bakarak yola çıkmayı tercih eder. Bireylerin ve grupların birbirleri ile olan etkileşimi ve onların dine yükledikleri anlamları incelerler. Örneğin; aynı din içindeki kutsal kitabın her grup tarafından farklı yorumlanması, sembolik etkileşimcilerin temel inceleme konularından biri oluşturur (Weaver ve Agle, 2002).

Bu teori üzerinde dini inanç kapsamında ülkemizde yapılan sayıca çok çalışma olmasa da özellikle Köse tarafından "popüler dindarlık, 2013" üzerine yapılmış araştırmadır. Araştırmada sembolik etklileşimci Berger ve Luckman (2008: 3-9)'ın "gerçekliğin sosyal inşaası" teorisi sembolik etkileşimci bir bakış ile ülkemiz türbe araştırmalarına yöneltilmiştir (Köse, 2013: 15). Teoriye göre gerçeklik gündelik yaşam içinde karşılıklı etkileşim halinde yeniden ve yeniden inşa edilir. Köse'ye göre; Trabzon'da "Hakiki Baba" türbesinde insanlar orada bulunan şahıstan mucizeler beklemektedirler. Bununla da kalmayıp oluşan sosyal realitede mucizlerin gerçekleştiği düşüncesi yaygınlaşmış da bulunmaktadır. Bireylerin belirli türbelere giderek oralarda sosyal gerçeklik yaratması ve bunu çevresine sunması sadece türbelerin kutsallığı üzerinden değil ayrıca; birtakım sembollerle de etkileşim halinde olması sayesinde gündelik yaşam dini inanç yolu üzerine inşa edilmiştir. Kutsalın yeniden inşası süreci türbe etrafında bulunan ağaca da sembolik bir anlam yükleyerek, bezler bağlayarak hem türbede hem de çevresinde birtakım karşılıklı etkileşim gerçekleştirerek gerçekleşmektedir.

Çalışamada bireylerin türbeden ne tür istekleri bulunduğu da kullanılan kelimelerin sayısına göre içerik analizi yapılarak bulgulanmıştır. Bu isteklerde; doktor: 48 kez, sağlık: 24, hastalık: 135 ve evlilik: 25 kez kullanılmıştır. Bireylerin türbe üzerine inşa ettikleri gerçeklik birtakım isteklere ve değerlere dayanmakta ve yoksunluklar şekilde oluşmaktadır (Köse, 2013: 25).

İKİNCİ BÖLÜM

BİREY VE İNANÇ

TUTUMLAR, TOPLUMSAL ETKİ, UYUM VE BENLİK

2. 1. İnançlar ve Tutumlar

Dinin, tutumlar üzerindeki etkilerinin yanında bireylerin de dine karşı geliştirdikleri tutumlar incelenme açısından önemli gözükmektedir. Dinin tutumlar, inançlar ve davranışlar üzerindeki etkisi birçok çalışmada incelenmiştir. Bu nedenle bu çalışmada dine karşı bireyin geliştirdiği tutumları incelemek çalışmaya zenginlik katacaktır. Dini tutumların ölçülmesinde kullanılan ölçeklerin dini tutumlarda bireylerin iç dünyalarını ne denli yansıttıkları, doğru bilgi verip vermedikleri ve din gibi hassas bir konuda yorum yapmadan kaçınmaları nedeniyle güvenirlik ve genellenebilirlikleri düşük düzeylerde olacaktır. Dini tutumların incelenmesi din bilimleri açısından önemli olmasının yanında sosyal psikolojik bakış açısı ile teoriler bağlamında yorumlanması da kritik bir önem arz eder. Dinin; inançlar, tutumlar ve davranışlar üzerindeki etkilerini diğer bölümlerde incelemiş bulunmakla birlikte, bu bölümde dinin tutumlar üzerindeki doğrudan etkileri ile bireylerin dine yönelik tutumlarının anlaşılması açısından değerlendirmeler yapılacaktır. İnsanların dini tutumlarında, dinin rolünün ne derecede etkili olduğu, gerçek veya hayali etkilere ne tür tepkiler verdiği, dini tutumların oluşum ve gelişim süreçlerini ve son olarak da dini tutumlardaki değişimin nasıl olduğunu anlamak için bu bölüm oluşturulmuştur. Tutumların kavramsal açıdan başlangıçta açıklanması konunun anlaşılması açısından oldukça yararlı olacaktır. Dini tutumların dini davranışlara neden olup olmadığı

sosyal psikolojik yöntembilim ile yapılan deneyler incelenerek ve karşılaştırmalar yapılarak analiz edilmeye çalışılacaktır.

İnsanlar yaşamları boyunca çok fazla sayıda genel tutumlar oluştururlar. Bu tutumları bazen davranışlara çevirirler ve bazen bunlar sadece bir yargı olarak kalır. Tutumların davranışlara dönüşme aşaması oldukça dinamik bir yol izler. Bireylerin inandıkları şeyleri hayatlarında uygulamaları kolay bir davranış değildir. Örneğin, İslam dinine inanan birinin namaz kılmaya karşı tutumu oldukça yüksek olabilir ancak yine aynı bireyin namaz kılma davranışını gerçekleştirmesinde benzer oranlar ortaya çıkamayabilir.

LaPierre (1934\1989), Amerika Birleşik Devletlerinde Asyalı bir aile ile bir restoran turu yapmış ve genelde bu yerlerden hizmet almıştır. Dönemin Amerika'sında Asyalılara karşı bir önyargı bulunmakta idi. Ancak LaPierre, sonraki süreçte gittiği restoranlara mektuplar yollayarak yanında bir Asyalı aile ile geleceğini söylemiş ve kendilerine hizmet verip veremeyeceklerini öğrenmek istemiştir. Gelen cevaplardan sadece bir restoran Asyalı ailelere hizmet verebileceğini belirtmiş, diğer restoranlar ise bu talebe olumsuz cevap vermişlerdir. Görüldüğü gibi tutumların davranışlara dönüşmesi oldukça farklı süreçler izler. İnsanlar bazı tutumlara sahip olabilir, tutumların davranışa dönüşme aşaması yine tutumların farklı bir boyutu olarak incelenecektir.

2. 1. 1. Tutumların Kavramsal Analizi

Dini tutumları tanımlamak için öncelikle tutumları tanımlamak yerinde olacaktır. Tutumlar; bireyin herhangi bir nesne ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan eğilimlerdir (Smith, 1968; Akt. Kağıtçıbaşı, 2010). Tutumlar doğrudan gözlenemeyen ancak insan davranışlarının genelde arka planını oluşturan eğilimlerdir (Hogg ve Vaughan, 2007). Bireyler açısından hem pozitif hem de negatif yönde olabilen, sürekli değişim halinde bulunan tutumlar; birey, olay ya da şeyler hakkında değerlendirmeler içeren ve bireylerin bu tür değerlendirmeleri belirli durumlarda davranışlara dönüştürmesini sağlamaya yatkın hale getiren bir sürecin unsurlarıdır (Plotnik, 2009). Bireyler çocukluktan itibaren tutumları öğrenirler. Sosyal öğrenme teorisi, bireylerin doğuştan itibaren nesnelere karşı tutumlar gerçekleştirdiğini ve yatkın tutumların önce aile sonra da arkadaş çevresinden geldiğini iddia eder. İnsanların tutumları aslında kazanılmış kişilik özellikleridir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi tutumlar davranışlar üzerinde derinlemesine etkiye sahip değildir. Ancak her davranışın arkasında da bir tutum bulunur. Bu yolla insanların davranışlarında tutumların önemi anlaşılmaktadır (Morgan, 2004). Tutumlar, davranışçı ekolün ortaya attığı veriler bağlamında dışsal olarak gözlenemediği için davranışlarda etkili olmadığı düşüncesi bugün anlamını yitirmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, tutumlar bireyler tarafından gözlenemediği için ölçekler yolu ile, bireylerin sözlerine güvenle ya da bireyin dışarıdan gözlemleyip incelenmesi yoluyla anlaşılabilmektedir. Tutumlar doğrudan gözlenebilen araçlar olmasa da davranışlar yoluyla değerlendirilebilmeleri sayesinde

incelenirler. Örneğin; sabah ezanından rahatsız olduğunu ileri süren birinin dine karşı olumsuz bir tutuma sahip olduğu hükmüne varılabilir (Peker, 2008).

Bireylerin inançları, tutumları ve davranışları birbirine sıkıca bağlıdır. Dini davranışlar da dini tutumlar yolu ile ortaya çıkma eğilimi gösterirler. İnsanlar bazı önemli olaylar karşısında tutumlarını ortaya çıkararak dini davranışlarını sergilerler. Bu nedenle dini tutumlar bireylerde inançlar gibi etrafı birçok bilgi ile sarılmış, geçmiş yaşantıların etkisinin üzerinde olduğu duygusal ağ yapılarıdır. İnsanlar inançları vasıtası ile ibadete yönelirler. Aslında dini inançlar ile dini tutumlar arasında çok büyük farklılıklar bulunmamaktadır. İnsanlar inandıkları için ibadet ederler. Dışsal dindarlık özelliği gösterseler bile temel dini tutumlara da sahiptirler. Tutumların bazı temel yargılar ve inançlardan etkilendiği varsayımını kabul ederek yola çıkarsak, bireyler tutumlar sayesinde inançlarını ve davranışlarını devam ettirebilirler. Bireyler tutumlarını ortaya koyarlarken aslında bir devamlılık süreci sergilemektedirler. Tutumlar içinde dini inançların yeri, yine inançların davranışlara dönüşmesi yoluyla anlaşılabilir. İnançlar kolaylıkla değişebilir, durumdan duruma farklılık gösterebilir. Tutumlar inançlardan daha farklı ve karmaşık yapıdadırlar (Eren, 1993). İnsanlar yaşamlarında nasıl futbol, siyaset, ahlak, suç gibi konular ile tutumlara sahip olursa din hakkında da o şekilde tutumlara sahip olurlar. Bireylerin din hakkındaki tutumları hem olumlu hem de olumsuz bir yönde olabilmektedir. Dini tutumlarda olumlu yargıların ya da olumsuz yargıların oluşması ve bunların tutumları etkilemesinin temel yolu; öncelikle ailesi, arkadaş çevresi, okulu, dini bilgileri ve din adamlarının davranışları, medya, dindarların tutum ve davranışları gibi bazı süreçler önemlidir. Çocuklar edindikleri deneyimi zihinsel süreçlerden geçirerek din hakkında

tutumlara sahip olurlar (Apaydın, 2002). Dini bilginin çok boyutlu ve fazla olması dolayısıyla her konuda benzer dini tutumlar oluşmaz. İnsanlar oruç tutma konusunda olumlu tutum sergileyebilirler, ancak zekat verme konusunda o kadar da olumlu olmayabilirler. Ancak bireyler eğer dini bir öğe ile ilgili olumlu düşüncelere sahipse bu durumun olumlu sosyal davranışlara dönüşmesinin ihtimali oldukça yüksektir (Ok, 2011).

Bu açıklamalar ışığında, dini tutumu; bireyin dini bir nesne ya da olaya karşı geliştirmiş olduğu yargılar olarak tanımlayabiliriz. Peker (2008)'e göre: "Dini tutum, kişinin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır. Başka bir ifadeyle kişinin dine dair bilgi ve inançları (zihni unsur), dinin bütününden ya da herhangi bir esasından hoşlanması veya hoşlanmaması (duygu unsuru) ve dinle ilgili davranışları, başka bir ifadeyle lehte ve aleyhteki bir takım faaliyetleri (davranış unsuru) onun dini tutumunu oluşturur". Dini tutumun bazı temel özellikleri ve öğeleri bulunur. Tutumların birtakım duygu ve davranış boyutlarının incelendiği gibi dini tutumların da bu tür boyutlarının incelenmesi gerekir. Birey dine karşı tutumlarını eğer doğrudan başkalarının telkinleri yoluyla değil de araştırarak edinirse daha sağlıklı yargılara ulaşır ve çelişkilere düşmez. Başka bir ifadeyle, dini tutumlar bu çelişkilerin ötesinde davranış, duygu ve düşünce boyutları içermektedir (Kaya, 1998). Dini tutumların oluşması diğer bölümlerde incelenecek olsa da yukarıdaki tanımlamaların ardından onu; yaşantılar (Peker, 2008), aile yaşantısı ve karşılıklı iletişim (Kafalı, 2005) vs. etkilerken; anne ve babanın çocuğa karşı tutumları (Peterson, & Hartig, 1991), aile içi çalkantılar veya boşanmalar (Haskey, 1997),

yoksunluk teorileri bağlamında aile (Yavuzer, 2010), ideal yaşam (Adler, 2011), hayatın anlamı (Fromm, 1997) gibi birçok yapıyı da çeşitli açılardan etkiler.

İnsanlar hayatlarını anlamlı kılabilmek için de dini tutum geliştirirler. Jung'un teorisini eski bir teori olarak görülse de, hatırlatmakta yarar vardır (Jung, 1993). Buna göre, yaşama amacı, yoksunluk ya da inançlara olan tutku bireylerde dini tutumların oluşumunu ve şekillenmesini etkiler ve yönlendirir. Jung'un yanı sıra, Fromm ve Adler psikanalitiğinde de temel varsayımlar bu şekildedir.

2. 1. 2. Tutumlar ve Kuramsal Literatür

Dini tutumlar incelenirken Sosyal Psikoloji teorilerinin de çalışmaya dahil edilmesi tutumların değişim sürecini veya oluşumunun anlaşılmasını daha kolay hale getirecektir. Tutumların değişimi konusunda ilk ortaya atılan teoriler genellikle öğrenme teorileridır. Davranış Psikolojisi teorileri olarak isimlendirilebilecek bu teoriler öğrenme yolu ile bireylerde tutumların değişim geçirdiğini ileri sürmektedir. İçsel öğrenmenin tam tersine, sosyal öğrenme teorisine göre, dini davranışlar da dahil tüm davranışlar sonradan öğrenilmiş davranışlardır. Bir birey araba sürmeyi, konuşmayı ve oyun oynamayı nasıl öğreniyorsa dini davranışları da bu şekilde öğrenir (Brewer ve Crano, 1994). Pekiştirme süreci davranışların öğrenilme sürecinde önemli bir mekanizmadır.

Bireylerde pekiştirme, davranışın ödüllendirilmesi yoluyla davranışın tekrar meydana gelmesini kolaylaştıracak ve alışkanlık kazandıracaktır. Sürekli namaz

kılarak kurtuluşa ereceğini düşünen bir birey, eğer bu tutumunu davranışa geçirmezse kendisini tutarsızlık içinde hissedecektir, tutumlarından duyacağı rahatsızlık ödüllendirilmiş olacak ve tutumları diğer yönde değişecektir. Bu durumda, birey namaz kılmayı bırakacak ve kılmamasına yönelik mantıklı açıklamalar getirmeye çalışacaktır. Bunun benzeri, bir çocuğun arkadaşını dövmesini ödüllendiren baba çocuğunun bu davranışının sıklığını arttıracaktır. Davranışlar tutarsızlıklar yoluyla değişme yoluna gider. Tutumların değişmesi bu tutarsızlık yolunda ilk adımlardan biridir (Taylor, Peplau ve Sears, 2000).

Sosyal Psikoloji'de Heider (1958) tarafından denge teorisi ortaya atılmış bireyin diğerleri ile olan ilişkilerinde davranışlarında ve tutumlarında denge-tutarlılık aradıklarını iddia etmiştir. Kişiler arası tutarlılık durumunu ele alan bu teoriye göre bireyler dini davranışlarını sergilerken inandığı şeylerin diğerleri tarafından da benzer bir şekilde yapmasını beklerler (Heider, 1958). Eğer diğer bireylerde davranış farklı şekillerde meydana geliyorsa denge durumu ortadan kalkacak ve bir tutarsızlık ortaya çıkacaktır. Benzer şekilde inançlarda da bu durum geçerlidir. Müslüman olduğunu iddia eden bir birey eğer içki içmenin günah olduğunu kabul etmiyorsa, sürekli çevresinden duyacağı içki içme davranışının haram olduğu uyarıları karşısında içinde bulunduğu durumu ile davranışları ve tutumları arasında tutarsızlıklar yaşayacaktır. Bireyler denge teorisine göre davranışlarında ve tutumlarında tutarlılık ve denge aramak zorundadırlar. Söz konusu teori, tutum değişikliklerinin temelinde bulunan bir teori olma yönüyle din çalışmalarında kullanılması yararlı sonuçlar üretebilir. Denge teorisi bilişsel tutarlılık teorileri içinde bulunduğu için bireylerin inançları üzerlerinde de oldukça etkilidir. Örneğin, birey

eğer hayatının kurtulmasını dini ibadetlerini gerçekleştirmede görüyor ve buna uymuyorsa bireyde tutarsızlık meydana gelecektir. Bireyin duyuşsal, bilişsel ve düşünsel tutarlılıkları olmalıdır. Bu boyutların birinde oluşacak bir tutarsızlık davranışlar ve tutumlarda değişikliklere yol açacaktır.

Festinger'in (1957) tarafından ortaya atılan bilişsel çelişki teorisi insanların tutumlarını hangi yönde ve neden değiştirdiklerini açıklamaya çalışmaktadır. Teorinin temel varsayımına göre birey bilişsel, psikolojik ve davranışsal olarak farklı yaşama sahipse, bireyde değişme kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır. İnsan davranışında meydana gelecek olan çelişki bireyin bilişsel yapısını değiştirmesi ile ortadan kalkacaktır. Anlaşılan bilişsel çelişki teorisinde bireyde davranış değişikliğinden önce bilişsel bir değişiklik ortaya çıkmaktadır. İki bilgi arasındaki tutarsızlık durumunda bireyin tutumu en fazla tercih edeceği yöne doğru değişecektir. Örneğin; İsrail'in Müslümanlara yaptıklarından rahatsız olan bir iş adamı İsrail ile ticaret yapıyorsa, yaptığı ilk iş bilişsel yapısındaki tutarlılığı değiştirmek olacaktır. Ancak bilinmesi gereken şey bilişsel çelişkideki tutarsızlık mantıksal değil, psikolojik bir süreçtir. Teori, bireylerin bir davranışı gerçekleştirirken de tamamen bilişsel tutarlılık arayacaklarını, eğer bilişsel tutarsızlık yaşarlarsa kolay olanı tercih edeceklerini varsayar. Bireylerde tutumlar davranışları izler, aksi halde davranış gerçekleşmez. Teoriden de anlaşılan, buradaki temel nokta, inanç ve tutumlara yönelik hareket etmedir. Bireyler yaşadıkları içsel savaş veya çatışma nedeni ile davranışlarında değişikliğe ya da tutumlarında farklılıklara gidecektir.

2. 1. 3. Tutumlar ve Davranış İlişkisi

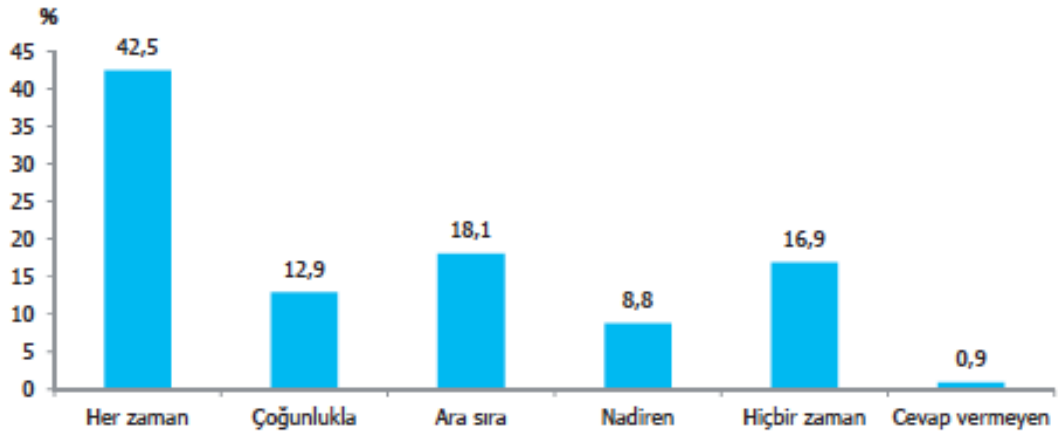
Dini tutumlar ve davranış ilişkisi incelendiğinde Sosyal Psikoloji literatüründe tutumların ve davranışların birbirleri ile nasıl ilişki içinde olduğu önceki bölümlerde anlatılmıştır. Tutumlar, kişisel bir yapıda herhangi bir nesne ile ilgili bilişsel ve duyuşsal bütünlük gösteren inançlardır. Esasen bireylerde tutumların gözlemlenmesi imkânsızdır. Dolayısıyle, bilişsel süreçlerin gözlemlenmesi genellikle davranışların ortaya konması yoluyla olmaktadır. Tutumların bazı ölçekler ile bireyin sözlerine dayandırılması bunun en açık kanıtlarından biridir (Altaş, 2004: 89). Dini davranışlar bireyin dini inancının uygulama boyutunda bulunmaktadır. Uygulamalar dini inancın yaşama tatbiki, başka bir ifadeyle ahlak, sosyal hayat ve ibadetlerdir. Ayrıca bunun yanında bireyin din hakkındaki inançları ve bilişsel şemaları dinin herhangi bir kuralından hoşlanıp bazılarından hoşlanmaması, dini ibadetlerinde olumlu ya da olumsuz duygular hissetmesi gibi birtakım hareketleri onun dini tutumlarını meydana getirmekte ve davranış ile ilişkisini ortaya koymaktadır (Bayraktar, 2003: 6). Dini tutumlar dini duygulara ait dinamik bir süreç olup din kavramının bireyin duygusal yaşamında oluşturmuş olduğu davranış eğilimleri ile harekete geçme sürecinde bir bütünlük meydana getirir (Kaya, 1998: 45). Dini tutumun davranış yönünü içeren kalıplar örneklendirilecek olunursa; dini ibadetler, ayinler, birtakım faaliyetler, hareket ve işlerdir, denebilir. Dini tutumların davranışlara dönüşmesinde bireyin namaz kılması, kutsal kitap okuması, dini sohbetlere katılması gibi dini aktiviteler tutumlar yoluyla ortaya çıkan dini davranışlardır (Kaya, 1998: 46- 47).

Dini davranış tanımından yola çıkılırsa, bireyin tüm ibadet, dini fiil ve hareketleri olarak tutumlar ile dengede gitmesi onun tutarlı yönünü oluşturur. Bunun İslami literatürde karşılığını "Amel" kavramı oluşturmakta olup bu kavramla bireylerin yaptıkları işler kastedilmektedir. Örneğin; Amel kavramı fiil anlamında olabileceği gibi dini iş ve aktivite anlamına da gelebilmektedir. İbadetlerin amel olmasının yanında İslam inancına göre çalışmak da amel olarak görülmektedir. Tüm bunlara ilaveten örneklendirmeye devam edilirse ameller inançlar ile alakalı hükümlerin yerine getirilme ve uygulanması sürecidir. Başka bir ifadeyle amel kavramı içerisine dini tutumlar ve dini davranışlar direkt olarak girmektedir (Özer, 2006: 44). Amellerin olumlu sosyal davranış yönünü İslam inancında "Amel-i Salih" oluşturmaktadır. Olumsuz sosyal davranış yönünü ise "Amel-i Gayr-i Salih" oluşturmaktadır. Amel sadece olumlu olarak nitelenecek bir davranış şekli değil diğer yandan olumsuz yönelerinin dikkate alınması gereken bir fiil olarak da görülebilir. Amel, dini davranışın şeklini ve yönünü tayin etmektedir. Bireylerde dine karşı olumlu yargılar benimsemek onun dini davranışlarının da olumlu olacağını ancak, tam tersinin de ortaya çıkma ihtimalinin var olduğunu gösterir. Sonuç olarak amel bireylerin dini tutumlarını yansıtmaktadır. Ancak tutumların davranışları oluşturması birçok öğe içerdiği için bu durumda tutumların diğer öğeleri ve oluşumunu incelemek yararlı olacaktır (Kaya, 1998: 47).

Psikanatilik ekolün de dini davranışların açıklanmasında ve tutumların oluşmasında önemli tezleri vardır. Freud ve Jung`a göre dini davranış, bireylerin çevresel yaşama karşı yansıtmış olduğu tepkisel yapılardan oluşur. Dindar bireyler dış yaşama uyum sağlayamamakta ve duygularında tutarsızlıklar yaşamaktadır.

Freud temel olarak dinin bir yanılsama ve obsesyon olarak görülmesini uygun bulduğu için, dini tutumların da çocukluktan oluşan bir baba korkusundan meydana geldiğini varsaymıştır (Welford, 1973). Altson ise inancın boyutları ve tutumların karmaşık yapılarda makro yönden bakılıp toplumların ritüelleri içinde görüleceğini iddia eder. Ona göre ibadetler toplumsal ritüellerin ortaya çıkması, örneğin; kurban kesme, bir yeri ziyaret edip günahlardan kurtulma, vaftiz edilme, namaz kılma, oruç tutma gibi ritüeller yoluyla bireylerde dini davranışları oluşturmaktadır (Arygle, 2000). Braithwaite davranışçı bir bakış açısı ile dini ritüellerin ahlaki yapıları olduğunu onların dini tutumlara ve tutumların dini davranışlara dönüştüğünü iddia etmektedir. Trout tarafından yapılan araştırmalar sayesinde içgüdüsel olarak dini davranışlara ve tutumlara yaklaşım teorisi geliştirildi. Dini davranış ona göre azizlerin içinde var olan ve insanlara geçen davranış biçimidir. Dini davranışların bazı boyutları bulunmaktadır. İlk olarak "telik" dini davranışın boyutu olarak yönelmeyi ifade eder. Biyolojik olarak insanın ihtiyaçlarından kurtulması ise yaşamsal bir amaçtır. Bu biyolojik bir ihtiyacın giderilmesi veya bu dünyanın dışında çeşitli biçimlerdeki hayatın başarısıdır. Diğer davranışların günah olduğu gerekçesi ile yasaklanmış olması bu görüşe göre muhtemeldir. Ona göre din tek kurtuluş yolu olarak ortaya çıkar. İkinci boyut "korumacı" yoldur. Bireyler bazı hoş amaçları yaşamak için hareket etmektedirler. Sofular, bunu dini aktiviteler ve ritüellere yönlendirir, normal insanlar ise tamamen istek ve arzularına çevirirler (Ayvaşık ve ark, 2000).

Şekil-4. Bireylerin Namaz Kılma Sıklığı

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Hayat Araştırmaları, 2014: 44.

Şekil-4'de görüldüğü gibi bireylerin yüzde 99'u islam dinine inandıklarını ifade etseler de namaz kılma edimini yerine getirme oranları oldukça farklılaşmaktadır. Dini inancın davranışlara yansıması da diğer tutumlar gibi benzer bir süreç izlemektedir. Özellikle ara sıra namaz kılan ile birlikte cevap vermeyenlerin oranları da dikkate alındığında yaklaşık yarı yarıya bir oran çıkmaktadır. Bu durum dini tutumların, dinin emir ve yasaklarına uymada yarı yarıya bir etkiye sahip olduğu varsayımına götürmektedir. Ancak bu tür bir yargıya varmak başka bir araştırmanın konusunu oluşturabilir.

2. 1. 4. Tutumlarda Oluşum ve Değişiklik

Dini tutumların oluşum süreci de tutumların davranışla ilişkisi kadar önemli bir konudur. Dini tutumlar çocukluk döneminde oluşmaya başlar. Allport, Sosyal Psikolojisi'nde inançsal yeteneğin bireylerde kalıtımsal bir yapıda doğuştan geldiğini iddia etmiştir. Dini tutumların oluşmasındaki en önemli etken inançtır. Bu nedenledir

ki, dini tutumlar inançlar üzerine inşa edilerek yapılandırmacı bir yapıda ortaya çıkar. İnançların var olması dini tutumların oluşması için kolaylık sağladığı gibi bir araç mekanizması işlevi de görür. Wach`a göre, yetişkinlerde dini tutumların incelenmesi için çocukluk döneminin de kapsamlı çalışılmasını gerekir. Ona göre; yetişkinlerde dini tutumların temelde nereden geldiği sorusunun cevabı çocukluk yaşantıları ve kültürde gizlidir. Winzen ve Remplein'e göre çocuklarda dini tutumların oluşmasında yetişkinlerin örnek davranışları ve yine onların pekiştirme sürecindeki etkinlikleri rol oynar (Yavuz, 1987). Çalışmalarda bulunan veriler genellikle dini tutumlarda aile, okul ve akran çevresinin önemini göstermektedir (Ağılkaya, 2008: 138). Denilebilir ki, çocukluk dönemi dini tutumların oluşmasında aile yaşantısı, yapısı ve çocuğun inanç gelişimi etkilidir (Yavuz, 1987). Çocuklarda dini tutumların oluşması oldukça kolaydır. Onlar temelde kolay inanmaları ve kandırılabilmeleri özellikleri ile inanç geliştirirler. Çocuğun inanç olarak dini tutumlar geliştirmesinde inançlara yönelik hazırlıklarının etkisi büyüktür. Çocuk ailenin genellikle söylediklerini eleştirmeden ve düşünmeden bir kabul sürecine gider. Çocuklarda inanç ve tutumların gelişmesi oldukça samimi ve içten bir süreç içerir. Çocukta inanç gelişimi ile dini tutumların onun hayatında ne denli önemli olduğu yukarıdaki paragrafta yorumlanan Allport'un doğuştan inanç gelişimi varsayımı ile kavranabilir. Çocuk inandıkları şeyler ile kendi dünyasını geliştirir ve yapılandırır. Çocukta oluşacak bilişsel şemalar onun algılarında ve tutumlarında etkili olacaktır (Starbuck, 1908; Yavuz, 1987).

Çocukluk dönemi benmerkezci bir dönem olup çocuk için dini inançların anlamı fizyolojik ihtiyaçların dışında farklı bir bireysel tatmindir. Ona göre dünya

kendi etrafında dönmekte, örneğin; gördüğü rüyanın herkes tarafından görüldüğünü düşünebilmektedir. Bununla birlikte çocuk da Allah tarafından yaratılmıştır ve onun mutluluğu için Allah tarafından her şey karşılanmıştır. Allah'ın çocuk tarafından iyi ya da kötü olarak tasvir edilmesi onun tüm yaşantısına yansıyacak, dua ve ibadet inancına ve bu inançların tutumlara dönüşmesine neden olacaktır (Ludwig ve diğerleri, 1974). Anlaşılan, çocukta tutumlar asla alturistik bir biçimde ortaya çıkmaz. Empati becerisi oldukça düşüktür. Devamında çocuk soyut düşünebilme yeteneğine sahip olmadığı için ruhani varlıkları somutlaştırma yoluna gider. Antropoloji'de bu duruma "antropomorfizm" adı verilir. Başka bir ifadeyle Tanrı insan özellikleri taşır, dokunulabilir, somuttur. Somut işlemler dönemi olarak ifade edilen bu dönemi çocuklarda 12 yaşına kadar devam eder.

Bireylerin çocukluklarından yetişkinliklerine kadar meydana gelen değişimler sadece bir özellik yoluyla değil, karmaşık ve geniş özellikler ile ortaya çıkar. Bireylerin tutumlarının değişiminde farklı özellikler etkilidir. Bu özellikler kişiliklerinin yapısı, ihtiyaçları ve beklentileri, grupsal katılmalarındaki amaç gibi nedenlerdir. Bunların çoğaltılması mümkündür. Ancak dini tutumların oluşumunda aile, birey ve grup temelinde değerlendirmeye gidilirse, yukarıda bahsedilen özelliklerin tutumların değişimi üzerindeki etkisinin anlaşılması kolaylaşacaktır.

2. 1. 4. 1. Kişilik Özellikleri

Kişilik özellikleri ile dini davranışlar arasındaki ilişkiler başka başlıklar altında incelenmiş idi. Kişilik özelliklerinin tutumların oluşumuna ve değişimine

etkisi dolaylıdır. Dini tutumların oluşmasında bireyin karakteristik özellikleri dikkate alındığında birey aynı coğrafyada doğmuş, yine benzer bir çevrede yetişmiş olsa da farklı dini tutumlar geliştirebilir. Kişilik özelliklerinin insanların dini tutumlarının ne şekilde geliştiği konusunda yön tayin etmede belirleyici etkisi bulunmaktadır. Sadece bireyin karakteristik özellikleri onda dini tutumların gelişmesi ve değişmesinde etkili olmaz, ayrıca diğer bireylerin karakteristik özellikleri de bu durumda pay sahibidir (Başaran, 1972). Oluşan bu değişimlerin genel olarak kişilik özellikleri yoluyla ortaya çıktığı düşünülmektedir (Güngör, 1977). Tutumlar konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde bireylerin dini kişilik yapıları ve tutumları arasında ilişki bulunduğu görülmüştür. Tutumlar sadece bireylerin karakteristik özelliklerini göstermekle kalmaz, aynı zamanda onların ne yöne eğilimli olduğunu da ifade eder. Bireylerin kişilikleri ile tutumları arasındaki etkileşim yol tayini, eğilim ve karar verme arasında bulunmaktadır (İnceoğlu, 2000). Yukarıda bahsedilen bireylerin kişilik yapıları özellikle çocukların dini yön tayin etme, dine eğilim gibi tutumlarında etkilidir. Din adamlarının, okul din öğretmenlerinin ve akranlarının kişilik yapılarındaki olumlu ya da olumsuz özellikler çocuğun dine yönelik tutumlarında etkili olacaktır. Dini yaşama ya da din adamlarına duyulacak nefret ya da sevginin bireyin ileriki yaşamına da etki etmesi kaçınılmazdır. Ancak bireylerin genellikle dine karşı tutum geliştirmesinde din görevlileri, aile, din eğitmenleri vs, gibi yakın ya da uzak çevresindeki bireyler önemlidir. (Kaya, 1998; Çapcıoğlu, 2008).

Din adamları, din görevlileri ve ailenin dine yönelik tutumları çocuğun kişilik yapısı üzerinde etkili olacak ve onun dini tutumlarını da derinden etkileyecektir. Çocuğun dindar olarak ifade edilecek biriyle ilişki içine girmesi, karşı

bireyin tutarsız ya da tutarlı, girişken ya da çekingen, alçakgönüllü ya da otoriter gibi kişilik özelliklerinin bulunması yine çocuğun dini tutumlarının oluşması ya da değişmesinde etkili olacaktır (Certel, 2008).

Tablo-5. İyi işler yapanların Hz. Muhammed'e İnanmasa da cennete gidecekleri inancı

(%)

		İyi işler yapanlar Hz. Muhammed (SAV)'e inanmasalar da cennete gidebilirler			
Temel nitelikler	**Toplam**	Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikri yok	Cevap vermeyen
Toplam	**100**	**17,2**	**69,7**	**12,1**	**1,0**
Yerleşim yeri					
Kent	**100**	17,4	69,6	11,7	1,3
Kır	**100**	16,7	70,0	13,0	0,4
Cinsiyet					
Erkek	**100**	17,5	70,2	11,3	1,1
Kadın	**100**	17,0	69,3	12,8	1,0
Yaş grubu					
18-24	**100**	17,2	71,8	10,4	0,6
25-34	**100**	15,7	71,7	11,5	1,2
35-44	**100**	16,2	70,7	12,0	1,1
45-54	**100**	19,2	67,5	12,4	1,0
55-64	**100**	18,6	66,1	14,2	1,1
65+	**100**	17,9	68,0	12,9	1,2

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Hayat Araştırmaları, 2014: 23.

Tablo-5'te görülmektedir ki, insanların tutumlarının oluşmasında dini inançlarının rolü oldukça işlevseldir. İnsanlığın yararına faydalı işler yapan insanların Hz. Muhammed'e inanmasa dahi cennete gideceklerine olan inanç düzeyi yüksektir. Ayrıca fikir beyan etmeyenler de kararsız olarak nitelendirilirse oran oldukça yüksek olacaktır. Bu açıdan bakıldığında bireylerin farklı yaşlara ve yerleşim yerlerine göre dini tutum oluşturmalarında hem atıf mekanizmasının hem de yöresel düşüncelerin etkileri pay sahibidir.

2. 1. 4. 2. İhtiyaç ve Güdülenme

Bireyler önyargı oluşturma kapasitesine sahip olarak dünyaya gelirler. Ait oldukları grubun dışındakilere karşı insanlar rahatça önyargı geliştirebilirler. Tüm bunların yanında insanlar ön yargı oluşturmak için ayrı olarak da inanma ihtiyacına sahiptirler. Bazı yargıların oluşmasında bireyin inanma ihtiyacı psiko-sosyal bir ihtiyaç giderme yöntemidir. Psiko-sosyal süreç dine inanma yoluyla bir rahatlama ve yoksunluktan kurtulmaya yol açabileceği gibi bireylerde dini tutumların oluşumunda bu ihtiyaçlar ve güdülenmeler bazı önyargılara da neden olabilirler. Dine inanma güdüsü bireyin anlamlandırma ihtiyacı ile kendini göstermektedir. Dini inançlar, tutumlar ve davranışlar şeklinde evrilir (Kaya, 1998). Bireyler yaşamlarında nasıl fizyolojik ihtiyaçlarından kaçınamıyorlar, benzer şekilde ruh sağlığı için de bazı kalıp yargılar oluşturuyor ya da dini bir takım manevi süreçlere inanma ihtiyacı güdüyorlar. Dini davranışın da temel olarak tutumlara bağlı olması buradan hareketle gösterilebilir. İnsandaki bu inanma ihtiyacı birçok dini davranış teorileri ile açıklanabilse de en önemlilerinden bazıları yoksunluk ya da anlamlandırmadır (Selçuk, 1990). İnsanlar, anlamlandırmaya çalıştıkları şeylere tutum yükleme eğilimi göstermektedirler. Bu şekilde onlar ruhsal tatmin gerçekleştirirler. Din, bu anlamlandırma sürecinde ruhsal tatmin yaratmada bir araç olarak görülmektedir. Ancak açıklamalar ne denli hazsal bir yol izlese de bazı dolaylı gerçeklikler içinde barındırır. Bu aşamada din, insan ihtiyaçlarını ve hazlarını sınırlandırıcı özellikler gösterir. Bu da kişinin dine karşı olumsuz bir yargı geliştirmesine neden olur. Genellikle dinin yasakladığı alışkanlıkları kendilerine alışkanlık olarak edinen bireyler, bağımlılıklarından kurtulamazlar ve dine karşı olumsuz tutum sergilemeyi

tercih ederler. Dinlerin insanların sınırsız ihtiyaçlarına bazı ketler vurduğu için onun bazı kurallarını kabul edip bazılarını etmeyen bireylere de rastlamak mümkündür. Ayrıca bireyler, dine karşı topyekün bir olumsuz tutum geliştirmek yerine onun kurallarına uymayıp inanmayı tercih edebilirler.

Sonuç olarak, tutumların bireylerin hazlarına yönelik gelişmesi dikkate alınırsa, bireylerin yararına olacak ihtiyaçlarını tatmin edecek inançlara karşı gelişecek tutumlar da olumlu olacaktır. Dinin insanların sınırsız ihtiyaçlarına yol haritası getirmesi bireylerin bir anlamda sıklıkla olmasa da hazlarından vazgeçip farklı davranış ve tutumlar geliştirmesine neden olabilir. Bu durum dinin kurallarına uyulmaması sonucunda meydana gelecek hem manevi yaptırım hem de toplum tarafından dışlanmaktan korkma gibi nedenler barındırır (Güngör, 1977).

2. 1. 4. 3. Gruba Katılma İhtiyacı

Bireyler doğdukları andan itibaren bir çevre ve grup içine girerler. İlk grup olan ailenin dini tutumların oluşması ve gelişmesinda oldukça önemli payı bulunmaktadır. Ayrıca ailenin yanında çevresel faktörler de dini tutumların gelişiminde etkili olabilmektedir. Ailenin dışında, akranlar, arkadaş çevresi, okul gibi bireyin sosyal gelişim alanları örnek olarak gösterilebilir. Tutumların oluşmasında bunların etkisi önemli gibi gözükse de ailenin etkisi her gruba baskın gelir. Ailede annenin ya da babanın ve kardeşlerin çocuğun dini tutumları üzerindeki etkisi genellikle dini tutumlarını çocuğa aktarması şeklinde görülür. Çocuğun dini tutum ve davranışlarının ailesine benzemesinin temel nedeni de budur (Certel, 2011). Çocuk

doğumu ile birlikte en yakın çevresi olan aile ile birlikte yeni bir hayata başlar ve böylece dünya görüşü gelişir. Sosyal öğrenme teorisinin varsayımları kapsamında değerlendirildiğinde ailedeki aktif bireylerin taklidi çocuğun davranışlarında ve tutumlarında etkilidir (Kaya, 1998). Aileden sonra incelenmesi gereken ikinci grup olarak sosyal gelişim alanında sosyal çevre gelir. Bunlar okul, akraba ve akran gruplarıdır. Aileden uzaklaşan çocuk daha çok akranlara yönelmeye başlar. İlk çocukluk evresinden ergenliğe değin okul hayatı, ergenlikten itibaren akran grubunun çocuğun tutumları üzerindeki etkileri oldukça yüksektir (Bkz. Çapcıoğlu, 2015). Anlaşılan dini tutumların gelişmesinde benzer süreçler etkilidir ki, dini tutumları diğer tutumlardan ayırmak oldukça faydasızdır. Dini tutumlar bir bakıma tüm tutumlar içinde parça parça bulunmasının yanında bağımsız olarak da var ola gelir. Küçük yaşlardan itibaren aile tarafından aktarılan dini bilgilerin doğruluğu bireyin dini tutumlarının şekillenmesinde oldukça etkilidir. Çocukluktan itibaren gelişen dini tutumları tam olarak idrak edebilmek için sosyal çevrenin hem normlarına hem de tutumlarına dikkat etmek gereklidir (Yavuz, 1982).

Sonuç olarak, dini tutumların gelişiminde öncelikle sosyal çevre, aile, gruplar, okul başka bir ifadeyle tamamen bireyin sosyal gelişim alanı etkili olmaktadır. Bunlarla birlikte, bireyin ihtiyaçları ve güdülenmeleri, sosyal medya da yine onun tutumları üzerinde etkilidir. Bireyler, yaşadığı yoksunluklara ve çalkantılara açıklama getirme ihtiyacı, örneğin; yok olmaktan korkma, gibi nedenlerle dini tutumlar geliştirir. Ayrıca bireylerin tutumların oluşumunda kişilik özelliklerinin de önemili etkisi vardır. Bireyin hırsı, onu dinin bazı yasaklamalarından uzaklaştıracağı gibi tutumlarında hazza yönelip dine karşı

olumsuz bir tutum da geliştirebilir ya da bu hırslı tutumundan vazgeçip değiştirmeye çalışıp dini normlara uymaya yönelir.

2. 1. 5. Tutumların Gelişimi ve Karmaşıklığı

Dini tutumların gelişimini anlayabilmek için onun karmaşıklığı hakkında bilgi sahibi olmak gereklidir. Dini tutumların karmaşıklığı yine dini tutumların değişmesi üzerinde etkilidir. Dini tutumlar birçok tutum ile iç içe geçmiş yapılar şeklindedirler. Yapısal olarak dini tutumlar incelenirse; üç farklı öğeden bahsetmek gereklidir. Bu öğeler dini tutumların oluşumunda da etkilidir. Söz konusu öğeler; bilişsel (kognitif), sezgisel (duygusal) ve davranışsal bir yapıdadır. Bu öğeler karşılıklı etkileşimle tutumların hem oluşumunda hem de değişiminde etkili olur. Dini tutumların gelişiminde bu öğelerin önem dereceleri yine onların birbirleri ile ilişkilendirilmeleri ile belirlenememektedir. Zihinsel öğeler ile davranışsal öğelerin ağır basması, tutumların davranışlara daha kolay dönüşmesi ve değişmesinin zor olduğunu gösterir. Bireylerin tutumlarını doğuştan itibaren çevresini taklit ederek öğrendiğinden bahsedilmişti (İnceoğlu, 2010). Doğumdan itibaren pekiştirici deneyimler hem olumlu hem de olumsuz olabilir, uyarıcılar ve bireyin karakteristik özelliklerinin yapısı gibi nedenlerden dolayı zihinsel veya duygusal öğelere daha ağırlık veribilirler. Çocukların dini tutumları hem normal yollar hem de zorlamalar ile değişebilmektedir. Bireylerin dini tutumları öğrenme yolundaki çabaları sayesinde sürekli değişim ve gelişim mekanizması yönünde canlı bulunur. Bu sayede birey karşılaştığı farklı veya diğerlerine benzemeyen bir dini davranışla ya da düşünceyle geçmişte edindiği tutumlara bakmaya çalışır. Ancak ona yabancı olan bu tür dini

yaşantılar ya da dini bilişsel öğelerin karmaşıklığı kolay bir süreç değildir. Böyle durumlarda bireyler geçmiş deneyimlerindeki dini inancın yerini şu anki durumunu başkaları ile karşılaştırarak ilişkilendirir. Karmaşıklık bireyin kognitif dünyasında dini bilgi ve tutumların birbiri ile çatışmasından meydana gelir. Bireyin dini davranış ve inançlar konusunda bilgi sahibi olup olmaması ya da çok az olması karmaşıklığı artırır (Kağıtçıbaşı, 1998). Dini yasaklamalar konusunda bu duruma sürekli rastlanılmaktadır. Bireyin yapmak istediği şey ile dinin emirlerinin çelişmesi durumunda dini kognitif karmaşıklık oluşur. Oruç tutmanın gerekli olduğunu bilen bir sigara kullanıcısı dindarın oruç tutuma sürecinde yaşayacağı durum dini kognitif karmaşıklığa örnek olarak verilebilir.

Dini tutumların yapısı normal olabileceği gibi bireylerde karmaşık vaziyette de bulunabilir. Dini tutumlar öğelerinde meydana gelen karmaşıklık dini davranışlarda ve tutumların değişiminde de karmaşıklığa neden olacaktır. Dini bilgi bağlamında örneklendirilirse, bireyin dini bilgisinin fazla olması onun dini tutumlarını daha çok karmaşık yapacağı gibi dini bilgi eksikliklerinin giderilmesi de çok daha düzenli hale getirebilecektir. Dini tutumların değişikliği de ancak karmaşıklık kadar zordur. Dini tutumların doğuştan gelmesi onun da bireyin yaşamı boyunca sürekli değişebileceği anlamına gelmektedir. Çünkü beynin gelişmesi ile farklı yönlere kaymalar çok daha fazla olacak, insan sorgulamaya yönelecektir. Ayrıca birey sürekli bir iletişim dünyasında yaşamakta ve dini davranışlara ve inançlara rastlamaktadır. Bireyin çevrede karşılaştığı farklılıklar onun dini tutumlarının değişimine neden olacak ya da dini tutumlarını daha az dirençli hale

getirecektir. Tüm bunların yanında dini tutumların değişmesinde yukarıda bahsedilen dış faktörler ile birlikte zihinsel yeterlilik gibi iç faktörler de etkilidir (Kaya, 1998).

Dini tutumların değişmesi hakkında açıklayıcı teoriler geliştirilmemiştir. Ancak tutum değişikliği teorileri bu konuda da kullanılmaya çalışılmıştır. Sosyal öğrenme, içsel öğrenme, taklit ve sosyal çevre gibi teorik yaklaşımlar dini tutumların değişmesi üzerindeki araştırmalarda rahatlıkla kullanılabilirler. Anlaşılan tutum değişikliği bireyin bir konuda yaşayacağı şemasal fikir değişiklikleridir. Başka bir ifadeyle, din hakkında öğrenilecek derinlemesine bilgiler ya da bilinmeyenin diğer bilinenlerle olan ilişkisi dini tutumların farklılaşmasına yol açacaktır. Bu değişiklikler olumlu ya da olumsuz olabilirler. Olumlu dini tutumların değişimi bireyi dindarlık ile ilgili daha uzlaşma yoluna götürürken olumsuz yönde olacak değişim bireyi daha da kognitif karmaşıklığa itecektir (Arkonaç, 1993). Dini çevrede bireyin karşılaştığı ve şemasal dengesizliklere neden olabilecek bilgiler, hem bireyin üyesi olduğu din ile de oldukça yakından alakalıdır. Dini tutumların değişimi sonuç olarak ifade edilirse, dini bilginin genişlemesi, dini grupların tutumlarının farkına varma ve uyma eğilimi, zorunlu olarak otoriter dine geçme ve diğer faktörler olarak örneklendirilebilir.

2. 1. 6. Tutumlar Öğeleri Arasındaki Tutarlılık

Dini tutumların karmaşıklığı konusunda yapılan çalışmalar olduğu gibi dini tutumlar öğeleri arasındaki tutarlılıklar hakkında da çalışmalar mevcuttur. Tutumlar arasındaki tutarlılıklar yine tutumların birbirini tamamlamaları ile mümkündür.

Tutumlar tam olarak birbirlerini tamamlıyorlarsa ve belirli bir konuya karşı duyuşsal, kognitif ve davranışsal bir tutarlılık mevcutsa dini tutumlar güçlü olacaktır. Bireyin dini bir konu hakkında bilgi eksikliği varsa bu çelişkiye yol açacağı için tutumlar arasında tutarlılık meydana gelme süreci yine bir bilişsel şema kalıbı ile ortadan kalkacaktır. Meydana gelecek bir düzensizlik durumu çelişki yaratır. Birey eski bilgilerini kullanarak yeni bilgiyi dengeleme yoluna gider ancak o da olmazsa bilgisel karmaşa meydana gelir. Bireyin dini bilgisinin yeterli olması onda daha az tutarlılık oluşmasını sağlayacaktır. Aksi yönde gelişme de mümkündür (Kaya, 1988; Hümbetova, 2011). Örnek vermek gerekirse, birey kumar oynamanın haram olduğunu İslam dinine göre biliyor ancak kumar oynuyorsa bilişsel bir çelişki meydana gelecektir. Bunun yanında birey kumarın haram olduğunu yeni öğrendiğinde yine bir bilişsel çelişki meydana gelecektir. Birey eğer davranışını değiştirip kumarı bırakırsa dengelenecek ve uyumsama süreci yaşayacaktır. Ancak davranışını devam ettirirse dini tutumlarında tutarsızlıklar meydana gelecektir. Tutarsızlık süreci uzun bir süreç değildir. Birey kısa sürede çelişkiden kurtulmak ister. Başka bir ifadeyle kumar oynayan kimse ya kumarı bırakacak ya da kumar oynamaya mantıklı açıklamalar getirecektir. Dini tutumların tutarlılıklarında tam bir düzen söz konusu olmaktadır. Bireyin namaz kılmanın farz olduğunu bilmesi, namaz kılmaya yönelik isteğinin olması, davranışa geçirmesi gibi hem bilişsel hem davranışsal hem de duygusal tutarlılığa örnektir. Bunların birinde oluşacak tutarsızlık davranışın bozulmasına neden olur. Görüldüğü gibi dini tutumlar arasında tutarlılık tutumların varlığı için olmazsa olmazdır (Peker, 2008).

Birbiri ile tutarlı bulunmayan bilgilerin bireyde çelişkilere neden olduğu açıktır. Bilişsel çelişkiyi azaltmada bireyin uğraş yöntemleri de incelenmiştir. Bu yöntemler ya bireyin inanışını tutarlı hale getirmek ya da tutumları tutarlı hale getirmekten geçmektedir. Bireyin mevcut bilgilere yenilerinin eklenmesi ya da eski inanışlardan vazgeçmeye başlama bireyin dini tutumlarında değişikliklere neden olacak yöntemlerdendir. Ancak tutumları değiştirmede genellikle bilişsel terapiler uygulanmakta ve yeni bilgilerin eklenmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Bireyin namaz kılmadan önce abdest alması gerekliliğine örnek olarak; eğer birey namaz kılmadan önce abdest almıyorsa, hadisler ve din adamlarının ona kazandıracağı yeni bilgiler ile kognitif yapıda çelişki yaratılır. Bireyin sorgulaması sağlanır (Leippe, 1994). Eğer birey bu durumu sorgulamaya başlarsa tutumlarında değişikliklerin meydana gelme sürecinde ilk aşamaya girilmiş olur. Birey abdest almadan kıldığı her namazda bilişsel çelişki yaşamaya başlar, bu uyumsuzluğu gidermek için yeniden uyumsamaya gitme eğilimi gösterir. Bir diğer yöntem olarak da bireyde tutumuna ters düşen bir davranış oluşturmaktır. Bireyin davranışının önemli olmadığına kendisini inandırıp davranışı yok sayarak tutumları ve davranışı arasında tutarlılık sağlama girişimidir. Bu yolla davranış, değişme yönelimi gerçekleştirecek ve bireyin arzularının yok sayılması onun davranışlarında değişime neden olacaktır. Tutumların değişmesinden önce davranışların değişmesi üzerinde bazı farklı sonuçlar mevcuttur. Davranışı zorla değiştirmek bazen tutumların değişmesine neden olmaktadır (Leippe, 1994; Hogg, 2007).

Tutumlar ile davranış arasında meydana gelecek tutarsızlık davranışın değişimi ile tutumların da değiştirilebileceğini göstermiştir. Grup, üyelerinin tutum

değişimini hem arttırabilir hem de engelleyebilir. Grubun zorlamaları ile değişen tutumlara sıklıkla rastlanmaktadır. Grubun kurallarına uygunluk varsa, birey ya da gruba karşı farklılık arz ediyorsa yine farklı etkiler yaşanır. Örneğin; Kore savaşında Amerikalı esirlerin tutumlarında meydana gelen değişiklikler araştırılmıştır. Askerlerin elbiseleri tüm olarak eşit hale getirilmiş, hiyerarşi tam tersine işletilmiştir. Grubun yapısı ortadan kaldırılmış ve Amerikalılar değerlerine karşı değerleri daha kolay kabul etmeye başlamışlardır. Yaratılan zıtlık askerlerin bilişsel yapılarına zarar vermiş ve onların daha farklı inanç ve tutum geliştirmelerine neden olmuştur (Kağıtçıbaşı, 1998; 206). Görüleceği gibi zorlamalar tutum değişikliğine davranışların değiştirilmesi yoluyla etki eder. Dini tutumlar da benzer şekilde değişime uğrar.

2. 2. Toplumsal Etki, Uyum ve İnanç

Toplumsal etki, insan davranışları üzerinde etkili olan yapısal-işlevsel bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal etki konusundaki çalışmalar uyma, boyun eğme, itaat deneylerine yoğunlaşmakta, toplumsal hareketlerin bireyin tutum ve davranışlarına (bireyin etkisi bireysel varlık ya da toplumsal varlık gerçek ya da hayali olsun) etkisini araştırmaktadır. İnsanlar dini yaşantılarında da birtakım kurallara uygun hareket etmekte, hem toplumsal normlara hem de dini normlara uymaya zorlanmaktadırlar. Zorlanma olarak ifade edilen süreç bireylerin arzusu dışında gerçekleşebileceği gibi (toplumsal yaptırım) kendş isteği ile de meydana gelebilir. Kendi isteği ile bireyde davranışın meydana gelmesi o davranışta toplumsal etkinin yokluğun anlamına gelmez. Durkheim, çalışmalarında bireyin toplumsal

etkiden önemli ölçüde etkilendiğine ve tüm yaşantısının, geçmişsel arka planının toplum tarafından şekillendiğine inanmaktadır (Ritzer, 1992). İnsanların davranışlarının arka planlarındaki sosyal etkiler hem Sosyal Psikoloji'yi hem de Sosyoloji'yi ilgilendirmiştir. Din araştırmalarında toplumsal etkinin dini hangi deneyimlere, tutumlara ve davranışlara etki ettiği incelenmeye çalışılmıştır. Dinin; kaynağında eski bir toplumsal kurum olması ve bütün kurumlara etki etmesi düşünüldüğünde önemli bir toplumsal değişme mekanizması olduğu görülmektedir.

Toplumsal değişme ile din ilişkisi incelenecek olursa dinin toplumsal değişme üzerindeki etkisi farklı teorik bakış açıları ile değerlendirilmektedir. İlk bakış açısı olarak dinin bireyin toplumsal hayatına engel oluşturan yönü, ikinci olarak işlevselci teorilerin de değerlendirmelerinde dinin toplumsal değişme içindeki fonksiyonlarıdır. Örneğin; din sosyologu Wach (1995)'a göre din, sosyolojik olarak farklı iki fonksiyon ve etkiye sahiptir. Son olarak da dinin sosyalizasyon ile birlikte değişen bir kurum olduğu düşüncesi bulgulanmıştır. Muhafazakârlık özelikle dini yaşam içinde bazı temel dini davranışlara katı bir şekilde uyma ile sonuçlanan toplumsal değişmeye engel işlevi görebilir. Dini düşüncenin bireyde bazı geçmişten gelip kalıplaşmış yargılara sahip olması onun toplumsal değişme yönündeki etkisine engel oluşturmaktadır (Günay, 1993: 281). Bu durum hem çatışmacı hem de pozitivist teoriler tarafından desteklenmiştir. Marks ve Durkheim dinin toplumsal hayattaki yerini ve değişmeye olan bakışını incelemiş ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Onlara göre din toplumsal değişme yolunda bir engel oluşturmaktadır. Ancak Durkheim'in bakış açısı daha bilimseldir. Çünkü; Marks'ın çalışmaları Durkheim'in çalışmaları gibi gözlemsel yöntemlerle yapılmamıştır.

Durkheim, toplumsal değişme ile din arasındaki ilişkiyi incelediği "Dinsel Hayatın İlksel Şekilleri'nde" ilkel kabileler üzerinde alan çalışmalarına dayalı gözlemler yapmış ve tezlerini bu çalışmasına dayandırmıştır. Ancak Marks dinin toplumsal hayattaki etkisini çatışma teorisi açısından incelemiş, ekonomik bir bakış açısı ortaya koyarak, toplumsal uyuşturma işlevi gören bir afyon olarak dine bakmıştır (Vergin, 1985: 9-10). Tüm bu açıklamalar ile dinin toplumsal hayata etkisi tam anlamı ile pasif olmamakla birlikte tarihsel açıdan oldukça önemli olaylara neden olacak çığır açıcı niteliktedir. Din geçmişte hem toplumsal yapıda hem de yaşantıda devrim niteliğinde değişiklere de neden olmuştur. Dinin bu tür etkilerini yok saymak bilimsel anlamda oldukça statik bir bakış açısı olur. Ayrıca toplumsal hayatta din bazı sınıfsal ve tabakasal yapılara da neden olmuştur (McGuire, 1987). Dinin kendisini kutsal kabul etmesi onun dayanak noktasını oluşturur. Dinin ritüelleri ve kuralları ile toplumsal hayatta büyük bir etki sahibi olduğu açıktır.

Tezimizin bu bölümünde toplumsal etki mekanizmalarının dini yaşama etkileri, dini kuralların toplumsal yaşama olan etkisi, dinin bireyin üzerinde toplum yoluyla kurduğu üstünlük, dinin toplumsal değişmeye olan etkisi, sosyal uyma, dini konformite, dine yönelik atıflar ve dini davranışlara yüklenen atıflar hem grupsal hem de bireysel açıdan incelenecektir. Toplumsal kurallara uymayan bilişsel çelişkilere neden olan olaylar Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin bakış açısı ile sembolik yorumlamacı teknik ile değerlendirilecektir.

2. 2. 1. İnanca Etki ve Uyma Davranışına Genel Bakış

Dini deneyimler üzerindeki toplumsal etkiler ve bireyin bu etkiye maruz kalma süreci, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin temel araştırma konularındandır. Örneğin; bireyin kültürel yaşantısı ile paralel, onun karar alışlarındaki sebepler gibi dini bakış açısıyla yapacağı seçimler de sosyal sonuçlara ve etkilere neden olabilmektedir. Başka bir ifadeyle, dini karar verme sürecinde bireyin davranışlarında sosyal etkiler hakim bulunabilmektedir. Bireysel yaşamdaki sosyal etkinin bu durumda dini sosyalleşme ile karıştırılmaması oldukça önemlidir. Bireysel yaşantıda onun gruba üyeliğinde, grup içindeki yaşantısında sosyal etkiler sosyalleşmeye rağmen dini hareketlilikler ve değişimler için etkili olabilir. Birey, gruba olan hayranlığı, grubun yaptırımları ve sosyal çevre bireyin dini yaşantılarda bulunmasa da ya da bu dini yaşantılardan sosyal anlamda hiç yarar sağlamasa da dini gruplara içsel duyguları ile değil başkalarının etkileri ile katılırlar (Sherkat, 2003). Örneğin; ailesel etki göz önünde bulundurulursa ergenler herhangi bir dine inanmasalar da ailesel nedenlerle kiliseye veya camiiye gidebilirler ya da bayram kutlayabilirler. İnancı olmasa dahi ailenin mutluluğu için bu tür bir yaşantı sergileyebilirler (Sherkat, 1998). Bireyler toplumsal açıdan tamamen kendisini iyi hissetmek (bu faydacı teoriler açısından değerlendirilebilir) ya da toplum tarafından olumlu etkilere sahip olabilmek için dini katılımı gerçekleştirebilir. Bunun yanında bireyin davranışlarında dini gruba olan iticilik ya da sevgi besleme gibi faktörler onun gruba itaat etmesinde önemli bir açıklama olabilir. Gruba olan iticilik, dini başka birçok gruba yönelik katılımlara ya da şiddetle karşı çıkmalara neden olabilir (Stark ve Bainbridge, 1985). Bunun yanında birey kabul etmese de karşıt görüşlere

sahip olma nedeni ile sapkın dini gruplara katılabilirler. Örneğin; şeytana tapma ya da ateist hareketlerde bireylerin bazıları bu grupların Hıristiyanlık üzerindeki eleştirisinden olumlu olarak faydalanıyor olabilir (Sherkat, 2003\2013). Buradaki durum oldukça anlamlı olmakla birlikte toplumsal etki de hem bir sosyalleşme ifade etmekte hem de bireyin kendine ait olmayan dini düşüncelere nasıl katıldığını açıklamaktadır. Bunun tam tersi durum da söz konusu olabilir. Birey herhangi bir dine inanmasa da dini hareketler içine girebilir ve birtakım faaliyetlere katılmak isteyebilir. Ailesel ve çevresel şartlar açısından durum analiz edilirse, bireyin dini harekete çocuklarına iyi örnek olması için ya da toplumsal etkiden olumlu yönde fayda sağlamak için katılması olasıdır.

Dinin bireyin tutumlarına etki etmesindeki önemli nedenlerden biri de, toplumların kültürleri üzerinde etkili olmasıdır. Din, bu durumda tüm kurumlara geçmişten gelerek insan yaşamına etki etmiş ve üst bir sistem olmuştur. Örneğin; Wach, eski ilkel kabilelerden örnekler vererek "Onların hiçbir bayramı yoktur ki, aynı zamanda dinî bir mana ifade etmesin. Hiçbir mukaveleleri yoktur ki, Tanrı adına akt edilmiş olmasın. Hiçbir spor yarışmaları yoktur ki, kendisine dinî bir âyin eşlik etmesin." (Keskin, 2004: 13) demekle açıklamaya çalıştığımız etkiden bahsetmektedir. Ancak burada yanlış bakış açısı olarak düşünülmesi gereken şey kültürün tüm unsurlarının dini etkiye maruz kaldığı düşüncesidir. Din, kültür içinde bir işleve sahip olmasının yanında kültürel unsurları aşan da bir yapıya sahiptir. Frayer: "Netice itibariyle din, kültürün kendisinden ayrılması veya tecrit edilmesi kabil olan bir cüzü değildir. Belki o, zihniyetiyle bütün kültür sahalarına nüfuz etmiş bulunmaktadır. Sırf dünyevi davranışlardan dahi bir kimsenin dindar olup

olmadığını, hatta hangi dine mensup olduğunu anlamak kabildir. Dinine bağlı bir Budist'in, iktisat, sanat vb. gibi hadiselere karşı tutumu, ister istemez bir Müslüman veya Hıristiyan'ınkinden farklıdır" diyerek bu konuya açıklık getirmiştir (Keskin, 2004: 13).

Sosyal psikolojik bakış açısı ile denilebilir ki, sosyal etkinin dini inançlar üzerindeki etkisi yadsınamaz. Özellikle ergenler açısından bu durum oldukça önemlidir. Akran çevresinin birey üzerindeki etkisi dini düşüncelere ve davranışlara yansımaktadır. Bu durum Sosyal Psikoloji literatüründe sosyal baskı ve taklit olarak değerlendirilmekte, özelikle Lofland ve Stark (1965)'ın yaptığı araştırmalarda görülebilmektedir. Gençlere uyguladıkları deneyde gençlerin dini eğilimlerini yeni arkadaş edinmek için değiştirebildiklerini, ailesel etkilerin de bu durum üzerinde önemli olduğunu vurgulamaktadır. Evlilik örneği de dini davranış ve değişim üzerinde sosyal etki mekanizması oluşturabilmektedir. Landis (1949) yaptığı çalışmasında evliliklerin üçte birinde (bu evlilikler farklı dine mensup insanlar arasındadır) partnerin diğer dine inanan partnerin inanışlarını benimsediği yönünde sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Buradan anlaşılıyor ki; aile hayatı, arkadaş çevresi, gruplar ve okullar gibi içinde bulunduğu tüm sosyal yaşam alanları bireyin dini duygu ve durumlarına etki etmekte ve onu şekillendirmektedir.

Ülkemiz toplumsallaşma sürecinde dinin toplumsal hayata etkileri bu bağlamda değerlendirildiğinde, özellikle 14. yüzyıl Moğol istilası ile birlikte önemli dini toplumsal etki ve değişimlere sahne olan bir dönemdir. Moğol istilâsının neden olduğu sosyal değişimler ve kaos ortamı nedeniyle İbn Teymiyye, yeni birtakım

anlayışlara karşı dini toplumsal hayatın Kur'an ve Sünnet'e dönüşünün önderliğini yapmaya yönelmiştir. Okumuş (2009: 330);

"18. ve 19. yüzyıllarda ise önce Vahhabilik ve sonra da Selefiyye hareketi ve bir ölçüde modernizm, toplumsal değişmeler sebebiyle aslî safiyetinden uzaklaştığını düşündükleri Müslümanlığı, ilk dönemlerin saf, katıksız İslâmiyet'ine döndürme girişimleri olarak muhafazakâr eğilimlerini kuvvetle ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte Osmanlı dönemi boyunca da Türk toplumu içerisinde din ve özellikle de 16. yüzyıldan itibaren Sünnî karakteri ağır basan Medrese'nin temsil ettiği resmî ve kuralcı Müslümanlık anlayışı da geleneksel formu altında kendini göstermiş, muhafazakâr bir işlevi üstlenmiştir. Böylece ilk dönemde güçlü bir değişim faktörü olarak karşımıza çıkan İslam, gelenekselleşmesine paralel olarak bu defa da değişim karşısında muhafazakâr bir tutumla hareket edebilmektedir." Osmanlı dönemi dini toplumsal değişim ve toplumsal etkinin bir betimlemesini yapmıştır. Anlaşılmaktadır ki, Osmanlı dönemi kuruluş yılları Moğol istilası dini yaşama oldukça ciddi etkiler vermiş ve birtakım düşünürler bunun değiştirilmesi için mücadele vermişlerdir. Osmanlı devlet politikası olarak dini yaşamın toplumsal hayata etkisi medreseler kurarak ve eserler yayınlatarak düzenlemeye çalışmıştır. En gelişmiş ve işlevsel grup olarak toplum, dini yaşam içerisinde ulusal ölçekte tarihsel anlamda etkilere maruz kalmış ve ülkemizde görüldüğü gibi değişimler yaşamıştır. Bu anlamda devlet politikaları ve büyük sosyal olayların dini inanca etkisi yurt dışına benzer şekilde ülkemizde de önemli işlevleri olmuştur.

2. 2. 2. Dini İnançta Konformite: Benimseme

Uyma davranışı farklı teoriler bağlamında birden çok şekilde incelenmektedir. Bu başlık altında, insan davranışının inanç ile olan ilişkisi incelenecektir. Bu nedenle, konformite gibi geniş bir konu alanı içerisinde benimseme kavramınının incelenmesi uygun görülmüştür. Bireylerin toplumsal normlara uymaması bir zorunluluk gibi görülmektedir. Toplum, kendi düzeninin bozulmaması için bazı davranış kalıpları geliştirir ve üyelerinin geliştirilen bu kurallara uyum göstermesini ister. Bu sayede davranışlar, aileden başlayarak tüm gruplar içinde ölümüne kadar sosyal öğrenme yolu ile bireye kazandırılır. Bütün bunların yanında, bireyler toplumsal davranışlara herhangi bir zorunluluk olmadan da uyabilirler. Birey, üyesi bulunduğu gruba uyma davranışı göstermesi konformite olarak ifade edilir. Dini davranışlar, bu uyum süreci içinde, çocuğun aile yaşamından başlayarak akran çevresi, okul vs gibi sosyal çevrelerle ölümüne kadar devam etmektedir. Dini grupta birey, grubun etkilerine maruz kalarak dini davranışını veya tutumunu değiştirip yeni bir uyma davranışı sergileyebilir. Özellikle, sosyal psikolojik çalışmalarda ve dini araştırmalarda uyma davranışının grubun birey üzerindeki etkileri dikkate alınarak birtakım deneyler yürütülmüştür. Bahsedilen deneyler sosyal baskının bireyin davranışları üzerindeki etkisini incelemeye yöneliktir. Örneğin; Sherif'in normların grup üzerinde etki durumunu incelemesi, uyma ve benimseme konusunda yapılan kapsamlı deneylerden biridir. Bu deney bireyin davranışında grubun etkisinin ne ölçüde etkili olduğunu incelemeye yöneliktir. Şerif, "Otokinetik Görsel Algı Yanılgısı" terimini kullanarak bir çalışma yürütür (Kağıtçıbaşı, 2004). Katılımcılara karanlık bir odada hareketsiz halde duran

bir ışık gösterilmiştir. Katılımcılara sürekli ışığın hangi yönden hareket ettiği sorulmuştur. İlk başlarda denekler, durum birbirine uyumsuz şeyler söylemişlerdir. Bir aşamadan sonra katılımcılar birtakım standartlar geliştirir ve gösterilen şeylere yaklaşık rakamlar vermeye başlarlar. Daha sonra araştırmada katılımcıların benzer odalarda düşüncelerini sesli bir şekilde açıklamaları istenir. Kendilerince standartlar geliştiren katılımcılar, grup içinde farklı standartlar geliştirip grubun standartlarına uyma davranışı geliştirmişlerdir.

Wach'a göre, sosyal yaşam her yaşam alanı gibi dinin etkisi altındadır. Başka bir ifadeyle, toplumsal hayat, evrim geçirerek aşama aşama modern çağa ulaşmış, dinin geçmişte devlet politikalarına şiddetle etki etmiş ve modern bir döneme kadar güçlü etkisini sürdürmüştür. Bu süreçte dinin birey ve toplum üzerindeki etkisi, Tarihsel Sosyoloji'nin de yardımı ile daha kolay incelenebilir. Dinin sosyal hayat üzerindeki etkisi bireyde uyma davranışına neden olmasının yanında tüm sosyal hayata uyma gibi bir düzen de ortaya çıkarmıştır (Wach, 1987: 21). Din, tüm bunların yanında, toplumsal bütünleşmeyi sağlamak için bireylerden kendi kurallarına uymasını ister. Dini kuralların soyut bir toplumsal sistemi nasıl denetleyeceği konusuna bakıldığında ise din, insanları sosyal kontrol mekanizmaları oluşturmalarına teşvik eder. Toplumun söz gelimi, kötü davranışlara anlam vermeye çalışması, davranışlara şeytani ya da nefsi nedenler yüklemesinin yanında yapılamaması gereken davranışlara kutsallık yüklemesi, şeytansal ve nefissel olanların bireye yasak olması gibi normlar, bireyin dini yaşantılarının üyesi bulunduğu grup ile uyumlu olmasını sağlayabilmektedir. Grupla yapılan dini ritüeller, toplantılar ya da dini eylemler bireyin grubla sembolik olarak

bütünleşmesini sağlar. Çünkü; bireyin dini gruba dahil olabilmesi yukarıda bahsedilen davranışlara ve normları benimsemesine bağlıdır. Bu konu hakkında ortaya çıkan bir diğer soru; dinin mi yoksa grupların mı bireye sosyal baskı yaptığıdır. Dinin grup yaşantısını ve karmaşık bir süreç ile evrim geçirerek bireyi etkilemesi Sosyal Psikoloji'de dini realitenin farklı bir kombinasyonudur. Din, bu ortamda grubu denetim altına alarak toplumsal düzeni sağlama amacına yönelmiştir (Dönmezer, 1984). Din Sosyolojisi çalışan Durkheim, dinin birleştirici bir yönünün olmasını şu şekilde açıklar; (Kehrer, 1988: 34); "Ayrılmış, yasak edilmiş kutsal şeylerle ilgili inanç ve eylemlerin öyle dayanışmalı bir sistemidir ki, bu inanç ve eylemleri kabul edenleri ümmet (eglise) denen tinsel (manevi) bir kamu (communaute) halinde birleştirir" (Kösemihal, 1971: 104).

Sosyal Psikoloji'de uyma ve benimseme, norm-davranış teorisine göre incelenirse, bireyin eylemleri sosyal farkındalıkla, kendi isteği ya da gruba itaat yoluyla veya dışsalın bir içselleştirmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu teoriye göre davranışın ortaya çıkması, bireyin o kurallara tutumlarında uygun kalıpara sahip olup olmaması ile yakından alakalıdır. Bireyin sosyal alanda yaşayabilmesi için, dünyaya geldiği andan itibaren içinde bulunduğu grubun davranış örüntülerine uyması gerekmektedir (Demir, 2003: 65). Bu bakış açısıyla, kapsayıcı bir tanım çıkarmak gerekirse; uyma, bireyin kendi dışındaki somut gerçek ya da hayali imgelere bazı baskılar sonucunda davranışlarında meydana gelen değişiklikler olarak ifade edilebilir. Uyma davranışının farklı üç boyutu mevcuttur. Bunlar; otoriteye itaat, kendini özdeşleştirme ve davranışı benimsemedir. Otoriteye itaat, Miligram deneylerinde de olduğu gibi bireyin bir emre neden aramaksızın uyması; özdeşleşme,

bireyin başka bir bireyle kendini benzeştirmesi; benimseme ise, davranışın tutum ile uyumlu olması sayesinde bireye yarar sağlama sürecidir. Otoriteye itaat bir bakıma kuralsal ve baskı yolu ile olmaktadır. Ancak, bu üç boyut içiçe bulunabilmektedir. Örneğin; sosyal baskının birey üzerinde etkili olabilmesi için o grubun birey tarafından benimsenmiş olmasını gerektirir (Ünlü, 2001: 212). Bu yolla, bireyin grubun kurallarına uyması, sosyal amaçlar ve toplumsal değerler arasında bir benzeşim (özdeşleşme) sağlanır.

Uyma davranışı ile ilgili yapılan bir deney yukarıdaki teorik açıklamaları daha iyi örneklendirebilir. Asch'ın (1951-1952) çizgi deneyi, sosyal etkinin bireyin davranışlarında nasıl bir değişiklik yarattığını incelemeye çalışmaktadır. Asch, "İnsan doğru bildiği bir şeyin aksini iddia eden bir grup ile karşılaşırsa nasıl davranır?" problemini laboratuar ortamında küçük bir gruba, sırası ile üstünde çizgiler olan birden çok kart göstermiştir. Her kartta farklı uzunluklarda üç adet çizgi bulunmakta, bir kartta ise sadece tek çizgi bulunmaktadır. Katılımcılardan tek çizginin, üç çizgiden hangisi ile aynı uzunlukta olduğunu tespit etmeleri istenmiştir (Kağıtçıbaşı, 2008: 76). Deney süresince, katılımcı grupta sadece bir kişi gerçek denektir. Diğer katılımcılar sahte deneklerden oluşturulmuştur. Katılımcıların çizgi uzunluklarındaki yanlış verilen yanıtlara uyma davranışı ortalaması %32 olarak belirlenmiştir. Asch, grup sayısı ile uyma davranışı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve grup üye sayısının artmasının bireyin uyma davranışı düzeyini arttırdığını bulmuştur (Batmaz, 2006: 202). Grubun sayısı bu durum üzerinde etkilidir. Başka bir ifadeyle deneyde grup büyüklüğü iki kişi iken %4 uyma davranışı ortaya çıkmış iken grup üyesi sekize çıktığında uyma davranışı %37 olmuştur.

2. 2. 3. Bireyler Neden Dini Yaşama Anlam Yüklemeye Çalışırlar: Atıf Teorisi

Atıf (Attribution) teorisi Sosyal Psikoloji'ye Heider (1958) tarafından kazandırılmış, ülkemiz bilim sözlüğüne anlam veya nedensellik yükleme olarak girmiştir. Teori genel anlamda, bireyin davranışlarının geniş bir yelpazesini kapsayan bir süreç olarak, nedensel çıkarımlar üzerine inşa edilmiştir. Nedensellik yükleme, davranışların, tutumların ve fikirlerin nasıl birbiri ile ilişkilendirildiğini anlamaya çalışır. Teori ilk olarak Heider tarafından ortaya atılsa da onu şekillendirecek ve orta alt teoriler ekleyecek olan bilim insanları farklıdır. Weiner, (1986); Jones, Davis ve Kelley, (1972); Ross (1977) gibi sosyal psikologlar nedensellik yükleme teorisini alt teorilerle daha da geliştirdiler. Bu konudaki araştırmalarda temel amaç, bireylerin davranışlarına neden anlamlar yüklediğini bulmaya çalışmaktır. Bireyler, geçmiş tutumları ve yaşantılarına benzer olarak hareket etme eğilimindedir. İnsanlar, her dönemde "öteki'nin" davranışlarına anlamlar yüklemeye çalışırlar. Öteki, onun için çözülmeyi bekleyen bir denklem gibidir. İnsanlar diğerinin davranışlarına anlam yüklemeyi farklı birtakım yollarla yapar. Bazen duygusal bazen tamamen mantıksal olarak çıkarsamalar yapar.

Sonuç olarak teori, insan davranışlarına neden olan mantıksal ya da duygusal şeylerin açıklanması üzerine inşa edilmiştir. Nedensellik yükleme teorisini sadece "öteki'nin" incelenmesi olarak değerlendirmek doğru olmaz, bireylerin kendi yaşamlarına da anlamlar yüklerler ve neden bazı durumlar benzer davrandığını ya da neden o davranışı gerçekleştiren tutuma sahip olduğunu da derinlemesine düşünür (Arık, 96: 255-300).

Nedensellik yüklemeyi etkileyen bir diğer faktör de dini inançlardır. Geçmişte yaşanmış dini olaylara, dini yorumlar yapılması ve nedensellik yüklenmesi din ile atıf teorisi arasındaki ilişki nedensellik yükleme ile örneklenebilir. Anlaşıldığı gibi, birey sadece tarihsel değil sosyal psikolojik bakış açısı ile de dini davranışın neden ortaya çıktığına ilişkin anlam arayışına girebilirler. Neden ibadet ettikleri, insanlara yardım ettikleri ya da ahlaklı bir birey olmaları gerektiği, Allah'a inanması gerektiği gibi birçok örnek, bireylerin dini yaşamlarına neden arayışlarını göstermektedir (Yapıcı, 2003). Din tarafından bazı bozuk olarak tanımlanmış toplulukların davranışlarına yönelik yorumları, sadece bireyin değil dinlerin bile nedensellik yükleme eğilimi içinde olduğunu gösteren bir örnektir. Bir başka örnek, dinlerin bireylerin davranışlarına yüklenen anlamlar, onları içsel niyetlerini açıklamaya yönelik çalışmalar yine dinin insan yaşamına anlam yüklemesini göstermektedir.

Bireyler, dini yetiştirilme tarzlarından dolayı başkalarının davranışlarına dini anlamlar yükleme eğiliminde olabilir. Örneğin; "namazı gösteriş için kılıyor", gibi başkasının davranışına yapılan içsel atıflar, bireyin dini davranışa yüklediği anlamda dinin diğerine karşı atıflara neden olabileceğinin bir göstergesi gibi durmaktadır. Bireyin bu tür atıflar yüklemesinin farklı nedenleri vardır. Bunlar; bireyin aldığı eğitimler, sosyal çevre ve kültürel yaşam olarak örneklenebilir. İnsanlar ayrıca dini açıdan bazı davranışları ve olayları daha kolay yorumlayabilirler. Hayatlarının bazı dönemlerinde bireyler kötü deneyimler yaşayabilirler. Örneğin; kötü bir hastalık ya da çok yakının bir ölümünü deneyimlemiş bulunabilir (Yapıcı, 2003). Özellikle, birey deneyimlediği bu durumu dine atıf yaparak açıklamaya ve

kendini rahatlatmaya çalışır. Örnek verilirse, bir yakınını kaybeden biri yaşadığı şeyin kader ile alakalı olduğunu ve ölen yakınının yaşam süresinin dolduğuna atıfta bulunarak rahatlayabilir.

Yukarıda verdiğimiz örnekler, bireylerin olaylara veya başkalarının davranışlarına dini anlamlar yüklemesine kader inancı açısından, şeytansılık, cinler, melekler ve Tanrının cezalandırması gibi geçmiş kavramlar da neden olabilmektedir. Spilka, bu konu üzerinde çalışmış olan bir din psikologudur. Ona göre, din insan yaşamında vicdani bir yerde kaldığı bir mekanizma değildir. Din, ona göre çoğu kuruma etki etmiştir. Bu nedenle dini atıflar daha grupsal ve din bireylerin yaşamında basit açıklamadan ziyade daha büyük atıflara neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle dinin işlevsel açıdan, bireylerin yaşamlarında deneyimledikleri her türlü olayları anlamlandırmalarına yardım ederek onların dışsal yaşamı kontrol etme ihtiyacını temin etmektedir (Spilka ve ark, 2001). Nedensellik yüklemede temel amaçlardan biri de bireyin dış dünyayı kontrol etme ihtiyacıdır. Çünkü birey açısından anlamsız kalmak boşlukta kalmak gibidir. Boşlukta olmak insanlarda bir anlamlandırma ihtiyacı ortaya çıkarır. Atıflar sayesinde insanlar, dini açıdan neden bu dünyada olduğu gibi tüm varoluşçu yorumlamalar sayesinde yaşamlarını dengesizlikten kurtarmaya çalışırlar (Frankl, 1991).

Yapıcı (2003) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, ülkemizde genç yetişkinlerin dini hadiselere nasıl anlamlar yükledikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Basit tesadüfi yöntemle seçilen örneklemin % 17.87'sini Eğitim Fakültesi (106 kişi), % 10.46'sını Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümü (62 kişi), % 13.15'ini Fen-

Edebiyat Fakültesi (78 kişi), % 9.95'ini Ziraat Fakültesi (59 kişi), % 9.78'ini İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi (58 kişi), % 9.95'ini Tıp Fakültesi (59 kişi), % 10.62'sini Mimarlık-Mühendislik Fakültesi (63 kişi), % 7.93'ünü İlahiyat Fakültesi (47 kişi), % 10.29'unu Meslek Yüksek Okullarında (61 kişi) eğitimlerine devam eden 593 (305 kız, 288 erkek) öğrenci oluşturmaktadır. Bunların yaş ortalaması 21.60, yaş aralığı 17-32'dir (Yapıcı, 2003: 149).

Tablo-6: Gençlerin atıf cümlelerine katılım oranları

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1. Ülkemizin Geri Kalmışlığının Sebebi İslam Dininden Uzaklaşmamızdır.	23.8	25. 8	23.4	27.0
2. Depremler Allah'ın insanlara açık bir uyarısıdır	22.4	20.4	30.0	27.1
3. İnsanlık çağımızdaki gibi her türlü ahlaksızlığı işlemeye devam ederse Allah onları mahvedecektir.	13.9	20.7	44.3	21.1
4. Dinler arası diyalog çalışmaları Vatikan Kilisesinin bir oyunudur.	15.7	45.4	28.5	10.4
5. Müslüman Toplumların geri kalmasında Yahudilerin parmağı vardır	22.4	35.8	27.0	14.8
6. Uyuşturucu kullanımı ve fuhuş gibi kötü alışkanlıkların	14.0	17.9	26.8	

temel sebebi inanç eksikliğidir.				41.3
7. Hıristiyanlar Müslümanlara karşı daima Haçlı ruhuyla hareket etmektedir	11.0	26.5	37.4	25.1

Kaynak: (Yapıcı, 2003: 150)

Yapıcı tarafından gerçekleştirilen çalışmadan elde edilen veriler yorumlanacak olursa, 6. maddede bireyler örnek olarak bazı uyuşturucu madde kullanımına temel atıf yükleme yapmışlar ve bunu kullanan kişilerde inanç eksikliği olduğunu öne sürmüşlerdir. Gençler birtakım olaylara kendileri görüldüğü gibi nedensellikler yüklemektedirler.

2. 2. 4. Otorite ve Otoretiye İtaatin Bireysel İnanca Etkisi

Toplumsal yapıda ortaya çıkan ve kurumsallaşmış güce "otorite" adı verilir. Otorite, bir bireyin ya da grubun başka kurum, grup ya da bireyler tarafından meşru güç olarak kullanılma yoludur. Sosyal bilimler otorite üzerine farklı bakış açıları getirmişlerdir. Kuzen bilimler Sosyoloji ve Psikoloji, otoriteyi incelerken birbirinden oldukça farklı bir metot izlerler. Otorite, sosyolojik kurumsal bir güç, sosyal psikolojik olarak ise meşru bir sosyal güç olarak düşünülmektedir. Otorite kavramı Weber vasıtasıyla sosyal bilimler içinde geniş yer buldu. Örneğin; sosyolog Weber'e göre geleneksel, karizmatik ve rasyonel otorite şekilleri bulunmaktadır. Geleneksel otorite, ona göre gücünü toplumsal yapı içinde özellikle kültürden alan bir konu, karizmatik otorite bireyin kendinde bulunan yetenekleri sayesinde gücü elinde bulundurması ve lider pozisyonda olması, son olarak rasyonel otorite ise "büyüsü

bozulmuş dünya" içinde gücünü yargı organlarının denetlediği, toplumsal işlevlerin meşruluğunun hukuksal güce dayandığı bir otorite şekli olarak düşünülmüştür. Weber otorite kavramını derinlemesine incelemiş, hem Sosyoloji'ye hem de Psikoloji'ye zenginlik katmıştır (Aslantürk ve Amman, 2001: 177).

Otorite daha çok siyasal anlamda incelense de, dini anlamda araştırılmaya çalışılmıştır. Örneğin; Weber, rasyonel otoriteye giden yolda hem geleneksel hem de karizmatik otoritede birtakım dini figürler bulunduğunu iddia etmiştir. Dini otorite hem devlette kendine yer bulmuş (Antik Roma'da Tanrı-sezar ya da İslam dininde kurucu Hz. Muhammed karizmatik bir lider) ve devlet dışında bütün iktidar yapılarında da bulunmuştur (Macid, 2003: 2). Din, siyaset kurumuna etki etmiş kendini o kurum içinde meşru bir denetleyici olarak görmüştür. Söz gelimi, İslami gruplarda, din ile siyasal iktidar arasındaki ilişki hem Hıristiyanlıkla hem de Musevilikle din arasında olan ilişkiden farklıdır. Müslümanlar siyasi iktidarı ve sosyal düzeni birbirinden ayrı tutmuşlar, hem lidere din dışında yetki vermiş (Ulü-l Emr), hem de dinin kurallarının devlet yaşamına tezahürü (Hilafet) sağlanmıştır (Kapani, 1978: 32). Hıristiyan dünyasının İslami liderden farkı, papalığın bir dönem tüm yetkiyi kendisine alıp, devlet liderlerini ikinci plana düşürmesi ve karizmatik liderin ortaya çıkmasının geciktirilmesidir. İslam dünyasında dini otorite ve siyasal otoritenin birleştirilmesi halifelik makamını ortaya çıkarmıştır. Halifelik yolu ile İslam dünyası hem liderin karizmatik yapısını korumuş hem de dini otoriteye katkıda bulunmuştur. Örneğin; Osmanlılarda bu sayede padişah, hem halifelik makamına hem de örfi olarak adlandırılan ve kendine ait bir hukuk sistemini de aynı anda uygulamıştır. Otorite kavramı siyasal iktidar temelinde düşünüldüğünde Sosyoloji'yi

çok yönlü olarak ilgilendirse de, Sosyal Psikoloji'de durum değişmekte; otorite, bireyin kendinden az da olsa daha büyük bir güce itaat etmesi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, otorite, bireyin üstünde bir güç ve bu gücün bireyin istese de istemese de uymak zorunda kalabileceği meşru bir zemindir (Kapani, 1978: 32).

İslam dini açısından dini otoriteyi değerlendirdiğimizde Mevdudi, otoriteye bilinenden daha farklı bakar. Ona göre, otorite; dinin tanımlanmasında, üstün gelme ve itaat etme, kanun ve boyun eğme, şeriat, yol, mezhep ve millet, ceza, ödül, yargılama gibi bazı anlamlara gelmektedir. Ayrıca, ona göre İslam'da yüksel otorite sahipliği; otoriteye itaat, uyulmak zorunda olan adalet, sonuca rıza gösterme gibi temellere dayanmaktadır. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an'da otorite din ile ilişkilendirilmiş ve dört unsur verilmiştir. Bu dört unsur, en üstün otoritenin hakimiyeti, bu hakimiyete boyun eğme, hakimiyet otoritesi sayesinde ortaya çıkacak olan fikri ve eylemsel düzen, isyan karşısında otorite tarafından verilecek ceza olarak incelenmiştir (el-Kuleyni, 1347, akt; Çoşkun, 2005). Kur'an içinde otoriter açıklamalara sıklıkla rastlanmaktadır. İslam dini lidere önemli yetkiler tanımış, dini düzeni de bu liderin yeryüzünde Allah'ın bir temsilcisi gibi gösterilmiştir. Yetkeye itaat İslam'da oldukça önemlidir.

2. 2. 5. Bilişsel Çelişki ve Topluma Uymayan Hareketler

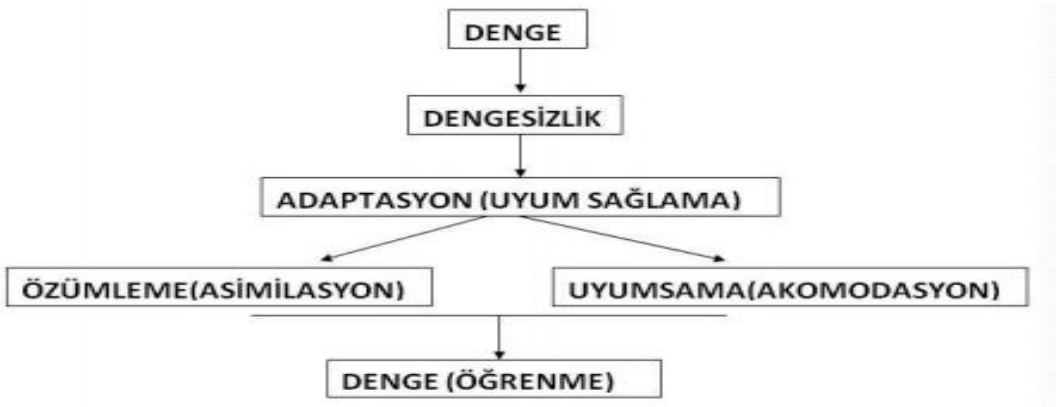
Bilişsel çelişkiyi tanımlamak için Festinger (1957) tarafından birçok deney yapılmıştır. O, Festinger'in araştırmaları sayesinde Sosyal Psikoloji'de yeni bir teori

olarak yer bulmuştur. Bilişsel çelişki, sosyal bilişte şemalar ile sürekli etkileşim halindedir. Bilişsel çelişkiler bireyler açısından sürekli karşılaşılan normal bir durumdur. İnsanlar tutumlarını davranışlara değiştirirken bir takım yapılara bağlı kalırlar. Bu yapılar kalıp yargılar olarak isimlendirilir. Ancak, kalıp yargılar ya da sosyal temsiller bazen bireylerin karşılaştıkları durumu anlamlandırmalarında yetersiz kalırlar. Bu yetersiz kalış, bilişsel çelişki sürecini oluşturur (Kağıtcıbaşı, 2005). Bireyler, yaşamlarında tutarlı davranışlar sergileme arzusu içindedir. Bu durum sadece sosyal davranışları açısından değil ayrıca dini davranışları açısından da geçerlidir. Tüm eylemlerimiz, tutumlarımız, inanışlarımız arasında tutarlılıklar aramaktayız. Örnek olarak teodise kavramı incelenirse, bireylerin dini yaşantılarındaki olumsuz durumlar, bilişsel bir tutarlık sağlamak için diğer dünyadaki adalete olan inanç sayesinde ortadan kalkabilir. Eğer bireyler herhangi bir durumda tutarlılıklarını kaybederlerse bunu anlamlandırmak için yeniden ve yeniden yollar ararlar (Yaran, 1997: 27). Başka bir ifadeyle, bireylerin düşüncelerini değiştirmelerindeki temel neden bilişsel tutarlılık sağlamaktır. Bir insanın namaz kılmasındaki temel amaç; bilişsel şemasında, cennete gitmek olabileceği gibi, ayrıca Tanrının buyruklarına uymanın verdiği huzur da olabilmektedir. Bilişsel ortamda meydana gelecek olan tutarsızlık, bilişimizde yer alan şemaların durumu anlamlandıramaması ve yeni bir uyumsama süreci meydana getirememesinde tekrardan ortaya çıkar. İnsanlar bilişsel bir çelişki yaşadıklarında önce onu zihinlerinde var olan bir şeye uyarlama çalışırlar, bu uyarlama eğer onları tatmin etmezse, bir dengesizlik durumu ortaya çıkar. Kendilerini bu dengesizlik durumundan kurtarmak için mantıklı ya da mantıksız düşünceler üretirler. Bu rahatlama sürecine ise uyumsama süreci denir. Festinger, bilişsel çelişki durumunu

bir gerilim durumu olarak açıklamaktadır. Gerilimler, insanlarda çelişki azaltma yoluna götürmekte ve davranış değişikliğine neden olmaktadır.

Bireyler, bilişsel çelişkilerini azaltmak için birçok farklı yöntemler denerler. İlk olarak, birey herhangi bir konu hakkında kendi bilişsel şeması ile çelişen durumu hafifletmeye çalışır. Bunu yaparken, bir diğer yol olarak da uyum sağlayan bilgileri artırma girişiminde bulunur. Ayrıca, bu tür çelişkilerin azaltılması için iki yolu da kullanırlar (Sears ve ark, 2010). İnsanlar, çelişkilerini azaltmak için yukarıdaki yöntemlerde bazı seçimler yapmak zorunda kalırlar. Mücadele edebilecekleri ya da edemeyecekleri bilgi oldukça önemlidir. Söz gelimi, ondan çok güçlü biri ona kötülük yapmış ise, durumu üstün Tanrıya ait bir güce iade ederek ileride ilahi adaletin onu cezalandıracağından inanmak isteyebilir.

Şekil-5. Bilişsel Çelişki ve Denge Süreci

Şekilden de anlaşılan; birey, yeni bir bilgiye maruz kalmadan önce tamamen bir denge durumdadır. Birey anlamlandırmadığı geçmişteki bilgileri ile tutarsız bir durum ile karşılaştığında dengesizlik yaşar. Dengesizlik durumu uzun

sürmez bir bilgiye uyum sağlamaya çalışır. Ya bilgiyi olduğu gibi kabul eder ya da onu bilişsel şemaları ile uygun bir biçime getirmeye çalışır.

2. 3. Benlik ve İnanç

Din, grupların ve bireylerin hayatına derinlemesine etki eden, ki fonksiyonalist ve yapısalcı bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde, önemli bir toplumsal olgudur. Sosyal tahayyül açısından bakıldığında, dinin olumsuz işlevlerinin var olduğu görülse de, bunun yanında farklı olumlu etkileri de vardır. Din, insanlar için farklı fonksiyonları yerine getirmektedir. Bunlar örneğin; anlam verme işlevi, kimlik kazandırma işlevi, yapısal işlevler ve kültürel işlevlerdir. Örneğin; anlam verme, sosyal psikolojik teori olan nedensel atıf yüklemede, bireylerin davranışlara nedenler ve anlamlar yükleme olduğu yukarıdaki başlıkta incelenmişti. Dinde bireyler, dini davranışlarına nedenler ve anlamlar yüklerler. Dinin bireye, kimlik ve bağlanma duygusu kazandırma işlevi dinin araştırmalarda incelenmiş ve veriler anlamlı ve anlamsız olarak yorumlanmıştır. Her ne kadar anlam içermeyen sonuçlara ulaşılsa da, din; diğer sosyolojik kurumlar gibi bağlılık üreten bir işlevsel yapıdadır. Örneğin, dini gruplar bireylere bağlılık hissettirir ve onlara farklı kimlikler kazandırmaya çalışırlar. Din, bireyler açısından gruba ait olma gibi önemli işlevleri yerine getirir. Örneğin; Birleşik Devletler'de dini katılım sayesinde insanlar, kategorileşmeye, zümrecilik hareketleri ile yeni bölgeye ve kültüre adaptasyon sağlamaktadır (Roberts, 1990: 52).

Din sosyoloğu Berger, dindar bireyler; şeytan, cin yahut meleklerin değil de psikanalizin kurumlaştığı bir toplumda ancak olsa olsa, kendilerine teorik olarak atfedilmiş süreçleri yansıtan insanlar olarak görülebilir. Başka bir ifadeyle, insanlar postalandıkları yerlerde olurlar (Berger 1987: 213). Kimliğin ortaya çıkardığı modern dönemdeki karmaşa, Nietzsche'nin "Tanrı'yı öldürmesi" ile başlamış ve Weber'in rasyonelleşme yorumu ile "büyüsü bozulmuş bir dünya'" olarak nitelenebilecek bir gerçeklik haline gelen modern kimlik, büyük ölçüde dinin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı kimlik türü haline gelmiştir (Lash, 1993: 58). Bu kimlik probleminde birey, dini davranışlara ve duygulara sürekli anlam verme yoluna gider. Zaman ve uzam algısının hızla değişmeye ya da yüksek derecede coğrafi hareketliliğe sahip olan bir toplumdaki dini aidiyet, kimlik üzerinden değerlendirildiğinde, bireylerin kendilerini bir kanala ait hissetmek zorunda oldukları görülecektir. Din, bireyler açısından güçlendirici ve yönlendirici etkilere sahip bir mekanizma olduğu yadsınamaz bir realitedir.

2. 3. 1. Toplumsallaşma Sürecinde İnancın Rolü

İnsanlar, dünya üzerinde farklı bölgelere yayılmalarına karşın, gruba ve topluma entegre olmayı, entegre olduğu yapıya özgün bir kimlik elde etmeyi öğrenmiş ayrıca, toplumun kültür ve değerlerini kendisine doğumundan ölümüne kadar yine toplum tarafından öğretildiği bir grupsal bağımlılık ile mücadele etmiştir. Kültürlenme diye isimlendirilen bu sürece, hangi faktörlerin etkili olduğu gibi sorular, Sosyal Psikoloji başta olmak üzere birçok insani bilimlerin başlıca araştırma konusu haline gelmiştir. Özellikle, Sosyoloji ve Kültürel Antropoloji bilimlerinin,

konuyla ilgili benzer bakış açıları olmakla birlikte, bu branşlarda birçok kavram kargaşasına rastlanmaktadır. Bu durum, toplumsallaşma konusunda birtakım karma teorik yaklaşımların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Konuyla ilgili entegre teoriler bir taraftan interdisipliner bir ilişkinin oluşmasını sağlarken, diğer taraftan da kaçınılmaz olarak bazı çelişkilerin ortaya çıkmasına engel olamamaktadır.

Bireyin topluma adapte olma süreci, yine kültürlenme yoluyla ile grubun, değerlerini, tutumlarını ve dilini öğrenme yolu ile başlar. Oluş olarak isimlendirilebilecek bu süreç, her insani bilim tarafından farklı olarak tanımlanır. Ancak genel kabul, kültürlenmenin kültürel öğelerin kazanılması olduğu yönündedir. Birey, kültürel öğeler ona aktarılırken, kimliği oluşma ve şekillenme sürecindedir. Tüm bu açıdan bakıldığında, iki farklı sorun ortaya çıkacaktır. Bunlar; ilki bireyin toplum içindeki sosyalleşme problemi, ikincisi ise aynı şekilde toplumsal sorunların bireyin sosyalleşmesine olan etkisidir (Gecas, 2000: 2855). Toplumsallaşma kavramını, sosyal bilim terminolojisinde ilk kullanan yazar Georg Simmel'dir (Giddings, 1897). Simmel önemli yapıtı "The Problem of Sociology"de sosyalleşme konusuna değinmekte ve toplumsallaşmayı "grupların ve bireylerin grup birliğinin sürekliliğini sağladıkları ilişkilerin oluşum süreci" (Simmel, 1895:417) olarak tanımlamaktadır. Simmel, toplumsallaşma sürecinde bireysel gelişimden daha çok grup oluşumu süreciyle ilgilenmektedir. Dönem sosyologlarına göre çok gizli kalmış Simmel'in bu yaklaşımı onun yine toplum algısı ile içiçedir. Ona göre toplum, sosyal etkileşim yolu ile ağlar ile birbiri içine girerken, aile, din ve ekonomik kuruluşlar gibi kurumlar da böylesi bir etkileşimin toplumsal içeriğinin yapısal içeriğini meydana

getirmektedir. Simmel'e göre, karşılıklı etkileşim ortadan kalkarsa o zaman toplum da din de var olamaz.

Dini sosyalleşme, sosyal araçlar yolu ile bireylerin dini inançlarını ve davranışlarını etkileyen karşılıklı bir süreçtir. İnsanlar, doğumlarından ölümlerine kadar farklı "şeyler" ile karşılaşırlar: organizasyonlar ve deneyimler, dini inançlarını oluşturan şemaları, dini algıyı şekillendirir ve bireyin dini sosyalleşme sürecinde organizasyonunu sağlar. Eğer sosyalleşme araçları değerli bağlantılar sağlıyorsa bireyler tarafından olumlu olarak algılanır ve eğer, araçların dini yapıları belirgin olursa, dini yaşantılar, dini şemaları pekiştirir. Bununla birlikte sosyalleşme mekanizması tersine de işler görülebilir. Örneğin; Durkheim'in "Anomi" kavramına göre, bireyler ihtiyaçları tatmin olmazlarsa toplumsal bir kargaşaya sürüklenirler. Sosyal temsillerin etkisi ve sosyalizasyon araçlarının zamanlaması da oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle, ailenin dini tercihleri, insanların diğer bireyler ve organizasyonlar ile ilişkisine yol göstermede yardım eder (Cornwall 1989; Sherkat 1998).

Sosyal hareketlilik de bir sosyalizasyon süreci olarak düşünülür. McCarthy ve Zald (1977) dinamik karakterdeki sosyal sürekliliği ve durağan tercih yapılarını, benzer bir şekilde modern Din Sosyolojisi çalışmalarındaki inanç ve bağlanma kavramlarında olduğu gibi karşılaştırarak incelerler (Stark ve Finke, 2000). Başka başlıklar altında incelenmiş olan nedensel atıf yükleme teorisinde bireyler, yaşadıklarının anlamını öğrenmek için çoğu isteklerinden vazgeçebilirler. Tabiidir ki, yaşanılan şeylere ilişkin cevaplara karşı birey doğal olarak şüpheli olur ve verilecek

yanıtlar, bireylerin kategorize ettikleri güvenilir kimselerden alınırsa, dini inançlarında ve benliklerinde daha anlamlı hale gelir (Stark ve Finke, 2000).

Dini sosyalleşme çalışmaları, sosyalizasyon süreci ve bireylerin zümreleştikleri gruplar bağlamında hareket ederek devam etmektedir. Din ile kimlik arasındaki ilişki ile birey ve grup sosyalizasyon sürecinin etkin olarak işlemesi arasında bir bağ vardır. Ancak bu konu da özelliklei bireylerin personasını yapılandırma konusunda dini çalışmalara rastlanmamıştır. Din Sosyolojisi'nde dini gruplara yönelik çalışmalar artarken, çalışmalar sadece belirli gruplara kaymakta ve o grup üzerinde genişlemektedir. Önem derecesine göre, ailenin, akran grubunun ve dini grupların etkilerini birbirinden ayıran çok katlı boylamsal veriler de elde edilememektedir. Dini kimlik ve anlamlardaki ince detayları anlamak için, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi ve Etnografya ilişkisine bakılırsa, faydalı verilerin eksik olmasına karşın yok da değildir (Rochfor, 1985).

Tablo- 7. Türkiye'de Mezhep Mensubiyeti Oranları

(%)

		Ameli mezhep mensubiyeti								
Temel nitelikler	**Toplam**	Hanefi	Şafi	Maliki	Hanbeli	Caferi	Diğer	Hiçbiri	Bilmiyorum	Cevap vermeyen
Toplam	**100**	**77,5**	**11,1**	**0,0**	**0,1**	**1,0**	**0,8**	**6,3**	**2,4**	**0,9**
Yerleşim yeri										
Kent	**100**	78,5	10,4	0,0	0,1	1,1	0,9	5,4	2,6	1,0
Kır	**100**	74,7	13,0	0,0	0,0	0,8	0,7	8,8	1,7	0,4
Cinsiyet										
Erkek	**100**	78,5	11,2	0,1	0,0	0,9	0,9	4,9	2,5	1,1
Kadın	**100**	76,5	11,0	0,0	0,1	1,1	0,8	7,7	2,3	0,7
Yaş grubu										
18-24	**100**	71,2	17,6	-	0,0	1,2	0,9	6,5	2,1	0,7
25-34	**100**	76,2	13,1	0,0	0,1	0,8	0,6	6,1	2,3	0,9
35-44	**100**	78,2	10,5	0,1	0,1	1,2	0,9	6,0	2,2	0,9
45-54	**100**	79,7	9,0	-	0,0	1,0	1,1	5,5	2,7	1,0
55-64	**100**	79,4	7,9	0,1	0,1	1,0	0,8	6,7	3,0	1,1
65+	**100**	81,9	5,5	0,0	0,1	1,0	0,6	8,1	2,2	0,6
Eğitim durumu										
Okur-yazar değil	**100**	62,8	23,7	0,0	0,1	1,1	0,8	9,1	2,1	0,4
Bir okul bitirmedi	**100**	64,7	25,5	-	-	1,0	0,7	6,4	1,5	0,2
İlkokul	**100**	79,6	8,6	0,0	0,1	1,1	0,8	6,9	2,2	0,8
İlköğretim/ortaokul veya mesleki ortaokul	**100**	75,2	13,4	0,0	-	1,0	0,9	6,3	2,3	0,9
Lise veya mesleki lise	**100**	82,3	6,9	0,1	0,0	1,1	0,7	5,2	2,6	1,1
2 veya 3 yıllık yüksekokul	**100**	83,9	6,9	-	0,3	0,9	0,9	3,8	2,6	0,8
Lisans ve üstü	**100**	84,2	4,2	0,1	-	0,3	1,2	4,3	4,0	1,7
Çalışma durumu										
Çalışan	**100**	79,1	9,8	0,1	0,0	1,0	0,7	5,6	2,7	1,1
Çalışmayan	**100**	76,4	11,9	0,0	0,1	1,1	0,9	6,8	2,2	0,7
Medeni durum										
Bekar	**100**	73,4	14,8	-	0,0	1,0	0,9	6,5	2,4	1,0
Evli	**100**	78,4	10,7	0,0	0,1	1,0	0,8	5,9	2,3	0,8
Dul	**100**	78,8	6,2	-	0,1	1,2	0,5	9,2	3,1	1,1

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Hayat Araştırması, 2014: 7.

Türkiye'de toplumsal hayat içerisinde dini inancın yerine daha derinden bakabilmek için yurt dışına benzer şekilde mezhep oranları karşılaştırılıp analiz yapılması gerekmektedir. Tablo-7'da verilen bilgiler ışında anlaşılmaktadır ki,

ülkemizde iki mezhepte bireyler yoğunlaşmışlardır. Özellikle doğu bölgelerinde Şafi mezhebine mensup bireyler bulgulanırken, diğer bölgeler yoğunlukla Hanefi mezhebine mensupturlar. Geniş kapsamlı yapılmış bu çalışmada ayrıca hiçbir mezhebe üye olmayanların oranı da göreceli şekilde yüksektir. Türkiye'de dini toplumsal hayata bu mezheplerin oluşturdukları gruplar karşılıklı etkileşimle yön vermektedirler. Mezheplerin toplumsal yaşam içindeki yeri yadsınamaz.

Ülkemizde ayrıca Sosyal Psikolojik Din Psikoloji araştırmalarında diğer bir önemli kaynak Okumuş (2014) tarafından din ve sosyalleşme üzerinedir. Sosyal psikolojik bakış açısının özellikle teoriler bağlamında vurgulandığı ve sembolik etkileşimci Mead'e olan vurgular bu çalışmada önem kazanmaktadır. Ülkemiz tarihinde sosyalleşme sürecinde dini inancın önemi bu çalışma açısından analiz edilirse; Okumuş (2014: 435)'a göre, sosyalleşme, topluluk halinde yaşamak için zorunluluk halidir. Örnek olarak, meşhur Osmanlı bilgin ve düşünürlerinden Kınalızâde Alî Efendi, Mevlânâ'nın toplum yaklaşımından hareketle insanların bir araya gelerek yaşamalarının ve sosyalleşmelerinin zorunlu olduğu üzerinde durmaktadır:

"Bilindiği gibi insan uzuvlarından bazısı âmir, bazısı da âmir uzva bağlıdır. Meselâ: Ciğer, insan ruhunun canlı kalmasında kalbe muhtaçtır. Kalp de tabiî ruhla ciğere muhtaçtır. İkisi de şahsın rûhu ve his kuvveti bulmak da dimağa, dimağın canlılığının korunmasında da kalp ve ciğere muhtaçtır. Bunun gibi insanların bazısı reis (idareci), bazısı da idare edilendir. Bazısı bazısından istifade eder. her biri bir

yönden birbirlerine muhtaçtırlar. Bu duruma göre insanların kendi cinsleri ile bir arada yaşamaları, birbirlerine yardımda bulunmaları zarurîdir.

Mesnevî:

İnsanoğlu birbirlerinin uzuvlarıdır.

Çünkü hepsi aynı cevherden yaratılmışlardır.

Eğer uzuvlardan biri hastalanırsa,

Diğer uzuvlarda huzur ve rahat kalmaz…

……" (Okumuş, 2014, 435).

Okumuş (2014)'un analizinde ayrıca*, "İnsanlardan ayrılıp, dağ başlarında ve mağaralarda yaşayanlar, bunu dindarlık ve insanlık kemali zannedenler vardır. Onlar geçimlerini halka yükleterek, onların çalışmalarından istifadeyle yer – içer ve giyinirler. Onlar adalet kaidesinden sapmış ve başkalarına haksızlık etmişlerdir. Bunların isimleri mütevekkil, resimleri ise yiyicidirler. Zira halka faydaları olmadığı gibi, halktan menfaatlenir ve onların sırtından geçinirler. "İnsanların en hayırlısı, başkalarına faydası dokunandır. Allah çalışıp kazananı sever" şeklindeki söz ve yaşayış onlardan yükselir ve duyulur."* yaklaşımı vurgulanmıştır. Bu açıdan bakıldığında din bireyler arasında gruba üyelik, bağlanma ve sosyalleşme gibi süreçlerde Türk toplumu açısından oldukça işlevseldir.

2. 3. 2. Hiyerarşik Benlik Modeli

Bilindiği gibi, bireylerin bazı benlik ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçların benliği tatmin edici ve doyurucu işlevleri vardır. Benlik ihtiyaçları üç temel farklı birleşimi içerir. Bunlar bireysel benlik, ilişkisel benlik ve kolektif benliktir. Bireysel benlik, bireyin eşsiz, karakteristik, tercihsel ve amaçsal özelliklerini ifade eden benliktir. Bu benlik türü bireyden bireye değişir. İlişkisel benlik, kişilerarası sınırlarda bulunan benlik türüdür. Örneğin; romantik ve yakın arkadaşlık ilişkilerinde bu benlik etkilidir. Bu benlik, yukarıda örneğini verdiğimiz bireylerarası ilişkileri ve paylaşımları içerir. Zira, birinin ilişkisel benliği diğerine katkıda bulunur. Kolektif benlik ise gruba üyelikten oluşan bir benlik türüdür. Grubun değerleri ve yargıları kişiler arası ilişkiler vasıtayla kolektif benliği etkiler. Bireyin grup içindeki rolü grup üyeleri tarafından tanımlanır. Antagonistik dış gruplardan ya da onlar ile ilgili farklılıklara da katkıda bulunan bir benlik türüdür.

Yukarıda bahsedilen benlik türleri, insan için kalıtımsal bir biçimde sosyaldir (Sedikides, Gaertner ve O'mara, 2011). Bu benlik türleri, sosyal katılım ve karşılaştırma süreci ile şekillenir. Benlik türlerinde birey; "bireysel benlikte" yine kendisine benzer bir insanla, "ilişkisel benlikte" bireyin diğerleri ile, "kolektif benlikte" ise dış gruplarla olan ilişkisini karşılaştırırak hareket eder (Gaertner, Sedikides, Luke ve Luzzini, 2002). Bütün bunlar ile birlikte tüm benlikler eşit derecede önemli ve hayati değildirler.

Dini inanç ve benlik arasındaki ilişki Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi çalışmalarında sıklıkla araştırılmıştır. Dindarlık boyutlarının analiz edilebilmesi için benlik türlerinin karşılaştırmalı olarak meta analizsel yöntem ile çalışmalarının sıkı bir elekten geçirilip teoriye dökülmesi gereklidir. Benzer yöntem ile kimliğin temel yapısının incelenmesi de gereklidir. Benlik bir bakıma bu modelde bireylerde benlik duygusu, kolektif benlik özelliği, yapısal mevkisi, verilen ve kazanılan statüleri tanımlamak için kullanılır (Peek, 2005: 217). Kimlik ve benlik araştırmalarında yapılan karşılaştırmalar yukarıda bahsedilen alan için önem taşımaktadır. Bazı ekoller bu durumu açıklamak için birtakım varsayımlar (deneye dayalı) ortaya atmışlardır. İlk olarak, psikanalitik teoriyi savunan Erikson ve sonrasında Marcia'nın yaklaşımlarında, kimlik ve benlik karmaşası ortaya çıkarılmaya çalışılarak araştırmalara yön verilmiştir. Psikanalitik teorilere göre; kimliğin, bireyin çocukluk döneminde biliçaltısal süreçler ve yaşantılar ile şekillendiğini iddia ederler. Bu süreçte aile bireyleri, arkadaş grupları ve okul gibi konularda yapılan karşılaştırmalar teorinin inceleme sahasını oluşturmuştur. Teoriye göre; çocuğun kritik döneminde ortaya çıkan kendisini başkasıyla karşılaştırma ve dışarıdan gelen stimulinin benliğin oluşumunda oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra ergenlik döneminde ise, çocukluk dönemindeki yeteneklerin gelişmesi ve kimliğin yerleşmeye başlaması, bireyde değişimlerin farkındalığı, cinsellik, bireysel bağımsızlık, ailesel şemalara bağlılık gibi durumlar öne çıkmaktadır (Weinreich 2005: 7-8).

Psikanalitik ekolün üyesi olan Erikson (1994: 24-25), benliği sosyo-kültürel bir açıdan inceler. Erikson, kimlik konusunu ele alırken, bireyin fizyolojisi, ruhsal durumu, sosyal kabul ve tarihsel bağlam arasındaki etkileşimi içeren bir sosyal

psikolojik yaklaşım geliştirmiştir (Kroger, 2003: 206). Dindar kimlik, birey açısından geçmişte ne olduğu hakkındaki bireysel hassasiyetin dini grup ve çevre tarafından karşılıklı kabul ve red mekanizmaları yoluyla şekillenir (Weinreich, 2005: 7-8). Dinin kazandırdığı kimlik sayesinde birey, içsel yaşantılarını tatmin etmesinin yanı sıra, gruba katılma, sosyal olarak yalıtımdan korunma, maddi durumlar, eğitimsel gereklilikler gibi psikolojik ve sosyal faydalar da kazandırır. Bu sosyal ve psikolojik faydalarının olumlu pekiştirme yolu ile dini benlik kendini inşa eder ve güçlenir (Peek 2005: 219).

Maslow'un düşüncesine birey, fizyolojik ihtiyaçlarının yanında, güvenlik, katılım, kabul görme, sevme ve sevilme gibi psikolojik ihtiyaçlarının da karşılanmasında dinin, özelde Tanrı inancının, oldukça önemli işlevleri vardır (Şentürk, 2002). Din, ayrıca benlik saygısının gelişiminde önemli bir yere sahiptir.

Teoriler kısmında incelenen yoksunluk, korku gibi teorilerin de iddia ettiği gibi, sıkıntıların Allah'ın yardımıyla ortadan kalkacağı inancı, bireyin benlik saygısını ve özgüvenini arttırmakta ve kişiyi rahatlatmaktadır (Hökelekli, 2003). Yine diğer teoriler kapsamında değerlendirdiğimizde din; neden yükleme, açıklama, kimlik kazandırma ve baş etme gibi fonksiyonlara neden olması sayesinde benlik gelişiminde etkili olmaktadır. Benlik gelişiminde dinin etkisinin ölçüsü, bireyin içinde bulunduğu sosyal çevre ve durum yakından ilişkilidir. Dini kimlik kazanma sürecinde, bireyin kendini başkaları ile karşılaştırması ve farklılaşmalara bağlı olarak birey, dini kimliğini ve benliğini oluşturacak, başkaları tarafından verilen dindarlık değil kendinin kazandığı "kazanılmış dindar benliğe" sahip olacaktır (Yıldız, 2006).

Sosyal Psikolojik araştırmalar incelendiğinde; örnek bir çalışmada, benlik saygısının çocukluk döneminde yüksek olmasına rağmen ergenlikte biraz azalma gösterdiği, yetişkinlik döneminde tekrar yükselişe geçtiği ve yaşlılıkta yeniden düştüğü bilgisine ulaşılmıştır (Robins ve Ark, 2002). Yine benzer bir çalışmada, 50 yaş ve üzeri sağlık alanında faaliyet gösteren bireylerde benlik saygısı oranlarının daha genç olanlara göre düşme eğilimi gösterdiğine dair veriler elde edilmiştir (Yıldız, 2006). Yine başka bir çalışmada, 66 yaşındaki Amerikan vatandaşlarının Tanrı'nın duaya cevap vereceğini düşünen siyah yaşlıların, düşünmeyen beyaz yaşlılara göre benlik saygılarının daha yüksek olduğu, özel dua etme oranının benlik saygısı üzerinde etkili olmadığı, dolayısı ile dua etme sıklığı yerine duaya olan inancın benlik saygısı üzerinde daha etkili olduğu bulunmuştur (Krause, 2004). Araştırmalara göre, Allah'a yönelen ve dua eden bireylerin, benlik saygılarını olumlu yönde korudukları söylenebilir. Yine, 60 yaş ve üzeri bireyler üzerinde yapılan bir araştırmada, dindarlık ölçeğinden yüksek puanlar almış insanların, dindarlığı düşük seviyede olanlara göre kendilik değerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Krause, 1995).

2. 3. 3. Dindarlık ve Benlik İhtiyaçlarının Tatmini

Benlik ihtiyaçlarının tatminini sağlamada ilk unsur bir üst başlıkta da değinilen benlik saygısıdır. Benlik saygısını yükseltmek için birey, dini duygularını ve inançlarını kullanır. Dindarlığın benliğin bir parçası olduğu iddiası ilk olarak William James (1902) tarafından ortaya atılmıştır. Benzer iddia, Allport (1950) tarafından da savunulmuş, sonraları ise Baston ve Stocks tarafından da

genişletilmiştir. Teoriye göre, bireyin biri ya da bir şey hakkında iyi şeyler düşünmesi çağdaş dinlerin ana isteklerdendir. Bunun yanında ayrıca, bireyin, dini benlik ihtiyaçlarının tatmininde ilk olarak kendini geliştirme mekanizması karşımıza çıkacaktır. Çünkü kendini geliştirme ile benlik saygısı arasında pozitif bir bağlantı olduğu savunulmaktadır. Bu pozitif korelasyon, bireyin kültür karşısında kendini gerçekleştirmesi ya da benlik saygısını koruması arasında farklılıklar göstermektedir. Benlik algısına etkisi, sosyo-kültürel yaşam karşısında bireye rahatlık sağlaması, ölüm korkusunu ortadan kaldırması, yok olmanın neden olduğu açısından acıları dindirmesi ile din, bireyin benliğinde oldukça etkilidir.

Benlik saygısı diğer değişkenler gibi insan yaşamında bazı dönemlere ayrılır. Bu evreler içinde en kritik dönem gençlik çağıdır. Gençlik çağı bireyin dini kimliğini de oluşturmaya başladığı (kararları ve yargıları ile) bir dönemdir. Üst başlıkta verilen deneylerde de görüldüğü gibi, puberte (12-15) döneminde birey dini anlam arayışı ve dini kimliğini inşa etmeye başlar, bu evrimleşme bireyin, dini sorgulamaları ile birlikte geçireceği çatışmalı düşüncelerin sonrasında, dini kimliğin benlikte yerini daha da netleştirir. Ergenlik döneminin sonları olan geç ergenlikte bireyler, çatışma karşısında şüphe, dini inançların sorgulaması sonrasında dine karşı olumlu ya da olumsuz bir tutum geliştirmeye başlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında dini deneyimlerin anlam kazandığı ve yerleştiği bir dönem olarak ergenlik, dindarlık açısından oldukça önemlidir.

Benlik saygısı, kişilik yapısının fonksiyonlarında, davranışların oluşmasında da etkili olmasından dolayı Klinik ve Sosyal Psikoloji'de birey odaklı

çalışmaların merkezinde olmuştur (Muslu, 2001). Benlik saygısı, bireyin topluma adapte olmasının yanında, sosyal gelişim alanında da rol oynamaktadır. Dini benlik saygısı bireyin başka bir birey ya da grup tarafından engellenme veya kabul edilme durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Bireylerde benlik saygısı ayrıca, yine bireyin geçmişteki benlik saygısını düşürücü yaşantılardan etkilenmektedir. Geçmiş yaşantısında benliği zedelenmiş olan bireylerde, sorumluluk duygusunda eksiklik, girişimlerinde durgunluk, anti-sosyallik, psikosomatik ve depresyon belirtileri görülür. Benlik algısının düşük olması, bireyi yaşadığı olumsuzlukları düzeltmesinde pasif bırakmaktadır (Kaner, 2000) Benlik saygısındaki düşüklük birey açısından yukarıda örneklendirdiğimiz özelliklerin dışında daha fazla olumsuz fonksiyonlara da sahiptir. Yukarıda örnekledirilen bireylerde kendine güven duygusu oldukça zayıf kalmaktadır. Bu insanlar kolayca otoriter kişilik oluşturabilir, başkalarına muhtaç ve utangaç da bir kişiliğe sahip olabilirler. Benlik saygısı yüksek bireyler, yaşamlarında daha hoşnut ve olumlu yaklaşmaktadırlar (Baumeister, 1985). Benlik saygısı yüksek olan bireylerde kendine güven, zorluklardan yılmama gibi bir takım özellikler daha gelişmiştir. Olumlu benlik saygısı, bireyin kendisini tamamen kabul etmesi, değer vermesi ve güvenmesi olarak tanımalabilir. Dindar bireylerde yüksek benlik saygısının, aile ile ilişkilerde, ailenin dini davranışları ve inanışlarını üzerinde oldukça etkildir. Bunların yanında akran desteği, okul başarısı, bireyin kendini kontrol etmesi, içsel dindarlık yaşantıları ve huzurla da benlik arasında bir ilişki bulunmuştur (Bozkurt, 2007). Benlik saygısının oluşmaya başlaması bebeklikten itibaren başlarken, erken çocukluk çağında gelişir ve yaşamın ilerleyen yıllarında yerleşik hale gelir. Çocuğun yaşam alanının ailesi olması ve zamanının büyük bölümünü aile ile geçirmesi çocuğun benlik yapısının oluşmasında etkilidir. Dindar

bireylerde dini benlik saygısı gelişmesi benzer süreçleri içerir. Bireyin ailevi yapısı, akran çevresi ve okul yaşantıları gibi yaşantılar bireyin dini benlik saygısında önemli rol oynamaktadır.

2. 3. 4. Terör Yönetimi Teorisi

Solomon tarafından geliştirilmiş, bireyin korkuları üzerine kendisini dayandıran Sosyal Psikoloji teorilerinden biri de terör yönetim teorisidir. Solomon, bu teoriyi geliştirirken Ernest Becker'in "The Denial of Death (1973)" isimli çalışması ve Freud'un ölümle ilgili olan her şeyin insanlarda farklı dini ritüel ve dini inançların oluşumuna ya da gelişimine neden olduğunu düşüncesi üzerinde durmuştur. Teorisinin temel varsayımına göre; bireyin, bir gün ölecek olmasını bilmesi onda farklı duygusal sorunlara neden olur. Din ve kültürel yaşantı bireylerin düşünce dünyasına anlam katarak onun yaşadığı bu duygusal karmaşayı azaltır. Bireylerin dini ve kültürel değerlere bağlanması ve o değerleri kabulü ile birlikte yaşantısında bir anlamlandırma süreci meydana gelir. Bireyler, doğduğu toplum içinde varlığını kabul ettiği değerlerin ve normların doğruluğuna ve haklılığına inanmalarıyla birlikte yaşamlarını anlamlı bulmaya başlarlar. Aynı şekilde bireyin çevresindeki insanların örneğin, sosyal gelişim alanındaki bireylerin de benzer normları kabul ederek benimsemesi dini duygularını sağlamlaştırır. "Ben"in çevresindeki "öteki"lerin kendisinden farklı ve ilginç inançlara sahip olması, benliği tehdit ederek bireylerin kendilerine güvenini de azaltır. İnsanlar bu tür yabancılıklarla karşılaştıklarında bunu telafi etmek için farklı yollara başvururlar. Bu yollar ile kişi; ötekini ya direktt reddedebilir ya da inançlarını yok sayabilir; ötekine

karşı olumsuz bir tutum geliştirebilir ya da etrafındaki ötekileri kendi inanç ve düşüncelerine çekmeye çalışabilir (Osarchuk ve Tatz, 1973). Bu teori üzerinde yapılan çalışmalara örnek vermek gerekirse; ölüm sonrası yaşamın varlığına inanan insanlarda ölüm sonrası korkularının düşük seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. "Ölüm algısı manipülasyonu" olarak adlandırılan yöntem örneğin; bireyin yaşadıkları durumları ya da yaşayacakları duyguları önlemek için yukarıda belirttiğimiz yollara başvurur.

Terör yönetim teorisinde önemli bir yer işgal eden ölüm korkusu konusu üzerinde yapılan araştırmalar, ölüm ile ilgili düşünceden oluşan korkunun farklı boyutları üzerine odaklanmıştır. Üzerinde en çok çalışılan boyutlar, bilinmezlik ve kimsesiz kalma korkusu, yakınları yitirme ve ölüm zamanı acı çekme tedirginliği, bireysel yok oluş ve ölüm sonrası ceza korkusu, geride kalanlar için kaygılanma ve yok olma korkusu ile değer verilen bireyleri kaybetme korkularıdır (Karaca, 200: 157). Jung'a göre, ölüm korkusuna neden olan temel etken bireyin yaşama ilişkin korkusudur. Ona göre ölümden en çok korkanlar yine yaşama karşı daha az anlam besleyenlerdir. Bunun nedeni, bireylerde ölüm arzusu yine kendisinin hayata tam anlamı ile uyum sağlayamaması dolayısı ile oluşur (Jung, 1953). Bununla birlikte psikanalizin diğer temsilcisi Fromm da, iki farklı ölüm korkusu boyutundan bahseder. Teorisinde ilk olarak, ölüm korkusunu normal olarak hisseden bireyler örneklendirilir. Bu korku normal ve sağlıklı bireylerde hissedilir. Diğeri, bireyin yaşamı içinde sürekli rahatsız eden, sürekli hissedilen korkudur. Bu korku şekli, rasyonel özelliklerden oldukça uzak, bireyin kendi yaşamı içinde başarısızlığından dolayı sürekli ortaya çıkan bir korkudur. Ona göre ölüm korkusu, ahlaki bir sorun

olarak düşünülmesi gerekmektedir. Ölüm korkusunun diğer nedenleri olarak, sahip olduğu serveti ve fiziki yapıyı kaybetme ile her şeyin bittiği bir sona gitmenin oluşturduğu bir anksiyeteden kaynaklanır (Fromm, 1982). Din burada önemli fonksiyonlara sahiptir. Dinin, yaşamın bitişi olarak düşünülen ölüm ve ölüm ötesi ile ilgili açıklamaları, bireyin ölüm karşısındaki endişesini dindirici bir çözüm önerisi olabilir. Ancak, psikanalizin kurucusu ve savunucusu Freud ve onun takipçileri, dinin bireylerin korkularının üstesinden gelmek için oluşturdukları bir hayal olduğunu ileri sürdüler. Bu bakımdan bireyin yaşamı sonunda kesinlikle yaşayacağı tecrübe ölümdür. Bireyin üstünden geçemeyeceği bu durum, benzer bir şekilde bireyin anlam arayışı ve var oluşsal yapısının da temelini oluşturur. Ölümün yok oluş anlamına gelmesi ve bireyin bu süreçte benliğinin de yok olacağını düşünmesi bireyin dindar yapısını tetikleyip dine bağlanmasına neden olur. Bu bağlanmanın temel nedeni bireyin yaşadığı varoluşsal kaygıdır. Birey, dinin merkezide ölüm ile ilgili durumlarda, rahatlatıcı açıklamalar bulunduğunu bilmektedir.

Ölüm ve yok oluş, bunların oluşturacağı anksiyete üzerinde durulması ve çözümlenmesi gereken konulardır. Bireyin benlik algısında ölüm ile ilgili şema, Sosyal psikolojik Din Psikolojisi'nin de temel çalışma konuları arasına girmektedir. Bununla birlikte ölüm kavramı ve gerçeği, birey için psikolojik bir sorun niteliğindedir (Çileli, 1995: 248). Ölüm, insanların bireysel yaşantısında var olması gereken bir korkudur. Bu korkunun eksikliği bireyler açısından azımsanamayacak kadar sorunlara neden olacağı düşünülmüştür. Bu açıdan düşünüldüğünde ölüm, birey için dine bir yaklaşım ve anlam kazanma sürecinin bir parçası olarak düşünülebilir (Karaca, 2000:152). Normal olan bir birey (normal kelimesi ile ruh

sağlığı üzerinde durulmaktadır), yaşamını ölümün de bir parçası olarak devam ettirir. Başka bir ifadeyle birey, her zaman ölme riski ile yaşadığını bilir ancak sürekli bu düşünceyi taşımaz. Bu duygunun bireyde obsesyona veya kaygıya neden olacağı gerçeği açıktır. Birey, ölümü unutarak yaşamaya çalışması, ölüm duygusunu yok sayması gibi yollara gitse de yine de içindeki ölüm korkusunu yok edemez (Hökelekli, 1991: 156).

İslam'da ölüm korkusu sufiler açısından analiz edildiğinde karşılaştırmalar daha kolay olacaktır. Sufiler bir mezhebi oluşturmasa dahi yapılan çalışmalar bu anlayış içinde ölüm algısını gösterdiği için önem arz eder.

Ölüm söz konusu olduğunda, bazı sufilerde ölümün sadece başka bir yaşama başlangıç kapısı ya da varlığı onlar için ara yol olan bir algı olarak görünmektedir. Sufiler ölümü bir Allah'a ulaşmada (sevgiliye) önemli bir geçiş kapısı olarak görmüşler ve olumlu bir aşama olarak görmüşlerdir. Sufiler, her zaman ölümün kaçınılmazlığının farkındadırlar. Ancak ölümden korkmak yerine ölümü Allah ile birlikte olacakları bir durum olarak algılarlar (Yıldız, 2001). Sufilere göre hayat sadece rüyadan ibaret ve gerçekliğin farklı bir kombinasyonudur. Gazali'ye göre, insan ve rüyası arasında ölümle ilgili sıkı bir ilişki vardır. Rüyada görülen bazı şeyler gerçek yaşamla ilişkilendirilir. Birey ona göre rüyada iken görülen şeylerden nasıl şüphe etmiyorsa uyandığı zaman da gördüğü şeyin sahte olduğundan o şekilde şüphe etmez. Yani bu bakışta, dünya hayatı diğer yaşam için yaşanılan bir uyku hali sayılabilir (Gazali, 1970: 16-17; akt; Yıldız, 2001: 1). Sufiler ayrıca ölüme farklı bir açıdan da bakarlar. Onlara göre; ölüm olgusu bir dönüş, göç olarak algılanır. İnsanın

bu dünyaya gelişi Allah'tandır ve dönüşte ona olacaktır. Bu duruma göre bu dünya bir vuslat halidir. Bu, Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: "Biz Allah'a aitiz ve yine O'na dönenleriz" (Hud, 11/156); "Her canlı ölümü tadıcıdır. Sonra Biz'e döndürülürsünüz" (Ankebut, 29/57); "Ey mutmain nefis, razı olan ve olunmuş şekilde Rabb'ine dön..."(Fecr, 89: 27-28). Bu ayetlerde, Allah'tan gelmek ve O'na dönmek konusu, Allah'tan bir ayrılığı ve tekrar bir birleşmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla ölüm ruhun aslına dönmesi ve Rabbi'ne kavuşması için bir geriye çağrısından başka bir şey değildir (Yıldız, 2011: 2).

2. 3. 5. Bilişsel Şemalar ve Benlikte İnanç

Bireyde, sosyal çevresi ya da üyesi bulunduğu grup ile ilgili geliştirdiği bazı hazır olarak bulunan inançlar ve düşünceler vardır. Bu hazır bulunan inanç ve düşüncelere şema adı verilir. Başka bir açıdan bakılırsa, bir şema bilinen bir algı olarak düşünülebilir. Bilişsel teori, insanın çevresinden bu tür inançları nasıl edindiği ya da çevresine nasıl yaydığı, çevresini nasıl algıladığı gibi durumlar üzerinde durur (Scheerer, 1954). Sosyal psikolojik çalışmalar bu araştırmalarda hep bilişsel bakış açısına yoğunlaşmıştır. Birey tarafından geliştirilen sosyal davranış, bilişsel bir yapı göstermektedir. İlk başlarda, özellikle Lewin'den itibaren Sosyal Psikoloji çalışmalarında sosyal davranışın bireylerin toplumsal gelişim alanlarına ilişkin algılarının bir fonksiyonu olarak daha iyi anlaşılabileceği düşüncesi vardı. O dönem düşüncesinde, sosyal davranışı bireylerin çevrelerindeki uyaranların nesnel betiminin bir sonucu olarak alınmamıştır (Zajonc, 1980; Dönmez ve Temel, 1992: 131). Son olarak, başka bir bakış açısı da sosyal davranışın sebebi ve sonucu arasındaki

farklılıklar nedeniyle bireylerin bu davranışları düşünerek yaptıkları düşüncesidir (Fiske ve Taylor, 1984). Bunların yanında, bireyde sosyal şemaların bulunmasının yanı sıra kendisi hakkında ya da din hakkında da geliştirdiği bilişsel şemalar vardır. Burada bazı kavramların muğlâk kalmaması için tanımlamalara girmek gerekecektir. İlk olarak, sosyal biliş, bireyin kendisinin başkası tarafından nasıl algılandığı durumudur. Sosyal biliş, dini tecrübe ve inançlar üzerinde etkili olduğu düşünülen bir sosyal psikolojik durumdur. Sosyal algı açısından bilişsel süreçlere sosyal biliş denmektedir. Batı literatüründe, dini deneyimleri açıklayabilmek için kullanılan kavram, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi alanına yeni bir bakış açısı getirmek nedeniyle de kullanılmaya başlanmıştır.

Bilişsel şema olarak dinin ortaya koyduğu eğilim ve bu eğilimi temsil eden önemli teoriler bulunmaktadır (Paloutzian, 1996: 189). İlk teori, McIntosh'un ortaya attığı "bilişsel din teorisi" dir. Ona göre; dini inançların tecrübelere dönüşmesindeki süreçte bireylerin kendi mevcut bilgilerine dayanan bilişsel şemalar oluşturdukları, benzer durumlarda bu şemaların onlarda olayları algılama, değerlendirme ve tepkilerinde etkili olduğu hipotezine dayanmaktadır (McIntosh, 1995: 2). McIntosh'un teorisi, dinin bu denli kognitif bir sürece dahil edilmesi nedeniyle Din Psikolojisi alanında çokça vurgulanmıştır. Eklemek gerekirse; teori, birçok araştırmanın temelinde yardımcı olarak bulunur. Bu çalışmalar nedeniyle teori daha da gelişmeye başlamıştır. Teoriyi test eden (Koenig, 1995; Paloutzian ve Smith, 1995; Bjork, 1995) ve referans gösteren kayda değer şekilde çalışmalar üretilmiştir (Deconchy ve ark. 1997; Krejci, 1998; Taylor, 2001; Wenger, 2004; Park, 2006; akt: Sahin, 2007: 35).

İnsanların kendilerine yönelik inanç ve düşünceleri, kendilerini ve çevrelerini algılamasıyla birlikte gelişmeye başlar. Bu sürecin ilki çocukluk süreci olarak isimlendirilebilir. Sonrasında, Ergenlik dönemi ile bu durum şematik olarak tamamen yerleşme eğilimi gösterir. Görüldüğü gibi bireysel yaşantıların benlik yapısını etkilediği gibi, dini deneyimlerin de bu benlik şemalarına etki edeceğini düşünmek yanlış olmaz. Ancak benliğin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için verilen uğraşların inançlara yönelik olması başka bir ifadeyle bilişsel yaklaşıma dayalı olması gerekmektedir. Bilişsel teori temel olarak bireyin geçmiş yaşantılarının onun bilişsel olarak şekillenmesi üzerinde durur (Beck ve Ark, 1979). Bu duruma neden olan şey, benlik ile ilgili şemalar da ilk çocukluktaki yaşantılar diğer şemalara benzer yapıda meydana gelmekte ve benlikle ilgili sıkıntılar da bu konudaki bilişsel yapılara ve inançlara bakılarak sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Bireyin çevre ile ilgili bilgisi, bu bilgilin nasıl kullanılacağı, nasıl düzenleneceği ve nasıl geliştirileceği gibi bilişsel yapılar bireyin varsayımlarından oluşmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bireyin ilk çocukluk yıllarında şekillenen bu yapılar, yaşam deneyimlerinde sürekli olarak şekillenmeye devam eder (Beck ve Ark, 1979). Benlik olarak isimlendirilmiş bu duygusal ve davranışsal şemalar, bireyin hem kendisi hem de sosyal çevresi ile ilgili inançlarından oluşur ve dini bilişsel şemalarında oluşması benzer süreçlere dayanır. Örneğin; bireyin yine kendi günahkarlığı ile ilgili ya da buna benzer olumsuz yargıları ve yaşadığı deneyimler de onun benliğinde bu sebeple de bilişsel şemasında yer edinir.

Lipson (1983), bir deneyde Katolik ve Yahudi öğrencileri iki gruba ayırmıştır. Deneklere, dini olan ve olmayan iki metin vermiştir. Metinler okunduktan

sonra yapılan değerlendirmede, her iki grubun da kendi dinleri ile ilgili metinleri daha etkili ve daha hızlı hatırladıkları, bildikleri sayfaları okurken, diğer gruba göre vakitlerini daha verimli kullanmışlardır. Deney ile ilgili bu sonuçlar, çocukların geçmişte oluşturdukları dini algılar ve bilgilerin onların algılama ve öğrenmelerini ya da her ikisini birden etkilediğini göstermektedir. Pargament ve De Rosa (1985) yaptıkları bir deneyde, öğrencilerin Tanrının dünyayı yönetme ve hayatları etkilemesi üzerindeki algıları incelemiştir. Deney sonucunda, Tanrı'nın birey üzerindeki etkisini yüksek, bunun yanında da bireyin çevresindeki olayları şekillendirmede düşük olduğunu ifade eden olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu çalışmaya dayanarak denilebilir ki, bireylerin bellek izleri başka bir ifadeyle şemaları, onların bellek ve algılamalarını etkilediği yönündeki çalışmalar ve varsayımlarla tutarlılık göstermektedir.

2. 4. Yaş ve İnanç

Dini inancın çocukluktan itibaren gelişimi ile Piaget'in bilişsel gelişim evreleri birbiri ile uyumludur. Bireyler çocukluklarından itibaren bir yandan bilişsel diğer yandan da dini inanç gelişimlerini tamamlamaktadırlar. Din, çocuk için üç yaşa geldiğinde varlığının farkına varılmaya başlanan bir şeydir. Bu dönem "uyanış dönemi" olarak isimlendirilir. Bu dönemde, çocukta din birtakım kabuller olarak düşünülür. Yaş ilerledikçe çocuktaki dini gelişim de gelişme seyrini sürdürür. Yaş ile dini ahlaki gelişim arasında yakın ilişkinin bulunması, dini bilişsel gelişimin erken yaşlarda başlaması gibi nedenlerden dolayı çocukluk, ergenlik, orta yaş ve yaşlık dönemlerinde dini bilişsel gelişim ilerlemesini sürdürür. Dini aktivite ve psikolojik

süreçler birbirine bağlı olarak ilerlemek zorundadır. Bunların kendi aralarında ayrılmaz parçalar olması inancın bilişsel bir süreç olması ile yakından ilişkilidir.

Çocukluk dönemi açısından dini gelişimin 3-12 yaş arasında sınırlandırılma düşüncesi, Piaget'in çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu yaş aralığında çocuk, dine karşı bazı tutkulu ve istekli halleri ile karşımıza çıkar. Çocuğun dine adapte olmaya başlaması ve bir uyanış evresine girmesi bu yaşta dini gelişimin kritik bir dönem olduğunu göstermektedir. Ergenlik de benzer şekilde uyanışın ve dönüşümün olduğu "kritik dönem" olarak adlandırılır. Döneme bireyde meydana gelen değişimler açısından, dine karşı şüphe ile yaklaşma, dini aktiviteden uzaklaşma, soyut dini kavramları anlayabilme gibi örnekler verilebilir. İsyankârlığın; aile ebeveynlerine karşı olmayıp bazı dini sorgulamalara ve karşıtlıklara olduğunun en çok rastlandığı çağ ergenlik dönemidir. Özellikle, 16 yaş sonrası dini katılımın en aza inmesi ve dini kimliğin oluşumunda kritik bir dönem olması nedeni ile ergenlik dönemi araştırmalarda sıklıkla incelenmektedir. Ergenlik sonrası genç yetişkinlik döneminin de dini kimliği oturmuş ancak dini deneyime katılımın az olması nedeniyle ergenlik dönemi ile benzerlikleri bulunur (Beit-Hallahmi ve Argyle, 1997). Genç yetişkinlikte din, ergenlik döneminin şekil değiştirmiş bir uzantısıdır. Bireyler orta yaşa (30-60) eriştiklerinde, dini deneyimlerinde kısmi bir artma görünse de bu tamamen bir değişim değildir. Bunun yanında, genç yetişkinlik bir aileye sahip olmanın yanı sıra kendi dini inançlarını çocuklarına aktardıkları önemli bir dönem olarak da ifade edilebilir. 60 yaş ve üzeri bireyler dini inançlarında bir katılık ve deneyimlerinde fiziksel yoksunluğun verdiği bir özellik gösterirler. Bu dönemde dini

inanca bağlılık gelişmiştir. Ölüm korkusu ya da mutluluk ihtiyacı bu durumu açıklayabilecek bazı teoriledir.

Bu bölümde, çocukluktan itibaren gelişmeye başlayan dini bilişsel gelişim ve yaşlılık dönemi karşılıklı olarak incelenecektir. Gruplar ve mezhepler üzerinde yapılmış çalışmalardan örnekler verilecek; bunlar yapılırken ayrıca, geleneksel, durgunluk ve ayrılma modelleri üzerinden dönemler yorumlanmaya çalışılacaktır. Bölümde ayrıca dini aktivitenin yaşam döngüsü içinde incelenmesi yapılacaktır.

2. 4. 1. Geleneksel ve Durağanlık Modelleri

Geleneksel ve Durağanlık modelleri dini gelişim dönemlerindeki nedenseller üzerinde incelemeleri kolaylaştıracak bir yöntem sunar. Özellikle, dini gelişim sürecinde meydana gelen değişimler ve nedenleri, durağanlıklar gibi süreçler, geliştirilen modeller nedeniyle bu yöntemler sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, bir çalışmada 18 ve 30 yaş arasındaki bireylerde, dini inançlarda ve etkinliklere katılımlarda keskin bir azalma görülmüştür. Bu dönemde meydana gelen azalmalar geleneksel model dikkate alınarak incelenecektir. Benzer bir şekilde konu hakkında yapılan birçok çalışma göstermektedir ki, dini gelişimde bu tür geleneksellikler çoğu yaş dönemlerinde görülmektedir. Genç yetişkinlik ve orta yaş dönemlerinde dini eylemlerde benzer bir durağanlık söz konusudur (Orbach, 1961). Bu nedenle durağanlıkların olduğu çağlar durağanlık modeli ile incelenecektir. Bazı sınırlamalar yapılarak bu modeller çerçevesinde dini gelişim dönemlerinin incelenmesi yukarıdaki nedenler dolayısı ile daha akla yatkındır. Ancak, bu konulardaki

çalışmalarda yapılam deneyler Amerika ve Büyük Britanya kaynaklı olmasından dolayı kültürler arası bilgilere ulaşılamamıştır. Çalışmamıza ülkemizdeki deneysel verileri de katıp modeller üzerinde birtakım incelemeler yapmaya çalışacağız.

Dini gelişim dönemlerinin her birine ait iç içe farklılaşmaları ve dönüşümleri vardır. Bu farklılaşmalar ve dönüşümler, dönem içi olduğu gibi keskin bir şekilde dönemler arasında ve dönem geçişlerinde de olmaktadır (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013). Hızlı değişim ve dönüşümleri incelemek için geleneksel modeli kullanmak araştırma açısından yararlı olmaktadır. Çünkü dönem içinde meydana gelen değişimler bazen dönemin yorumlanmasını veya yaşa sınırlanmasını zorlu kılmaktadır. Dönemlerin kendi içlerinde de değişim meydana gelmeyen alt dönemler vardır. Bu alt dönemler, durağanlık modeli ile incelenmektedir. İsmine benzer bir şekilde dini aktiviteler ve dini inançların değişmezliğinde bir stabilite mevcuttur. Değişimlerin neden meydana gelmediğini anlamak için sadece psikolojik bir bakış açısı mümkün olmamaktadır.

Dini gelişimde en son aşama olan yaşlılık evresini açıklamak için kullanılacak, özellikle nedenleri fiziksel yoksunluğa dayandırılacak bir alt model de vardır. Bu model sadece yaşlılık dönemi için kullanılması nedeniyle modeller başlığında yer verilmemiştir. Bu modele "ayrılık modeli" denmektedir. Bireylerin 60 yaş ve sonralarında dini katılımlarında zayıflamalar meydana gelmesinin nedeni bazı deneylerde onların fiziksel kabiliyetlerinin elverişli olmamasına dayandırılmıştır. Fiziksel yetersizlik yaşlı bireyleri ibadethanelerden ve bazı gruplardan ayırmıştır (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013). Bu ayrılık keskin olmamakla birlikte bireyin

kendisini mutlu hissetmesi ve yaşlanması dolayısı ile daha yakın ilişkilere yönelmesi gibi nedenlerden dolayı dini gruplara duyulan ihtiyacın azalması ile yorumlanmıştır. Türkiye'de yaşlılık dönemi yurt dışındakine göre daha da farklılaşmaktadır. Özellikle hac ibadetini yerine getirmek için yola çıkan insanların yaş durumları göz önüne alındığında ve yerelde ibadete yönelmenin emeklilik sonrası ya da yaşlılık dönemlerinde arttığı görülmektedir. Bu durum yaşlılık bölümünde incelenecektir.

2. 4. 2. Çocukluk: 3-12 Yaş Aralığı

Dini düşüncenin gelişimi konusunda bu dönem üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle; çocukta meydana gelen dini farkındalık, gelişim ve Tanrı imajının anlaşılması için sıklıkla çocuklar üzerinde araştırmalar yapılmıştır. En klasik olanı Harms (1944) tarafından 3000'e yakın çocuk üzerinde yapılan çalışmadır. Bu çalışmanın önemli olmasının temel sebebi, Harms'ı Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi bakış açısı ile çocukluk dönemini üç kısma ayırmasıdır. Harms çalışmasında çocukların nasıl bir Tanrı imajı geliştirdiklerini öğrenmek için hem yazılı hem de sözlü olarak bir deney gerçekleştirmiştir. Ancak, bu çalışmada istatistiksel verilere yer vermese de Harms 3 ayrı çocukluk döneminden bahsetmiştir. Bu dönem, çocuğun peri masalları olarak Tanrıyı tasvir etmesi nedeniyle "Peri Masalı" dönemi (3-6 yaş) olarak isimlendirildi. Bu dönemde, Tanrı çocuklara masallardaki kahramanlar gibi görülmektedir. Örneğin; pelerin giyen bir dev ya da bir dragon olarak Tanrı çocuklar tarafından tasvir edilmiştir. Sonrasında, "Gerçekçi'' dönem ortaya çıkmakta (7-12 yaş), çocuk bu dönemde Tanrıyı gerçek bir baba ya da gerçek bir birey olarak tasvir etmektedir. Bu dönem Harms'a göre tamamen bir dini

oluşum evresidir. Son olarak, "Bireysel" aşama (12 ve sonrası)'da çocuklar çok çeşitli dini yorumlamalar yaparak, geleneksel ve mistik olayların farkına varırlar. Bu dönem soyut bir döneme de geçişin sinyallerini verir.

Yapılan çalışmaların genelinde Piaget (1973)'in bilişsel gelişim evresi ile paralellikler kurulmaya çalışılmıştır. Bu dönemleri anlayabilmek için Piaget'in gelişim evrelerini kısaca tanıtmak gereklidir. Piagetyen dönemlerin detayları dışında sadece inançsal gelişim dönemlerinin verilmesi konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır (Piaget, 1973).

1- İlk olarak Piaget duyusal aşamadan bahseder. Bu aşamada çocuklar dışarıyı sadece nesneler aracılığı ile kontrol etmeye çalışırlar. Bazı ayrılma korkuları gibi kayıplık korkuları da bu dönem de başlar. Bu dönem iki yaşına kadar devam eder.

2- Piaget'e göre işlem öncesi adı verdiği bir dönem mevcuttur. Bu dönem çocukların 2 ile 7 yaş arasını kapsayan kritik bir dönemdir. Bu evre benmerkezci bir evredir. Çocuk her şeyi kendi algısı ile yorumlar. Hatta ve hatta eğer bir rüya görmüşse çocuk o rüyanın tüm insanlar tarafından görüldüğünü düşünür.. Mantığa dayalı çıkarsamalar yapamazlar somutsal açıklamalara başvururlar.

3- 7 ile 12 yaş arası olan bu evre somut işlemlerin süreçlerin mevcut olduğu bir evredir. Bu nedenle Piaget bu evreye somut işlemler dönemi, diyecektir. Bu dönemde çocuklar için somutsal olmayan hiçbir şey yoktur, somut olaylar üzerinden

bazı mantıksal çıkarsama yapmakla birlikte diğer tersine kıyaslamaları yapmak için yeterli olgunluğa erişmemişlerdir. Tanrının Antropomorfistik olarak değerlendirilmesi ve tasvir edilmesinin temel nedeni bu sembolik devredir.

4- Son olarak ise Soyut İşlemler dönemi ortaya çıkar. Bu aşamada çocuk somut evreden çıkmakta soyut kavramları ve varlıkları anlamaya başlamaktadır. Karmaşık soyut düşünebilme yeteneği gelişme göstermeye başlar. Tanrı tasvirlerinde en uygun şekiller bu dönemde ortaya çıkar.

Piaget'in evrelerini kısaca değerlendirdikten sonra tekrar dini gelişim süreci çocukluk döneminde (3-6 yaş arasında) meydana gelen gelişimlere dönersek; bu yaştaki çocuklar rahatlıkla dini düşünceyi sorgulamadan kabul ederler. Hızlı bir kabul sürecinden geçilerek inanç içselleştirilir. Bu yaş aralığı geleneksel model vasıtası ile incelenmektedir. Çünkü, çocukta bir değişim söz konusudur. Bunun yanında çocuk dini aktivitelere katılmakta oldukça isteklidir. 6-12 yaş arasında çocukta dini sorgulamalar başlar. Sorgulamalar daha çok septik bir şekilde olmaz. Bu sorgulamalar varlığın sorgulanması değil cennet ve Tanrı gibi varlıkların nasıl olacağı konusundadır (Lawrence, 1965). 12 yaş ve sonrası ile din hakkında ciddi şüphelerin başlangıcı olan alt bir dönem ortaya çıkar. Gruplara aidiyet ile birlikte çocuk hem kendi şüphelerini hem de başkalarının şüphelerini öğrenir. (Elkind, 1964).

Geleneksel model açısından değerlendirildiğinde, çocukluk dönemi inişli çıkışlı bir evre olarak görülmektedir. Dini inanç gelişimi aralıklarla sekteye uğramakta ancak tamamen durmamaktadır. Ciddi şüpheye yönelme ile birlikte

keskin bir kabuller de gözlenebilmektedir. Bu durumun nedeni çocukların eğitimi ve yetişme ortamının çocuk üzerindeki etkisindendir. Ayrıca, bu durumu ispatlayabilmek için dindar olmayan ya da hiçbir dine inanmayan ailelerin çocuklarının gelişim evrelerinde nasıl bir süreçten geçtiğini de analiz etmek gerekir. Örneğin; Ezer (1962) yılında gerçekleştirdiği bir çalışmada dindar ailelerin çocuklarının daha çok antromorfistik dini bakış açıları geliştirdiklerini gözlemlemiştir.

2. 4. 3. Ergenlik: 12-18 Yaş Aralığı

12 ile 18 yaş aralığını, ergenlik dönemi olarak adlandıran birçok çalışma bulunmaktadır. Bu süreç dini uyanışın oraya çıktığı ve ergenliğe geçen çocuğun, çocukluk inançlarından ayrılmaya başladığı dönem olarak görülür. Bu dönemi ifade ederken en çok kullanılacak kelime "dönüşüm" kelimesidir. Çünkü ergen, çocukluk inançlarında değişmeler yaşamakta soyutlaşmalarla birlikte farklı dini algılar geliştirmektedir.

Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nde ilk olarak bu konu hakkındaki çalışma, Hall tarafından yapılan özellikle 12-16 yaşlarındaki ergenlerin dini gelişim özelliklerini psikolojik yöntemle inceleyen "Ergenlik Psikolojisi" adlı çalışmadır. Stanly Hall bu çalışmada ergenliğin dini boyutlarını derinlemesine ele alarak dini gelişim konusunda bazı iddialar ortaya atmıştır (Armaner, 1980). Buna benzer şekilde, ülkemizde literatür ile ilgili yapılan bir saha çalışmasında koleje başlayacak gençlerin Tanrı ile kendileri arasında geçen dualaların içerikleri açısından; gençlerin

%51.2 'si Allah'a layık bir kul olabilmek niyeti ile, %1.3' ü alanında başarılı olma niyeti ile, %7.4'ü bağımlılıklarından ve kötü davranışlarından kurtulma amacı ile, %5.7'si cinsel bir amaç dolayısı ile aşk ve sevgi bağlamında ilişkisi hakkında; yine benzer başka bir çalışma ile kıyaslayacak olursak; gençlerin %36'sı Allah'a teşekkür veya şükür maksadı ile, %25.40'ı dertlerinden sıyrılmak için, %17.l'i de genel isteklerinin kabul edilmesi için, %3.30'u da geleneksel bir alışkanlık olduğu için dua ettiklerini ifade etmişlerdir (Aslan, 1987: 87). Hökelekli tarafından yapılan adölesant gelecek yaşantısı ile ilgili farklı bir çalışmada ergen dualarının içerikleri genel olarak; gelecek ile ilgili kaygılar, ülke sınavlarında elde edilecek başarı açısından, kayıp dolayısı ile meydana gelen üzüntü, hastalar ile yardıma ihtiyacı olan diğer bireyler hakkında olduğu saptanmıştır (Hökelekli, 1993: 39).

Ülkemizde yapılan bir araştırmada ergenlerin dualarının, tekrarlılıklarına, tutum ve deneyimlere dönüşmesinin incelendiği araştırmada, ergenlerin sık sık dua ettikleri bilgisine ulaşılmıştır. Sosyal Psikoloji çalışmalarının büyük çoğunluğunun üniversite öğrencileri üzerinde yapılması (%75), ülkemizde bilim insanlarının da çalışmalarında benzer tercihler yaptıdığı düşünüldüğünde, araştırmaların genellenebilirliği düşmektedir. Ülkemizde yapılan bir alan araştırmasında; gençler %95.4'ü az da olsa dua etmekte, %4.6'sının hiç dua etmedikleri, ayrıca bu gençlerin %96'sının duaların varlığına inandıklarını, %67.5'i ise genellikle dualarını namazlardan ya da diğer ibadetlerden sonra yaptıklarını söylemişlerdir (Can, 1988: 30).

Bu deneylere karşılaştırma yapmak için yurt dışında yapılan bazı çalışmaları da incelemek gereklidir. Ülkemizin aksine yapılan çalışmalar daha çok ergenlerde dönüşüm üzerine olmakla birlikte, aileye karşı isyan, dini inançlarda meydana gelen katılaşma ve ileri dindarlık hakkındadır. Tüm yaşlarda bulunmakla beraber dönüşüm (ihtida), ergenlerde daha yaygındır. Bu açıdan bakıldığında geleneksel modelin ergenlik dönemine uygun bir model olduğu anlaşılmaktadır. Loveless ve Lodato (1967) yılında yaptıkları çalışmada, ergenlerin dini gruplar içinde grup kaynaklı dini dönüşüm özellikleri gösterdiklerini bulgulamışlardır. Dönüşümün şiddetli düzeyde en çok yaşandığı dönem 16. yaşta erkeklerde ve 15. yaşta kızlarda görülür. Burada durağanlık modeli verileri dikkate alınarak söylenebilir ki, yaş aralığı dini gelişim dönemlerinde ergenlik için dönüşüm yukarıda belirtilen yaşlarda durağanlık göstermektedir.

Dini inançlar ile uyumlu bir şekilde dini ritüellere katılım yüzdesi ülkemizde yapılan alan araştırmalarında dengeli çıkmaktadır. Bu konuda yapılan bir anket çalışmasında; dini pratiklere katılma oranı sıklığında süreklilik arz edenlerin oranı %36.1 iken, dine inanmakla birlikte pratiklerini yerine getiremediğini bildirenlerin oranı %63.9 olarak bulunmuştur (Can, 1988). Bunlarla birlikte ergenlik döneminde en çok uyulan ibadetin oruç olduğu, literatür çalışmalarında orantılı çıkan bir durumdur. Örneğin; kolej öğrencileri üzerinde yapılan saha araştırmasında, ergenlerin çoğunlukla ibadete istekli oldukları, %84.28'inin namaz kıldığı, %92.28'inin oruçlarını tuttuğu bulunmuştur (Aslan, 1987). Yine bu alan çalışması dışında farklı bir sonuç da diğer bir araştırmada sorgulanmıştır. Bu araştırmada da, ergenlerin %34.83'ünün oruç ibadetini yerine getirdikleri, %18.5'inin namaz

kıldıkları, %l.86'sının Kur'an okudukları sonucuna ulaşılmış (Koştaş, 1991). Benzer bir araştırmada da namaz pratiği ile ilgili farz ve vacip namazları kılanların oranı %35.4 iken, sadece Cuma ve bayram namazları kılanların oranı %64.6 olduğu sonucuna varılmıştır (Can, 1988: 38-39).

Yurt dışında Wright ve Cox (1967) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları aşağıdaki tabloya göre değerlendirildi. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ergenler üzerinde yapılan inanç ve ibadete katılım anketi sonuçları konu ile ilgili değerli bilgiler vermektedir.

Tablo-8. Ergenlerde Din

	İngiltere	**Amerika Birleşik Dev.**
	%	%
Haftalık Kiliseye Gidiş	40 (15)	70 (42)
Günlük Dua	29 (44)	55 (63)
Tanrıya İnanma	61 (74)	80 (98)
Ölümden sonraki yaşama inanç	57. 5 (37)	80 (73)
İsa'nın İlahiliğine İnanç	56 (64)	-

Kaynak: İngiltere, Wright ve Cox (1967); Amerika, Bealer ve Willets (1967).

Tablo-8 incelendiğinde, ABD'de yapılan araştırmada özellikle kiliseye iştirakte ilgili abartılı bilgiler verildiği görülmektedir. Ancak, benzer bir şekilde de

inanç en düşük düzeydedir. Verilen bilgiler ışığında çalışma incelendiğinde inancın ibadete dönüşmesi ülkeler açısından farklı bir araştırmayı gerektirecektir.

Türkiye'de ergenler üzerinde Koç (2004) tarafından yapılan çalışmada, ergenlerde dua, namaz kılma ve dindarlık değişkenleri incelenmiştir.

Tablo-9. Ergenlerde İnanç Düzeyi

Dinî İnanç Düzeyi	Sayı	%
Kesinlikle inanan ve tüm dinî görevlerini yerine getirmeye çalışan [İnançlı]	143	35,75
İnancı olan fakat ibadetlerini tam olarak yerine getiremeyen [İnançlı ve Pratikleri Eksik]	232	58
Dinî inançlarıyla ilgili şüphe ve kararsızlıkları olan [Şüpheli / Kararsız]	17	4,25
Dine karşı bir ilgisi olmayan [İlgisiz]	5	1,25
Dine karşı olan [İnançsız]	3	0,75
Toplam	400	100

Tablo-9 incelendiğinde, ergenlerin dini görevlerini yerine getirmedeki oranları nerede ise dört kişiden biri olarak görülmektedir. İnançsız olanların oranı oldukça düşük düzeyde çıkmıştır. En yüksek oran inançlı olup ibadetlerini yerine getirmeyenlerin oranı olarak görülmektedir. Bu durum inancın davranışlara dönüşmesinde ülkemizde ergenlerin sorunlar yaşadıklarını göstermektedir.

Tablo-10. Ergenlerde Dua ve İnanç Düzeyi

Dinî İnanç Düzeyi	Devamlı dua ve ibadet ediyorum	Ara sıra dua ve ibadet ediyorum	Hiç dua ve ibadet etmiyorum	Toplam
İnançlı	113	29	1	143
%	79.02%	20.28%	.70%	
İnançlı/pratikleri	68	163	1	232
%	29.31%	70.26%	.43%	
Şüpheli	0	13	4	17
%	0.00%	76.47%	23.53%	
İlgisiz	3	2	0	5
%	60.00%	40.00%	0.00%	
İnançsız	0	0	3	3
%	0.00%	0.00%	100.00%	
Toplam	184	207	9	400
x^2 =270.4420	df =8	p < .001		

Tablo-10 de görülmektedir ki, yurt dışının aksine ülkemizde inanç ve ibadet arasında farklılıklar mevcuttur. İnanç düzeyi yüksek olan ergenlerde ibadete katılımlarda oranlarda düşüklük görülebilmektedir. İnançsız gençlerin azlığı dikkat çekmekle birlikte, inanç, ibadet ve dua örnekleri ile yurt dışında ergenlerle farklılaşmaktadırlar.

2. 4. 4. Genç Yetişkinlik: 18–30 Yaş Aralığı

Din, ergenlik döneminde hem davranışlarda hem de tutumlarda büyük ölçüde değişimler meydana getirir. Dini inancın gelişim seyrini sadece ergenlik dönemi ile sınırlandırmak oldukça hatalı bir bakış açısı olacaktır. Freud bireylerde kişilik gelişimini ergenlik dönemi ile sınırlandırmıştı. Onun takipçisi olan Erikson, Freud'a benzer bir şekilde yola çıkmış ancak, bireylerde kimlik gelişimini ergenlikle sınırlamamıştır. Ona göre, bireyler hem akli hem de ruhi olarak ölümlerine kadar gelişmeye devam etmekteydiler. Erikson bebeklikten ölüme kadar insanların bilişsel, tutumsal ve dinî gelişiminin olgunlaşmasında bu gelişim alanlarının farklı

aşamalarında insanlarla yüz yüze gelmesi, onlarla etkileşmesi ve bazı çatışmalar yaşamasında önemli etkilerinin olduğunu ileri sürmüştür (Rose, 2006: 26). Dini konularda yapılan çalışmalar genellikle üniversite öğrencileri ya da liseler üzerinde yapılması, genç yetişkin çağın daha çok çalışma hayatı içinde bulunması, genç yetişkinlere yönelik yapılacak deneylerin hem zamansal hem de mali açıdan büyük bir sınıktı getirecek olması, çalışmaların ergenlik dönemi ile sınırlanmasına neden olmuştur. Ancak, çalışmaların ergen döneme sınırlanması diğer dönemlerde yapılmadıkları anlamına gelmemekle birlikte çalışmalar daha dar kapsamlıdır. Genç yetişkinlerin ergenlere göre, kimlik ve benlik yapıları daha belirginleşmiştir. Dini aktivitenin bu yaşlarda azalmaya başlamasının nedeni olarak iş hayatı olduğu düşünülmektedir. Ancak ergen dönemden itibaren dini aktivitelerini devam ettiren bireyler bu süreçte dini aktivitelerinde daha az bir gerileme yaşamıştır. Durağanlığın söz konusu olduğu bu durum birçok araştırmada savunulmuştur. Örneğin; ergenleri ve genç yetişkinleri durağanlık modeli yoluyla inceleyen bir araştırma Fichter (1954) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada 8,363 Katolik üzerinde yapılan çalışmada en genç (10–19) ve en yaşlı (60 ve üstü) grupların dini katılımlarının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu araştırma ile birlikte diğer araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlar karşılaştırılırsa; ergenlerin yaşlandıkça özellikle genç yetişkinlik dönemi sonlarına doğru dini katılım oranlarında düşme meydana geldiği görülmektedir (Gorer, 1955; Bahr, 1970). Bu gerileme konusunda Arygyle ve Beit-Hallahmi (1975) bazı açık kanıtlar öne sürmüştür. Birtakım dini şüphelerin yanında, tarihi etkiler, arkadaş grubunun etkisi, sekülerizmin tekrardan ortaya çıkması gibi nedenlerin bu soruna

neden olduğu iddia ettiler. Bu teorinin desteklenmesi konusunda bir dizi çalışmalar yapılmıştır. Stark (1968), Amerika Birleşik Devletleri'nde yaptığı bir çalışmada yaşla birlikte dini tutum ve davranışların da arttığına ilişkin bir pozitif ilişki bulamamıştır. Ancak, yukarıdaki çalışmanın aksine Birleşik Devletler'de yapılan bir takım araştırmalarda, ölümden sonraki yaşam ve bireysel duada bir artma gözlemlemiştir (Ploch ve Hastings, 1994).

2. 4. 5. Orta Yaş: 30–60 Yaş Aralığı

Bu dönem birden fazla modelde, dini davranışlarda ve inançlarda meydana gelen değişiklikleri tasvir etmede kullanılmaktadır. Bu dönemi biz de geleneksel model bağlamında değerlendireceğiz. Bunun nedeni dönem üzerinde yapılan çalışmalarda daha çok dönem içerisinde değişimlerin gözlemlenmesidir. Birçok araştırmada geleneksel modeli desteklemek ile birlikte son olarak değerlendireceğimiz "ayrılma modeli" de modellere eklenmiştir. 60'lı yaşlara yaklaşıldıkça insan vücudunda meydana gelen değişiklikler, dini aktivitelere ve kurallara itaatte zorlanmalar meydana gelmektedir. Benzer bir şekilde 15 ile 30 yaş arasında da dini aktivitelerde bir azalma meydana gelmektedir. Bu durumun nedenleri olarak; yaşlanmaya bağlı olarak genetik faktörler, tarihi faktörler, bunların içinde birçok farklı nedenler verilebilir. Örneğin; savaşlar, özellikle ikinci dünya savaşı bu konuda oldukça iyi bir örnekdir ve diğer sosyal olaylar verilebilir. Dolayısı ile bu dönemlerde dini katılımda bir azalma gözlemlenebilmektedir (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013). Ancak, konu ile ilgili yapılan çalışmalar daha çok Birleşik

Devletler ve Avrupa kıtasının batısı örnekleri ile yapılmasından dolayı karşı kültürel olarak genellenebilmesi zordur.

Bu dönemde insanlar sosyal yaşantılarını kolaylaştırmak için bazı Ortodoks inançlar geliştirmektedirler. Özellikle 50 yaşının altı bireylerde bu inançların sıklığından söz edilebilir. Stark (1968)'a göre; ikinci dünya savaşında Ortodoks inançlar sıklıkla ortaya çıkmıştır. İnsanlarda dini dönüşüm ve değişim 30 yaşlarından sonra daha az gözlemlenmektedir. Bu konudaki değişimler belki bazı mezhepler ve tarikatlar yoluyla olabilmekte ya da hiç olmamaktadır (Wilson, 1970). Değişim ve dönüşümün tam olarak yok olmadığı anlaşılamasa da bu devrede yön değiştirmiştir de diyebiliriz. Bu yön değiştirme dönüşümüne "mistik dönüşüm" denmektedir. Mistik dönüşümden anlaşılan, bireylerde dini duygular ve tutumlarında daha çok duygusal öğelere ve özelliklere yer vermenin başlamasıdır. Bu da özellikle yaşlanmaya bağlı olarak bireyleri daha sade bir hayat yaşamaya yönlendirmektedir.

Son olarak bu dönemdeki insanlar yaş özelliğinden dolayı dini katılımlarda, dini gruplarda aktivitelerde, dini organizasyonlarda en aktif olan grup olmaktadırlar. Bu bireyler, bu tür organizasyonlara ve gruplara üye olarak kendileri aktif dini yaşama adamaktadırlar. Dini yaşam onlar için yaşamdan bir kaçış ya da yeni bir kapı arayışı, tekrardan dünyayı anlamlandırma arayışı sunmaktadır. Bunların yanında grupsallaşma da bu dönemde diğer dönemlere oranla daha çok ortaya çıkmaktadır. Bu yaş aralığındaki bireyler hem ailevi değerlere hem toplumsal değerlere öncelik vermektedir (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013). Bu dönem hakkında dini davranışı açıklayan teoriler değerlendirildiğinde, kapsam açısından sınırlılıklar görülmektedir.

Dini değerlerin ve dinin, kültürün bir parçası (ritüelleşmesi) olarak görülürse daha anlamlı çalışmaların ortaya çıkacağının düşüncesindeyiz.

2. 4. 6. Yaşlılık: 60 ve Üstü Yaşlar

Yaşlılık ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalar ve meydana gelen literatür farklı bilimsel bakış açılarını içinde barındırmaktadır. Dini konularda, özellikle Din Sosyolojisi ve Gerontoloji arasında bir benzeşmenin ve yakınlaşmanın olduğu görülmektedir. Yaşlıların, her yaş dönemi gibi kendilerine has dini inançlar geliştirmeleri nedeni ile yaşlılık bilimsel bir inceleme açısından önemli bir dönemi oluşturmaktadır. Bu dönem hakkında multidisipliner çalışmalar oldukça yaygındır. Örneğin; yaşlılık, ölüm konusunun dini tutumlar ve davranışlara etkisi nedeniyle sosyal psikologlar; sosyal ortama olan etkilerinden dolayı din sosyologları; fizyolojik bir takım nedenlerden dolayı gerontologlar arasında ortak ilgi alanını oluşturur. Disiplinler bu dönemi incelerken bazı konulara daha çok ağırlık vermişlerdir. Bu konulara örnek verilirse; Din Sosyolojisi'nde ölüm korkusunu; Din Psikolojisi'nde ruhsal olarak durağanlaşma; Gerontoloji'de fiziksel kapasite açısından yaşlılıktır (Heenan, 1972). Bunlarla beraber yaşlıların durumları ve bunun dindarlıkla ilişkisi Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin metodolojisi kapsamında betimsel ve ilişkisel yöntemler kullanılarak ele alınmıştır. Yaşlılar; dini yaşantının farklılaşması (fizyolojik olarak), korkuları ile daha çok yüzleşmeye başlaması, dinin bazı korkuları yenmede yardımcı olması, grupsal süreçlere yöneltme ile birlikte bireylerin hayati yalnızlıklarını giderme ve mutlu olabilmek gibi nedenlerden dolayı dini gruplara katılmak isterler. Bu durum insan hayatındaki yoksunluk ile açıklanabilir. Dini

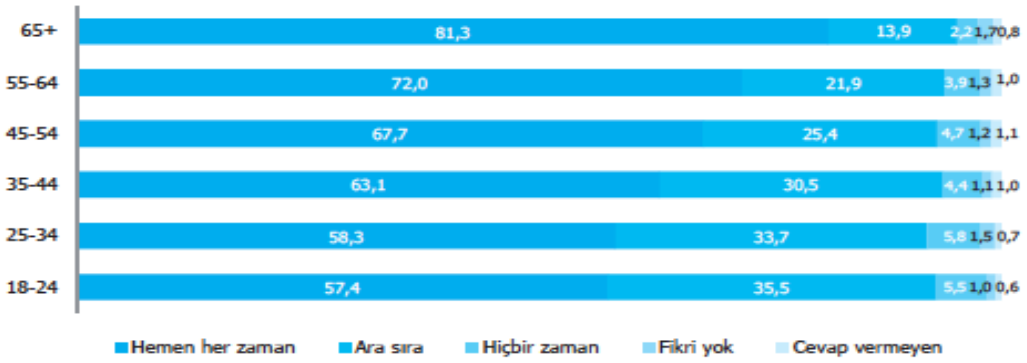
davranış teorilerinde yoksunluk teorisinin derinlemesine bir incelemesi yapılmış bulunmakla birlikte; yoksunlukların özellikle bu yaşlarda dini davranışlar üzerinde etkisi incelenmiştir (Arslan, 2009: 112). Yaşlılık hem fiziksel açıdan yeterli olmayan bir dönem olmasından dolayı dinin bu dönemde daha çok sorgulanmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte yaşlılıkta bireyler için, kendi geçmiş deneyimlere duyulan üzüntü ve keşke duyguları ile din, bu bireylerde telafi mekanizması da sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında; dindarlık, dini tutumlar ve davranışlar yaşlılar açısından ayrılma modeli açısından incelenmelidir. Bireyler yaşlılıklarında daha az dini aktivitelere iştirak ederler. Bu durum onların hem dini yaşadıkları özel mekanlara getirmelerini ve bireysel dualara öncelik vermelerini sağlar.

Yaşlılığa kadar gelinen süreçte bireyler, sosyal açıdan bazı kalıp yargılara sahiptirler. Kolaylıkla bu kalıp yargılardan kurtulmak da istemezler. Onlar eskiden yaşadıkları iç ve dış dini yaşantıları devam ettirmede ısrarlıdırlar (Lehr, 1994: 67). Bu durumun yaşlılarda ortaya çıkamaması, onlar açısından bakıldığında bir uyumsuzluğun göstergesidir. Yaşlılar, huzursuzluk ve uyumsuzlukların üstesinden gelebilmek için kişilik yapılarında kendi zihinlerini bilişsel uyuma götürecek bir nokta ararlar. Bu durumu kendi sosyal grupları içinde çözmeye özen gösterirler (Argyle ve Hallahmi, 1975). Yaşlılar da diğer dönemler gibi kendilerini diğerleri ile karşılaştırma ihtiyacını duyarlar. Onları bu yönleri ile diğerlerinden ayıran fark ise karşılaştırmaların devamlılığıdır. Karşılaştırma yapmaktan kendilerini alıkoyamayan yaşlılar için din, onların sosyal grupları için uzun vadeli amaçlar sunar. Bu amaçlar özellikle ölüm ve sonrası onları rahatlatma mekanizması sağlar. Yaşlılar ve din üzerin ülkemizde ve yurt dışında yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak değer yargılarına

uyum konusundadır (Yapıcı, 2007: 62). Wink ve Dillon'un yaptıkları bir araştırmada, 50 yaş ve üzerinde olan kişiler, dini hayatlarındaki anlamlı yaşantıları, dini yaşantı ile alkol kullanımı arasında negatif bir korelasyon olduğunu, kendini iyi hissetme ile dindarlık arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu bulunmuştur. Din, insan yaşamı için bireylerin sosyal ortama adapte eden önemli bir yapı olarak bu durumda karşımıza her yaşta çıkmaktadır (Wink ve Dillon, 2001: 81, 87, 98).

Sonuç olarak, yaşlılık ile ilgili yapılan çalışmalara da dayanarak sadece yaşlılık ve ölüm ya da yaşlılık ve telafi gibi teorilere dayanmak doğru değildir. İstatistikler, yaşlıların sadece %30'unun ölüm korkusu duyduğunu göstermektedir (Onur, 2000: 394, 403). Hökelekli'nin tarafından yapılan bir araştırmada, ölümün yaşlılar arasında ara sıra akla gelmede oran %51,8 iken, sık sık düşündüğünü ifade edenlerin oranı %31,8 olarak bulunmuştur (Hökelekli, 1992: 61). Ölüm kaygısı bireylerde sadece yaşlılıkta değil diğer yaş dönemlerinde de ortaya çıkabilmektedir. Birey ister sağlıklı bir ruh yapısına sahip olsun ister olmasın ölüm kaygısını yaşamak zorunda kalacaktır.

Şekil-6. Gündelik Yaşamını Dinin Emirlerine Göre Düzenleme

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Hayat Araştırmaları, 2014: 181.

Şekil-6'de görülmektedir ki, yaşlılıkta yurt dışının aksine ülkemizdeki bireyler dini yaşama daha da adapte olmaktadırlar. Özellikle en yüksek oran yaşlılarda görülmektedir. Diğer oranlar gözlemlendiğinde yurt dışındaki oranlara benzer rakamlar çıkmakta ülkemiz yaşlı nüfusunun dini yaşama ve gruba katılımında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. İslam'da özellikle hac farzının bulunması nedeniyle bireyler genel olarak bu görevlerini 50 yaş ve üzeri dönemlerde yerine getirmektedirler.

Deneysel çalışmaları genel olarak yorumlarsak; dini duyguların ve dini katılımın ergenlik ve ilk yetişkinlik çağında en üst noktaya çıktığı görülse de daha sonraları azaldığı, orta yaşlarda yeniden bir artma seyri gösterdiği ve ileri yaşlılık dönemine doğru yeniden gerilediği görülmektedir. İnsanlar çocukluk dönemlerinden itibaren ölümün varlığının farkındadır ve onu hep kaçınılmaz bir son olarak görmektedir. Ancak, modern dönem ile birlikte zaman ve mekan algısının azalmaya başlaması nedeni sonucunda, ölüm ve birey arasındaki anlamsal ilişki kaybolmaya başlamış, yaşlılık ile ölümün birbirine bağlantılı olarak görülmesi gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Denilebilir ki; modern yaşam, ötekileştirme ve yalnızlaşma gibi süreçlerin en önemli sonuçlarındandır (Hökelekli, 2008: 31, 33).

Sonuç olarak, ülkemiz ve yurt dışında dindarlık oranları farklılaşmakta özellikle ergenlerde değişimler gözlemlenmektedir. Bu durumdan anlaşılacağı gibi ülkemizdeki veriler ve yurt dışından alınan bilgiler dahilinde karşı kültürel karşılaştırmalar yapmak oldukça zordur. Ancak verilere bakılarak, dindarlık düzeyi ülkemizde yaşlara göre değişmekte özellikle yaşlılık dönemlerinde artmaktadır. Yurt

dışında ise bu düzey daha çok orta yaş dönemlerinde yükselmekte veya değişim göstermektedir. Ergenler örnekleminde ise inanç ve ibadet düzeyleri arasında ülkemizde farklılıklar bulunmuştur. İnancın davranışlara dönüşmesinde ülkemizde sorunların olduğu görülmektedir. Bu sorunların incelenmesi önemli olmakla birlikte başka bir araştırmanın konusu olarak görünmektedir. Yapılan araştırmalar ve elde edilen örneklemlerin zenginliği bu tür araştırmaları daha da kolay hale getirecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GRUPLAR VE İNANÇ

SOSYAL DAVRANIŞ, GRUPLAR VE KİŞİSEL DURUMLAR

3. 1. İnanç Gruplarının Analizi

3 .1. 1. Grup ve Yapısı

Sosyal Psikoloji'nin, birey ve grup ilişkisine daha fazla oldaklanması ve dini inancın gruplar bağlamında incelenmesi gibi nedenlerle dini gruplar Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin inceleme konularından birini oluşturur. Sosyal Psikoloji çalışmalarında; her ne kadar sosyal grubun ortak bir kimliğe sahip olduğu düşüncesi grubun varlığı için en temel belirleyici nokta olarak düşünülmüşse de duygusal farklılıklar, benzerlikler, ortak amaçlar ve grup kurallarının paylaşılması dini grupların diğer özelliklerinden sayılmıştır. Bir grup, kendi dinamiğinde hiyerarşi oluşturmak ya da kendi yapıları arasında etkileşim kurabilmek için farklı kurallara sahip olabilir, grup yapısına göre ortaya çıkan sosyal davranış kalıpları geliştirebilirler. Grup üyeleri arasında belli derecede, gruba bağlılık gibi nedenlerden dolayı bu kalıplar birçok işleve sahip olmaktadır. Dini grup üyeleri dolaylı yollardan ya da doğrudan etkileşime dayalı, değişken strüktüralist ilişkilerden farklı olarak daha yakın birliktelik geliştirmektetir. Grup yapıları, genişliği ve bağlanma derecelerine göre aileden başlayarak topluma kadar genişlik gösterir.

Sosyal bir birim olarak dini grup kendisini, hem üyelerinin hem de grup dışında diğerlerinin bakış açısı ile tanımlamakta ve yakın gruplardan üyeler almaktadır. Dini gruplara üyelik her grup gibi yazılı veya sözlü olabilir. Grupların sosyal yapıları vardır ve her üye kendi sosyal kimliğini ortaya koyar. Din, bu gruplarda sosyal entegrasyon işlevi görür (Stark, 1984). Her grupta olduğu gibi dini gruplarda da uyulması gereken kurallar ve grup üyelerinin oynaması gereken roller vardır. Dini grup üyeleri birtakım ortak dini duyguları ve inançları paylaşmaları açısından benzerlikler ve farklılıklar gösterirler. Farklılaşmalar grup içinde hiyerarşik bir yapıya yol açtığı için, bu sayede üyeler kendi sosyal rollerini ve grup içi statülerini oluştururlar. Dini grubun oluşumu için bazı temel amaçlara ihtiyaç vardır. Bu amaçlar hem kendi bölgesine yönelik olarak hem de evrensel olarak seçilebilir. Amaçtan kasıt, grubun niçin veya hangi sebeplerle var olduğu sorusunun yanıtını temel atıf yükleme mekanizmasına göre şekillendirmektir. Grup üyelikleri ve statüleri bu temel atıflara ve amaçlara göre belirlenir.

Dini grupların fonksiyonlarını ve yapılarını diğer topluluklarla karıştırmamak gerekir. Örneğin; dini grupları yığınlardan farklı kılan şey sürekliliğidir (Kılıç, 2007). Bu grupların ayrımlarını hem kendi hem de diğer gruplar arasında yapabilmek için bu grupların merkezi fonksiyonlarını değerlendirmek gereklidir. Dini grubun temel fonksiyonu, dini amaçlar açısından kurulmuş olmalarıdır. Dini grupların temel fonksiyonlarını anlayabilmek için onların oluşmundaki farklılıkları özetlemek gereklidir. Grupların oluşumunun ana nedenlerinden biri insanların çeşitli ihtiyaçlarını grup içinde karşılamalarıdır. Benzer şekilde dini ihtiyaçlar, dini yönlendirme ve bireyin gruplaşma arzusu ile birleştiğinde

dini grupların oluşumunu kolaylaştırır. Kültürde birey, ihtiyaçlarını karşılamak için ailesinde, sosyal gelişim alanında, camide, dernekte, partide çeşitli fiili hareketlerde bulunmaktadır. Bu durum, grup kavramını hem Sosyal Psikoloji'nin kilit kavramları arasına sokmuş hem de dini grupların araştırma sahasına girmesi ile dini gruplar sosyal psikolojik bakış açısı ile incelenmeye yönlendirmiştir (Kılıç, 2007: 38). Sosyal psikologlar, grubu meydana getiren farklı nedenler üzerine yoğunlaşarak; grubun hem içsel yaşantılarında hem de gruba dâhil olan bireyin yaşamında kendisine ait olmayan bir kolektif bilinç de meydana getirdiğini incelerler. Grup birlikteliği bu incelemelerden önemli bir tanesidir. Grup birlikteliğinin devam etmesi, grubun eylemde olması için grup kurallarının ve bilincinin bulunmasını gerekir. Birlik ruhu ya da grup bilinci, grubun tüm üyelerine psikolojik yönden destek temin eder. Bireylerin bu katılımları ve bilinçleri dini grupları diğerlerinden ayıran unsurlar arasına girer. Bireyin herhangi bir gruba bağlanması, grubun kabul ettiği normları yine bireyin benimsemesi ile mümkün olur. Dini gruba üyelik için kurallara uyum ve birliktelik ön şarttır. Ayrıca, dilin gruplara özgü şekillenmesi gereklidir ki, bu durum dilin gruplara özgü oluşumunu da ifade eder. Dil sayesinde kendilerine özgü ilgilerinin paylaşılmasını, birliktelik ve destek düşüncelerini arttırır (Mensching, 1994).

Gruplarda bütünleşme, grubun kendi içindeki iletişimi ve bağlılığı ile yakından ilişkilidir. Bütünleşmenin şekli de grubun yapısını belirleyen etkenlerden biridir. Sayıca küçük ve birincil ilişkilerin olduğu grupların bütünleşmesi daha kolaydır. Homojenlik grupsal bütünleşme ayrıca hayati bir faktördür. Gruba üye olan bireylerin tutum ve davranışları, o grubun kuralları ile uyumlu hale gelmesi ile

"normatif bütünleşme" ortaya çıkar. Bu tür bir bütünleşme, etnosentrik (Levine ve Campbell, 1972: 13), grup içi ilişkilerde olumlu, gruplar arası ilişkilerde ise olumsuz sonuçlara neden olur. Grubun her üyesinin kendi rolünü oynayıp gerekli grupsal işlevi yerine getirmesiyle de "fonksiyonel bütünleşme" ortaya çıkmaktadır. Bu tür oluşacak bir bütünleşme grubun içyapısını düzenler ve kolaylaştırır. "Manevi bütünleşme" de ise farklı yapılar sadece bir fonksiyon gereği olarak değil, daha çok içerdikleri temel amaçlar nedeniyle birbirlerinin tamamlamaktadırlar. Bu tür tüm bütünleşmeler dini grupların devamlılıkları açısından hayati rol oynar. İletişim ve birliktelik grupların devamlılığın kaynağını oluştursa da benzer şekilde bütünleşme de grubun varlığı için gereklidir.

3. 1. 2. Gruplarda Bağlanma

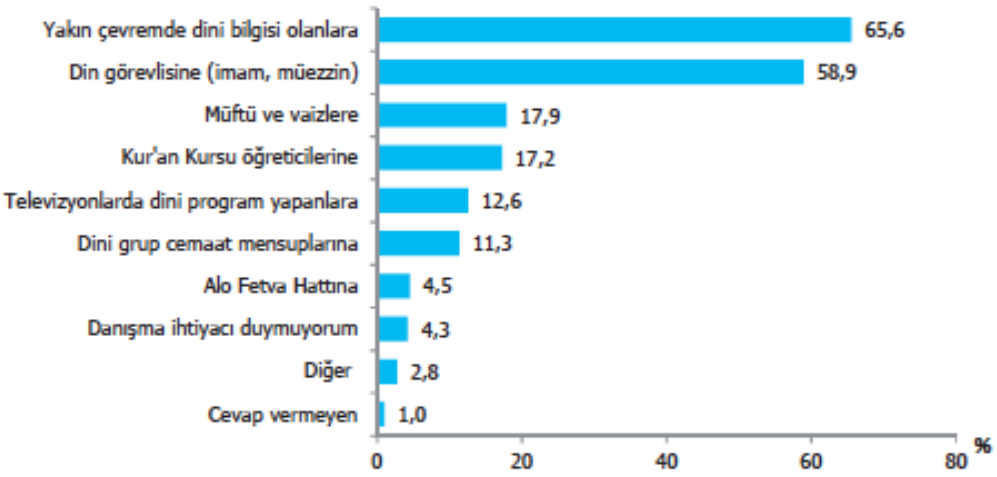
Dini grup kısaca ifade edilmeye çalışılırsa, genel olarak dini yönelişler ile bütünleşen bireylerin oluşturduğu sosyal bir birim anlaşılmaktadır. Dini gruplar içyapılarına ve özelliklerine göre farklı tipolojilere ayrılmaktadırlar. Bu özellikler; yapıları, fonksiyonları, amaçları ve sayı olarak fazlalığıdır. Dini grupların farklılıklar göstermesindeki önemli nedenlere; kültürel konjonktürün gittikçe farklılaşmaya başlaması, grup içi yapıda gittikçe artan farklılaşma, bireylerin veya grupların dini deneyimlerinin zenginleşmesi örnek olarak verilebilir. Dini bir grubun oluşması başka bir anlamda yeni bir dini görüşün ortaya çıkması olarak da değerlendirilebilir. Dini grubun oluşması ile var olan bir grubun içinde dini duygu ve kavramların yerleşmesi yakından alakalıdır. Duygusal birleşmelerin veya çatışmaların varlığı grubun bağlılığına olumlu etkisi kadar, kısmi bir ayrıştırıcı bir etki yapması da

mümkündür. Bu ayrışma sonrası, dini deneyimlerden ve duygulardan meydana gelen, kökenleri olan grupsal ya da dini normlardan tamamen farklı yeni bir dini grup oluşabilir. Görüldüğü, dini grupların kesinlikle geçmişe dayalı olmaları gibi bir zorunlulukları yoktur. Her dini grubun bağlanma ve birliktelik durumu bazı gereklilikler üzerinde kurulur (Wach, 1987). Bu gereklilikler inançlar olabileceği gibi, Tanrı ile yakınlaşma ve bağları pekiştirme amacına da yönelik olabilir. Bu amaç sayesinde, ayinler gibi deneyimlerde de üyeler arasında bağlanma duygusunu gelişir.

Dini grubun üye sayısının artması ve yapının gelişmesi ile beraber dağılan grup yapısı içinde yeniden bütünleşmeyi sağlayacak mekanizmalar ortaya çıkmaya başlar. Grubun büyümesiyle gruba katılan her bireyin grupla etkileşimi, daha önce var olan ilişkilere eklenir. Bazen dini inançlardaki farklılıklar ya da grup içinde önemli yeri olan bir bireyin düşüncesinde farklılaşma, dini grupta dağılmaya doğru bir yol ortaya çıkarabilir. Dindar bireylerin gruptaki amacı, içinde bulundukları gruptan farklılaşmak veya onlardan uzaklaşmak değildir. Amaç, dinin özüne uygun olarak yaşamak ve yaşatmaktır (Durkheim, 1986: 21). Dini normlara uygun olarak yaşamak grup bireylerinin ortak amacıdır. Bu niyet, gruba bağlanma, grupsal dayanışma ve yardımlaşmanın temel yapısını ve amacını oluşturur. Diğer bireyler ile benzer bir amaca katılmak, bireye rahatlama vereceği gibi bahsettiğimiz diğer teorilerin de içeriklerine göre, ölümden sonra yaşam konusunda bir rahatlama, korkudan kurtulma gibi işlevler sağlar. Bu nedenle, gruptaki dini deneyimlerde insanları diğerleri ile ortak hareket ettirmeye teşvik eden bir güç bulunur. İlk olarak bu güç, dini deneyimin paylaşımı kısmen samimi bireyler arasında bilginin ya da bağlanmanın ortaya çıkmasına etki eder. Fakat sonraları var olan bu ortak amaç yeni

bir ortak dünya görüşünün ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu ortak görüş bazı yönleri nedeniyle oldukça zayıf, baskılayıcı özelliği olmayan bir bilinç paylaşımı oluşturabileceği gibi grubu belli bir yaşam tarzına yöneltecek şekilde de kendini gösterebilir. Grubun bu yapısı, kendi yüzünü bireylere tamamen çevirip, kapalı bir cemaat toplumu oluşmasına da neden olabilir (Wach, 1987). Tönnies'in tanımladığı gibi bu süreç dini grup için bir geçiş sürecidir. Cemaat artık kan bağına ait özellikleri paylaşmaması nedeniyle geçmişteki grupla farklılaşmaktadır. Ortak hedeflerin meydana getirdiği grup; ortaklaşa iman, deneyim ve benzer yaşam biçimi ile birbirlerine sıkıca bağlanmıştır. Kendi içlerinde oluşmuş olabilen ya da dışarıdan baskı ile meydana gelebilen hiyerarşi, zenginlik ve fonksiyonlar gibi bazı farklar önemini yitirmiştir.

Şekil-7. Bireylerin dini bilgileri alış yerleri

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Hayat Araştırması, 2014: 139.

Şekil-7 incelendiğinde, dini grupların bireyler üzerindeki etkileri sadece onları sosyal bir gruba ait kılmakla kalmaz, onların duygu ve düşüncelerini de

etkilemektedir. Özellikle ülkemizde bireylerin dini konular hakkındaki bilgileri %11.3 oranında kendi cemaat gruplarından aldıkları görülmektedir. Dini grupların bireylerin inançlarına olan etkileri bilişsel şemalarda değişiklikler yaparak gerçekleşmektedir. Bilginin değişmesi bilişsel bir çelişki yaratacak, bu da tutumları derinden etkileyecektir.

3. 1. 3. Suç ve Sapma

İnsanlar, dünya üzerindeki tarihlerinin en başından itibaren, metafiziki ve fiziki yaşam arasında bir çatışma ve ona karşı bir bilgisel mücadele içine girmiş, günden güne evirilerek modern bir yaşam içine adım atmıştır. Bireyler gruplar haline gelerek toplulukları oluşturmaya başlamışlardır. Temel bazı ihtiyaçlarının yanında güvenlikleri nedeniyle birlikte hareket etmek ve bir arada yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu sayede oluşan gruplar, kendi yaşamlarını bir düzene koymak için uğraşmış ve gruptan gruba benzer şekilde grup içinde bile değişebilen, Tanrıya ait ya da toteme ait normlara, bazı değerlere ve sonunda kendi oluşturdukları hukuk kurallarına itaat etmişlerdir. İlkel insan normları komplike olmayıp daha sade bir şekilde oluşturulmuştur. Bu kurallar ilkel insanlardan itibaren gelişmiş ve modern dönemde oldukça karmaşık bir hal almıştır. Grupların oluşturdukları kurallara üyelerin harfiyen uymalarını beklemek, hem ilkel toplumlar için hem de günümüz toplumları için olumsuz değerlendirme olacaktır. Grup üyeleri farklı nedenlerden dolayı normların dışına keyfi ya da mecburen çıkmak zorunda kalacaktır. Üyenin bu tür sapma hareketleri sergilemesi grubun diğer üyeleri tarafından farklı değerlendirilecek bazen göz yumma bazen de ötekileştirme ile birey düzenlenmeye

çalışılacaktır. Sapma davranışı gösteren bireyler, kendi grupları tarafından farklı nedenlerle cezalandırılacak ve grup, normların işlerliğinin devam etmesini sağlayacaktır (Üresinler, 2005: 48).

Suç, dini açıdan incelendiğinde, ilahi normlara göre şekillendirilmiş kurallar dışına çıkmanın ve faydasız davranışların, ki bu davranışlar Tanrı tarafından belirlenmiştir, insanlığı saptıracağı düşüncesi ile yüksek iradenin (Tanrı) yasaklarına karşı yapılmış olduğu düşünülmüştü. Ancak, dini değerlendirme zamanla yerini değişime bırakmış, suç davranışı ya da gruptan farklılaşma olarak yorumlanan eylem, bireylerin kendileri arasında oluşan karşılıklı etkileşimden oluştuğu ve bunun değerlendirilmesinin de yine insanların oluşturacağı kurallarla yapılması gerektiği düşüncesi doğdu. Laik suç değerlendirmeleri de bu yolla meydana geldi. Örnek olarak, 1700'lü yılların başından itibaren suç düşüncesi sekülerleşmeye başlamış ve suçun bireyler arasında bir durum olduğu düşüncesi yayılmıştır. Suç kavramındaki bu değişim, sosyologlarca da rasyonel bir suç olgusuna yönelme olarak yorumlanmıştır (Dönmezer, 1984: 52).

Suçun dini gruplar içinde varlığı deneyler yoluyla incelenmemiştir. Bu yargıya dayanıp, suç dini gruplarda bulunmaz gibi bir iddia ortaya atmak bilimsel açıdan doğru olmayacaktır. Özellikle, bazı mezheplerde birtakım suç türlerinin yüksek oranlarda varlığı nedeniyle bu konu hakkında birtakım değerlendirmeler yapılabilir. Bu suçlar; failsiz suçlar, uyuşturucu kullanımı, alkol, sarhoş edici ürünlerin tüketimi gibi bazı mezheplerce özellikle kısıtlanmış olanlardır. Dinin suçu engellediği algısı bizi yanıltan bir düşünce gibi görülebilir. Ancak, bir araştırmada

ibadete katılım ile birlikte bireylerde suçtan uzak kalma arasında olumlu bir korelasyon bulunmuştur (Burkett and White, 1974). Buradan anlaşılan, beklentimiz dindar bireylerin dindar olmayanlara göre daha az suç işlemelerini öngörmektedir. Bunun temel nedeni, dinin bireylere daha ahlaklı olmaları gerektiğini ve sosyal kurallara saygı göstermelerini emretmesidir. Sosyal psikolojik araştırmada bu konu hakkında ortaya çıkan soru: Dindarlık suç işlemeyi azaltabilir mi? Bu soruya cevap olarak, bazı çalışmalarda dindarlık ve sapma arasında negatif bir ilişki bulunmuştur (Ellis, 1985).

Dini gruplarda sapma davranışı ile ahlak arasında benzer ilişki bulunmaktadır. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nde son dönemde dini grup araştırmaları bu ikisi arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Tarihi veriler göstermektedir ki, dini grup ile suç arasındaki ilişki grubun değer verdiği ahlaki kurallar dışında gelişme göstermiştir. Bazı suçlarda örneğin; Katolikler daha yüksek oranlarda suç girişiminde (türü farklı, kurbansız); Yahudiler ve ateistlerde daha az suç girişiminde bulunmuştur. Bu çalışma 1911 yılında Avrupa'da yapılmıştır (Lombrosso, 1911). Devamında Hollanda'da yapılan çalışmalar da Katoliklerin daha çok şiddet, Protestanların ise daha çok cinsel suçlar işledikleri görülmüştür.

Tablo-11. Mahkumların Dini Gruplara ve İşledikleri Suçlara Göre Dağılımı

Suç türü	**Protestan**	**Katolik**	**Üyeliği yok**
Hırsızlık	52.4	43.9	1.8
Ağırlaştırılmış Hırsızlık	58.2	37.4	2.2
Zimmet	56.3	37.8	2.6
Dolandırıcılık	53.8	38.1	2.6
Çalınmış Eşya almak	51.5	41.1	1.9
Kamu Ahlakını Bozma	48.7	46.9	1.7
Cinsel Saldırılar	72.7	24.1	1.7
Tecavüz	59.7	39.0	0.0
Okul Öğretmenleri ve Cinsel Saldırı	59.8	38.1	1.6
Otoriteye İsyan	52.1	43.9	2.4
İçsel Huzuru Bozma	58.2	38.1	2.6
Saldırı	56.3	40.1	2.0
Ciddi Saldırı	48.2	49.3	1.5
Cinayet	58.3	38.3	2.0

Kaynak: (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2013: 149).

Tablo 11'de mezheplere göre suç istatistikleri incelendiğinde farklılıklar açıkça görülecektir. Örneğin; cinsel saldırılar dikkate alındığında Protestanlarda

önemli farklılık ortaya çıkmaktadır. Ancak ciddi saldırılarda, örneğin; adam öldürmeye teşebbüs gibi, en çok Katoliklerde görülmektedir.

Her ne kadar ülkemizde yapılan çalışmalar mezhepler temelinde cezaevlerindeki hüküm giymiş bireyler hakkında yapılmamışsa da birtakım veriler sapma davranışı sonrası verilen cezaya bağlı olarak dindarlık düzeyinde artma ve azalma gerçekleştiğini göstermesi açısından sapma üzerinde ülkemizde suçlular hakkında inceleme yapabilmemizi mümkün kılar. Tablo-10'da ülkemizde Konya'daki ceza evlerinde yapılmış bir araştırma verilmiştir.

Tablo-12. Cezaevlerinde Dindarlık Artışı

Hapishanede dindarlığın artması durumu	Frekans		Yüzde	
	Yarı açık	E tipi	Yarı açık	E tipi
Kesinlikle arttı	15	66	22,1	28,2
Arttı	15	57	22,1	24,4
Kısmen	22	63	32,4	26,9
Artmadı	9	25	13,2	10,7
Kesinlikle artmadı	4	23	5,9	9,8
Cevapsız	3	-	4,4	-
Toplam	**68**	**234**	**100,0**	**100,0**

Kaynak: Tecim, 2009: 79.

Tablo-12'da görüldügü üzere hüküm giyen bireylerin dindarlık durumlarındaki değişmelerdeki farklılıklar direkt göze çarpmaktadır. Yarı açık cezaevinde kısmen de olsa mahkûmların %76,6'sının dini göstergelerinde olumlu yönde bir değişiklik olmuştur. E tipi cezaevinde ise bu oran %79,5 olmaktadır. Olumlu yönde bir değişiklik olmadığını söyleyenler ise yarı açıkta %19,1'lik bir oran iken, E tipi cezaevinde ise %20,5'lik bir oran oluşturmaktadırlar. Bu verilerden

anlaşılmaktadır ki, suça verilen cezalar dindarlık eğilimlerini arttırmaktadır. Ancak, bireylerin cevapları Hawthorne etkisi ile verilmiş olabilir. Bu nedenle sayısal verilerden ziyade gözlemlere başvurulması çalışmanın geçerliliğini daha da arttıracaktır.

3. 1. 4. Karizma ve Otorite

Dini gruplarda öncelikle birincil ilişkilerin olduğu aşikâr bir durumdur, ancak bu durumun yanında dinin kim ya da hangi yüce bir varlık tarafından bireye aktarılmasının incelenmesi gerekmektedir. Aktarım, ilk olarak kan bağına dayalı olarak oluşan eski dini kabile sistem gruplarını, aynı zamanda ibadet ve inanç birliği haline getirmişti. Kan bağına dini inanç ve ibadet bağının da dahil olması ile birey bir güç kazanmış oldu. İkincisi, dinin kendisi, ayrı olarak kan bağı dışında da grup yaratmaya başlamıştır. İlkinde din sadece bir destek işlevi görür. Dini cemaatler, küçük gruplar, mezhepler ve kiliseler bu tür dini gruplardandır. İlk durum "tabii dini gruplar", ikincisi ise "sırf dini gruplar" olarak isimlendirilir. Tarihsel süreçte de olduğu gibi tabii dini gruplara ilk dönem insanlarında rastlanır. Sırf din gruplara pagan döneminde rastlandığı gibi ayrıca evrensel dinlerde de rastlanmaktadır. Dine dayalı gruplar tabii grupların bir ileri aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Görülüyor ki, tek Tanrılı dinler ile ortaya çıkan, kan bağından ve bu grubun ritüelinden farklı dini bir cemaatleşme sürecine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu durumun kültürden kültüre değişiklik göstermesi ise farklı mezheplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Wach, 1990). Grupta, diğer grup ile iletişim kurmalarının gerekliliği ve toplumun birlikte yaşamaya olan ihtiyacı, diğer grupların ritüellerine

katılmaktan dolayı ve kutsalla birlikte olurken; inanç, direnç ve benlik saygısı kazanmak için bireyi başkaları ile birlikte olmaya zorlayan bir eğilimin de var olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür yapı hem ilkel insan hem de modern insan için oldukça gereklidir ki dini gruplar bu birleşimlerin ya da teselli ihtiyacının arayışından doğmuştur. Bu süreçte yalnız dini ritüellere katılım sayesinde harekete geçen homo-sapiensin ilk birleşmesi meydana gelmemiş, benzer bir şekilde tekrar bütünleşmeye ihtiyaç duyulduğu anda grup, bu istek sayesinde devamlılığını ve varlığını sürdürmüştür. İslam, Hıristiyanlık ve Budist inançlarındaki "ümmet", "ecclesia", "samgha" kavramları ve bunların ifade ettikleri anlamlar (Akyüz, 2007), bunun ispatıdır. Bu faktörler yıllarca ilham, düşünce ve faaliyet kaynağı olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu tür düşüncelerin ilk olarak ortaya çıktıkları zamanda bireyler bu tür kurumların varlığını zorunlu olarak kabul etmek zorunda kalmıştır.

Bilindiği üzere evrensel dinler büyük tek bir Tanrı tarafından kurulmuş, ırka (Yahudilik haricinde) ve yöresel dinden farklı olarak evrenselliğe vurgu yapmışlardır. Yukarı başlıklarda incelendiği gibi, bu dinlerdeki grupsal bütünleşme eski anlayışın başka bir ifadeyle tabii dini grupların çözülmesine neden olmuştur. Bireyler tarihsel süreçte bu dinin üyesi olarak kendilerini tabii gruplarından ayırıp sırf dini gruplara eklemişlerdir. Gruba üyeliğin eskisi gibi kan bağına dayalı olmadığı, ayrıca yaptırımlarının da farklı olma durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle birey hem mantıksal hem de manevi farklılaşması ile bilinçli birey haline de gelmiştir. Tabii birlik ve gruplaşmalar, birey tarafından mantıklı bulunmamaya ve onu rahatlatmamaya başlamıştır. Birey artık daha tatmin edici hedeflere, daha geniş

bir dünya görüşüne, kendini aşan, aşkın bir inanca ihtiyaç duymuştur (Mensching, 1994).

Yukarı paragrafta anlatılan tatminsizlik boşluğa ve karizmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Karizmanın doğduğu ve kuracağı dini otorite, oluşacak kutsal bir yapının yaygınlaştırılması ve genelleştirmesi için gereklidir. Bunun yanında dini grupları etkileyecek karizmanın ritüeller üzerinde etkilerinin bulunması gereklidir. Fakat hiçbir durum, din kurucusu karizmanın, sözleri ve eylemleri ile kutsal geleneğin etkilerini azaltıp ortadan kaldırması kadar etkili olmamıştır. Örneğin; Arap yarımadasında bulunan gelenek ile onların atalarından kalan inançlar verilebilir. Onlar açısından eski gelenekte bulunmayan kurallara itaat etmek oldukça zor olmuştur. Eğer Hz. Muhammed'in o dönem insanlarına bildirdiği "cennet-cehennem" ve "son yargılama" gibi kavramlar, geçmişteki adetlerine benzese idi büyük ihtimal ile uyma davranışı daha rahat gerçekleşecekti. Arap yarımadası örneğinde görüldüğü gibi tabii gruptan sırf dini gruplara geçiş o kadar kolay olan bir süreç olmamıştır. Eğer Arap kabilelerinin o dönem deneyimlerinin ve inançlarının benzerleri İslam dininde bulunsa idi itaatin gerçekleşmesi mümkün olabilirdi. Peygamber onların eski adetlerini eleştirmeye ve karşı gelmeye başladığı zaman tepki almaya başlamıştı. Hz. Muhammed'in burada yaptığı, kan bağına dayalı ve bu sayede oluşan dinde kökleşmiş olan bazı adetleri alarak bazılarının yerine yenilerini koymak, diğerlerine de atıflar yüklemek olmuştu (Akyüz, 2007).

Temelde dini karizma başka bir ifadeyle dini lider, yeni bir düşünceyi gruba yerleştirebilmek için eski grubun kavramlarını ve inançlarının yerine yenilerini

koymak ihtiyacı duyar. Örneğin; İslam dininde Hz. Muhammed dinin ve ritüellerin önemli yönlendiricisi haline gelmişti. Aynı özellikler hem Hz. İsa hem de Buddha için de geçerlidir. Bu açıdan bakıldığında, karizma eski gelenekle mücadele eden bir lider gibi gözükmektedir. Karizma, Sosyal Psikoloji'yi grubun uyduğu merkezi bir birey ya da diğer alt önemli liderlerin incelenmesi açısından ilgilendirmektedir. Söz gelimi, karizma olarak, Tanrı ile ilişkisi sayesinde grup içinde önemli bir yeri olan peygamberler, Weber'in işaret ettiği gibi, şahsında karizmayı toplayan ve kullanan bireylerdir. Ayrıca, hem karizmanın hem de küçük dini liderlerin dini gruplarda önemli yerleri, karar verme mekanizmaları vardır. Şu halde bir dini liderin karakteristik özelliği, onun bir karizmaya sahip olmasıdır. Buradaki karizmatik özellik Tanrı ile iletişime geçebilecek bir bireyi ifade eder. Tanrı ile olan bu iletişim, karizmanın, Tanrı tarafından ona ait olan bir mesajla, sesle veya ilhamla duyurulması ile gerçekleşir.

3. 1. 5. Sosyal Entegrasyon ve Sosyal Dışlanma

Dinin bireye sosyallik kazandırdığı düşüncesi oldukça yaygın bir düşünce gibi görülmektedir. Ancak, bu durum sosyal entegrasyon ve dinin, birbirleri ile olan ilişkisinin deneysel verilerle desteklenmediği anlamında da gelmez. Din, grup içinde öğrenilebileceği gibi birey tarafından yalnız da öğrenilebilir. Bireyin ondan kazanacağı bilgiler, ona ilişkisel ödüllendirme olarak geri dönecektir. Bireyin topluluğun içinde dini deneyimlemesi sosyal bağlılığın en üst düzeye ulaşması olarak yorumlanır. Çünkü burada bir birliktelik duygusu ve dini inancın uygulanması yatmaktadır. Grup ile yapılan aktiviteler ritüel olsun ya da olmasın bireyi topluma,

özellikle o mezheplerden daha iyi bir şekilde adapte edecektir (Beit-Hallahmi ve Argyle, 1997). Birey açısından grubun samimiyeti onun gruptan etkilenmesinde hayati bir öneme sahiptir. Gruba girme süreci bir bağlanma ya da yalnızlığa karşı yapılmış büyük bir isyan olarak düşünülürse, bireyin dini gruba girmesi ile birlikte kendi yalnızlığını cemaati yoluyla çözme arzusu birey açısından bir rahatlama ya da yalnızlıktan kurtulmak için iyi bir yol olacaktır.

Din, bireye öncelikle bir rahatlama, akıl sağlına yardım ve benlik ihtiyacının tatmininde yardımcı olur. Bu faydaların işlerlik kazanması için bireyin dini grup içinde yaşamasını gerektirir. Çünkü etkileşimli varlık olan birey, bazı ihtiyaçlarını çevreden temin etmek isteyecektir. Övmek ya da övülmek, taktir edilmek gibi bazı temel ihtiyaçlarını başkası olmadan karşılayamayan birey dini gruplarla oluşturacağı sosyal bağlar ile bu eksikliğini giderme yolunu tercih edebilir. Sosyal bağlarla bireyin dini gruplar ile yakın ilişkiler kurması sayesinde toplumun anomiden de uzak durmasına neden olur (Beit-Hallahmi ve Argyle, 1997). Ancak anlaşılan din, bireye sadece sosyal rahatlama sağlamaz, bunun yanında grup içi etkili aktiviteler de sunar. Bunun tam tersi de grup dışına önyargılı bakış, diğerlerini ötekileştirme ve gruplar arasında önyargıların oluşumunun hızlanmasına da etki edebilir. Grup dışında şiddet, saldırganlık, yok sayma ve sürtüşmeler gibi davranışların grup dışına yayılmasını kolaylaştırabilir. Örneğin; mezhepler arası çatışmaların temel nedenleri arasında grupsal çıkarlardaki farklılıklar gösterilmektedir. Ayrıca, dini gruplar özellikle sayıca az olanlar, bireyin kimliklerine direkt etki eden fonksiyonlar gösterebilir. Burada birey kimliğini grubunun kimliği ile değiştirir ve grubun düşüncelerini savunmada doğru ya da yanlış olsa dahi ön

saflarda yer alabilir. Bu durum, bireyin en küçük bir sosyal olumsuzlukla karşılaştığı anda benlik saygısının düşmesine neden olur. 1950'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırma, yerel organizasyonlara üye olan lise öğrencilerinin daha düşük benlik saygısı; daha yüksek oranda anksiyete ve depresyon belirtileri gösterdiklerini ortaya koydu (Rosenberg, 1962).

Bireyin gruba bağlanmasıyla dış gruplara karşı bir önyargı geliştirmesi aynı şekilde, dış grubun da bireye karşı bir ötekileştirme göstermesi kaçınılmazdır. Rokeach (1968) tarafından yapılan bir çalışmada, dini gruplarda dışlamanın diğer gruplara oranla daha fazla olduğu bulunmuştur. Önyargı, dini gruplarda normal gruplara göre daha hızlı gelişmektedir. Bu önyargı, fundamentalist gruplarda tüm mezheplere göre daha fazla olumusuza doğru eğilim göstermektedir. Bununla birlikte, dinin sosyal dışlama işlevine; gruplarda etnik olmasa da dini bir nasyonalizmin gelişmesi gibi bir örnek bulunmaktadır. Araplar ile Yahudiler arasındaki ya da tam olarak Müslümanlar arasında mezhepler arası çatışmalar oldukça rahatsız edici sonuçlara ulaşmıştı. Aynı şekilde, Katolik ve Protestan gruplar arasındaki geçmişe dayanan husumeti de örnek verilebilir. Buradan dinin, grubu çatışmaya daha da ittiği söylenebilir, ancak din bu çatışmaları oluşturan temel etken gibi durmamaktadır (Beit-Hallahmi, 1993). Ulusalcı çatışmaların olduğu yerlerde dindarlık oranlarının ve dini grupların hakim olması ortaya atılan varsayımı önemli ölçüde etkileyebilir. Din bazen daha agresif tutumlara ya da çatışmacı uygulamalara neden olmaktadır. Dini nasyonalizmin grupsal yapılarda ortaya çıkması bunun başlıca örneğidir (Juergensmeyer, 1993).

Parsons (1960), bireyde motivasyonun ve dengenin sağlanması açısından, dini fonksiyonların çekirdek görevi gördüğünü iddia etti. O, toplumun değerlerine etki eden ve onu şekillendiren en önemli unsurun din olduğunu düşünmekte idi. Smith (1947) tarafından yapılan bir çalışmada, ilahiyat öğrencilerinin %47'sinin erkek arkadaşları tarafından dini olumsuz etkilere maruz kaldığını, sadece %5'nin ise gruptan olumlu olarak etkilendiğini bulunmuştur. Ancak, bu deney Ortodoks ailelerin çocukları üzerindeki etkilerini sabit tutmadığı için güvenirliğini düşürmüştür. Çünkü, çocukların kendi duygularını ve eğilimlerini gizlemiş olma ihtimali durumu, bu duygularına karşılık dine bir yükleme yapma ihtimallerini düşündürmektedir.

3. 2. İnanç, Sosyal Davranış ve Kişilik

Dini davranışlar ve kişilik üzerindeki çalışmalar genellikle, dini tutumların ve duyguların kişilik üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Bu konuda yapılan din çalışmaları, dinin bir kişilik yapısı oluşturup oluşturmadığını araştırmaktadır. Bu çalışmalar sonucunda, dinin bir kişilik özelliği olmadığı savunulmuş; bu sonucun yanında; din, kişilik ve sosyal davranışlar üzerinde dolaylı etkilere sahip olduğu da vurgulanmıştıry. Örneğin; içe dönük kişilerde dışa dönüklere göre; dinin, kişilik yapısı üzerindeki etkisinde az da olsa anlamlı farklılıkları bulunmuştur. Günümüz bu konudaki bilimsel çalışmalarda, sürekli var olan başlıca sorun; benzer şartlar ve durumlar altında bazı bireylerin neden daha dindar bazılarının ise daha az dindar olması sorunu araştırılmaktadır (Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975; Sarouglu, 2014:31). Buradaki dindarlık farklılıkları nelerdir ve bu farklılıkların kişilik üzerinde etkileri

var mıdır? Deney sonucu ortaya çıkan verilerin hangi açılardan kişilik üzerinde kullanılabileceği ya da kullanılamayacağı tartışmalı konular arasındadır.

Kişiliğin mizaçlarımızın ve huylarımızın temel çekirdek noktası olduğu psikologlar tarafından ispatlanmıştır. Özelliklerimizden hangilerinin kişilik üzerinde etkili olduğunu ya da kişiliğimizi yansıttığını araştırmak sosyal psikolojik çalışmaların bu konu üzerindeki çıkış noktasını oluşturmaktadır. Dinin özel bir kişilik oluşturduğu ve sadece dindar bireylerin bu kişiliğe sahip oldukları düşüncesi şu an için kesin kanıtlara dayanmamaktadır. Ancak, çalışmalar dar kapsamlı da olsa bu özelliklerin din ile ilişkisini incelemeye çalışmak bu bölümün temel amacını oluşturacaktır. Bölümde dindar bireylerin kişilik özelliklerini nasıl kazandıklarını, dindar gruplar içinde çocuk yetiştirme farklılıklarının kişilik üzerindeki etkilerini, zeka değişkenlerini, dindarlık ile eğitimsel başarı arasındaki ilişkiyi, dindarların politik davranış karakterlerini, sosyal davranış içindeki metotları, ben merkezci olup olmadıklarını, dindarlığın dogmatizm ile olan ilişkisini son olarak ise içe dönük dindarlık ve dışa dönük dindarlık arasındaki ilişkileri inceleyeceğiz. Çalışmaların bazıları biyolojik kökenlere dayansa da Bilişsel Psikoloji, Kişilik Psikolojisi gibi sosyal psikolojik metodolojiye yakın olan kuzen disiplinlerden yardım alacağız.

Dine kişiliğe sosyal psikolojik bir bakış açısı ile bakıldığında, sosyal çevrenin bireyin dini davranışlarını etkilemede hem birey hem de grup üzerinde etkileri bulunmaktadır. Bireylerin kendi içe dönük yapısı ile grup dinamiği içindeki dindarlıkları anlamsal açıdan farklılık göstermektedir. Din ile kişilik arasındaki ilişki, toplumsal kimlik, bireyin grubun parçası olarak kazandığı bir kimlik ve bu kimlik

içinde dinin yeri, bireyin karakteri içinde dinin ne gibi etkileri olduğu tartışılmakta olan bir meseledir.

3. 2. 1. Kalıtımsallığın Etkileri

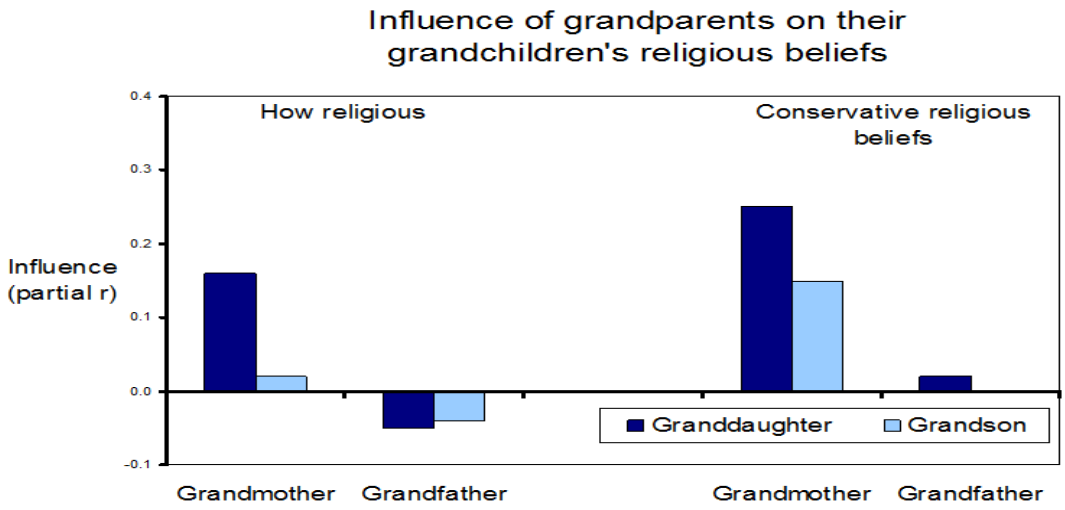
Dini kişilik, insanlarda kalıtımsal bir özellik midir? Bu sorunun cevabı birçok çalışmada incelenmiştir. Katılımsal dindarlık genlerinin varlığı, bir araştırma konusu olarak biyolojik bilimlerin içinde olsa da, bunun psikolojik boyutları çalışmamızı ilgilendirmektedir. Bazı doğuştan gelen temel basit karakteristik özelliklerimiz dindarlık ile ilişkili midir? Bu soruya cevap vermek için yapılan az sayıdaki çalışmaların karşılaştırılmalı olarak incelenmesi gerekmektedir. Örneğin; camiye gitmek ile kişilik arasında ilişki mevcut mudur? Bireyin geçmiş yaşantısı ve ibadetlere katılım arasında ilişkiler nelerdir, bu durumda ailevi kalıtımsal yönler bulunmakta mıdır? Bu soruların cevaplandırılabilesi için ülkemizdeki çalışmalar yeterli olmasa da yurt dışında mezhepler temelinde yapılan çalışmalar konunun araştırılmasını kolaylaştıracaktır.

Dindarlığın kalıtımsal olup olmadığı ikizler üzerinde yapılan bir çalışmada araştırılmaya çalışılmıştır. Loehlin ve Nichols (1976), yaşları 17 olan 850 ikizin dini aktivitelere katılımını incelemiştir. Bu araştırmada az da olsa ikizlerin dini ritüellere katılımında pozitif bir korelasyon bulunmuştur. Erkeklerde 0.73 ve kızlarda ise 0.78 gibi bir oran bulunmuştur. Bu sonuçlar oldukça düşük olsa da kalıtımsallığın etkisinden bahsetmek için yeterli sebep gibi görülmektedir. Görünüşe göre kızlarda oranlar erkeklere göre daha pozitiftir (Beit-Hallahmi ve Arygle, 1997). Genetik

bilimlerde bazı çalışmalarda bu durumu anlamak için genetik modelleme tekniği kullanılmıştır. Sonuçlar tutarlı olmasa da kalıtımın bazı olumlu etkilerinin bulunduğu iddia edilmiştir (Waller ve ark, 1990).

Dindar bireylerde, kalıtımsallıkta depresyonun etkileri çalışmalarda dolaylı yollardan kişilik üzerinde dindarlığın etkileri kardeşler örnekleminde incelenmiştir. Benzer bir çalışmada, Truett ve ark (1992) 3,810 çift ikiz üzerinde dini davranışlarda yaklaşık %16 oranında kalıtım ile alakalı farklılıklar bulmuştur.

Şekil-5: Torunlar ve Büyükanne ve Baba Arasındaki Dindarlık Farklılıkları

Kaynak: Bengtson ve ark (2009).

Şekil-8 incelendiğinde, büyük annelerin veya büyük babaların torunlarına karşı dindarlık aktarımı yüksek düzeyde anlamlı değildir. Ancak, büyük annelerin kısmi de olsa torunları üzerinde dolaylı etkileri olduğu ortaya çıkmış ve bu sayede dindarlığın kalıtımsallık ile ilişkisi tartışma konusu olmuştur. Bu alanda yapılmış en yeni çalışmalardan biri olsa da kalıtımsallığın dindarlık değişkeni ile incelenmesi ve

daha güvenilir sonuçlar vermesi için daha çok çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Kalıtımsallık oldukça komplike bir konu olması nedeniyle etkilerinin incelenmesinde yanlışlara düşülmesi kolay olacaktır.

3. 2. 2. Çocuk Yetiştirme Değişkenleri

Aile yaşamı ve aile kurumu, sosyal yapı içinde toplumu anomiden koruyan en önemli kurumlardan biridir. Aile, bir yandan toplum içinde devamlılığı sağlarken bir yandan da toplumsal sapmayı denetim altında tutmaktadır. Sosyal kurum olan ailede, sanayi inkılabı ile birtakım değişiklikler meydana gelmiş ve ilerleyen dönem bir şekilde aile değişmeye de devam etmiştir. Kadının iş yaşamına girmesi, işçi sınıfı ailelerin çocuklarını yetiştirmelerinde sorunlara neden olmuştur. Dini eğitimler ise daha çok yaşlılara, evin büyük annesi ve babasına kalmıştır. Özellikle, iki eşin iş hayatına girmesi, aile yapısında değişiklikler meydana getirmiş, bu değişiklikler toplumsal hayata ileri derecede yansımıştır. O kadar ki, arkaik aileden başlayarak modern aileye kadar din eğitimi, anne ve babadan etki ile modelleme yoluyla aktarmış olan aile, bu süreçte farklı eğitim yollarına başvurmuştur. Sosyolojik çalışmalarda sık sık incelenen sekülerleşme her alanda olduğu gibi aile yapısında da değişikliklere neden olmuş ailenin çocuğuna verdiği dini eğitimde azalmalara sebep olmuştur. Sosyoloji'nin bilim haline gelmesi ve mikro yapıda aileyi incelemeye başlaması, ailenin toplumsal yapı içindeki yeri ve aile kurumunun din kurumu ile olan ilişkisi Sosyoloji tarafından ilgi görmeye başlamıştır. Aile sadece sosyolojik olarak değil sosyal psikolojik olarak da büyük öneme sahip bir küçük gruptur (Çelik, 2010: 25-35). Çünkü aile değerleri, toplumun kalıp yargılarını vs benzer sosyal

temsilleri çocuğa aktarmada eğitimin başladığı yer olarak görülür. Ailenin çocuğu yetiştirmesi ve kendi dini yaşantısını aktarması sekülerleşme süreci ile farklılaşsa da yok olmamıştır. Aile, kendi kültürel yargılarını, normlarını ve değerlerini çocuğa aktararak ya da ona model olarak bir nevi çocuk için ilk dini yönlendirme kurumu olmuştur. Ailenin psikolojik ve sosyolojik olarak dini davranış kalıplarını, tutumlarını çocuklarına kazandırması karmaşık ve dinamik bir süreçtir. Aile, tarihsel unsurlar ile birlikte dini inançları ve deneyimleri aktarmada ilk kurum olmasının yanında; okul ya da camii kurslar gibi yerlere çocuklarını göndermeleri ve dini eğitim alıp almamalarını desteklemeleri gibi nedenler dini eğitimler üzerinde ailenin önemini göstermektedir. Çocuğun doğumu ile dini aktarım hem İslam hem de Hıristiyanlık açısından dini bir ayin ile başlar ya kulağına ezan okunur ya da çocuk kutsal su ile kutsanır. Dini ayinler ile birlikte çocuk hem toplumsallaşma sürecine dahil edilmiş hem de ilk dini eğitimini de almış olur (Kehrer. 1998: 90-92).

Din Sosyolojisi çalışmalarında da görülmektedir ki; Türk toplum yapısında aile ve dindarlık ilişkileri açısından olumlu fonksiyonlar, sekülerleşme ve modernleşmeye rağmen devam etmektedir. Ancak, eş seçiminde meydana gelen farklılaşmalar; evliliklerde ailenin etkisinin azalmaya başlaması, çocukların kentlerde yetiştirilmesi ve seküler eğitim dışında eğitim aldırılmaması arzusu gibi temel değişkenler de nedeniyle ailede, çocuk ve din ilişkisi değişmeye başlamıştır. Bütün bunlarla birlikte ailenin, çocuğun ergenlik dönemlerinde evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumları dikkate alındığında, sosyal olarak Türk aile yapısının kısmi geleneksel ve kültürel düşünce kalıplarının devam ettiği görülür. Geleneksel değerlerin eş seçiminde ve evlilik öncesi ilişkilerde devam ettirildiğinin görülmesi

aile yaşamının o denli evrimselliğine ve evrenselliğine vurgu yapmak zorunda bırakır. Ancak, dindar ailelerde eş seçiminde dindarlığın dışında ekonomik durumların önem kazanması, dini değerlerin aile içinde ve çocuğun yetiştirilmesinde etkisinin azaldığını göstermektedir (Kirman 2005: 257).

Ailede dini inançların çocuğa aktarılması ve çocuğun eğitilmesi yine aile içinde çocuğun sosyalleşmesi yoluyla olmaktadır. Anne ve babanın aynı dine mensup olmaları bu süreç üzerinde pozitif etkilere sahiptir. Mezhepsel ve dini inanışlardaki farklılıklar, çocuklar üzerinde de etkili olmaktadır. Ailenin muhafazakar ya da seküler olup olmaması çocuğun dini katılım ve davranışları üzerinde etkili olmakta ve çocuğun ileride alacağı din eğitimini de etkilemektedir. Çocuklarda aileyle içiçe olma durumu, çocuğun aileye bağlanması ve dinden dönmesi arasında pozitif ilişkiler bulunmaktadır. Anne ve baba çocuğunun dini seçimlerini bu nedenle doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Baba çocukta, özellikle din seçimi üzerinde etkilidir. Nedeni sempati ile açıklanmaya çalışılan bu dini süreç, bilimsel çalışmalarda daha çok çocuğun anne ya da babasına olan hayranlığı, ailenin dini davranışının veya inancının taklit edilmesinin incelenmesi ile savunulur (Darren-Ellison ve ark, 2006). Ailenin dindarlık farklılıkları çocukların sadece dini sosyalleşmesinin yanında normal olarak da diğer sosyal yaşam alanını etkilemektedir. ABD'de yapılan bir çalışmada, dindar olan ailelerin çocukları sosyal kabul ölçümünde daha fazla puan almaya eğilimli oldukları; uygun görülmeyen davranışlara daha olumsuz yaklaştıkları gözlemlenmiştir (Kurt, 2009: 4).

Tablo 8'de de görüleceği gibi; Alevi ve Sünni evlilikleri üzerinde yapılan çalışmalarda çocuk yetiştirme farklılıkları üzerine şu bilgilere ulaşılmıştır: Çalışmada mülakatlardan elde edilen bilgilere göre, mezhepsel farklılıklardaki evlilikte çocuk yetiştirme arasında değişiklikler vardır. İlişkiler ne kadar pozitif bir süreçte ilerlese de, şüphe dönemleri hiç eksik olmamıştır. Olumsuz anne bana ilişkileri bu duruma sebep olan önemli nedenler arasındadır. Ancak, ilerleyen dönemlerde bu ilişkilerin olumlu ilişkilere dönmeye başlandığı da görülmüştür. Toplumsal açıdan ise bu evliliklere tepki gösterilmiştir.

Tablo-8'de Alevi-Sünni evliliklerinin muhtelif ilişkiler ve çocuk yetiştirme üzerine etkileri İncelenmiştir.

Tablo-13. Alevi-Sünni Evliliği Süreci

Alevi-Sünni Evliliklerinin Etkileri	**Evlilik Aşamasında**	**Evlilikten Sonra**	**İlişkilerin İyileşme Süreci**
Eşler arası ilişkiler	Belirtilen etkisi yok.	Belirtilen olumsuz etkisi yok.	–
Eşlerin, kadının ailesiyle olan ilişkileri	Genellikle olumsuz Nadiren olumlu	Genellikle olumsuz olarak devam ediyor ya da belli bir zaman sonra olumluya dönüyor.	Olumluya dönmesi yaklaşık dört yıla kadar sürüyor veya olumsuz olarak devam ediyor.
Eşlerin, erkeğin ailesiyle olan ilişkileri	Genellikle olumlu Nadiren olumsuz	Genellikle olumlu, eğer olumsuzsa belli bir zaman sonra genellikle olumluya dönüyor.	Olumluya dönmesi yaklaşık dört yıla kadar sürüyor veya olumsuz olarak devam ediyor.

Eşlerin, kadının akrabalarıyla olan ilişkileri	Genellikle olumsuz nadiren olumlu	Genellikle olumsuz olarak devam ediyor ya da belli bir zaman sonra olumluya dönüyor.	Olumluya dönmesi yaklaşık dört yıla kadar sürüyor veya olumsuz olarak devam ediyor.
Eşlerin, erkeğin akrabalarıyla olan ilişkileri	Genellikle olumlu nadiren olumsuz	Genellikle olumlu, eğer olumsuzsa belli bir zaman sonra genellikle olumluya dönüyor.	Olumluya dönmesi yaklaşık dört yıla kadar sürüyor veya olumsuz olarak devam ediyor.

Kaynak: Balkanlıoğlu, 2011: 174

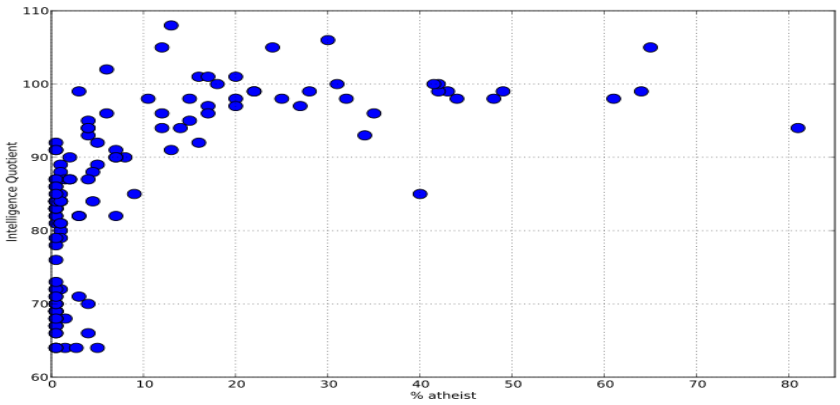
Tablo-13 incelendiğinde, Alevi-Sünni gruplar arası evliliklerde birtakım sorunlar meydana gelmektedir. Örneğin, eşlerin karşılıklı kendi rızalarının varlığı ve evlilik gibi önemli bir karar genelde olumlu karşılanırken Sunni ve Aleviler arasında bu kararlar olumsuz karşılanmaktadır. Evlilikler eşler ve akrabalar arası ilişkileri derinden etkilemektedir.

3. 2. 3. Zeka ve Yaratıcılık

Konu ile ilgili ülkemizde IQ seviyesi ve dindarlık üzerine çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak yurt dışında özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde dikkate değer çalışmalar az da olsa vardır. Dindarlık ile zeka arasındaki ilişki araştırıldığında bazı problem durumları ortaya çıkmaktadır. Örneğin; dindar bireyler dindar olmayanlara göre daha mı zekidir? İlk çalışmalarda, aralarında ilişki bulunamamasına rağmen dindarlık ile zeka seviyesinde farklılıklar araştırılmaya devam edilmiş, bazı pozitif ve negatif sonuçlara ulaşılmıştır (Poythress, 1975). Dinin insan hayatındaki öneminin yanı sıra dini yaşamada ve ona inanmada zekasal

kabiliyetinin gerekli olup olmadığı sürekli sorula gelen bir problem durumu oluşturmuştur. Amerika'da üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmalarda dindarlık ile zeka arasında düşük seviyede farklılıklara rastlanmıştır. Bununla birlikte bazı çalışmalarda da IQ ile dindarlık arasında olumsuz ilişkiler bulunmuştur (Zuckerman ve ark, 2013). Çalışmalar eğitimsel seviye ile de ilişkilendirildiği için bu konuyu detaylı bir şekilde eğitim ilişkisi bölümünde inceledik. Elbette ki, zeka ile eğitim seviyesi arasında bulunacak pozitif ilişki dindarlık değişkeni ile incelendiğinde ortaya değişik sonuçlar çıkacaktır. Zuckerman'ın çalışmasının karşısında içsel dindar üniversite öğrencilerinde durum tersine görülmekte, dini davranış ve duygularını dışarı yansıtamayan zeki üniversite öğrencilerinin daha dindar oldukları sonucuna ulaşılmaktadır (Poythress, 1975). Zuckerman'ın çalışmasının güncel olmasından dolayı daha güvenilir ve geçerlidir. Zekanın birçok bireysel yeteneği kapsadığı tanımından yola çıkılırsa, dindarlık ve bireysel yeteneklerde bireylerin dindar olan ve olmayan şeklinde incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Plan yapma becerisi, dili kullanma, etkili düşünme, problem çözme vs. gibi beceriler konusunda, dindar bireylerin dindar olmayanlara göre bir takım farklılıklar göstermesi normal bir durumdur. Zuckerman'ın çalışmasına tekrar döndüğümüzde, sadece Amerikan Protestanları üzerinde yapılan çalışmaların meta-analiz yöntemi ile karşılaştırıldığı göz önüne alınırsa; araştırmanın genellenebilirliği de sorgulanabilir. Karşıt kültürel çalışmalara olan ihtiyaç, zeka ile din ilişkisini daha açık hale getirecektir. Dinin toplumdan topluma ya da bölgeden bölgeye değişmesi yapılan çalışmayı etkileyecektir.

Şekil-9. Tanrıya Olan İnanç ve Zeka Seviyesi Farklılıkları

Kaynak: (Lynn, Harvey & Nyborg, 2009, 11-15).

Lynn ve arkadaşları tarafından 137 ülkede yapılan çalışmada, ateizm ve zeka arasındaki ilişki incelenmiştir. İlişki göz önüne alındığında, Tanrı inancı ve IQ arasındaki ilişki olumsuz yönde farklılaşmaktadır (Lynn, Harvey & Nyborg, 2009, 11-15). Dindarlık, duygusal zeka ve düşünme arasındaki ilişkiler bir başka çalışmada incelenmiştir. Dindar bireylerin duygusal zeka yönünden diğer katılımcılara göre daha ileri oldukları görülmüşse de, bu bireylerin düşünme biçimlerinde ise anlamlı farklılıklar bulunamamıştır. Ancak, Harvard üniversitesinde yapılan bir çalışmada dindar bireylerin daha az analitik düşünme kabiliyetine sahip oldukları gözlemlenmiş, dindar bireylerin ateistlere göre daha çok sezgisel düşündükleri ortaya çıkarılmıştır (Lock, 2005). Çalışmada bireylerin çocukluklarından itibaren dini inanışlarında büyük ölçüde değişmeler meydana geldiği, farklılaşmaların genç yetişkinlik ve ergenlik dönemlerinde daha da belirgin olduğu bulunmuştur.

Tüm çalışmalar yorumlanacak olursa; başta verdiğimiz problem durumlarında dindarlık ile zeka durumları arasında bulunduğu söylenebilecek bir

ilişki için daha genel ve farklı kültürlerin incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılan çalışmalarda, katılımcılar genelde Amerikan Protestan bireyleri temsil etmekte, diğer mezhepleri göz önünde bulundurulmamaktadır. Bu araştırma, sosyal psikolojik yöntemle incelendiğinde, genellenebilirlik sorunu ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi, genellenemeyen çalışmalar bilimsel objektifliği sağlamakta yetersiz olacaktır.

3. 2. 4. Eğitimsel Başarı ve Eğitime Devam Etme

Eğitimsel başarı ve dindarlık arasındaki ilişki çalışmalarda daha çok dindar olan bireyler ile dindar olmayanlar arasındaki eğitime katılım ve eğitimin devam ettirilebilirliği üzerinde yoğunlaşmıştır (Mueller, 1980; Sherkat, 2011; Fagan, 2010). Dindarlık ile eğitim seviyesi arasında olumsuz ya da olumlu ilişkilerin olup olmadığı, dindar bireylerin eğitimlerini üst öğretim kurumlarında da devam ettirip ettirmedikleri incelenen konuların başında gelmektedir. Sosyal Psikoloji çalışmalarında veriler daha çok deneysel çalışmalar üzerinde teorinin doğrulunun test edilmesi şeklinde olmaktadır. Eğitimsel başarı değişkeni, dindarlık ile birlikte incelendiğinde özellikle Hıristiyanlığın koleje devam etmede etkilerinin olumsuz olduğunu, Hıristiyan bireylerin üst eğitim kurumlarında daha az yoğunlukta bulunduğunu varsaymaktadır (Sherkat, 2011). Bununla birlikte dindarlık düzeyi ile okulda seçilen dersler arasında bir etkileşim bulunduğu ve bireylerin seçecekleri dersleri dindarlık penceresinden değerlendirip aldıkları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra dindarlık ve çağdaş eğitimdeki konular arasında dikkate değer çelişkiler yaşandığı, dindar bireylerin bu konularda sıkıntılar yaşadığı görülmektedir. Özellikle

biyoloji derslerinde ya da tıbbi bilimlerde evrim teorisi örneğinde dindarlık ile teori arasındaki ilişki oldukça çatışmalı bir durum oluşturmaktadır.

Bazı çalışmalar ise dindar bireylerin derslerinde daha kritik başarılar ortaya koyduğunu desteklemektedir (Mooney, 2005). Dini katılım ile derslerinde kritik başarı sergileyen öğrenciler incelendiğinde dindar bireylerin daha az kaygı düzeyine sahip oldukları başarının kaygı ile birlikte etkilendiği göz önünde bulundurulursa dindarların derslerinde kritik başarılara sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Yüksek eğitime devam etmede özellikle öğrencilerde düzensiz oranlara rastlanmaktadır. Yıllık olarak değişmekte olan bu oranlar dindarlık ve yüksek eğitime katılım ilişkisinin incelenmesini zorlaştırmaktadır. Verilerin yorumlanmasında bu durum güçlükler çıkarmaktadır. Ancak dindar öğrencilerin kendi aralarında oluşturdukları gruplar ve mezhepsel bağlar ile daha çok destek sağladıkları ve eğitimsel sorunlarda yardımlaştıkları görülmektedir. Akademik alandaki bireylerin daha çok kritik düşünmeye ihtiyacı olduğu düşünüldüğünde dindarlık çalışmalarının da bu belirli değişkenler üzerinden incelenmesini gerekli kılmaktadır. İncelemelerde Yahudilerin daha çok dini eğitim aldıkları ve akademik kadrolarda daha hızlı ilerledikleri, Baptist kilisesi ve Roman Katolikleri ise en alt seviyede kaldıkları görülmüştür. Dünyevileşme, değerlerin farklılaşmaları ve geleneklerin bu değerler üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir (Rigney ve Hoffman, 1993).

Tablo-14. Amerikan Bilim İnsanları ve Dini İlişki

Dini İlişki	**Bilim İnsanı Yüzdesi**	**Ailelerinin Etki Yüzdesi**	**Amerika Nufüsunda Yüzdeler**
Protestan	23	53	66.3
Katolik	1	5	26.2
Yahudi	9	23	3
Hiçbiri	45	8	2.1
Diğerleri	23	5	1.9

Kaynak: Lensky, 1963; akt, Beit-Hallahmi ve Arygle, 1997

Tablo-14 göstermektedir ki, mezhepsel farklılıklar ailesel nedenlere bağlı olarak değişmemektedir. Bilim insanlarının %45'i hiçbir mezhepten olmamakla birlikte onların mezhep seçiminin yüzde %8'inde ailesel etkiler mevcuttur. Bilim insanlarının dini durumları ayrı bir çalışmanın ürünü olabilir. Güncel verilere ulaşmada zorluk ve bu çalışmanın ülkemizde yapılmamış olması da bilimsel anlamda kaygı vericidir. Din ile akademik durum ilişkisi incelemesi hem Amerika ölçekli hem de karşılaştırılmalı karşı kültürel olarak incelenmelidir. Yukarıdaki çalışmada akademide bireylerin dini yaşantılarını ifa ettikleri, iş yaşamları ve çalışmalarını yaptıkları sırada yaşadıkları çatışmacı deneyimlerin çokluğu vurgulanmaktadır. Bu sonuçlar sadece bu tarihe has bir özellik olmamakla birlikte kökenleri eskilere dayanan bir sonuca bizi götürmektedir.

3. 2. 5. Politikaya İlişkin Davranışlar ve İnanç

İnsanların politik tutumlarında ve bu tutumların davranışlara dönüşmesinde dinin etkisinin olup olmadığı problemi sosyal bilimcilerin yanında din bilimcilerini de uğraştırmıştır. Dini inanç nasıl insan tutumlarını değiştiriyorsa, politik yönden insanların seçimlerini etkilemesi oldukça normal bir durumdur. Politik olarak belirli bir çizgide hareket eden insanların tutumlarını değiştirmelerinde ya da daha spesifik olursak, örneğin; bireylerin oy verdikleri partileri seçmelerinde ya da değiştirmelerinde dinin etkisinin varlığı tüm kamuoyunca tartışılmaktadır. Politik tutumlara ve davranışlara ilişkin dini araştırmalar genellikle, dinin daha çok zengin ve güçlü politikanın yanında yer alıp almadığı, siyasal doktrinleri etkileyip etkilemediği, etkilediyse bu etkinin boyutları, katı ya da ılımlı dindarlık görüşlerinin politik hareketler içinde nasıl yer aldığı soruları üzerine odaklanmıştır (Mcload, 1981). Ancak, her ne kadar konu siyaset bilimsel görünse de bireylerin politik tutumlarının din ile değişmesi ve farklılık kazanması Sosyal Psikoloji'yi ve din bilimlerini ilgilendirmektedir.

Bireylerin sosyal yaşam alanında dinin politikaya etkisi daha çok anti demokratik olarak düşünülmektedir (Haynes, 1998). Dinin kendisinin hiyerarşik yapısı ve emredici kuralları, ki bu kurallar Tanrı tarafından geldiği için sorgulanamaz, politika üzerinde Tanrının kendi yönetimini uygulaması amacına yönelik olabilir. Ancak, bununla beraber ılımlı bir bakış açısının ve demokratik dindarlık eğiliminin de son zamanlarda ortaya çıktığı görülmektedir. Modern dönem öncesi çağda din insan üzerinde tek otorite kaynağı olmakta ve kilisede bu gücü kral

paylaşmakta idi. Nasıl gök yüzünde bir Tanrı var ise yer yüzünde de onun bir temsilcisi olduğu görüşü hakimdi. Özellikle İslam alemi dışında kilise, büyük savaşlar çıkararak insanların politik bakış açılarını zorla yönlendirebiliyordu. Haçlı seferleri ve yüzyıl savaşları birey, politika ve din arasındaki ilişkinin şekli konusunda örnek verici olabilir. Ancak geçmişten gelen bu durum modern dönem de siyasi partiler üzerinde şekillenmekte, dini kuralların uygulandığı ülkelerde kendini göstermektedir. Bireylerin politik bakış açılarında dinin yeri kültürel olarak evrensel bir yayılım göstermektedir. Dinin Türkiye, Amerika, İngiltere vs ülkelerde politika üstündeki etkileri bu laik ve modern devletlerin politik tavırlarında gözlemlenmektedir.

Konu ile ilgili incelenmesi gereken ve politik anlamda modern dönemde politik hareketlerin etkisinin en çok görüldüğü din, İslam'dır. İslam dininde politik hareketler özellikle radikal dini gruplar bağlamında değerlendirilmektedir. Günümüz Irak Şam İslam Devleti, Taliban, El-Kaide gibi dini gruplar politik temelde devletlerin yönetim tarzlarını etkilemektedirler (Mandaville, 2007). Söz gelimi; Mısır'da ortaya çıkan Müslüman Kardeşler hareketinin Mısır yönetimine etkisi düşünüldüğünde, bireylerin siyasi hayatına dinin etkisini anlamak daha kolay olabilir. Bu örnek üzeriden gidilirse, Müslüman Kardeşler Mısır'da Nasır döneminde bir tehdit olarak görülmüştü. İran'da şahın devrilmesinden sonra kurulan İslam devletinin de bu tür hareketler yolu ile yönetimde değişikliklere gidilmişti. Ancak, bu durum içinde asıl sorun bireylerin bu politik hareketlere nasıl baktıklarını anlamaktan geçmektedir. Örneğin; Amerika'da özellikle Protestanların cumhuriyetçileri ya da

Katoliklerin demokratları desteklemesinin temel nedenlerinin ne olduğu hala tartışıla gelmektedir.

Katolik örneğini konu dâhilinde ele alırsak, Katolikler Amerika'da 68 milyonun üzerinde nüfusu ile en büyük dini mezheptir (Catholik Directory, 2009). Amerika birleşik devletlerinde son yapılan seçimlerde, Katolikler sonucun toplam oranın %27 civarını temsil etmekte idiler. ABD'de herhangi bir dini amaçla kurulan bir parti bulunmamakla birlikte dini gruplar seçimlerde minimal düzeyde farklı siyasi gruplara oy vermektedirler. Amerika'da Katolikler ilk olarak Kennedy'i destekleyerek demokratlara oy vermişler idi. Sonraları ise bir düşme yaşanmış ve Jhon Kerry (demokratların adayı)'i desteklemişlerdir. Bu mezhepteki bireyler genel olarak Protestanlar ile benzer görüşleri desteklememişlerdir. Ancak, çocuk aldırma ve eşcinsel evlilikler nedeniyle Protestanlar ve Katolikler benzer politik tutumları da benimseyebilmektedirler (Critchlow, 2001).

Dini gruplar seçimlerde politikacılar için büyük önem arz eden gruplardır. Özellikle %27 gibi bir rakama denk gelen Katolik şeçmen oranı politika için dikkate değer bir rakamdır. Bu durumu aşağıda ABD'de seçimlerde Katoliklerin hangi adayı ve partiyi desteklediklerini gösteren Tablo 10'da inceleyeceğiz. Her ne kadar, burada Katoliklerin, adaylara seçim kazandırdıkları söylenemese de dini grupların siyaset üzerinde nasıl etkili olabileceğinin kavranmasında etkili bir yönlendirme verecektir.

Tablo- 15. 1945'ten İtibaren ABD'de Yapılan Seçimler ve Katolik Oyları

Yıl	**Seçilen Aday**	**Parti**	**Katolik oy oranları Demokratlar ve Cumhuriyetçiler**	**Seçimi Kaybeden**
1948	Harry Truman / Alken Barkley	Demokrat	65-35	Thomas Dewey / Earl Warren
1952	Dwight D. Eisenhower / Richard Nixon	Cumhuriyetçi	56-44/52-48/51-49	Adlai Stevenson / John Sparkman
1956	Dwight D. Eisenhower / Richard Nixon	Cumhuriyetçi	51-49/46-54/45-55]	Adlai Stevenson / Ester Kefauver
1960	John F. Kennedy / Lyndon B. Johnson	Demokrat	78-22/82-18	Richard Nixon / Henry Cabot Lodge

1964	Lyndon B. Johnson /Hubert Humphrey	Demokrat	76-24/79-21/78-22	Barry Goldwater / William Miller
1968	Richard Nixon / Spiro Agnew	Cumhuriyetçi	59-33/56-37/55-37	Hubert Humphrey / Edmund Muskie
1972	Richard Nixon / Spiro Agnew	Cumhuriyetçi	48-52/39-59/44-54 37-63	George McGovern / Tom Eagleton, Sargeny Shriver
1976	Jimmy Carter / Walter Mondale	Demokrat	57-41/54-44/56-44	Gerald Ford / Bob Dole
1980	Ronald Reagan / George H. W. Bush	Cumhuriyetçi	46-47/41-50/42-49/42-46/47-50	Jimmy Carter / Walter Mondale
1984	Ronald Reagan / George H. W. Bush	Cumhuriyetçi	39-61/46-54/45-54/44-56	Walter Mondale / Geraldine Ferrari

1988	George H. W. Bush / Dan Quayle	Cumhuriyetçi	51-49/52-47/47-52-48[	Michael Dukakis / Lloyd Bentsen
1992	Bill Clinton / Al Gore	Demokrat	47-35/50-30/46-36/44-35	George H. W. Bush / Dan Quayle
1996	Bill Clinton / Al Gore	Demokrat	55-35/55-37/53-37	Bob Dole
2000	George W. Bush / Dick Cheny	Cumhuriyetçi	52-46/50-49/50-47	Al Gore / Joe Lieberman
2004	George W. Bush / Dick Cheney	Cumhuriyetçi	52-48/51-48/47-52	John Kerry / John Edwards
2008	Barack Obama / Joe Biden	Demokrat	53-47/57-43/54-45	John McCain / Sarah Palin
2012	Barack Obama / Joe Biden	Demokrat	50-48	Mitt Romney / Paul Ryan

Kaynak: Center for Applied Research in the Apostolate (CARA), 2014; Marlin, 2006

Tablo 15'da görüldüğü gibi, dini grupların politikacıların seçilmeleri üzerindeki etkisi azımsanmayacak kadar önemlidir. Dini grupların durağan yapısı çok önemli bir gelişme olmadıkça değişime dirençli görülmektedir. Dinin bireyler üzerindeki etkileri sadece bireyin politika içinde kendi faaliyetleri içinde değil bireyin dini gruba üyeliği ile birlikte sosyal bir kimlik kazanması onun dini grubun desteklediği partiye oy verme yönelimini arttırmıştır.

3. 2. 6. Olumlu Sosyal Davranış

Olumlu sosyal davranışlar, bireyin diğerlerinin yararına ve iyiliğine olan hareketleri sergilemesi olarak ifade edilebilir. Olumlu sosyal davranışlara, örneğin; yardımseverlik, empati becerisi, iyilik etme, dürüstlük ve diğerkamlık verilebilir. Olumlu sosyal davranışların bireylerde çocukluktan başlayıp geliştiği varsayımı gelişim psikologları tarafından hala tartışılmaktadır. Özellikle, Freud'un çalışmalarının Psikoloji ve Sosyoloji literatürüne hakim olmaya başlaması ile bireylerin davranışlarındaki "olumlu" ifadesi yerini "cinsellik" ve "faydacılık"a bırakmak zorunda kalmıştır. Freud ile birlikte gelişim psikologu Piaget de bu duruma benzer bazı varsayımlar ortaya atarak "olumlu" ifadesinin yerine "saldırganlık ve benmerkezcilik" kavramını kullanmıştır. Bu psikologlar, Psikoloji çalışmalarında, bireyin gelişimindeki olumsuz yönlere ağırlık vermişler ve psikopatoloji üzerinde derinlemesine çalışmışlardır. (Çam ve ark, 2012). Murphy'nin literatüre yaptığı katkılar da benzer şekildedir. O, çocukların akranlarına karşı oluşan rekabeti ve paylaşma eksikliği nedeniyle, olumsuz davranışların olumlu sosyal davranışlara göre sekiz kat daha fazla olduğunu savunmuştur. Ancak, ondan sonra gelenler öğrencileri,

çocukların benmerkezci tavırlarından vazgeçebileceğini, özellikle 6 yaş civarında saldırgan davranışlar dışında empati becerisini geliştirebilecek davranışların ortaya çıktığını iddia etmişlerdir. Yapılan çalışmalarda da görüldüğü gibi bireylerin olumlu ve olumsuz sosyal davranış geliştirmelerinin ne zaman başladığı ve kökenlerinin ne olduğu konusundaki araştırmalar devam etmektedir.

Yaşın, olumlu sosyal davranışın incelenmesinde ana kriter olarak ele alınmasının yanında, diğer bir takım değişkenler de hesaplanmaya çalışılmaktadır (Carlo ve Randall, 2001). Söz gelimi; empati becerisi olumlu sosyal davranışta duygusal faktörlerin bulunduğu bir davranış örüntüsüdür. Dinlerde, bireyin kendisini başkasının yerine koyup düşünmesi, onun duygularını anlaması olumlu bir hareket olarak görülmüştür. Örneğin; İncil'de, İsa'nın kendisini insanlık için feda ettiği anı, Hıristiyanlık, bireyin kendisini İsa'nın yerine koyup en yüksek sevgiye ulaşmada empati yeteneğinin önemini vurgular (Yuhanna, 13-1). Olumlu sosyal davranışta bireylerin hem alturistik olarak toplumun yararına davranması hem de empati kurarak başkalarına iyilik etmesi, dinlerin insan karakteri üzerindeki şekillendirici işlevlerindendir. İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'da yardımseverlik ve iyilik: "İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir (Maide, 5/2)" ayeti ile vurgulanmaktadır. Ayrıca; benzer bir şekilde, yardımlarını diğerini olumsuz etkileyerek yapma gibi sosyal davranışlar konusunda ise "Ey iman sahipleri! Allah`a ve âhiret gününe inanmadığı halde, insanlara riya için malını infak eden kişi gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve eza etmek suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak varken tepesine şiddetli bir yağmur inip

kendisini cascavlak bırakmış yalçın bir kayanın haline benzer. Böyleleri, kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, küfre sapan bir topluluğu doğruya ve güzele kılavuzlamaz (Bakara, 2/263–264)" şeklinde bir vurgu yapılarak empati özellikle vurgulanmıştır. Olumlu sosyal davranış ve empati arasında, farklı açılardan benzerlikler kurulmakta ve araştırmalar devam etmektedir (Kumru ve ark, 2004).

Olumlu sosyal davranışlar, dinlerin bireylere sürekli olarak tavsiye ettikleri iyilik ve yardımseverlik üzerine de kurulu bulunmaktadır. Forbes ve arkadaşları (1971) "kayıp Mektup" adını verdikleri bir teknik yardımıyla, iyilik ve yardımseverlik ve kilise üyelerinin yabancılara karşı yardımsever tutumları arasındaki ilişki üzerine araştırmalar yapmışlardır. Çalışmada 25 adet pullanmamış mektup kilise kapılarına bırakılmıştır. Kiliselerden daha tutucu olanları yabancılara yardım konusunda istekli olmamışlar, diğer kiliseler dönüşlerde bulunmuşlardır. Dindarlık ile yardımseverlik arasındaki ilişki hakkında sadece bu araştırmanın incelenmesine göre yorum yapılırsa, genellenebilirlik açısından sorunlar yaşanabilir. Ancak; ayrıca anlaşılabilir ki, dinlerin bireylere iyiliği ve doğruluğu emretmesi bireylerin bu emirlere uyması için dinin yaptırım uygulaması gibi durumlar, bireylerin kurallara bağlı kalmasını sağlar. Bireyler ister zorunlu ister istekle olsun dinin emrettiğini yapma arzusundadırlar (Beit-Hallahmi ve Arygle, 1997: 200).

3. 2. 7. Etnosentrizm ve Irk İle İlgili Önyargılar

Etnosentrizm kavramsal açıdan öncelikle incelenmesi, konunun anlaşılmasını sağlama açısından gerekli görülmektedir. Çünkü; bu kavram

tanımlamada sıklıkla karıştırılmaktadır. Etnik merkezcilik olarak özetlenen kavram; bir aşirete, kabileye, gruba ya da etnik gruba bağlılık ya da bir bireyin yaşadığı ya da içinde bulunduğu kültürü merkeze alması ve diğer kültürleri kendi kültürü açısından değerlendirmesidir (Margeret, 2006). Etnomerkezciler içinde bulundukları etniği; dil, din ve kültürel özellikleri açısından değerlendirirler. Her birey kendi etniğini başka bir ifadeyle, kültürünü temel alarak diğer grubu ötekileştirebilir, aşağı görebilir ya da tamamen dışlayabilir. Etnomerkezcilikte dinin önemli işlevlerinin bulunduğu aşikardır. Bu durum, dinin de etnomerkezci bir tutumla değerlendirilip, kültüre göre şekil kazanması nedeniyle grup içinde din, dışlamalara neden olabilir. Etnosentrizm; savaş, terörizm vs gibi toplumsal problemler vasıtası ile ortaya çıkabilmektedir. Etnosentrizm kavramı, William G. Sumner tarafından, bireylerin gruba katılımı sonucunda meydana gelen ötekileştirmeler ilk defa kullanılmıştır. Sumner, ilk olarak bu kavramın merkezinde gurur ve kibir, bir grubun dininin diğerininkinden daha üstün olduğunun izleri görülür.

Dine kendini adama, kabilecilik ve önyargılar gibi etnosentrik davranışlar bireyi kendi dinini diğerinin dininden üstün görme arzusuna götürebilir. Öncelikle, bireyler kendi gruplarını diğerlerinden daha üstün görerek, kendi grubunda dini, merkezi bir yere yerleştirirler. Irka yönelik önyargılar ve bireyin kendi ırkını diğerinden üstün görülmesi nedeniyle dni grubun merkezinde bulunan dinin bu yolla diğer dinlerden, mezhebin ise diğer mezheplerden üstün görülmesine neden olur. Ancak, din bilimleri araştırmalarında dinin önyargılara neden olduğu iddiası hala tartışmasını sürdürmekte; bu konuda negatif ya da pozitif bir ilişki bulunamamaktadır. Yapılan çalışmalarda ayırıca benzerlikler ve tutarlılıklar

bulunmamaktadır. Bunun nedenleri, din bilimcileri tarafından birtakım çalışmalarda ortaya çıkarılmaya çalışılmış; dinlerin bireylere kendi dinlerinin diğerlerinden üstün olduğunu vurgulamaması ve din adamlarının telkinleri gibi olaylar bireylerin diğer dinleri küçümsemesine neden olan konular örnek gösterilmiştir. Ancak; bazı dinler, özellikle hem kendi dışındaki dinleri ötekileştirip diğer dinleri küçümserken, ayrıca benzer bir noktada, çocuk aldırma gibi bir durumda eylemi gerçekleştirenleri de ötekileştirdiği görülmektedir. Bazı dinler; İslam ve Hıristiyanlık örneği verilebilir, kendi kurallarına uymayan ve ona inanmayanların ahirette karşılaşacakları tehlikelerin bu dünyada yaşadıkları her türlü kötülükten daha ağır olduğunu vurgulamaktadır. Herhangi bir dine inanan bireyler, kendi dinlerine karşı geliştirdikleri tutumlar nedeni ile inançsız bireyleri azaptan kurtarmak için onların kendi dinine iman etmek zorunda olduğunu savunmaktadırlar. Dinler, bazı yönlerden bakıldığında kendi içindeki diğer grupları da ötekileştirmeye sevk edebilir. Söz gelimi, eşcinsellerin durumları bu konu hakkında verilecek örneklerden biridir. Bazı dinler yine eşcinsel davranışları gerçekleştirenlerin çok acı şekilde cezalandırılacağını, davranışın ve o kişiliğin yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, bu dinlerde erkek üstünlüğü sürekli vurgulanmakta ve kadınlar ikinci plana atılmaktadır (Alcock, 1992). Konunun aydınlanması açısından iki farklı dinden iki ayeti değerlendirerek karşılaştırma yapmak gerekecektir. İlk olarak İslam'ın kutsal kitabı Kur'an'da, eşcinsel davranışlar işleyen Lut kavminin Allah tarafından ağır bir şekilde cezalandırıldığı anlatılmaktadır. Kuran'da Araf suresinde: "Hani Lut da kavmine şöyle demişti: 'Sizden önce alemlerden hiç kimsenin yapmadığı hayasızlığı, çirkinliği mi yapıyorsunuz? Gerçekten siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Doğrusu siz, ölçüyü aşan(azgın) bir kavimsiniz' Kavminin cevabı:

“Yurdunuzdan sürüp çıkarın bunları, çünkü bunlar çokça temizlenen insanlarmış” demekten başka olmadı” (Araf, 7/80-82), şeklinde bir vurgu vardır. Bununla birlikte Hıristiyanlıkta; “Bir erkek başka bir erkekle cinsel ilişki kurarsa, ikisi de iğrençlik etmiş olur. Kesinlikle öldürülecekler. Ölümü hak etmişlerdir” (Levliler, 20\13) benzer olmasa da yakın bir vurgu görülmektedir. Bütün bunlardan farklı olarak mezhepçilik kavramı da önyargılara neden olabilmektedir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri’nde Baptist kilisesi ve diğer kiliseler arasında bu konuda çatışmalar bulunmaktadır. Dini önyargılar sadece iki dini anlayışta değil diğer dini anlayışlarda da vardır (Hood, ve ark, 1996).

Dini önyargılara benzer bir biçimde, dindarlık ve etnosentrizim arasında tutarlı bilgiler de elde edilememiştir (Cirhinlioğlu, 2010). Ancak; bazı araştırmalar incelendiğinde; dindarlık seviyesi ile etnosentrizmin paralel olarak arttığı görülmektedir (Beit-Hallahmi ve Argyle, 1997; Paloutzian, 1996). Bu çalışmalar, dini katılım ve bireyin etnosentrik durumu arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Allport bu konuda bir araştırma yapmış ve kiliseye giden bireylerdeki etnosentrizm düzeyini incelemiştir (Allport ve Ross, 1967). Aynı şekilde ırka yönelik önyargılarda Amerika’da siyahlar ve beyazlar arasında, mezhepsel ve etniksel önyargılar bulunmuştur. Çalışmalar dinin bireyi etnosentrizme yönlendiridiğini gösterse de bazı çalışmalarda bunun tersi örneklere rastlanması mümkündür. Özellikle; Hollanda’da 1500 Felemenk Katolikle yapılan bir araştırmada, kiliseye gidenlerin göçmelere karşı nasıl tavır aldıkları üzerinde bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, din bireyi dışlamaya itmemekte, aksine kiliseye devam bireylerde olumlu davranışlar geliştirmektedir, sonucu bulgulanmıştır. Batson ve arkadaşları (1993) tarafından

yapılan bir çalışmada; Amerika'da dindarlık, kiliseye gitme ve etnosentrizm birlikte incelenmiş, 37 adet çalışma meta-analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Çalışmalarda ilişkiler açıklılığa kavuşturulamamış, bu konular arasında olumlu korelasyonlar bulunamamıştır. Özellikle, ergenler açısından konu incelendiğinde, kiliseye giden ergenlerin gitmeyenlere göre, daha fazla etnosentrik değerlendirmeler yaptığına ulaşılmıştır.

3. 2. 8. Dogmatizm

Din ile dogmatizm arasındaki ilişki, dogmatizm ve din arasındaki benzerlikler ve farklılıklar açısından incelenebileceği gibi, dogmatizmin bireyin kişiliğinde nasıl yer ettiği ve bireyi dogmalara iten nedenler açısından da incelenebilir. Bireyde zihnin kapalılığı ya da dogmatizm olarak tanımlanabilecek bir kişilik özelliği Rokeach (1960) tarafından incelenmeye çalışılmıştır. Dogmatizm ona göre; hem otoriterlikle hem de politik baskınlık gibi diğer sosyal davranışlarda görülmekte; doğru ya da yanlış, basmakalıp temel düşünceler, haklı olma gibi durumlar da dogmatizm ile benzer şekilde bir arada bulunmaktadır. Konunun anlaşılması açısından ilk olarak dogmatizmin temel etimolojik açıdan incelenmesi gerekmektedir. Dogmatizmin dindeki içindeki yeri ve din ile olan ilişkisi tanımdan hareketle daha rahat incelenebilecektir.

Dogma ilk olarak ayrılmaz mutlak bir otoriteye inanılıp, diğer tüm rasyonel, deneysel ve olgusal yöntemlerden bağımsız olarak tasdik edilip inanılan bir şeydir. Dogma, kısmen bir şeye körü körüne inanma olarak tanımlansa da aslında mutlak bir

otoriteye itaat durumudur. Başka bir ifadeyle, dogma; rasyonel olarak doğruluğu ispatlanmasa bile doğru olarak savunulan, kesinliğinden asla şüphe edilmeyen veya edilmemesi istenen öğretilerdir, denilebilir. Diğer bir bakış açısı ile mutlak doğru olarak kabul edilip tartışmaya kapatılan bir olgu olarak da düşünülebilir. Bu tanımlamalardan yola çıkarak dini açıdan dogma, bir önermeler bütünü olarak, dinsel gücün otoritesine dayanılarak, dini bilginin dışında başka hiçbir otorite kabul etmeden, bu bilgilerin değişmez olduğunu ileri süren ilkeler olarak düşünülmelidir. Yani dinde, dogma, öne sürülen herhangi bir görüşün ortaya atılan iddianın sorgu kabul edilemez bir gerçeklik olarak kabul edilmesidir. Bu açıdan dogma, ortaya konulduğu andan itibaren kendi doğruluğu karşısında hiçbir görüş kabul etmez. Bir düşüncenin doğru olduğu kabul edilip, doğru olduğuna inanıldıktan sonra kendi varlığını peşin ve direkt kabullere borçlu olan mekanizmalardır. Dogma sahibi birey, kendi düşüncesinin doğruluğunu savunma ihtiyacı gütmez, başkasının da bu durum üzerinde akıl yürütmesini istemez. Merak ve anlam çabasına tamamen kapalı bir süreç olarak karşımıza çıkar (Aydın, 2006: 170-171).

Dogma konusunda yapılan sosyal psikolojik çalışmalar içinde dini araştırmaların sayısı yadsınamaz derecede fazladır. Çünkü; dinlerin kökeninin sorgulanmayan dogmalara dayandığı ve dindar bireylerin şüphe etmeyen dogmatik insanlar olduğu düşüncesi, bilim insanlarını bu konuya yönlendirmiştir. Rokeach'ın çalışmasında, özellikle dogmatik dindar bireylerin diğer dinlere mensup insanları dışlama eğilimine yatkın olduğuna ulaşmıştır. Bu durum sadece diğer dinler arasında gözlemlenmemiş, özellikle mezhep temelinde görülmüştür. Örneğin; Baptist kilisesi ve Katolikler arasında, diğer din ya da mezhep mensuplarının ret edilmesine yüksek

bir olasılık gibi görülmektedir. Rokeach çalışmada, altı farklı mezhepten din adamlarının kendilerini başka din mensubu yerine koymasını istemiş ya da onlardan biri ile yakın arkadaş olup olmayacağını sormuştur. Sonuçlardaki farklılıklar, benzer olmayan dinlerde oldukça yüksek çıkmıştır. Din görevlileri özellikle önce dış dinlere daha sonra kendi mezhepsel farklılıklarına dogmatik anlamlar yüklemeye yönelmişlerdir (Beit-Hallahmi ve Arygle, 1997: 167).

Ayrıca yapılan bir çalışmada, dogmatizmin dini gruptan olan bireyler tarafından ödüllendirilip ödüllendirilmediği araştırılmıştır. Amerika'da öğrenciler üzerinde yapılan başka bir çalışmada, Protestanların Katoliklere göre daha dogmatik olarak oldukları bulunmuş, ancak; bu durumun sınıf ve eğitimsel farklılıklardan ileri gelmediği düşünülmüştür (Kilpartrick, 1970). Görüldüğü gibi çalışmalar, daha çok mezhepler bağlamında olmuştur. Çalışmalar arasında anlamlı tutarlılıklar bulunmamakla birlikte, üzerinde yoğunlaşılan konular da şüphe uyandırmaktadır. Çalışmalar, korelasyon metodu ile yapıldığı için nedensel analizler yapmaya uygun değildir. Bireylerin dinin bazı inançları dogma şeklinde kabul edip bazılarını ise reddetmeleri dogmanın incelenmesini zorlaştırmaktadır.

3. 2. 9. İçsel ve Dışsal Dindarlık

Allport (1954)'un çalışmaları dindarlığın içsel ve dışsal yönlerinin sosyal psikolojik açıdan yorumlanmasını kolaylaştırmıştır. O, dindarlığı, içselleştirilmiş bir ve dışsallaştırılmış bir dindarlık olarak tasniflemiş ve dindarlığın kişilik üzerindeki etkilerini incelemeye çalışmıştır. Dindarlık kavramlarını açıklamaya girişmiş ve

Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne önemli katkılarda bulunmuştur. Allport'un tanımına göre, dindarlık çok çeşitli değildir. Sadece iki tip dindarlık çeşidi bulunur ve birey bunlardan biri içindedir. Bireyin kişiliği eğer içselleştirilmiş dindarlığa uygunsa, kişi dini duygularını daha samimi ve kendine yönelik, daha ruhani olarak yaşar; diğer gereksinimlerini ise olabildiğince dini yaşantıya ve değerlere uygun hale getirmeye uğraşır. Dini yaşantının en saf şekli içsel dindarlıkta bulunur (Allport, 1968). Dini, diğer insanlar tarafından beğenilmek ya da takdir edilmek için yaşamaz. İçsel dindarlıkta, sevgi, içtenlik, saygı ve hoşgörü bireyde temel hisler olarak görülür. İçsel dindarlık olarak kavramsallaştırılmış bu mekanizma dinlerde kendisini aziz ya da kamil insan olarak tanımlattırır (Yapıcı ve Kayıklık, 2005). Dışsal dindarlıkta tamamen yukarıda bahsedilenlerden farklı olarak birey; dini, dış görünüş ve diğerlerinin beğenme çabası olarak kullanır. Kendi gereksinimlerini karşılamak için din sadece bir amaç olarak görülür. Dışsal dindarlıkta birey, dini öncelikle dışa dönük olarak, yardım alma, ihtiyaçlarını karşılatma ve başkalarına kendisini dindar olarak gösterme ve statü elde etme amacı güder (Allport, 1968). İçsel dindarlığın tam tersi olarak birey, kendi dindarlığının başkası tarafından değerlendirilip tasdik edilmesini ister. İçsel dindarlar ise tamamen farklı olarak kendisinin Tanrı ile arasında olan ilişkilerinde samimiyet ölçüsü arar. (Allport, 1968).

Dışsallaştırılmış dindarlık tipinde bireyler, dinin temel işlevlerini kendi çıkarları ve ihtiyaçları doğrultusunda kullanırken, diğer gereksinimlerini sağlamada da diğer bireylerin dindarlıklarını kullanma yolunu seçer. Dışsal dindarlık tamamen bir yönelim olmakla birlikte, sosyal hayatta kendini gösterip ev yaşamında ve yalnız ortamlarda ortadan kalkar (Allport, 1968). Dışsal dindarlıkta ayetler ya da

peygamberlerin sözleri birey tarafından çarpıtılarak ya da farklı yorumlanarak yarar amaçlı kullanılır. Dikkate değer bir nokta, dindarlık tipolojisinde Allport, dindarlıkta dışsal dindarların dini kullandığını, içsel dindarların ise dini yaşadıklarını ifade etmektedir. İçsel dindarlıkta birey kendi kalbini, duygularını ve tutumlarını dini değerlerine göre şekillendiren bir birey olarak görülmektedir (Beit-Hallahmi, 1989). Ancak; tüm bunlarla birlikte Allport'un dindarlık tipolojisi konusunda eksik bir boyut ortaya çıkmış, Batson ve Ventis (1982) Allport'un tipolojisine arayışta olan bir dindarlık tipi eklemiştir. Arayış dindarları sorgulayıcı bir yapıdadırlar, direkt kabul etmezler, yorumlamalarında güvenilirlik ararlar. Bu bireyler, dine yönelik şüphe taşırlar, ancak olumlu bir şüphe ile bir arayış içindedirler (Sezen, 2002).

Park, Cohen ve Herb (1990) tarafından yapılan bir çalışmada, Katolik ve Protestan lise öğrencileri üzerinde, kaygı ile içselleştirilmiş dindarlık ile başa çıkma arasındaki ilişki incelenmiştir. Katolik öğrenciler daha pozitif bir kaygı yönetimi konusunda Protestan öğrencilerinden farklılaşmış olduğu bulgulanmış, bu sayede dini başa çıkmada içsel dindarlığın gençler üzerinde koruyucu bir rol üstlendiğini iddia ettiler. Protestan öğrencilerde durum tersi yönde gelişmesine karşın yüksek dindarlık tipolojisinde de daha negatif sonuçlar gözlemlenmiştir. Ancak; içsel dindarlık özellikleri Protestan öğrencilerin yaşamlarındaki stres ve kaygı düzeyini düşürdüğü vurgulanmıştır.

Önyargı ve etnosentrizm konusunda yapılan birtakım çalışmalarda, içsel ve dışsal dindarlık araştırılmış, dışsal dindarlığa sahip bireylerin daha önyargılı oldukları, grupta daha fazla ayrımcılık yaptıkları görülmüştür. Çalışmada, beyaz

öğrencilerin içsel dindarlıkları ve özellikle eşcinsellere yönelik önyargıları yüksek bulunmuştur. Dışsal dindarlıkta ise eşcinsellere yönelik daha az önyargı bulunmakla birlikte, dini yaşantıda bu bireyler, en çok tehlikeli gördükleri günah, baştan çıkarma özellikleri içeren olaylar olduğunu düşünmüşlerdir. Bu çalışmadan; içsel dindarlığın da önyargıları engelleyemediği sonucu çıkmıştır (Herek, 1987). Dini yaşamda yoksunluk ve ölüm korkusu ile ilgili yapılan çalışmaların bazılarında yukarıda örnek olarak verilen çalışmalara benzer şekilde sonuçlara ulaşılmıştır. Bolt (1977), ölüm korkusunun bireylerde yüksek olması ile dışsal dindarlık arasında pozitif bir korelasyon bulmuştur. Benzer şekilde ölümden sonraki yaşam hakkında ortaya çıkan kaygılarda, dışsal dindarlığı yüksek olan bireyler daha fazla olumlu ilişkilere yönelip bu kaygılarını hafifletmektedir. İçsel dindarlar, ölüm ile yüzleşmekten o kadar korkmasalar da ahiret yaşamlarından endişe duymaktadırlar. Magni (1973)'nin yaptığı araştırma yukarıda verdiğimiz bilgileri doğrularken, Kahoe ve Dunn (1975) tarafından yapılan çalışmada, tersine bir durum görülmüş, dışsal dindarlar ile içsel dindarlar arasında ölüm korkusu ile ilgili bir farklılaşma bulunmamıştır. Çalışmaların sadece Kuzey Amerika kökenli olması, genellenebilirliği konusunda olumsuz yargılar içerebilir. Çalışmaların kültürler arası açıdan sosyal psikolojik boyutları ile incelenmesi ve sonucunda meta analiz yöntemi ile değerlendirilmesi daha güvenilir ve geçerli çalışmalar ortaya çıkaracaktır.

3. 3. İnanç ve Kişisel Durumlar

3. 3. 1. Alturistik Davranış ve İnanç

Dini öğretilerde sık sık sevgiye, affetmeye ve dayanışmaya destek veren ve teşvik eden düşünceler görülür. Yardım severlik ve daha fazlası dini duygu durumların başında gelen özelliklerdir. Dini öğretiler (bu öğretiler tüm dini davranışlarda etkisini gösterir), dini davranışın ortaya çıkmasında temel bir işleve sahiptir. Bireyler, hem grup içinde hem de kendi başlarına dini inanç ve davranışlarını sergilerken sorumluluk duygusunu hissederler. Dini davranış birey için dini bir fayda getirmekle kalmayıp toplumsal bir faydaya da yönelmeyi ifade edebilir. Örnek olarak; insanların gönüllü olarak faaliyetlerde bulunabildikleri düşünüldüğünde, bireyler hem kendi vicdanlarını rahatlatmak hem de manevi anlamda kendilerine ve çevrelerine bir şeyler katmak isterler.

Batı ülkelerinde, alturistik davranışlar ile ilgili oldukça çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar daha çok grupta özgecilik, yardımseverlik, engelli ve yaşlılara yönelik davranışlar konularında yoğunlaşmıştır. Ancak, alturistik davranışın bazen psikolojik bir bozukluk olarak değerlendirilmesi, bizi önemli bir soru ile baş başa bırakmıştır: "Bireyin başkaları için davranma isteği ya kendisine zarar vermeye başlıyorsa?" Bireyler başkalarına yardım ederken kendi hayatlarından da sorumludurlar. Oliner ve Oliner (1988), dini inancın alturistik davranışlarda önemli bir etkisi olduğunu iddia etti. Dini inanç alturistik davranışı motive eder. Örneğin; bazı bireyler Yahudi soykırımında ve ikinci dünya savaşında kendilerini riske etmiş

ve diğerleri için ölüme gitmiştir. Ancak, başka bir iddia da ise bu davranışların sadece dini inançlardan değil daha seküler duygu durumlarından kaynaklandığını vurgulanmıştır (Oliner ve Oliner, 1988).

Alturizm (özgecilik ya da diğergamlık) ilk zamanlarda Sosyoloji disiplini yöntemleri ile çalışılmıştır. Bunun yanında özgecilik çalışmaları, Sosyoloji'nin Psikoloji ile ilişkisi göz önünde bulundurulursa, daha çok interdisipliner bir alana kaymaktadır. Bu sayede, bu konu davranış bilimlerinde incelenmiş, birbirinden farklı tanımlamalara ve bilimsel kavramsal farklılıklara maruz kalmıştır. Bununla birlikte, özgecilik sadece sosyal bilimlerin çalışma sahasında kalmayıp biyolojik bilimlerin ve ayrıca diğer doğa bilimlerinin de çalışma alanına girmiştir. Pozitivizmin gelişmesi ve Marksist analizler ile alturistik davranış tamamen yok sayılmış ve literatürden uzaklaştırılmıştır. Pozitivist teoriler Psikoloji'ye de etki etmiş, bireylerin bu tür davranışları sadece bencillik ile açıklanmaya çalışılmıştır (Schwartz, 1993). Ancak, zamanımızda alturistik davranışın olumlu olarak varlığı kabul edilmiş ve bireylerin başka bireylerin yararına hareket edebileceği fikri kabul görmüştür. Pozitivizmin etkisi ile araştırmacılar, bireylerin kendi ihtiyaçları olduğu halde başkaları için kendi isteklerinden vazgeçebileceği düşüncesini kuşkucu bir tutumunda ötesine geçirmişlerdir. Bu durum tam olarak özetlenirse bir uçta alturistik davranış diğer uçta ise egoizm gelmektedir. Bu teoriyi savunanlar daha çok evrimsel ekollerden gelmektedirler (Monroe, 1996).

Dini alturistik davranışlar, bireylerin grup içindeki varlıklarının devamlılığı ve dini grubunun bireyi teşvikine göre değişmektedir. Trandis (1995)'in

çalışmasındaki bulgularının Oliner (2004)'in çalışması ile genişletilmesi, grup davranışının iç ve dış dinamiklerden nasıl etkilendiği hakkında daha iyi analizlere sebep olmaktadır. İlkin, gruba bağımlı olan birey; ortak kadere inanma, diğer grup üyeleri ile kendini özdeşleştirme ve grup üyelerinin acılarını paylaşma gibi içsel dinamikler olarak alturistik davranış içine girebilir. "Hepimiz birimiz için birimiz hepimiz için" anlayışı burada hüküm sürer. Bu anlayış ayrıca dışsal etkenlerde bulunur. Bireyler arasında herhangi bir ortaklık bulunmamaktadır. Kaderi benzerlikler ise söz konusu değildir. Birey için biz yoktur diğerleri vardır.

İslam dininde bu davranış "Îsâr" olarak isimlendirilmektedir. Bu kavram, bireyin kendi nefsi için değil diğerinin nefsi için çalışması anlamına gelmektedir. Îsâr, bir şey için insanın kendi ihtiyacı bulunsa dahi, acı ve yoksunluklara katlanarak başkasını kendisine tercih etmesi, başkasının arzusunu kendi ihtiyacından önce düşünmesi anlamındadır. İslam alimlerine göre kerem ve ihsân sâhiplerinin âdeti, îsârda bulunmaktır. Îsârın önemli örneklerini Hz. Peygamber ve sahabeler, ensâr ve muhacirler göstermişlerdir. Örneğin; Ensâr, Mekke'den gelen Muhacirlere Medine'nin kapısını açmış ve Îsâr örneği göstermiştir. Kur'anda, onlardan şöyle bahsedilir:

"Muhacirlerden önce (Medine'yi) yurt edinen ve imana sarılan Ensâr, kendilerine hicret edenleri severler. Onlara verilen şeylerden ötürü gönüllerinde bir sıkıntı ve rahatsızlık duymazlar. İhtiyaç içinde kıvransalar dahî, mümin kardeşlerini kendi nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, gerçekten felâha erenler işte onlardır" (el-Haşr, 59/9).

3. 3. 2. Akıl Sağlığı ve Dini Bağlanma

Akıl sağlığı çalışmaları başlarda Psikoloji biliminin yöntemleri ile yapıldığı için konu hakkında farklı bilimler ile karşılaştırmalı analizler yapılamamıştı. Ancak son dönemde yapılan çalışmaların çeşitlenmesi nedeniyle bu konu artık çoğu sosyal bilimi ilgilendirmiş ve multidisipliner bir hal almıştır. Dinler kendi içinde tutarlı bilgiler bütünü olarak inananlarına huzurlu bir yaşam vaat eder. Bu vaat, hem dünyada hem de ölümden sonraki inanılan yaşamda kendisini gösterir. Din, bireylerin yaşamını daha huzurlu hale getirmek için inananlarından bazı temel kurallara da uymalarını ister. Bu normlar, sadece ritüelleri yerine getirmek ya da inançsal boyutta olmamakta, ayrıca; fizyolojik ve psikolojik yönler içermektedir. Dinin akıl sağlığına doğrudan etkileri bulunmuş değildir. Dolaylı etkiler göz önünde bulundurulursa, örneğin; tövbe ile rahatlama, sabır ile kurtulma gibi şeyler dinin bireylerden istediği davranışlardır. Fizyolojik sağlık ile akıl sağlığı arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Konu itibari ile düşünülmektedir ki, din bir bakıma ruh sağlığı üzerinde dolaylı da olsa önemli etkilere sahiptir. Bu etkilerin varlığı, din bilimleri açısından bir inceleme konusu olmuştur. Buna ek olarak, birtakım araştırmalarda dinin, bireyin ruh sağlığı için bir tedavi işlevi üstlenip üstlenemeyeceği problemi incelenmiştir (Hoheisel ve Klimkeit, 1995: 246). İnsanların sembolik olarak belirli dini eşyalar taşımaları ve bu sayede kötü ruhlardan korunacağına ya da bazı duaları okuyarak kendi ruh sağlığının Tanrı tarafından korunacağına inanmaları gibi durumlar bir bakıma dinin psikolojik korkular üzerinde etkili işlev göreceğine örnektir.

Ülkemizde yapılan bazı çalışmalarda duanın ruh sağlığı üzerindeki etkileri incelenmiş, hatta dua ile akne tedavisi çalışmaları bile yapılmıştır (Hoşrik, 2010; Arıcı, 2005). Ruh sağlığı üzerinde dinin bazen bir meditasyon aracı olarak kullanılması da görülmüştür (Pınar, 2013). Psikolojik ve psikoterapik bakış açısında ise, konu bu kadar kolay cevaplandırılabilen bir yapıya sahip değildir. Duanın ruh sağlığı üzerindeki etkileri birden çok çalışmada araştırılmıştır. Ancak, bu çalışmaların bilimsellik sorunları bulunmakla birlikte, ruh sağlığında iyileşmeye duanın mı ya da başka bir meditasyonun mu etkili olduğu bilinememektedir. Dinin ruh sağlığı üzerindeki etkileri, bilim insanlarının da bir dine inanmaları nedeniyle araştırma sonuçlarını kendi varsayımlarına göre çıkarma isteklerine yol açabilmektedir. Dua dışında sabır da bireyin yine inandığı ve o konudan kendini ayıramadığı bir unsurdur (Grom, 1992). Sabır ile bazı sorunların üstesinden gelineceği tezi çoğu dinin temel varsayımıdır. Bireyin kendini gerçekleştirmesinde, topluma daha iyi uyum sağlamasında, ruhsal açıdan kendisini huzurlu hissetmesinde yine dini duygu, davranış ve inançların etkisi gözükmektedir.

Sosyal Psikoloji çalışmalarında ruh sağlığı ve din ilişkisinin temel araştırma problemi "Dindar bireylerin dindar olmayanlara göre daha sağlıklı olup olmadığıdır?". Batson (1993), yaptığı bir çalışmada öğrencilerin ruh sağlığı açısından durumunu incelemiştir. Baston 115 çalışmanın analizini yaparak bir sonuca gitmeye çalışmıştır. Bu çalışmalar, 37'si dindarlık ile ruh sağlığı arasında pozitif bir korelasyon, 47'si ise negatif bir korelasyon olduğunu, 31'inde de her hangi bir ilişki bulunmadığını göstermektedir.

Tablo–16. Üç tür dindarlık ile akıl sağlığı arasındaki ilişki

Ölçekler	Olumlu	Açık Değil	Olumsuz
İçsel	49	30	14
Dışsal	1	31	48
Arayış	8	12	4

Kaynak: (Batson, 1993; akt: Beit-Hallahmi and Arygle, 1974:189)

Sonuçlar göstermektedir ki, içsel dindarlıkta yaygın olarak bireylerin daha sağlıklı olacağı, dışsal dindarlıkta ise bu durumun tersine döneceği görülmüştür. Arayış içindeki bireylerde, herhangi bir anlamlı ilişkinin bulunmadığı gözlemlenmiştir. Ancak buradaki çalışmanın, ritüeller ve bunlara katılım gibi bulgulara yer vermediği için güvenirliği düşüktür.

Batıl inançlar da ruh sağlığı konusunda bilim insanlarına güvenilir veriler sağlar. Bireylerin normal olmayana anlamlar yüklemesi hem yoksunluğun bir belirtisi sayılırken hem de savunma mekanizması ya da bir teodisenin ürünü olabilmektedir. Ülkemizde yapılan çalışmalar batıl inançların ülkemizde ileri düzeyde eğitim seviyesi düşük ve kırsal bölgelerde yaşayanlarda yüksek oranda gözlemlendiği bulgulanmıştır. Köse (2009)'da bir çalışmasında batıl inançları sınıflandırmış ve hangi davranışların ve inançların bu kategoriye gireceğini bulgulamıştır. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi literatürü açısından önemli olan bu çalışmada batıl inançların psiko-sosyal oluşum nedenleri üzerinde durulmuş özellikle insanların geleceği bilme, yoksunluk, korku ve stress gibi kognitif eksikliklerinin batıl inançlara neden olduğu üzerinde durmuştur. Köse (2009)': *"Toplumun bilgi*

düzeyi ve hâkim dini anlayışıyla uyuşmayan, bu nedenle de anlamsız görünen, ancak bireye psikolojik yarar sağlayan" bâtıl inanç ve davranışlar modern dünyada popüler kültürün bir unsuru olarak kendilerine yer bulmaktadır. Modern toplumlarda giderek yaygınlık kazanan yıldız falları, rakamlara ve günlere uğur veya uğursuzluk atfedilmesi bu konuda hemen akla gelen örneklerdendir." yorumunda örneklere başvurmuş ve tezde vurgulanan bilişsel ihtiyaç teorisinin batıl inançların oluşumundaki açıklamalarına vurgu yapmıştır.

3. 3. 3. Dini İnanç ve Psikiyatrik Sorunlar

Dini inançların veya ibadetlerin akıl hastalığına yol açtığı düşüncesi eskiden beri tartışıla gelmektedir. İlk başlarda Freud ve arkadaşları tarafından, dinin bireyde bir yanılsama olarak görülmesi ve obsesif bir bozukluk olarak, bireylerde ruhsal hastalığa neden olmasının yanında dinin kendisinin bir ruhsal bozukluğun kaynağı olduğu düşünülmüştü (Freud, 2000). Freud dinin temelinde bir takıntının ve baba kompleksinin yattığını iddia etmişti. Ona göre baba korkusu ne kadar fazla ise dindarlık o kadar fazla olacaktı. Ancak, bu bakış açısının 20. yüzyılda kalması ve bilimsel olanaklardan günümüz kadar yararlanılmamış olması gibi nedenlerle Freud'un görüşlerinden uzaklaşılmış ve farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Ancak; Freud'a katılmayan teorilerden bazıları, dinin davranışlarda veya inançlarda bazı sıkıntıları doğuracağını iddia da etmişler. Örneğin, dua ederken Tanrıya küfür etmek gibi (Obsesyon) durumları yaşayan bipolar bazı hastaların dine ve felsefeye aşırı bir yöneliş içinde oldukları gözlemlenmiştir.

İlkin, dini obsesif davranışın örneklenmeye çalışılırsa, bireylerde, Tanrıya dua ederken küfretme, sürekli dini inancını sarsacak şeyleri ve günah sayılan şeyleri yapma korkusu, günahkar olma ve farkında olmadan günah işlemiş olma düşüncesi, ibadetlere hazırlık niteliğindeki temizlenme ritüellerinde ortaya çıkan ve ibadetler esnasında görülen obsesyonlar, dini herhangi bir hükmün yerine getirilmesi ile ilgili obsesyonlar, bunların yanında kompülsyon türleri olarak: tövbe etme, dua etme ve tekrarlama kompulsiyonları, dini obsesyonlardan dolayı yapılan ancak dini bir muhtevaya sahip olmayan kompulsiyonlar gibi durumlar örneklerin bazılarını oluşturmaktadır (Yağcı, 2006).

Dindar bireylerde dini düşüncelerin ve dini iddiaların saplantılı bir şekilde ortaya çıkması psikiyatrik bozukluklar arasında gösterilir (Slater ve Roth, 1969). Bireyin kendini büyük bir dini lider gibi düşünmesi ya da Tanrı olarak görmesi gibi olaylar psikiyatrik bozukluklarda rastlanan durumlardır. Bazı çalışmalar, ruh sağlığı hastaları hakkında dinin etkileri üzerinedir. Stone, dindar hastalar üzerinde bazı analizler yapmıştır. New Hampshire hastanesinde 100 hasta inceledikten sonra bunların hastalıklarının 24'ü dini haz veya yüceltme sorunları ile ilgili olduğu, 18'inde manik teşhisi, 3'ü depresif, 2'sinin ise katatonik olduğunu bulmuştur (Arygle, Beit-Hallahmi, 1975:134). İleri psikiyatri grubu (1968) ise dinin şizofreni ve depresyonda etkili olduğunu savunmuşlardır. Brightwell (1962) ise, paranoid şizofrenlerde dini delizyonların sıklıkla yaşandığını vurgulamıştır.

Tüm bu çalışmaları özetleyecek olursak, dini duyguların ve davranışların bazı psikiyatrik sorunlarda kısmi de olsa etki edebileceği görülmektedir. Ancak, bu

çalışmalar da göstermektedir ki, dini bilginin öğrenilmesi ve uygulamasında meydana gelen aşırı titizlikler dini delizyonlara neden olmaktadır. Çoğu çalışma ise yine şizofrenik davranışın kültürel olsa da dini durumlar ile ifade edilmeye çalışıldığını göstermektedir. Sonuç olarak anlaşılmaktadır ki, din bireylerde rahatlama sağladığı gibi bazı temel sorunlara da neden olabilmektedir.

Yurt dışında yapılan önemli çalışmalardan birinde psikiyatrik vakalar ve dini mezhep üyeleri incelenmiştir.

Tablo-17. Mezhepler ve Psikiyatrik Vakalar (Sutton Emergency Hastanesi)

İngiliz Kilisesi	61
Roma Katolik	72
Metodist	74
Kurtuluş Ordusu	85
Yahudiler	92
Toplam	69

Kaynak: Slater, 1947; akt: Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975:131).

Çalışmada dikkat çeken nokta, Yahudilerde görünen orandır. Ancak çalışmanın 2. dünya savaşı sonrasında 4,202 hasta başvurusu incelenilerek yapılması, sonuçlar üzerinde etkili olmuştur. Savaşlar dini durumlar üzerinde oldukça etkilidir. Müdahale edebilecek gücü olmayan bireyler, özellikle dindarlar, kendilerini kurtarıcı olarak Tanrıya bırakmaktadırlar. Ancak savaş gibi yıkıcı bir durum ve bunun içindeki dindar birey ile ruh hastalıkları arasındaki ilişki ileri derecede pozitiftir.

3. 3. 4. Yaşam Krizlerini Yargılama

Hem Antik Yunan felsefecileri hem de İslam felsefecileri tarafından tartılışılan yaşam krizlerini yargılama, ki buna ilk profesyonelce örnek Freud, bireyleri derinden etkileyen ya da onları sıkıntıya düşüren hayati olayların oluşumu gibi anlaşılmaya çalışılmıştır. Modern zamanda bilimsel olarak kriz konusunun ilk kez incelenmesinin Lindemann'ın çalışmaları ile olduğunu söylemek mümkündür. Lindemann, bireyleri derinden etkileyen başa çıkılması güç olan olayları, buna ölüm örnek olarak verilebilir, açıklama girişiminde bulunmuştu (Sayıl, 1977). Terminolojide, kriz normal olandan farklılaşma durumu olarak ifade edilir. Kriz, psikolojik bir hastalık olmamakla birlikte, bireyler yaşamlarının bazı anlarında bu tür ara dönemlerle karşılaşabilirler (Cooper 1979). Din, bu krizle başa çıkmada insanlara bazı yollar gösterir ve bu yollara uyulmasını ister. Dinlerin toplumların kriz dönemlerinde çıktıkları ve çözüm yolları sunduğu tezi göz önünde bulundurulursa, dinin krizle baş etmedeki rolü de yadsınamaz olacaktır. Krizler insan hayatında olduğu kadar toplumsal yaşamda da önemli bir yere sahiptir. Krizlerin hem toplumsal, grupsal hem de bireysel psikolojik bazda değerlendirilmesi oldukça anlamlı sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır.

Yaşam krizleri hem bölgesel/kültürel olmakla birlikte hem de kültürler arası da olabilmektedir. Örneğin: ölümler, savaşlar, doğum gibi durumlar, yaşamsal değişimlerin genel evrensel yönünü oluşturur. Özellikle, ölüm her kültürde farklı farklı yorumlanmış ve ölüm sonrasında dinlerde ritüele dönüşen uygulamalar görülmüştür. Din bu yaşamsal krizleri önlemede ya da ona farklı bir şekilde yardım

etmede ne tür katkılar sağlar? Bunun yanında Kriz ile din arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Bu sorular, kriz konusunda çalışmaların ana araştırma noktalarını oluşturmaktadır. Din, kriz dönemlerinde bireylere duygusal destek sağlar. Dini aktivite ya da inançlar kriz ara döneminde kişisel problemlerin çözümünde ve zorluklarla yüzleşmelerde etkileşim yolu ile çözümler sunar. Shaw (1970, akt. Arygle and Beit-Hallahmi, 1975) bu yolu "davranışın teolojik modeli" olarak adlandırlığı bir modelle inceler. Teolojik modelde ana sorun bireyin yaşamsal krizleri yönetmesinde dinin ne tür etkilerinin olduğudur. Birey, karşılaştığı krizle dinden yardım alarak bir süreci başlatmış olur. Bireyin dinden din adamları vasıtası ile profesyonel yardım almasıyla krizde belirgin bir azalma görülmesi beklenir.

Bu konularda yapılan araştırmalar genellikle mezhepler bağlamındadır. Lindenthal (1970) bir çalışmasında bireylerin karşılaştıkları yaşam krizlerinde (acı çekme, ekonomik durumunun ya da eş durumunun değişmesi) dini aktivitelerin etkisini inceledi. Bu araştırma, bireylerin yaşadıkları bu tür olumsuz durumlar anında kiliseye gitmede bir azalma olduğunu ortaya koymuştur. Hatta bu olumsuz durumlarda, törenlere düzenli katılan bireylerde zamanla benzer etkiler göstermekte idi. Yoksunluk teorisinin da temel tezleri dikkate alınırsa, bireyde bir anlamsal zayıflama görülmesi kaçınılmaz gibidir. Bireyler duygusal olarak etkilendiklerinde yukarıdaki araştırmaya göre daha az kilise yönelmektedir. Ancak, bireyler dini yardım için başvurdukları halde açıkça kiliseye gitmemektedirler.

Bu konuda yapılan çalışmaların çoğunluğu 2. dünya savaşının etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Savaşlar, insanların yaşamında önemli bir toplumsal kriz

dönemlerini oluşturur. Yaşam krizleri ile stres eş değer olarak içiçedir. 2. dünya savaşı gibi büyük bir kriz durumunun da insan yaşamına etkisi tartışılmazdır. Bu savaş sonunda yapılan bir araştırma sonucunu Tablo 13'de incelersek, dindar ile dindar olmayan kişilerin dünya savaşından nasıl etkilendiklerini daha detaylı olarak görebiliriz. Tabloda birden fazla çalışmaya yer verilmiştir.

Tablo-18. Savaşın Din Üzerindeki Etkileri

	Daha Dindar	Etki Yok	Daha Az Dindar
Princeton Öğrencileri	25.1	53.3	18.6
Harvard Öğrencileri	26.3	54.5	19.2
Birleşik Devletler Askeri Araştırmaları 1. Savaştaki Birey 2. Savaşmamış Birey	 29 23	 41 42	 30 35

Kaynak: Arygle and Beit-Hallahmi, 1975: 53.

Savaşın bireyleri daha az mı yoksa daha fazla mı dindar yaptığı üzerinde yapılan bu çalışmada anlamlı sonuçlar bulgulanmıştır. Bireyler, savaş yüzünden daha az dindar hale gelmemişlerdir. Savaşın etkileri düşünüldüğünde savaşan bireyler ile savaşmayanlar arasında yüksek bir farklılık da görülmemektedir. Ancak, çalışmalar kiliseye katılım üzerinden yapıldığı için genelleme yapmak oldukça zorlaşmaktadır. Katılımcıların üniversite öğrencileri olması diğer bir açıdan yapılan çalışmada

güvenirliğini ve genellenebilirliğini oldukça düşürmüştür. Bu durumun temel nedeni; Sosyal Psikoloji çalışmalarında alan deneylerinin yapılamasındaki güçlükler ve maliyet nedeniyle çalışmalar genel olarak üniversite öğrencileri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

3. 3. 5. İntihar Davranışı

İntihar davranışını açıklamak için sosyal bilimlerin birbiri içerisine girmiş alanları arasında bir yarış vardır. İlk olarak kapsamlı araştırmalar, Sosyoloji'de Durkheim tarafından yapılmıştır (Durkheim, 2013). O, çalışmasında intihar türlerini tasnifleyip, derinlemesine analizler yapmıştır. Tabiidir ki, sanayi inkılâbı insanların yaşamlarında değişimlere neden olmuştur. Bunun sonucunda meydana gelecek olan kültürel yaşam değişiklikleri de insanlar için uyumu zor bir vakadır. Durkheim, bu değişimleri sosyolojik yöntem ile incelemiştir. Kant, farklı bir bakış açısı ile intiharı bireylerin yaşamlarında saçma ve bencil bir davranış olarak görmüştür. Ona göre bireyin intihar etmesi diğer bireylere yönelik bencilce bir harekettir. Psikolog Stengel, insan yaşamında intiharın felsefi açıklamasını yaparken, insanın kendisini öldürmesini mantıksal bir temele oturtmaya çalışmıştı. Ona göre tarih içinde hiçbir dönem yoktur ki, intihar olmadan geçsin. İnsanların yaşamları boyunca ölüm, tamamen bir ortadan yok olmanın, rahatlamak için bir kurtuluş yolu, bir azap, kusursuz bir sonuç gibi farklı şekillerde algılana gelmiştir. Bu yolla intihar insan yaşamında yerini almış ve almaya devam etmiştir (Ağılkaya, 2010: 174).

Jobes ve Mann (1999), intihar üzerinde birtakım araştırmalar yapmıştır. Hastanelerinde intihara teşebbüs eden hastalara kendilerini yaşama bağlayan önemli nedenleri ayrıca, kendilerinin neden ölmek istediklerini bildiren bazı sebepler yazmalarını istemiştir. Hastaların cevaplarına göre çalışma 9 alt başlık "yaşamak" 8 alt başlık da "ölmek" üzere gruplanmıştır. Burada bireyleri yaşama bağlayan nedenler sıralandığında, en çok tekrar edilenden en aza doğru: aileyle ilgili nedenler, gelecekle ilgili nedenler, belirli planlar ve amaçlar, zevk alınan şeyler, arkadaşlar, kişinin kendisiyle ilgili nedenler, başkalarına karşı sorumluluklar, dini nedenler şeklindedir. Neden intihara teşebbüs ettiklerine ilişkin cevaplarda ise; kaçış, kurtuluş ve acının yaşamsal anlamı gibi faktörler vurgulanmıştır (Altuntop, 2005: 191).

Benzer bir araştırmada ise, Josepho ve Plutchik (1994), intihar girişiminde bulunmuş kişilerde intihar ile baş etme yollarını araştırmıştır. Çalışmaya göre intihar etmeye teşebbüs eden bireyler ile etmeyenlerdeki farklılıklar; sorunları görmezlikten gelme ve yerine koyma (arkadaş kaybedersem başka bir arkadaş edinirim) gibi yolları olarak bulunmuştur. Bu hastaların sinirlendikleri ya da intihara teşebbüste bulunacakları sırada bir şeyler yemek, sorunları ilgisi olmayan yollarla çözmeye çalışmak gibi yöntemlere daha fazla yöneldikleri görülmektedir (Eskin, 2003).

İntihar davranışını incelerken ergenler üzerinde daha fazla durulması gerekmektedir. Ergenler üzerinde yapılan çalışmalarda incelendiğinde; Fransa'da yapılan araştırmalarda, gençlerin ölümden sonraki yaşama inançları %23 olarak bulunmuştur. Yine benzer bir şekilde gençlerin % 38'i ölümden sonra yok olmanın mantıksız olduğu, ancak sonraki yaşam hakkında bir fikirleri olmadıklarını

vurgulamışlardır. Başka bir çalışmada gençler arasında dinin var olma nedeni sorgulanmış, dinin var olma nedeni onlara göre; sonraki yaşamın varlığı ve Tanrıya olan inanç (%64) olarak çıkmıştır. Ancak, inançlı gençlerde bile ölümden sonra bir şeylerin olmadığı inancının oranı %16 olarak bulgulanmıştır (Jouisin and Boutinet, 1985'ten akt. Hökelekli, 1991). Türkiye'de yapılan çalışmalarda ölümden sonraki yaşamın varlığına olan inanç, Allah'ın varlığına inananların oranından daha düşük çıkmıştır (Bayyiğit, 2003; Demir, 2001). Yine ülkede ergenlerin korkuları üzerine yapılan bir çalışmada, ölüm ve ölüm sonrası hayatla ilgili konuların, ergenlerin temel kaygı ve korkularını meydana getirdiği bulunmuştur (Yıldız, 1999).

İntihar davranışında dinin etkileri üzerine yurt dışında yapılan araştırmalarını değerlendirmek karşılaştırma yapmak açısından önemlidir. Roman Katololiklerin, Protestanlara göre intihar eğilimi göstermeleri ihtimali daha düşük olarak bulunmuştur. Bunun temel nedeni Katoliklerin daha çok kiliseye devam etmeleri ve bu sayede sosyal entegrasyon yolu ile kendilerini daha huzurlu hissetmeleri olarak verilmiştir. Protestanların daha bireysel bazda dini yorumlamaları nedeniyle intihar oranlarının ise daha yüksek düzeyde olacağı vurgulanmıştır (Day, 1987). İntihar, genellikle boşanma olaylarında şiddetli bir şekilde artmıştır. Bunun yanında sosyal sorunlar, endüstrileşme ve yoksulluk intiharın başlıca nedenleri olarak görülmektedir. Stack (1991) tezine göre; son zamanlarda yaşanan boşanmaları ailenin zayıflaması ve dindarlıktaki azalış intihar davranışına yol açmıştır.

Sonuç olarak, bu bulguları farklı dini inanç sistemlere göre yorumlamak oldukça zor görülmektedir. Bunun yanında, Simpson ve Conklin (1989) tarafından

71 ülkede yapılan intihar oranları ile Hıristiyan dindarlığı arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada ülkeler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Ancak bu araştırmada sadece islam dini bakımdan farklılık bulunmuştur. Bulunan farklılık -0.55 olarak ölçülmüş negatif bir korelasyon oluştuğu görülmüştür. Bunun temel nedeni, İslam'ın daha çok toplumsal bütünleşmeye insanları yöneltmesi olarak düşünülmüştür. Hinduzim ve Budizimde, intihar yasaklanmadığı için bu dinlerdeki çalışmalar güvenilirlikten yoksundur.

3. 3. 6. Alkol Bağımlılığı

Uyuşturucu madde ve alkol bağımlılığı, dini çalışmalarda ilgilenilmiş farklı konulardandır. Alkolizm ve uyuşturucu bağımlılığı ile dindarlık arasında kurulan ilişki dini gruplar bağlamında çeşitli çalışmalarca incelenmiş ve önemli bir sorun olarak görülmüştür. Bazı dinlerin alkol kullanımını kesinlikle yasaklaması (İslam) dindar insanların üzerinde nasıl bir etkiye sahip olacağı düşünceleri araştırmaların yönelim noktalarıdır. Bu tür maddeler, şeytanın bir aracı olarak tasvir edile gelmiştir. Dindarlık örneklemi karşı kültürel çalışmalarda, Yahudiler en az alkol kullanma, İrlandalı Katolikler ise en yüksek orana sahip olmuştur (Arygle and Beit Hallahmi, 1975).

Yapılan bir çalışmada Tanrı'ya bağlılığın genel alkol kullanımının ve başa çıkma, başka bir ifadeyle, kaygı ve depresyon gibi durumlarda negatif etkilerini azaltma amaçlı uygunsuz alkol kullanımı üzerindeki etkileri araştırılmıştır (Kassel, Wardle, & Roberts, 2007). Araştırma üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış buna

dayanak olarak da Akıl Hastalıkları ve İstatistikleri El Kitabına göre; öğrencilerin %31'inin alkole bağımlı ya da onu kötü yönde kullanması verilmiştir (Knight ve diğerleri, 2002). Çalışmada yetişkinlerde duygusal başa çıkma ve bağlılıkta alkol kullanımı da incelenmiştir. Ancak, çalışmada sakıngan bireylerin sağlıklı bireylerden daha çok alkol kullandığını bulgulanmıştır (Cooper, Shaver, & Collins, 1998; akt. Hernandez ve ark, 2013). Kassel ve diğerleri (2007), yakın geçmişte, alkol ve uyuşturucunun kullanım nedenlerinin endişe ve kararsızlık ile ilişkisini araştırmışlardır. Bu çalışmada, kaygılı bir şekilde bağlanma arttıkça alkol kullanımı da artmakta olduğu görülmüştür. Araştırmacılar, kaygı bozukluğu olan bireylerin, negatif duyguların saklamak için alkol aldıklarını söylemişlerdir. Önemli bir çalışmada, McNally, Palfai, Levine ve Moore (2003), alkol kullanımının ve yetişkin bireylerde bağlanma arasındaki ilişki araştırılmış, özellikle olumsuz duygulardan kaçınmanın sonucu alkol kullanımının ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Hernandez ve arkadaşları (2013)'na göre, başa çıkma yöntemlerinin Tanrı'ya bağlılık ve alkol kullanımı arasında varsayılan ilişkileri de etkileyebildiğinin düşünülmesi gerekmektedir.

Dini gruplarda alkol kullanımının varlığından dolayı araştırmalar yapılmaya ihtiyaç doğmuştur. Bu incelemelerde, dini gruplara yeni katılan bireylerin alkol kullanımına ilişkin diğer grup üyelerinin sonraki katılanlara oranla bakış açıları daha izin verici olduğu vurgulanmıştır (Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975).

Konu ile ilgili önemli bir çalışma, Hacettepe üniversitesi öğrencilerinde dindarlık, uyuşturucu ve alkol kullanımı üzerinde yapılmıştır. Araştırmada

öğrencilerin dindarlık düzeyleri, kimyasal madde kullanmaları, bireysel, ailesel nitelikleri ile kimyasal alışkanlığı hangi dönemlerde ve nasıl kazandıklarına ilişkin veriler, araştırmacı tarafından geliştirilmiş olan 33 soruluk bir bilgi toplama formu ile elde edilmiştir. Sigara içenlerin ailelerinin dindarlık oranı dikkate alınınca; gençlerin %39'u ailesini "dindar", %57'si "biraz dindar", %4'ü ise "ateist" olarak belirtmiştir. Ailelerini dindar olarak tanımlayan öğrencilerin %37'si, ailesindeki dindarlığı daha az düzeyde olarak kabul edenlerin %46'sı ve kendi ailelerinin hiçbir dine inanmadıklarını ifade edenlerin %60'ı ise sigara kullanmaktadır (Yıldırım, 1997: 149). Çalışmadan da anlaşılmaktadır ki; ailelerde dindarlık oranı yükseldikçe sigara kullanımı da düşmektedir. Araştırma sonuçları açısından değerlendirilirse, sigara kullanımı ile ailesel dindarlık arasında negatif bir korelasyon ortaya çıkmaktadır. Sigara içen gençlerin dindarlık oranlarına bakıldığında ise, sigara kullandığını ifade eden öğrencilerin %14'ü kendilerini "dindar", %63'ü "biraz dindar", %23'ü ise "ateist" olarak ifade etmişlerdir. Kendisini "dindar" olarak gören Öğrencilerin %23'ü, "biraz dindar"ların %45'i ve "ateist" grubun ise %66'sı sigara kullanmaktadır (Yıldırım, 1997: 149). Benzer bir ilişki de bu durumda ortaya çıkmaktadır. Dindarlık öğrencide arttıkça sigara kullanımı da azalmaktadır. Alkol kullanan öğrencilerin hem ailesel dindarlık hem de bireysel dindarlıkları incelendiğinde, aynı çalışma sosyal psikolojik bir bakış açısı için kaynak oluşturur. Ailesini "dindar" olarak tanımlayan öğrencilerden %15'inin; "biraz dindar" olarak tanımlayanların %33'ü, "ateist" olarak tanımlayanların ise %51'inin günlük ya da haftada en az bir kere alkol kullandıklarının bilgisine ulaşılmıştır (Yıldırım, 1997: 150). Ailesel dindarlık düzeyi ile alkol kullanımı incelendiğinde anlaşılmaktadır ki, alkol kullanımı yükseldikçe ailesel dindarlık düşmektedir. Öğrencilerin kendilerinin alkol kullanımı

incelendiğinde ise, öğrencilerin %25'inin kendilerini "dindar", %60'ının "biraz dindar" ve %15'inin de "ateist" olarak ifade ettikleri ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 1997: 150).

Dindarlık ve alkol uyuşturucusu ülkemizde yapılan bu çalışma kapsamında incelendiğinde, dar anlamda olsa da dindarlık seviyesi ile alkol kullanımı arasında negatif bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum hem kültürel etkilere hem de dinsel nedenlere dayanmaktadır.

3. 3. 7. Suç

Önemli iddialardan biri de dinin sapma ve suçta bir dürtü kontrol mekanizması işlevi üstlendiği düşüncesidir. Dindar bireylerin toplum kurallarını ve kanunları daha az ihlal ettikleri üzerine bazı araştırmalar mevcuttur. Bunun önemli sebebi olarak dinin bireylere toplumsal kurallara uymayı, başkalarına zarar vermemeyi, saygılı davranmayı tavsiye etmiş ya da emretmiş olmasıdır (Burkett ve White, 1974). Geleneksel toplumlarda bu durumla daha sık karşılaşılır. Buna neden olarak geleneksel toplumlarda dinin daha merkezde bir sosyal kontrol mekanizması sunması gösterilmektedir. Din, geleneksel toplumlarda bireylerin yaşamlarını daha yakından takip etmekte ve insan davranışlarını hem kendi hem de toplumsal kurallar ile denetlemektedir. Sapma davranışının gerçekleşmesi durumunda din, direkt müdahale aracı olarak görülür. Modern toplumlarda dinin toplumsal normlar ile sapma davranışına bakışı o kadar katı olmamaktadır. Bazı sapma davranışları yok sayılmakta ya da toplum tarafından görmezden gelinmektedir. Bu durum failsiz

suçlarda, örneğin; uyuşturucu kullanımı gibi, din daha kontrollü ve uzaktan bir denetim sunmaya çalışmaktadır.

Konu hakkında bir başka araştırılan sorun ise dindarlığın suçu azaltıp azaltmadığıdır. Çoğu çalışmada bu soru kültürler aşırı olarak incelenmiş, bireyde dindarlık oranı yükseldikçe, bireyin sapma davranışına daha az düştüğü bulunmuştur. Sebep olarak, ölümden sonraki yaşama inanç, Tanrıya olan korku gibi konular bu düşüşte etkili olduğu iddia edilmiştir (Ellis, 1985). Dindarlık eğer, bir üst konuda bahsedildiği gibi uyuşturucu kullanımını, buna alkol de dahil edilir, destekliyorsa daha çok sapma davranışı engellemektedir. Eldeki verilerin mezhepler temelinde olmasından dolayı sadece mezhepler arası değerlendirmeler yapmamıza olanak sağlamaktadır. Örneğin; 4753 İngiliz genci üzerinde yapılan bir çalışmada, gençlerin %69'u marihuananın kullanımının yanlış olduğunu savunmaktadırlar. Bu durum dindar olmayanlar ile karşılaştırıldığında, dindar olmayanların oranı %52 olarak bulunmuştur (Francis ve Mullen, 1993). Anlaşılmaktadır ki, İngiliz gençleri, dindarlık ile uyuşturucu kullanımı ilişkisi değerlendirildiğinde, uyuşturucu kullanmanın olumsuz etkilerini bilmektedirler.

Din ve suç ilişkisi ülkemizdeki çalışmalar açısından incelendiğinde, dini değerlerin Türk toplumu açısından oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmekte (Esmer, 1999), yapılan çalışmalarda dindarlık ve suç arasında olumsuz bir ilişki bulunması, insanların dini kurallara uymalarında kendilerini istekli hissetmeleri gibi nedenlerle ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Dini şiddetin incelenmesi, özellikle ülkemiz çalışmalarında ön plana çıktığı görülmektedir. İslam'da terörizm faaliyetleri

son dönemde ortaya çıkan dini gruplar bağlamında değerlendirilmektedir. Türk toplumunda dinin sapma ile olan ilişkisi incelemeye değer bulunmaktadır. Din Sosyolojisi çalışmalarında bu gruplarda sapma davranışı incelenmiş, ancak çok fazla sayıda çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılmış olan çalışmaların niteliksel olarak eksik bulunması, güncellik sorunsalları, istatistiklere az sayıda yer verilmesi gibi nedenlerden dolayı tam olarak tasvirden uzak kalmaktadır. Bu nedenler, ülkemizdeki din ile sapkın davranış araştırmalarında önemli sorunlardandır (Özbay, 2005; Yavuzer, 1981; Özbay, 2007: 2).

Örnek çalışmalara yer verilirse; çalışma eski de olsa İstanbul Üniversitesi Kriminoloji Enstitüsü'nün suçu din ile analiz edip karşılaştırması açısından önemlidir (Özbay, 2007: 4). Çalışma ülkemizde yapılmış olan en derin ve geçerliliği yüksek çalışma olarak kayda geçmiştir. 1946-7 yılları arasında yapılan çalışma anketler tüm ıslahevi ve ceza evinde uygulanmıştır, toplamda 974 suçlu çocuklarla mülakat, diğer aşamalarda ise suçluların evraklarının incelenmesi yolu ile tamamlanmıştır. Bu çalışmada din kavramı ile dindarlık ilişkisi ölçülmüştür. Dindarlığın yüksekten zayıfa doğru bir oranlanması sağlanmış, suçlar örneklerinde tüm suçlar dikkate alınmıştır. Toplam 545 adam öldürme olayından, %48.4'ü imanlı, inançsız olanlar ise %51.6'dır (Özbay, 2007: 5). Toplam 148 ırza geçme olayında, imanlı %45.9 iken, inançsız %54.1'dir. Toplam 113 hırsızlık olayından, %32.7'si imanlı, %67.3'ü ise inançsız bireyler tarafından gerçekleştirilmiştir. Toplam 58 kız kaçırma olayından, %48.3'ü imanlı, %51.7'si inançsız bireyler tarafından gerçekleştirilmiştir. Toplam 45 "çeşitli fiiller" başlığı altında, %64.4'ü imanlı, %35.6'sı inançsız bireyler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, toplam 65 "diğer" suçlardan, imanlılar %46.2'sini,

inançsızlar ise %53.8'ini oluşturmaktadır (Özbay, 2007: 5). İncelemede dindarlık çocuklarda yükseldikçe hırsızlık oranında bir düşme görülmüştür, ancak bazı suçları ise dindarların daha fazla gerçekleştirdikleri görülmektedir. Örneğin; adam öldürme, tecavüz, kız kaçırma suçlarında dindar ve dini zayıf olanlar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Araştırmada tüm bir bakış açısı ile incelendiğinde Dindarlık oranları düşük olanların %53.2'si suç işlemelerine rağmen, bu oran daha dindarlarda %46.8'di (Özbay, 2007: 5). Çalışma analiz edildiğinde, dindarlık ile suç ilişkisi açısından ülkemizde anlamlı farklılıklar çıkmamaktadır. Çalışmaların sonuçlarına bakılarak dinin suça etkisi, suçu azaltıp arttırdığı gibi yorumları yapmak olası gözükmemektedir.

3. 4. Sosyal Nöropsikoloji ve İnanç

İnsan beyni birden çok işlemi bir anda yapabilen bir işlemci olarak bireyi mantıklı, tahmin yürütebilen, inanabilen, karar verebilen vs. bir kişi haline getirir. Çok işlemcili bir analiz makinesi gibi görünen yapıda, dinin yeri hep tartışılagelmiştir. Tartışmaların sonucunda din ile beyin arasındaki ilişkiler incelenmiş, araştırmalar geniş ölçekli olmasa da çalışmaların yeni yeni ortaya çıkması nedeniyle veriler ilereye yönelik olarak umut vaat edici oluşmuştur. Sosyal Nörobilimsel bakış açısı, insanların gruplarla olan ilişkilerini incelerken, bunun yanında hem Nöroteolojinin gelişmesi hem de bu çalışmalarda dinin davranışların incelenmesi, tekrardan hem nörolojik hem de dini kimliği açıklamaya çalışan Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi açısından oldukça faydalıdır. Yapılan çalışmalar şimdilik Nörolojik yapı ve din arasında olmasının yanında, bireyin gruba katılımında ya da

ibadet gibi grupsal olarak zorunlu olabilen bazı ritüellerde ölçümler yapılması tezimize bu bölümü eklememizde yönlendirici olmuştur.

Nöroteoloji yeni yeni ortaya çıkmış, din ile beyin arasında biyolojik ilişkiler arayan bir dal olarak gelişme göstermiştir. Çalışma alanı olarak, ruhsal yapının nöral bağda incelenmesini kendisine seçmiştir. Tamamen ruhsal alanı incelediği söylense de, alan, ruhsal ile soyut arasında geniş çaplı bir yelpazeye sahiptir. Bu açıdan Nöroteoloji, bilimsel yöntembilimi kullanarak, beynin biyolojik yapısı ile dini davranışlar arasında ilişkileri arayan bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Nöroteologlar, dinsel deneyimler konusunda çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Bunlara: Zaman, bireyde korkuya neden olan soyutsal yapılar, aşkınlık hali, kendini evrenle paralel hale getirme ve birleşme hali, kendini yok sayma, ekstaz veya trans hali, ani olarak değişimler ile aydınlanma, dini uç noktaların özelliklerin incelenmesi örnek olarak verilebilir. Görüldüğü gibi, çalışma alanı oldukça geniş olan bilim dalı kendisini yeni yeni ortaya çıkarmaktadır. Sosyal Psikoloji, Din Bilimleri, Psikoloji ve Nörobilim gibi alanların karışımından meydana gelir. Çalışmaların genel olarak fMRI cihazı yardımı ile yapılması, araştırmaların bilimsel açıdan geçerliliklerini ve güvenirliğini yükseltmektedir. Dini çalışmalar ile birleştirilen sonuçlar dini davranışın beynin hangi bölgelerinde görüldüğü ve onun nasıl gözlemlenebileceği konusunda Sosyal Psikoloji çalışmalarına da ilham verir.

Bu bölümün temel amacı bazı beyin analizlerini ve fMRI çalışmalarını göstererek, bu çalışmaların din ile ilişkisini ortaya koymaya çalışmaktır. Ancak tüm bunlar yapılırken sosyal psikolojik çizgiden çıkılmaması gerekliliği düşünülmekte,

bölümün analizinde de bu gereklilik dikkate alınmaktadır. Sosyal Nörobilimsel çalışmalar ve nöroteolojik çalışmalar bunlara ek olarak kognitif araştırmalar ortaya atılan iddiaları güçlendirme nedeniyle kullanılacaktır.

3. 4. 1. Kognitif Çalışmalar ve İnanç

Din, insan dışı hiçbir canlıda bulunmayan ve başka varlıklar tarafından anlaşılamayan bir olgu olarak çalışmalarda yerini almaktadır. Psikoloji'den başka Sosyoloji, Antropoloji, Evrimsel Biyoloji, zihin teorisi ile birlikte Kognitif bilimlerde de dini-kognitif karmaşık yapının incelenmesi kaçınılmaz olmuştur. Kognitif Bilimler davranışçı yaklaşıma bir tepki olarak doğmuştur. Davranışçılığın üstün olduğu 19. ve 20. yüzyıllarda kognitif bilimciler tarafından özellikle dilin doğuştan geldiği düşüncesi zihin teorisinde başlıca bir nokta olmuştur. Davranışçılara göre taklit olan dilin ve dinin öğrenilmesi, kognitif bilimciler biyolojik temelli olduğu ve insana ait kognitif bir yerinin olduğunu vurguladılar. Ancak bununla birlikte Kognitif Bilimler insanı bir bilgisayar gibi gördüğünden dolayı eleştirel tepkiler almıştır. Kognitif çalışmalar; genellikle Psikoloji, Felsefe, Bilgisayar, Antropoloji gibi bilimlerin interdisipliner bir bakış açısı ile kognitif yapıları incelemesinden oluşur ve insanların algı, bellek vs gibi yapılarını derinlemesine araştırır.

Kongitif çalışmalarda dini davranışlar veya algılar üç boyutta incelenmektedir. Bunlar; Tanrının bireysel, duygusal ve bilgisel olarak algılanmasıdır (Kapogiannis ve diğerleri, 2009: 1-2). CSR ve fMRI cihazlarına ait bulgular kognitif bilimlerin çalışmalarını desteklemek için kullanılırlar. Dini

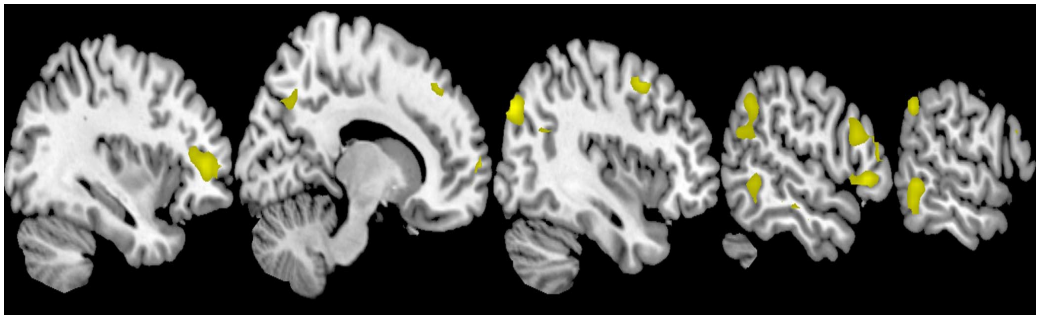
davranışların ve bilişin incelenmesinde bu cihazların rolü büyüktür. Teorik bulguların çoğu, CSR bulguları sayesinde 1990'lara doğru uzanmaktadır. Lawson ve McCauley (1990)'e göre herhangi bir faaliyet gibi dini ritüeller ve inançlar benzer şekilde beyinsel süreçlerde var olur. Alandaki çalışmalar genellikle diğer herhangi bir hareket gibi dini hareketlerin incelenmesi üzerine yapılmıştır. fMRI sayesinde çalışmalar daha çok nöron fonksiyonları üzerine yönelmiş ve araştırma alanı oldukça genişlemiştir.

Dua, ayin ve meditasyon gibi dini süreçler beyinde fMRI sayesinde araştırılma imkanı bulmuştur. Özellikle, Nörobiyoloji'deki gelişmeler Nörobilimsel çalışmalara dini vakaların incelenmesinde katkı sağlamıştır. İnsan beyninin evrimi sürecinde dini faaliyetlerin yeri incelendiğinde, din ya da inancın daha çok nedensel operatörlerde duyumlardan ortaya çıktığı düşünülmektedir. Anlaşılan, nedensel operatörler, dini ve manevi deneyimlerin sol yarımkürede inferior ve parietal lob ve frontal lobların anterior ve resiprokal nöral yollarında bulunur. Bütün bunlarla birlikte dini deneyimler ve inançlar çalışmalarda Nörofizyolojik yöntem, Pre-Frontal ve Singulat korteks, talamik aktivasyon, PSPL deaferentasyonu, Hipokampüs ve Amigdala aktivasyonlar, seratonerjik aktivite gibi yapılar incelenmektedir (Paleutzian ve Park, 2013).

Düşünme, dua etme ve yalvarma gibi dini eylemler genellikle dikkatsel süreçler gerektirmektedir. Bireyler sosyal ortamlarda hareket ederken düşüncelerinden bağımsız davranmazlar. Ancak dikkat gerektiren süreçlerin gereklilikleri kesin olmamakla birlikte mevcudiyeti de tartışılmazdır. Dua etme

sürecinde bireyin ne istediğini, neye yalvardığını hatta ve hatta istediklerinin sonuçlarının ne olacağını dahi düşünebilmektedir. Bu faaliyetlerin beyindeki yerinin öğrenilmesi için yapılan beyin görüntülenme çalışmaları, dikkat gerektiren aktiviteler üzerinde geliştirilmiş ve pre-frontal korteks'in incelenmesi ile başlanmıştır. Ancak dini davranışı ve inançları sadece düşünsel süreçlerde bulunduğunu ifade etmek doğru olmaz. Dini aktivitelerde duyulan haz, kendini aşkınlık gibi yaşantılar limbik sistem tarafından kontrol edilmektedir (Newberk ve diğerleri, 2001). Bu hazlar özellikle yukarıda bahsettiğimiz boyutlardan duygusal boyuta denk gelmekte ve talamussal aktiviteleri ilgilendirmektedir. Birey herhangi bir dini faaliyette heyecanlandığında retiküler çekirdek görsel merkezlerle bağlantıyı keserek leteral gama amino butürik asiti salgılar (Paleutzian ve Park, 2013). Görüldüğü gibi dini deneyim ve aktivasyonlar beynin sadece bir bölümünde değil diğer herhangi bir aktivasyon süreci gibi beynin tüm bölgelerinde işlev görmektedir. Ancak dini aktiviteler içindeki duygusal yapıları ve inançtaki farklılıklar ayıklanabilirse dini davranış ve onun beyindeki yeri konusunda kesin sonuçlara ulaşılabilir.

Şekil-10. Tanrının Katılımı Eksikliği (D-1). Eşik P<0.05

Kaynak: (Kapogiannis ve diğerleri, 2009: 5).

Birinci boyutta Tanrının katılım algısı negatif olarak görülmekte (-0, 994), ikinci boyutta Tanrının öfke ile algısı olumsuz bir ilişki görülmekte (-0, 953), üçüncü boyutta Tanrının sevgi ile algısı olumlu bir ilişki içinde görülmektedir (0, 993) (Kapogiannis ve diğerleri, 2009: 5). Dini duyguların Tanrı ile ilişkisinin incelendiği çalışmalarda görüntüleme yöntemleri ile açıklanmaya gidilmektedir. Yukarıdaki şekilde beyinde hangi bölgelerin aktivite olduğu görülmektedir. Beynin Tanrıya ait katılımı olarak isimlendirilmiş çalışmada; öfke, katılım algısı ve sevgi boyutları işlenmiş. Çalışma örnek olarak belirtilmiştir. Çalışma oldukça geniş kapsamlı olup derinlemesine bilgiler içermektedir.

3. 4. 2. Taklit, Ayna Nöronlar ve İnanç

Ayna nöron olarak tanımlanan bazı nöronlar bir bireyin ya da hayvanın herhangi bir hareketini kendi aktive ettiğinde benzer hareketi gözlemleyen birinin varlığı ile her iki bireyde harekete geçen nöronlardır (Rizzolatti ve Craighero, 2004). Ayna nöronlar sayesinde aktivite bireyin sanki kendisi yapıyormuş gibi karşıdaki gözlemcinin de yaptığı hissini uyandırır. Ayna nöronlar hem kuşlarda hem de primatlarda gözlemlenmiştir. İnsanlar ile ilgili yapılan çalışmalarda ayna nöronlar ile uyuşma gösteren beyin faaliyetleri pre-motor korteks, birincil somatosensoriyel korteks ve alt parietal kortekste bulunmuştur.

Ayna nöronlar hakkında yapılan çalışmalarda genel olarak ayna nöronların fonksiyonları tartışıla gelen bir konudur. Hem kognitif bilimlerde hem de Nörobiyolojik bilimlerde ayna nöron sisteminin algı ve hareket bağlamında bir

kabiliyet sağladığı düşünülmektedir. Ayna nöronlar yoluyla bireyler başka bireyleri taklit ederek yeni davranışlar ve algılar oluşturduklarını araştırmacılar iddia etmektedirler. Benzer bir şekilde birçok araştırmacı ayna nöronların faaliyetlerinin bilgisel de olabileceği taklit unsuru ile kazanılabileceğini iddia etmektedirler (Hugo ve Alvaro, 2002). Lacoboni (2005), ayna nöronlar sayesinde bizim diğer insanlar ile empati kurarak anlaştığımızı iddia etmektedir. Ayna nöronlar vasıtası ile bireyler karşıdakinin davranışlarına anlam yüklemektedirler. Iacoboni ve arkadaşlarının yaptıkları bir deneyde bir bardak çayın içilmesi anında veya içilen masanın temizlenmesi sırasında ayna nöronların ayırt edildiğini görmüşlerdir. Bu yolla çalışmalarda ayna nöronlar genellikle empati becerisi üzerinden incelenmektedir.

Primatlarda ayna nöronlar, frontal ve parietal kortekste bulunan ve hareket kabiliyeti sağlayan motor becerilerini hem aktif hem de pasif olarak dışarıya vurulmasında ortaya çıkan yapılardır. Hareket kazanımı yoluyla birlikte en ilkel varlılıklarla birlikte ayna nöronlar aktrarımlarını devam ettirirler. Ayna nöronlar ile gözlenen ve eyleme dökülen davranışlar arasındaki etkinin oluşmasının nedeni olarak ateşlenen süreçlerin varlığı düşünülmektedir (Demir ve Gergerlioğlu, 2012). Lahav ve arkadaşları, ayna nöronların işitsel yollarda işe yarayıp yaramadığını test etmek için müzik dinleme deneyi yaptırmış ve nöronların burada da etkin olduğunu bulmuştur. Ancak ayna nöronların insanlarda bulunup bulunmaması tartışmalı bir konu olduğundan iki hipotez öne sürülmektedir. Birincisi karşı birey tarafından gözlenen davranışın taklit edilip uygulanması diğeri ise algısallaşmasıdır. Bu yetenekler hem doğuştan gelebileceği gibi yaşamın sonralarında da ortaya çıkma eğilimi gösterebilirler. Neonatal varlıklarda ayna nöron yapısının varlığı hakkında

somut dayanaklar bulunmamakla birlikte bazı yüzsel mekanizmaların işlerliği düşünülmektedir (Demir ve Gergerlioğlu, 2012).

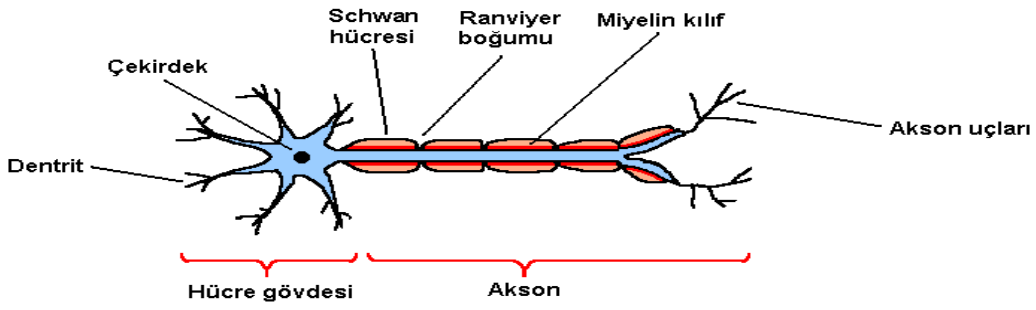
Din, bireylerde taklit yoluyla işlerlik kazanabilen bir davranışsal, bilişsel ve duyuşsal bir olgudur. Eylem dindarlığın boyutlarından biridir. Bu boyut sayesinde bireyler ibadetleri öğrenirken kelimeleri aynen uygulamak yerine diğerini taklit etmeyi denerler. Örneğin; namaz kılma davranışı çocuklarda taklit mekanizması sayesinde öğrenilmektedir. Ayna nöronların, taklit mekanizmasında Nörobilimsel açıklama olarak ortaya çıkmış ve dini davranışların, ayrıca bireyin ilk olarak ailede kazandığı tutumların gelişiminde taklitsel olarak oluştuğu vurgulanmıştır. Ayrıca, dini inançların insanlarda nasıl şekillendiğine örnek olarak, diğer bireyin ibadet halindeki bir insanı gözlemleyip onun yaptıklarını hissetmeye çalışması nöral mekanizmayı işler hale getirdiği verilmiştir. Ayna nöronların dini davranışlar üzerindeki varlığı araştırmalarda yer bulmamakla birlikte yakın zamanda konuyla ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ayna nöronların diğer davranışlar gibi dini davranışların da incelenmesindeki gerekliliği tartışma götürmez.

3. 4. 3. İnancın Nöral Temelde İncelenmesi

Ahlakın, sezgilerin, duyguların, doğal iyiliğin ve dini davranışın değerlendirilmesinde biyolojik temel arayışları 21. yüzyılda hız kazanmıştır. Beynin yapısı içinde dinin etki ettiği bölgeler ya da din tarafından aktive edilen yapılar daha ilgi çekici araştırmalar sayesinde görülmeye başlanmış, özellikle, fMRI yoluyla yapılan araştırmalar da daha kesin ve tatmin edici sonuçlara ulaşılmıştır. Her bir dini

davranışın beyindeki kimyasal değişiklikler yoluyla incelenmesi nöral çalışmalarda çığır açmıştır (Bowker, 2005: 71). Ancak, dinin nöral temellerdeki etkisini incelerken sinir sistemi üzerinde durmak gereklidir. İnsanda sinir sistemi bilgiyi alıp, yorumlayan ve karar alma mekanizmalarında etkili 3 boyutlu bir yapıdır. Boyutlar; duyunun kaydedildiği reseptörler, organizma tarafından elde edilen enformasyonu dışardan alıp içyapıya iletir. Efektörler ise, bu içyapıya gönderilen sinyallerin yorumlanmasından sorumludur (Fırat ve Özsoy, 2004). Sinir hücrelerinin bilimsel literatürdeki yeri nöronlar olarak isimlendirilmiştir. Nöron yapısını şekil-8'de görüldüğü gibi verilmiştir. Şekildeki, hücre gövdesi nöron aktivitelerinin yansıtılmasından sorumludur; dendritler ise diğer nöronlar ile ilişki içinde olan yapılardır bilgi alışverişinde başrol oynarlar; aksonlar ise son olarak gövdeden alınan mesajları diğer nöronlara teslim eden yapı olarak görünür. Nöronların yapısı genel olsa da uzunlukları arasında farklılıklar mevcuttur (Kiss ve Vizi, 2001). Nöronların sayısının milyonları bulması ve bunlardan farklı sayılarda dentritlerin çıkması nöron sayısı hakkında tam bir bilgi verme konusunda sıkıntı yaşatmaktadır. Bu anlamda nöronlar birer işlemcidirler. Gelen stimulileri alırlar ve kendilerine göre yorumlarlar. Bilgi işlevleri buralarda bulunur.

Şekil-11. Nöron Yapısı

Kaynak: (Biyodoc, 2014)

Hücre gövdesi, yapısında nissel parçaları, mitokondri, golgi maddeleri nörofibriller ve sitoplazmayı içerir. Nissel parçacıkları, endoplazmik retikulum gibi faaliyetleri sürdürür (Jensen, 2000). Nörofibriller ise yenilenme ile görevlidirler. Anlaşılan nöron yapısı çok boyutludur. Nörobilimciler, bireylerin dini davranışlarını gerçekleştirdikleri anlarda gösterdikleri performansı, bu sayede ise nöronlar ve din arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmaya çalışmaktadırlar. Çalışmalar arasındaki farklılıklar; ibadet ve meditasyon anlarında ortaya çıkan dopamin yayılımında görülen artış ve salgılanmadır. Özellikle dini davranışların ortaya çıkma sürecinde dopaminin fazla miktarda aktive olması ulaşılan sonuçlardandır (Kansamabob, 2007). Dini davranışın, örneğin, sema halinde ve yoğun yüksek aşkın durumlarda beyinde bu tip nörotransmitter salgılattığı ortaya konmuştur. Ancak beyinde meydana gelen diğer faaliyetler üzerinde dinin de bir etki süreci yarattığı da görülmektedir.

Nörobilimcilerin yanı sıra kognitif bilimler alanında da dinin kognitif süreçlere etkisi incelenmektedir. Dini inancın anlaşılmasında genellikle farklı araştırma metotları kullanılmaktadır. Örneğin, bireylerde dindarlık seviyesini anlamak için birçok dindarlık ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçeklerin dindarlığı ölçmesi bireyin vereceği yanıtlar ile sınırlı iken kognitif çalışmalarda nörol bağların aktive olması sırasında fMRI cihazından alınan bilgilerle daha etkili sonuçlar verecektir. Ancak bu cihazın kullanımının zor olması ve ekonomik olamaması çalışmaları aksatan da diğer bir durumdur. Nörol yapıların din ile ilişkisinin incelenmesi yurt dışında yapılan çalışmaların çokluğu kadar Türkiye'de bu tür araştırmaların azlığı

yakın orantılıdır. Çalışmalar din bilimleri açısından oldukça önemli olsa bile bazı küçük çalışmalardan ileriye gidilememiştir.

3. 4. 4. Kendinden geçme, Ekstaz veya Trans Hali

Aşkınlık, felsefe ve din alanında araştırılan, özellikle duyular ile algılanamayan bir haldir. Duyular ile algılanamayan bir gerçeklik düşüncesini incelemek için iki bakış açısı mevcuttur. Gerçeklik ilkin bilimsel olarak bir var olma durumudur. Ancak, ikincisi ise aşkınlıkta Tanrının var olma durumu kabul edilmektedir. Bireyin kendini aşması trans haline, ki kavram İslam dininde "Vecd" olarak geçmektedir, ekstaz yaşaması gibi durumlar farklı yollardan analiz edilebilir. Kognitif Sosyal Nörobilim'de, bireyin grup içindeki ibadetlerinin ona nasıl ilham verebileceği, bireyin başka bireyler karşısında ibadet ve dua ederken neler yaşadığı ile onun nörolojik yapısında ne gibi değişiklikler meydana geldiği incelenir. Özellikle yapılan bazı çalışmalarda, dini bir ayin veya ritüel anında kullanılan müzik, bireyin duygularının ve bu duyguların hangi nörotransmitterleri salgıladığının incelenmesinde etkili olmuştur; ayinde müziğin varlığının, ritüelde bulunanları oldukça ferahlattığı ve rahatlattığı görülmüştür. Bu durumdan sonra aynı şekilde bir deneysel ortam oluşturularak bireyin ibadet anında müziğin kullanılmasının etkisi incelenmiştir. Bireyler ibadet halinde iken müziğin onlara ne denli etki edeceği, hangi duygu durumunun gözleneceği araştırılmak istendi (Scherer ve Oshinsky, 1977). Bireyler müzikle birlikte birtakım duygu değişimine girmişlerdir. Bireyler üzerinde meydana gelen duygusal değişimleri ibadet esnasında verilen müzik oluşturmuş görünmektedir. Bir araştırmada Watson (1929), ritüellerin ergenler

üzerindeki etkilerini inceledi; ritüel sırasında ergenlere acı ile birlikte bir müzik dinletildi, bu müzik ergenlerde oldukça anlamlı bir şekilde rahatlama sağlamıştır (Beit- Hallahmi and Arygle, 1997). Çalışmalarda görülmüştür ki, müzik aşkınlık hali oluşturmuştur.

Herhangi bir çaba gerektirmeden uygulanan doğal meditasyon, müziğe benzer bir etki yaratarak bireyde serotonerjik bir salınıma neden olur. Meditasyon süreci incelenirse oluşan aşkınlık hali bazı aşamalarda gerçekleşir. Gözlerin kapalı duruma getirilmesi ve bazı dinsel sözcüklerin duaların söylenmesi ve tekrarlanması ile oluşur. Bu tekrar süreci bireyin tüm zihninin arınmasını, dikkatini Tanrıya yöneltmesini sağlar. Bu gevşeme sayesinde birey aklının derinlikleri içinde farklı bir bilinç hali yaşar (Budak, 2000: 766-767). Bu süreçte yaşanan biyo-kimyasal süreç hakkında kapsamlı araştırmalar bulunmamaktadır. Ancak serotonerjik olarak bu durumun incelenmesi anlamlı gözükmektedir. Mediyatif haller içinde seratonin artışı ve dopamin üzerinde değiştirici etkisi vardır. Mutluluk duygusunun ayin sırasında sürekli tekrarlanması bu iki sistem arasında bir bağlantı olduğu düşüncesini akla getirmiştir. Serotonerjide artma glutamatla eş olarak serebralde tüm bölümlerde değişimlere neden olmaktadır. Meditasyon incelemelerinde asetilkolinin rölü herhangi bir çalışma olmaksızın meditasyon esnasında önemli modüle edici durumlar geliştirdiği gözlemlenmiştir (Poloutzian ve Park, 2013). Meditasyon ve aşkınlıkta bireyin acı hissinden arınması melatonin ile ilişkilendirilmiş, melatoninin merkezi sistemde zayıflamaya neden olduğunu acı hissinin yok olmasına neden olduğunu ortaya koymuştur (Shaji ve Kulkarni, 1998).

Sonuç olarak anlaşılıyor ki, dini aşkın haller bireyin beyin sisteminde bazı kimyasal değişikliklere neden olmaktadırlar. Dine ait beyinde sosyal kognitif bir yapı olmadığı için bireylerin diğer aktivasyonlarında dini hallerin dolaylı etkileri olduğu görülmektedir. Dini davranışların ya da bunların somut hale dönüşmelerinden oluşan ayinlerin hem beyin kimyasalları üzerinde hem de nöronlarda etkileri bulunmaktadırlar. Başka bir ifadeyle, bir bireyin mutluluk yaşaması serotonerjik bir durumdur. Buna dinin neden olması ise dolaylı bir haldir. Dinin kognitif özelliklere doğrudan etkisi olabileceği gibi nörotransmitter salgılanmasında dolaylı etkileri vardır. Dini inançlar eğer bireylerde huzur sağlarsa bireyler kendilerini melatoninin etkisine bırakacaklardır. Bu da benzer bir dolaylı etkidir. Ancak, bütün bu araştırmaların yanında aşkınlık, sadece maddi yönüyle değil ruhsal açıdan da incelenmesi gereklidir.

3. 4. 5. Tanrı İnancının ve Davranışın Nöropsikolojik Temelleri

Terim olarak ilk defa Hebb isimli bir nörolog tarafından 1949 yılında sinir bilim ve davranış bilim nöron ve beyinsel fonksiyon araştırmalarında ortak noktaları incelemek için oluşturulmuş Nöropsikoloji, bireyin dini inançlarını, beyinde Tanrı alanı gibi problemlere de odaklanmıştır. Beyin yapısı ile birlikte algı, zihin, kavrama vs kognitif süreçlerin ilişkisini araştırmaya çalışan multidisipliner alan olarak görülmüştür. Bu süreçte alan hem klinik hem de deneysel olarak ayrılmıştır. Bu alanların ayrılmasında amaçlar ve yöntemler rol oynamış ve yeni farklı bakış açıları ortaya çıkarmıştır. Nöropsikoloji bir bakıma özetlenecek olursa, bireyde somut olarak algılanamayan, duyu organları ile idrak edilemeyen süreçlerin, ki bunlara dili

kullanma, algılama, zaman algısı, yapay zihin gibi örnekler verilebilir, nöropsikolojik testler ile bir ölçek oluşturularak, verilerin nicel hale dönüştürülme aşamasıdır. Söz gelimi, Nöroloji ve Psikoloji bilimlerinin yöntemlerinin birlikte çalışılmasından sonra, derecelendirilip, bilimsel yazıma dökülüp yorumlanması ve sinirsel sistem ile ilişkilendirilmesi aşamaları nöropsikolojik değerlendirme olarak düşünülebilir (Lezak, 1995). Dinsel açıdan Nöropsikoloji, ilgi alanı olarak, Nöroteoloji ile ilişkili Nöropsikoloji klinik laboratuarlarda, vücutsal yapının konjenital, travmatik, tümöral ve iltihapsal hasarı sonucu dini kognitif yapı ve davranışlarda meydana gelen bozukluklarda ilgilenir.

Yapılan araştırmalarda kanser ön plana çıkmaktadır. Kanser, insanların yaşamında dönüşümü olmayan duygu durum değişimleri, psikolojik sorunlar ve yaşam kalitesinde azalmalara neden olur. Bu tür yaşamsal refahı tehdit eden hastalıklar bireylerde genellikle dini anlam arama ihtiyacı ve sorgulama yoluna götürür. Özellikle, kanser dışında diğer tedavisi olmayan hastalıklarda hasta, Tanrının onu cezalandırıp cezalandırmadığını, kendisinin hastalığı hak edip etmediğini ya da onun hastalığı hak edecek ne yaptığını sorgulama yoluna koyulur. Bu bir değişim süreci olarak hastanın nöropsikolojik süreçlerinde etkilere neden olur (Hallaç ve Öz, 2011). Bireylerde özellikle başına gelen hastalığın nedenlerini ve manevi değer olarak anlam aramaları nedeniyle kognitif süreçlerde farklılıklara neden olur. Ölümcül hastalıklar bireylerde genellikle eksidiyantalist bir bakış açısı ile yokluk korkusu oluşturur. Birey açısından hastalık onun tüm yaşamını etkilemiş ve yaşamında etki edici bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Bireyin fiziksel yapısında ve sağlığındaki süreçte değişmeler hastayı ruhsal olarak da rahatsız eder (Weis ve

Faller, 2012; akt; Bağ, 2013). Hastalığın bilincinde, ölümden sonraki yaşam, Tanrının varlığı, kendisinin ölümden sonraki durumu, aile kaygıları, manevi duygularını sorgulama sürekli var olmaktadır. Birey eğer yaşadığı hayattan huzur sağlamadı ve kendini doyurma ihtiyacını gidermedi ise farklı anlam arayışlarına sürüklenir, dini olarak bu açığı doldurmak için uğraşır. Süreçte bir dine yönelme ya da tamamen bir dinden kopuş da görülebilir. Özellikle hastalar üzerinde yapılan maneviyat testlerinin onların kognitif süreçlerinde ve ruhsal yapılarında olumlu etkilere neden olduğu gözlemlenmiştir, Çalışmada hastalarının %93'unun manevi yollar ile anlam arayışlarına gittikleri ve yaşam umutlarını devam ettikleri sonucuna varılmıştır (Koton ve diğerleri, 1999, akt; Bağ, 2013). Kaygı düzeyleri incelendiğinde hastaların genel olarak dindarlık ölçeklerinden yüksek puan almaları ile stres ve kaygı düzeyleri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Algısal mekanizma incelendiği zaman hastaların genellikle hastalığı algılama da daha çok dini yönlere ağırlık verdiği ortaya çıkmaktadır. Hastalığa yakalanma ve Tanrı ile olan bağlantı pozitif bir gerçeklik olarak görülmektedir.

Şekil-12. Beyinde Biyolojik Etkinlikler Haritası

Kaynak: Yalçın, 2012; Erişim Tarihi: 02.12.2014

Bununla birlikte dini deneyim ile beyinsel ve psikolojik araştırmalarda temporal lobun 9 farklı motifte uyarılması ile Tanrı düşüncesi arasında ilişki bulunmuştur. (Persinger, 1997) Persinger'in çalışmasına göre, özellikle amigdala ve hipokampüs çevresinde bu konuda tutarlılık gözlemlenmiştir. Çalışma Nöropsikolojik açıdan incelendiğinde, düşük bir ilişki ile frontal loblarla da ilişkili olduğu vurgulanabilir. Frontal lob ve temporal lob arasındaki bağlantı yoluyla dini deneyimlerin ve işlevlerin yayıldığı gözlemlenmektedir. Newberg ve arkadaşlarına (2001) göre, Tanrının ve dini duyguların beyin içindeki yeri oldukça kompleks bir yapıda ve tüm beyine yayılmıştır. Duygusal ve kognitif süreçler tüm kortekslere yayılma göstermektedir. Ancak, çalışmalar genellikle frontal-temporal bölgelerde incelenmekte, beyin görüntüleme ile bu bilgilerin aydınlatılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Beyin görüntülemelerde spesifik olarak derin meditasyon hali, dikkat seviyesi, Tanrı algısı gibi süreçler incelenmeye çalışılmıştır. Beyinde bir Tanrı bölümü araştırması çok sayıda çalışmaya konu oldu ise de, algı boyutlarında genellikle beynin tüm loblarına yayılmış bir din ve beyin ilişkisi görülmektedir.

3. 4. 6. fMRG, fMRI Çalışmaları ve Dini Haller

Manyetik rezonans görüntüleme (MRG) beyinin biyolojik yapısını ileri derecede netlik ile ortaya koyan ve genellikle klinik araştırmalarda kullanılan bir tekniktir. MRG'nin ileri ve sistematik bir yazılımsal uygulaması fonksiyonel MRG (fMRG) ile beynin haritalanmaya çalışılması sağlanmaktadır. fMRG Her ne kadar EEG veya MEG gibi zamandan tasarruf sağlamayan ve araştırmaların süresini uzatan bir uygulama olsa da bazı temel fonksiyonel süreçleri ortaya koymada oldukça başarı

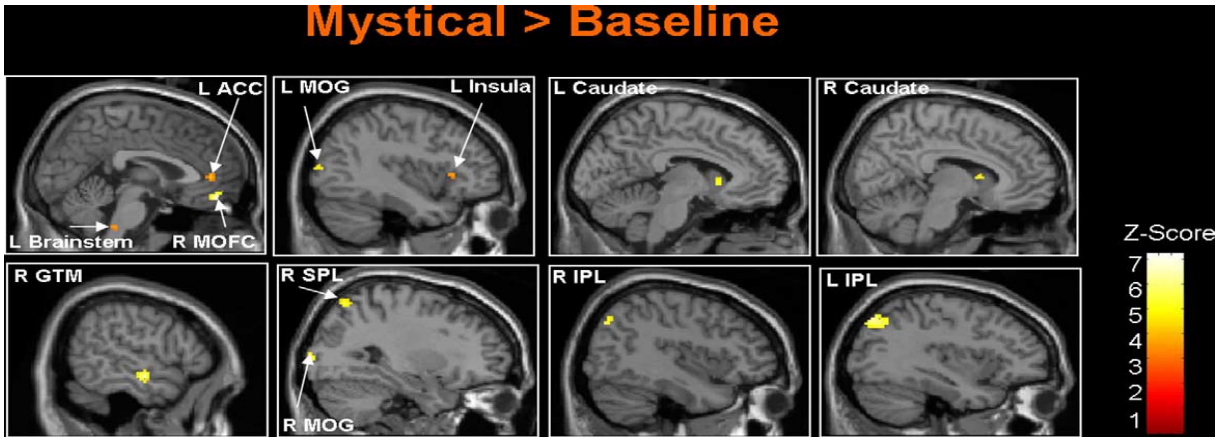
sağlamaktadır. Radyasyon içermeyen bir yöntem olması nedeniyle çalışmalarda rahatlık sağlamakla birlikte Kognitif Psikoloji ve Nöroloji çalışmalarına önemli derecede katkı sağlamaktadır. Çalışmaların nerede ise hepsi bu yolla yapılmaktadır (Karakaş, 2002).

Kathleen McDarmot ve arkadaşları tarafından fonksiyonel Manyetik Rezonans (fMR) görüntüleme sistemi yoluyla geçmişte bir olayın hatırlanma sürecinde beyinde hangi bölgenin işlerlik kazandığı gözlemlenmiştir. Beyinde her farklı olay için farklı bölgelerin hem ayrı hem de birlikte uyarılması nedeniyle verilerin yorumlanması zorlanmaktadır. Bireyin korkuya, sevgiye, heyecana vs duygulara verdiği tepki değişmektedir. (Arnold ve McDermott, 2012). Fonksiyonel fMRI sayesinde bu duyguların hangi bölgelerde etkili olduğu kolaylıkla görülebilmektedir. Cihaz bireyin beyninde dini hallerin ve duyguların yerini elektriksel dalgaları ölçerek bulmaya çalışır.

Dini hallere anlam verebilmek için beynin dini davranışlar ve maneviyat durumlarında hangi bölgesinin uyarıldığını anlamaya çalışmak din bilimleri açısından da önem kazanmaya başlamıştır. Örneğin, bir çalışmada Ramachandran, temporal lobunda epilepsi olan birkaç hastasına cildin elektriksel direncinin dalgalanması gibi bir stimuli ölçüsü kullanıp, bireylerin duygusal değişimlerini incelerken, hastalardan din, seksî ve nötr kelimelerin değişik olarak verilirken dinlemelerini istedi. Temporal lobunda epilepsi bulunan bireylerde maneviyat duygularına daha fazla eğilimli oldukları gözlemlenip, özellikle Tanrı kelimesinin bu bireylerde beklenenden daha fazla tepkiye neden olduğu gözlemlenmiştir.

Ramachandran'ın araştırmasında, beyinde alt sistem olarak görev yapan, duygu ve hafıza üzerinde etkili olan yapılar (amigdala ve hipotalamus gibi) yöneten limbik sistem olabilirdi. Epileptik elektriksel aktivite, temporal lobu ve limbik sistem ile bunların arasındaki bağlantıyı arttırıp, dini duyguların yaşanmasına etki ettiği düşüncesi bulgulanmıştır (Ramachandran, 1999).

Şekil-13. Mistik Durumların Beyin Görüntüleme Süresince Aktivasyonu

Kaynak: (Beauregard and Paquette, 2006).

Yukarıdaki şekilde beyinde Tanrı ile ilişkili ve mistik durumlarda beyindeki aktivasyonlar görülmektedir. Görüldüğü gibi, mistik durumlarda farklı beyinsel bölgeler uyarılmaktadır. L insula, L ACC, L Caudate, R IPL bölgeleri dikkat çekici olanlarıdır. Z skoruna göre L unsula'da belirginlik mevcuttur. Mistik hallerin incelenmesinde, bu çalışma önemli olmasının yanında sadece Tanrı ile ilişkili değil bazı aşkın duyguların gözlemlenmesinde de etkili olmuştur.

Temporal lobun din ile olan ilişkisini görmek için, Persinger, dinî duyguları yapay olarak ortaya çıkarabilmek amacıyla beynin alt limbik sistemine uyarıcı

gönderdi. Böylece Persinger, beyin üst kortekslerinde gözlemlenen elektromanyetik alanlar üreten "Tanrı miğferi"ni yarattı. Pestinger'in çalışmalarından sonra, araştırmacılar deneyleri yayarak ve tekrarlayarak, varlığı algılanan bir bireyin ya da bir ruhun kimse yokken odada olması veya uzaysal realiteyi ortaya çıkaran temel mutluluğun derin halinin deneyimini incelediler. Uyarmanın üç dakikalık aşamasında, etkilenen denekler ilahî gücün algılanışını, ki bu durum tüm dinlere inanan bireylerde ayrım yapmaksızın oraya çıkmıştır, kendi kültürel ve dinî dillerine çevirdiler. Meta-Kognisyon olarak ortaya atılan ve yüksek zihin fonksiyonu genleri olarak isimlendirilen Tanrı genleri insanı anlam vermeye, çalışmaya ve öğrenmeye, farklılıkları aramaya, derin iyiyi ve ahlaki tutarlılıklara karşı odaklanmaya, merak, irade ve ölüm düşüncelerini algılamaya yöneltmektedir (Tarhan, 2005).

Sonuç olarak, beyin görüntüleme sistemleri geliştikçe sosyal nöropsikolojik dini araştırmalar, klinik çalışmalar ve nörolojik yapılar sürecinde dini duyguların incelenmesi gibi durumlar da karşılaştılabilecektir. Ancak, çalışmaların din bilimleri tarafından incelenmesi hem Sosyal ve Kognitif Psikoloji'nin hem de Nörobilimin multidisipliner bir bakış açısı ile bir araya gelip kaynaşması yoluyla olabilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA VERİLERİNİN YORUMLANMASI

4. 5. Araştırmanın Bulguları ve Yorumlamalar

Araştırmada, katılımcılara uygulanmış olan mülakatlar, bilim insanlarının yorumları ve düşünceleri yine kendi eserlerindeki benzerlikler ya da farklılıklar temelinde karşılaştırılıp sembolik ve anlamacı yöntem ile incelenmiştir. Çalışmamızda, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi bilim dalının varlığı konusunda farkındalık durumu, Sosyal Psikoloji ve Din çalışmalarının yöntembilimsel analizi, Sosyal Psikoloji'nin yöntembilimi ile yapılmış çalışmalarının bulunup bulunmadığı, kişilik ve din ilişkisi, anlam arayışı olarak din ve dini grup yapısının sosyal psikolojik metodoloji ile incelenmesinin uygunluğu gibi konularda yerli ve yabancı bilim insanlarının yorumları incelenmiştir.

Bilim insanlarının görüşleri sembolik bakış açısı ile değerlendirilirken, diğer yandan da bilim insanlarının mülakatta yöneltilen konular ile ilgili kaleme aldıkları eserlerinin incelenmesi yapılmış ve kendi eserleri ile bilim insanlarının mülakat cevapları karşılaştırılmıştır. Bu sayede bilim insanlarının Sosyal Psikoloji yöntembilimi ile din olgusunun incelenmesine yönelik düşünceleri genişletilmeye ve yorumlanmaya müsait hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bu bölümde mülakat soruları başlık haline kullanılmış ve her sorunun altında bilim insanlarının yanıtları verilmiştir. Bütün bunlar yapılmış iken benzer

şekilde yerli ve yabancı bilim insanlarının düşünceleri karşılaştırılmıştır. Hem eser hem de düşünce bağlamında bilim insanlarının yanıtları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırılıp yorumlanmıştır.

4. 5. 1. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi Alanının Farkındalık Durumu

Sorulara verilen cevaplar metne yerleştirilirken bilim insanları arasında bir ayrım gözetilmemiş, sıralama da sadece Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi ismini ilk kullanmış olan Benjamin Beit-Hallahmi'den başlamanın doğru olacağı kanaatine varmış bulunmaktayız (Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975).

4. 5. 1. 1. Sosyal Psikoloji ve İnanç İlişkisini İnceleyen Sosyal Psikolojik Bir Din Psikolojisi Alanından Haberdarlık Durumu

Beit-Hallahmi'nin yanıtınına göre; *"Bir Google araştırması bile yapılırsa bu alan ile ilgili kitaplar ve makaleler bulunabilir. Hatta bir de mülakat var konu hakkında Cooley tarafından Batson ve Saroglu ile yapılmış. Bu kişiler alana önderlik eden bilim insanlarıdır. Bu terimi ilk olarak ben kullandım 1975 yılında sayın Michael Argyle ile. Ayrıca Ralph Hood tarafından yazılan "textbooks in the social psycholoy of religion" adlı eser alan ile ilgili ayırt edici en önemli eserlerden biridir. Ayrıca bir kaç isim ve eser de vermek istiyorum.*

Batson C.C., Patricia Schoenrade, and W. Larry Ventis. 1993. Religion and the Individual: A Social-Psychological Perspective. New York: Oxford University Press.

Beit-Hallahmi, Benjamin and Michael Argyle. 1997. The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience. London: Routledge.

Spilka, Bernard, Ralph W. Hood, Jr., Bruce Hunsberger, and Richard L. Gorsuch. 2003. The Psychology of Religion: An Empirical Approach. New York: Guilford."

Alanın kurucularından olan Beit-Hallahmi bilim dalından (isim olarak) ilk kendisinin bahsettiğini düşünmektedir. Michael Arygle ile birlikte "Social Psychology of Religion" adlı kitabı kaleme almışlardır. 1975 yılında basılan bu kitap din araştırmalarını sosyal psikojik bakış açısına çeken bir çalışma olarak öncü nitelik taşır. Elbette, Sosyal Psikoloji'nin yöntembilimi ile din temelinde çok çalışma gerçekleştirilmiş olsa da alanda ilk ders kitabı niteliğinde, meta analiz yönetimi kullanılarak daha önce yapılmış araştırmaların incelendiği bir çalışmadır. Kendisi alan ile ilgili çoğu esere vakıftır. Yukarıda ismini zikrettiği eserler içinde en çok atıf alan bilim insanıdır. Sosyal Psikoloji'nin Din Psikolojisi ile olan ilişkisi incelendiğinde; ilk olarak sosyal alanın bireyin hayatına etkisi ve din olgusu arasındaki bağlantı Din Psikolojisi ile açıklanamaz. Beit-Hallahmi (1975)'e göre; dinin sosyal hayat içindeki yerini sosyal psikolojik yöntembilim ile incelemek daha gerçekçi ve genellenebilir bilgiler verecektir. Buradan anlaşıldığı üzere Din Psikolojisi içinde Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin yeri araştırılacak konuların yöntemine göre değişmektedir.

Michael Nielsen'e göre; *"Evet, bu alan benim araştırma alanımdır. Hatta bu alanın yeni olup olmadığı hakkında şüphelerim mevcuttur. Edwin Starbuck'ın araştırmaları 100 yıl önce yapılmış ve alanın kalbini oluşturmuştur."*

Nielsen'e göre; alanın kalbi, başlangıcı olarak düşünülebilecek merkez Starbuck'ın çalışmalarıdır. Bu alan onun düşüncesine göre yeni ortaya çıkmış değildir ve bilakis Sosyal Psikoloji'nin kuruluş dönemlerinde onun köklerini aramak gerekir. Çünkü 20. yüzyılın başlarından itibaren Sosyal Psikoloji ve din ilişkisi ile ilgili yapılan çalışmalar oldukça farzladır. Veriye ulaşmak yine benzer bir şekilde kolay olmaktadır. Nielsen, eserlerinde genel olarak dini uyum, dini ilişki ve grupları çalışmıştır. Sosyal organizasyonlar ve grupların organizasyonlar içindeki fonksiyonları onun çalışmalarının aslında merkezinde bulunmaktadır. Çatışma teorilerini eserlerinde sık sık kullanmaktadır. Özellikle dini gruplar içinde Mormonları çözümlemeye çalışmış, sosyal psikolojik yöntembilim ile bu grubun tutumlarını incelemiştir (Nielsen ve Cragun, 2011).

David Wullf'a göre; "*Evet, tabii ki farkındayım. İngiltere'de yaklaşık yarım yüzyıldan fazladır bilinir. Örnek vermek gerekirse, Michael Argyle'nin "Social Psychology of Religion" alan ile ilgili önemli bir eserdir."*

Wulff'ın bakış açısında alanın asıl gelişme yeri İngiltere ve orada yapılmış olan çalışmalardır. Wullf duruma Nielsen'den farklı bakmış, alanı Arygle'nin eserinden örneklendirmeler yaparak tanıdığını belirtmiştir. Tabii ki, Wullf çalışmalarıyla bu alana önemli katkılarda bulunmuş bilim insanlarındandır. Onun çalışmaları yorumlarından da anlaşılan branşın tarihi hakkındaki araştırmalara dayalıdır. Onun özellikle Din Psikolojisi ders kitapları ve geliştirmekte olduğu çağdaş teoriler bağlamında yaptıkları dikkate alınırsa tarihsel anlamda Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ni inceleyen az bilim insanlarından biridir (Wulff, 1997).

Onun bakış açısını tam olarak anlayabilmek için kendisinin de ifade etmiş olduğu önemli iki eserinin incelenmesi gerekmektedir. Bu iki eserinde Wulff hem Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin tarihsel kökenlerini hem de tarihsel analizler ile Din Psikolojisi arasındaki ilişkiyi inceler (Wulff, 2007).

Lee Kirkpatrick'e göre; *"Branşın bilinirliği Birleşik devletler'deki hocalara sorulduğunda sadece evet yanıtı alınacaktır. Çünkü bu alanla ilgili çalışmalar birleşik devletler'de 50 yıl belki 100 yıl kadar eskiye gidebilir."*

Kirkpatrick de Wullf'a benzer bir yorumda bulunmuş ve branşın tanınırlığının yurt dışında yüksek olduğunu iddia etmiştir. Alana yabancı olmamakla birlikte iki bilim insanı sadece ülkelere göre farklı yorumlarda bulunmuştur. Ancak Kirkpatrick'i anlayabilmek için evrimsel psikolojik bakışını ve felsefi yorumlarını incelememiz gerekir. Kendisi her ne kadar Sosyal Psikoloji yöntemi ile din çalışmaları yapmış olsa da, çalışmalarının çoğu bölümü son zamanlarda evrimsel açıya kaymaktadır (Kirkpatrick, 2005). Sosyal psikoloji'de doktorasını tamamlamış olmasına rağmen gelişimsel konulara merak duymaktadır. Bu nedenle, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi çalışmalarında genellikle evrimsel bakış açısını kullanmaktadır. Tarihsel analizlerinde genel olarak evrim konularına vurgu yapmakta ve Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne evrimsel bakış açısını adapte etmeye çalışmaktadır.

Bernie Spilka'ya göre: *"Din Psikolojisi'nin 65 yıllık bir tarihi olduğu halde onun Sosyal psikolojik olarak isimlendirildiğini hiç duymadım. O belki, o Sosyal Psikoloji'nin bir branşı olarak düşünülebilir."*

Spilka alana daha çok Sosyal Psikoloji'nin bir alt dalı olarak bakmış, tanınırlığı konusunda detaylandırmaya gitmemiştir. Zaten alanın Din Psikolojisi'nin içinde, ayrılmasına gerek olmaksızın, bulunduğunu düşünmektedir. Ona göre branşa Psikoloji'nin bir alt dalı olarak bakmak yanlıştır. Spilka'yı anlamak için onun çalışmalarına kısaca bakmak gerekmektedir. Özellikle çalışmalarının çoğunu yine çalışmamıza katılmış olan Ladd ile yapmıştır. Spilka, Din Psikolojisi çalışmalarının önemini ve gerekliliğini vurgulamaktadır. Din Psikolojisi altında çalışılan konuların alınıp başka bir alanda çalışılması düşüncesine karşıdır. Özellikle Klinik Psikoloji araştırmalarına ağırlık vermesinin onu bu düşünceye ittiğine inanmaktayız. Eserlerinde kliniğin Din Psikolojisi'nde varlığına sürekli vurgu yapmaktadır (Spilka ve Ladd, 2012). Ancak o klinik bir Din Psikolojisi'nin varlığının olmayacağı gibi Din Psikolojisi dışında bir Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi olmayacağını da düşünmektedir.

Dan Batson'a göre; *"Benim bu alan ile ilgili oldukça iyi sayıda çalışmam bulunmaktadır. Sorulan soruların çoğunun cevabı orada bulunmaktadır. Bu alan ile ilgili çok sayıda yayınım incelenirse daha detaylı varlığı anlaşılır."*

Batson'un yanıtı oldukça farklıdır. Ona göre kendisinin çalışmaları Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne çok şey kazandırmıştır. Bu görüşüne katılmak

gereklidir. Batson "Religion and Individual" adlı eserinde bu branşın metodolojisine açıklık getirerek oldukça çok bir bilimsel veri sağlamıştır (Batson ve ark, 1993). Batson, literatüre alturistik davranışın incelenmesi konusunda önemli eserler kazandırmıştır.

Ladd'a göre: *"Tabii ki bu alanın varlığının farkındayım. Ben 1985 yılından beridir bu alan üzerine çalışıyorum."*

Anlaşıldığı gibi yabancı bilim insanları bu alanın farkındalık düzeyinin Birleşik Devletler'de ve İngiltere'de yüksek olduğunu düşünmektedirler. Ladd'a göre; alanın varlığı sanıldığı gibi yeni değildir, aksine bu alanda yapılan çalışmaların çoğunun eskilere dayandığını düşünmektedir. Ladd köken olarak da sosyal psikologdur. Ladd'ın kitap olarak çalışmalarının bazıları Spilka birlikte, dua üzerine klinik ve din psikolojik araştırmalardan oluşmaktadır (Spilka ve Ladd, 2013). Ancak Ladd'ın Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi ile olan ilişkisi dini deneyimler konusunda yaptığı çalışması ile başlamıştır (Ladd ve ark, 1996). O, çalışmalarında genel olarak sağlık, dua, insanlar arası ilişkiler ve din gibi konulara ağırlık vermekte ve yöntem olarak ilişkisel ve betimsel yöntemleri tercih etmektedir. Çalışmaları kendi yorumundan da anlaşılan sosyal psikolojiktir.

Rowatt'a göre:*"Evet ben böyle bir altdisiplinin farkındayım. Ben 2008 yılından beridir Sosyal Psikoloji ve Kişilik toplantıları düzenlemekteyim din konuları başlığı altında."*

Rowatt'ın bakışı Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin alt bir alan olduğu yönündedir. Ancak kendisi bu alanın hangi alanın altında olduğunu belirtmemiştir. Kendisinin düzenlediği toplantılarda sıklıkla kişilik konusu tartışılmakta dinin bir kişilik tipi olup olmadığı konusunu tartışmaktadır. Rowatt'ın özellikle Kirkpatrick ile çok sayıda ortak çalışması vardır. Onun eserleri incelendiğinde Din Psikolojisi içinde neden bir Sosyal Psikoloji anlayışının olması gerektiği düşüncesini daha iyi kavrayabiliriz. Otorite, Hıristiyan dindarlığı ve tutumlar gibi konulara ağırlık vermiş çalışmalarını bireyden çok toplumsal ve grupsal düzeylerde yapmıştır (Rowatt, 2005).

Görüldüğü gibi, yurtdışında bulunan, alanın kuruculuğunu üstlenmiş ve alana katkıda bulunmuş insanların alana ilişkin farkındalık düzeyleri oldukça yüksektir. Bu durumu Türk akademisyenler ile karşılaştırdığımızda, Türk bilim insanlarının da genel olarak alanın varlığından haberdar oldukları anlaşılmaktadır.

Hökelekli'ye göre: *"Böyle bir alanın varlığından evet haberdarım."*

Hökelekli, Din Psikolojisi alanında çok sayıda çalışmaya imza atmış bir bilim insandır. Sosyal psikolojik yöntembilimi bazı çalışmalarında kullanmıştır. Özellikle Sosyal psikolojik yöntembilim ile yaptığı dindarlık çalışmaları ile ülkemizde alanın literatür açısından altyapısının oluşumuna katkıda bulunmuş olan bilim insanlarındandır. Hökelekli, Sosyal Psikoloji çalışmalarındaki yeri din ve değerler olacaktır. Gençler ve değerler üzerine yaptığı çalışmalar her ne kadar sosyolojik görünse de yorumlamaları ve kullandığı yöntemler sosyal psikolojiktir (Hökelekli,

2006). Eserlerinde genel olarak ahlaksal davranışlar ve bunların oluşturacağı tutumlar üzerine durmakta, hem psikanalizi incelemekte hem de değerlerin grupsal araştırmalarını yapmaktadır. Hökelekli'nin ilgi alanı oldukça geniştir.

Apaydın'a göre: "*Evet. Bu yaklaşım yeni bir yaklaşım da değil. Gerek Batı literatüründe gerekse ülkemizde Din Psikolojisi alanında yapılan bir kısım çalışmanın Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi olduğunu görmekteyiz. Özellikle, Allport'un kişilik tipolojisi temelli yapılan; benzeri kişilik tipolojileri ile yapılan araştırmaların temel varsayımları ve teorileri Sosyal Psikoloji'den beslenen çalışmalar."*

Apaydın'ın alana olan bakış açısı yabancı bilim insanlarının yanıtlarıyla uyuşmaktadır. Özellikle Allport'un yöntembilimi ile alanın ortaya çıkmasını bir tutmuş ve diğer bilim insanlarının düşüncelerini paylaşmıştır. Apaydın'ın çalışmaları aslında sadece psikolojik değil sosyolojiktir. Onun çalışmaları incelendiğinde psiko-sosyal bir tarz karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak ibadet, psikanaliz, hastalık ve ruh sağlığı gibi konularda çalışmıştır. Çalışmalarında sosyal ortamlardan veriler alarak, özellikle öğrenciler konusunda yaptığı çalışma, sosyal psikolojik yöntemi de kullanmıştır (Kirman ve Apaydın, 2006). Apaydın'ın çalışmaları aslında sosyolojik bir sosyal psikoloji tarzı ile din olgusunun analizidir.

Kayıklık'ya göre: *"Evet, "Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi" olarak biliyorum.*

Kayıklık da alanın varlığıdan haberdar olan bilim insanlarındandır. Ayrıca onun bu alanda yapılmış çalışmalardan da haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Kayıklık'ı anlamak için özellikle Allport hakkındaki çalışmasına atıf yapmak gereklidir. Dindarlığın yapısını anlamak için Allport'un çalışmalarını incelemesi nedeniyle alana yabancı olması halihazırda imkansızdır. Çünkü Allport Sosyal Psikoloji'nin yöntemlerini kullanarak dini yaşamı incelemiş ilk bilim insanlarından ve sosyal psikologlarındandır (Kayıklık, 2003). Kayıklık genel olarak önyargı, ötekileştirme ve dindarlık gibi konulara ilgi duymaktadır. Konulardan da anlaşılan kendisi aslında sosyal psikolojik araştırmalar yapmakta ve din olgusunu sosyal psikolojik yöntemler ve teoriler ile incelemektedir.

Ayten'e göre: *"Hayır haberdar değilim. Halihazırda Türkiye'deki Din Psikolojisi çalışmaları klinik alanda herhangi bir çalışma yapılamaması nedeniyle sosyal psikolojik bir düzlemde devam etmektedir."*

Ayten, Türkiye'de alanın genç ve çok eser vermiş akademisyenlerinden biridir. Ülkemizdeki çalışmaların daha çok deneysel düzlem dışında olmasından dolayı Din Psikolojisi klinik bir düzleme kayamamıştır. Bu nedenle Ayten'e göre Din Psikolojisi içinde yapılan çalışmalar daha çok sosyal psikolojik bakış açısı iledir. Ancak bu duruma iki nedenle itiraz etmek mümkündür. İlk olarak teorik bazda Din Psikolojisi temelleri klinik çalışmalara daha yatkındır. Bunun aksine Sosyal Psikoloji ekolü dini çalışmalarda Sosyoloji'nin etkisinde kalmıştır. İkinci nedeni ise kullanılan yöntemlerdir ki, ülkemizde Din Psikolojisi alanında yapılan çalışmalar genel olarak anketsel-betimsel ve ilişkisel çalışmalardır. Bu nedenle Din Psikolojisi içinde sosyal

psikolojik bir metodolojinin varlığından bahsetmek doğru görünmemektedir. Ayten sosyal psikolojik bakış açısını aslında kişilik konusunu inceleyerek bizlere tanıtmaktadır (Ayten, 2012).

Çeçen Eroğlu'ya göre: *"Bu soruyu bu şekilde mi ele almak lazım. Sosyal Psikoloji zaten psikoloji bilimi içinde bir alan, Din Psikolojisi de ayrı bir alan, iki alanı birleştirmiş gibi görünüyorsunuz ancak bunu nasıl ifade etmek gerekir. Bana yukarıdaki ifade pek uygun değilmiş gibi görünüyor.*

Din Psikolojisi içinde sosyal psikolojik kavramların incelenmesi gibi bir şey olabilir kanımca. "

Çeçen Eroğlu Psikoloji bölümü öğretim üyelerindendir ve çalışmaları rehberlik üzerinedir. Çalışmanın güvenirliğini arttırmak adına alan dışından önemli bilim insanlarının görüşlerini almayı uygun gördük. Bu nedenle Eroğlu'nun yorumunu değerlendirirsek, Eroğlu sosyal psikolojik bakış açısını Psikoloji içinde harmanlanmış bir vaziyette görmektedir. Bu alanların farklılaşması değil aslında iki farklı bakış açısının birleşmesi gibi bir durum oluşturmaktadır. Eroğlu'na göre alanın farklılığı isme yansımamalıdır.

Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi içinde en sıkıntılı durumlardan biri de konularının Din Psikolojisi içinde geçmesinden dolayı, bu alan ile ilgili yapılan çalışmaların yenilik taşıyıp taşımadığı sorunudur. Dini çalışmalara farklı bakış açıları getirerek yenilikte katkı sunmuş mudur, ya da branşın yöntembilimini kullanmanın dini çalışmalara ne gibi yenilikler getireceği oldukça şüpheli kalmıştır. Alanın kurucu

isimleri ve bilim insanları bu sorulara anlamlı yanıtlar vermişlerdir. Alanın yöntembilimlerinin, Din Psikolojisi'nin yöntembilimlerinden ayrılması için ya da onun içinde yer almamasını anlamlandırabilecek bir takım yollar olması gereklidir.

4. 5. 1. 2. Sosyal Psikolojik Yöntembilim İle Din Alanının İncelenmesi

Beit-Hallahmi'ye göre; *"Bu konu hakkında aslında söyleyecek çok şey yoktur. Tabii ki buluyorum. Ancak bu konunun derinlemesine analizi için ben sadece yayımlanması Coyle tarafından yapılmış olan, David Myers, Batson, and Saroglou'nun ropörtajlarını öneririm."*

Beit-Hallahmi'nin yanıtı bu konu hakkında verilecek detaylı bilginin çok uzun olacağı yönündedir. O yüzden tezde incelenmiş olan ve kendisi ile mülakat yaptığımız Batson'un eserlerini incelememiz tavsiye edilmiştir. Hallahmi'nin yenilikten kastı Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi eserinde de belirttiği gibi yapılan çalışmaların yöntemsel olarak farklılaşmasıdır. Bu nedenle onun söyleminden çıkarılması gereken anlam, yöntembilimsel bakış açısının bireyden uzaklaşıp sosyale yönelmesidir. Sosyalin çevresi ile doğumdan ölüme kadar olan etkileşimi ve bu etkileşimin dini alana nasıl yansıdığı sorunsalı Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi yaklaşımını yenilikçi gösterecektir. Batson bu anlayışı daha çok sosyal psikolojik bir bakış açısı olarak Din Psikolojisi içinde yorumlasa da Hallahmi daha derinlere inerek ve ayrıştırarak bireysel ve grupsal çalışmaların ayrımını yapmıştır (Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975; Batson ve ark, 1993).

Nielsen'e göre; "*Sosyal psikolojik yöntembilim dini araştırmalara önemli bakış açıları sunar. Bunlardan en önemlisi inançların ve davranışların incelenmesi ile ilgili olanlardır. Uygulamalı Sosyal Psikoloji ile incelemeler yaptığımızda dini inançların ve tutumların insanların üzerindeki etkilerini daha iyi anlayacağız. Bu yüzden bunun yapılması yenilikçi olmakla değil gereklilikle incelenmelidir."*

Nielsen'in bakış açısı alanın oldukça yenilikçi olduğudur. Onun yanıtı uygulamalı olarak alanı öneminin incelenmesi hakkındadır. Uygulamalı Sosyal Psikoloji deneylerinin dini çalışmalara uygulanması hem dinin bireyler üstündeki etkisini daha net bir şekilde anlamamıza yardımcı olacak hem de konunun güvenirliğini ve geçerliliğini arttıracaktır. Bu yapılmadığında bireye ve topluma bakışımız, dini tutumlar ve inançlar yönünden onları incelememiz hep yarım kalacaktır. Ayrıca Nielsen bu bakış açısını poligami hakkında yayınlaşmış olduğu bir eserinde daha iyi vurgular. O eserinde grupsaldan aslında uzaklaşmış daha makro bir bakış açısı ile toplumu analiz etmeye çalışmış ve genellemeler yapmıştır. Bazı çalışmalarında Nielsen sosyolojik tahayyülün etkisi altında kalmıştır (Nielsen ve Cragun, 2010).

Wullf'a göre; *"Ben aslında alanda din psikolojinde de bulunan çeşitli ve değişik yöntembilimlerini kullanmaktayım. Elbette ki bunlar arasında Sosyal Psikoloji'nin yeri yadsınamaz ve en uygun olanlarıdır. Ayrıca dinin Sosyal psikolojik bir bakış açısı ile incelenmesi dine ilgilisi olmayan Sosyal Psikologları da alana çekeceği kanaatindeyim."*

Wullf'un yorumu incelendiğinde, zaten kendisi alana çok sayıda yöntem kazandırmıştır. Son zamanlarda yaptığı çalışmalar sosyal psikolojik teoriler üzerine yoğunlaşmıştır. Onun bakış açısına göre yapılması gereken şeylerden biri de sosyal psikologları alana çekebilmektir. Bu alanı zenginleştirmek için en iyi girişimden biri alanın bu yolla tanıtılmasıdır. Wulff'un bu yenilikçi bakış açısına ülkemizde de var olan bir sorun açısından bakılabilir. Sosyal psikologlar dışında psikologların da yapılan çalışmalar ile din çalışmalarına çekilmesi gerekmektedir. Wulff bundan bahsederken hem tarihsel hem de teorik çalışmalarından bahsetmektedir. Kendisi çalışmalarında daha çok teori temelli yöntemler kullanmıştır. 2000'li yıllardan önce daha çok kliniksel alan ile ilgilenmekte iken sonraları ders kitapları ve teorilere yönelmiştir (Shafranske, 1996: 43-70).

Spilka'ya göre; *"Bireysel ve teorik açıdan yapılan araştırmalar belki yenilikçi bulunabilir. Bunların belki de çoğu önemli bir şekilde Sosyal Psikoloji'nin içinde bulunabilir. Mesela benim teorik bir çalışmam vardır. "Attribution Theory" Sosyal Psikoloji içinde kullanılan bir teorik bakıştır."*

Spilka'ya göre çalışmaların çoğu aslında alana yenilik getirmemiştir. Bununla birlikte az da olsa alanda bazı yenilikçi çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar yenilikçi olmakla beraber hem bireysel psikolojik hem de teorik olarak anlamlıdır. Özellikle kendisi Din Psikolojisi'nde ortaya attığı "atıf teorisi" ile oldukça yeni bir girişimde bulunmuştur. Ancak şu da belirtilmeli ki, Spilka bu teoriyi kendi başına üretmemiştir. Eserinde hem Kirkpatrick hem de Shaver'den yardım almıştır. Son dönemde Sosyal Psikoloji içinde de sıkça kullanılan gömülü teoriler ve birçok

teorinin bir araya gelmesinden meydana gelmiş ortak teorik temeller kullanılmaktadır. Spilka'nın da bu noktada din çalışmalarına teorik bir katkı yapmıştır. Atıf teorisi içinde kullandığı argümanlar daha çok sosyal psikolojiktir. Ona göre Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi çalışmaları alana yenilik getirmiştir. Bunun temel nedeni din çalışmalar için bu alanda üretilecek teorilerdir (Spilka ve ark, 1985: 1-20).

Kirkpatrick'e göre; "*Tabii ki, alanla ilgili zaten yapılmış yüzlerce bilimsel çalışma bulunmaktadır. Hatta çalışmaya dahil olan Wullf ve Ralph'ın bu alanda yaptıkları çoktur ve önemlidir.*"

Kirkpatrick, yöntembilimie vurgu yapmadan alan ile ilgili çalışmaların sayısına dikkat çekmektedir. Ona göre alanla yapılmış çalışmalar zaten metodolojik olduğu için değerlidir. Özellikle ona göre Wullf ve Ralph Hood'un çalışmaları bu alanda yöntembilimsel açıdan yenilikler getirmiştir. Ancak şu da belirtilmelidir ki, Kirkpatrick çoğu eserinde spss konusunda çalışmalar yapmıştır. Bunun temel nedeni yapılacak deneysel çalışmaların daha da nicelleştirilmesidir (Kirkpatrick ve Kidd, 2013). Sonralara verdiği yanıtlarda Kirkpatrick daha çok evrimsel çalışmalara vurgu yapmıştır. Bu çalışmaları yaparken bağlanma teorilerini evrimsel çalışmalar içinde incelemiştir. Başka bir ifadeyle kendisi diğer sorularda her ne kadar Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ni gerekli görmese de bağlanma teorisini alıp derinlemesine Evrimsel Psikoloji içerisine sokmuştur (Kirkpatrick, 2012).

Batson'a göre; *"Alan ile ilgili 3 ayrı metodoloji bulunmaktadır. Bunlar genel olarak Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne doğru adlı kitap içinde bir bölümde bulunmaktadır. Bunlar Quasi Exprementation, Deneysel ve ilişkisel dizaynlardır."*

Bu yöntembilimleri Batson "Religion and the Individual" adlı eserinde vurgulamıştır. Ayrıca başka bir eserinde bunların gerekliliği üzerine yorumlarda bulunmuştur (Batson, 2005). Kitabında "bireysel dinin sosyal kaynakları" adlı bölümde sosyal psikolojik bakış açısı ile bireyi toplum içinde anlamanın önemi vurgulanmış ve bireyin üzerindeki toplumsal etkinin din ile olan ilişkisini incelenmiştir. Batson yine eserinde yukarıda bahsettiği yöntemleri "Bilimsel Metot ve Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi" adlı başlıkta açıklamıştır (Batson ve ark, 1993). Bu alanı daha çok sosyal psikolojik yapı ile Din Psikolojisi'nden ayıracaktır.

Ladd'a göre: *"Bu konunun önemli bir avantajı özellikle sistematik prosedürlerle dini inançların ve davranışların boyutlarının değerlendirilmesidir. Ki bu konuda hangi koşullar altında olduğu da önemlidir. Başka bir ifadeyle bu yüzden tabii ki de oldukça yenilikçi bulmaktayım."*

Ladd'ın bakış açısı incelendiğinde, inançlar ve davranışlar boyutunda sosyal psikolojik yöntem kullanımın gerekliliği vurgulanmaktadır. Sosyal psikolojik Din Psikolojik Din Psikolojisi'nin sistematik bir çalışma ile Din Psikolojisi ve Sosyolojisi gibi branşlardan ayrılması gerekmektedir. Bunun nedeni, bu alanların yöntembilimleri oldukça farklı olmasıdır. Bu konuya Ladd'ın Spilka ile beraber yayımladığı "Duanın psikolojisi: Bilimsel bir yaklaşım" adlı eserden bakmak konuyu

daha derinlemesine inceleme açısından verimli olacaktır (Spilka ve Ladd, 2013). Yukarıda bahsettiği gibi dua durumunu sistematik ve bilimsel olarak incelemiştir. Duanın insan hayatı içindeki yeri ve toplum ile bireyin birleşmesine olan yardımı bu çalışmayı sosyal psikolojik açıdan yenilik getiren bir durumdur. Ancak çalışmada Din Psikolojisi'nin de yöntemlerinden yararlandığı için daha çok bireye ağırlık vermiş, bazı yerlerde derinlemesine psikolojik haller de incelenmiştir.

Rowatt'a göre: *"Subliminal ve supraliminal metodların, örneğin; deneysel dizaynlarda sertlik gibi konular oldukça yenilikçidir ve alanın yöntembilimidir. Ayrıca ilişkisel dizaynlarında alanın yeniliğinin ve farklılığının göstergesidir."*

Rowatt'ın cevabı alana son 10 yıl içinde girmiş olan bazı yeni bakış açıları hakkındadır. Yukarıda bahsettiği bakış açılarını incelemek için deneysel dizaynlar ve ilişkisel dizaynlar kullanılmaktadır. Bu araştırma yöntemleri en başından beridir kullanılmaktadır. Sadece yukarıda bahsedilen konuların bu metotlarla incelenmesi yenilikçidir. Din Psikolojisi içinde Sosyal Psikoloji'nin konuları çok zamandır incelenmektedir. Ancak bu inceleme daha çok sosyolojik bir bakış açısı ya da derinlemesine bireyin ruh hallerinin yorumlanmasından ibarettir. Burada Rowatt'ın da vurgulamış olduğu gibi, bilim yöntemden ibarettir. Sosyal Psikoloji'nin temel konularını oluşturan kavramlara yine onun yöntemleri ile yaklaşmak gereklidir. Rowatt bunu sadece burada değil yukarıda ismini zikrettiği konular her ne kadar daha klinik tarzda görünse de karşılıklı bireysel analizler yapıldığı için sosyal psikolojiktir (Rowatt ve ark, 1998).

Bu soru Türk akademisyenlerin bakış açıları dikkate alındığında farklı yanıtlar alındığını göreceğiz. Türk akademisyenler alanın yapısının ve yöntemlerinin Din Psikolojisi içinde daha çok çalışıldığını ve alanın onun içinde kalmasının uygun olduğunu düşünmektedirler. Benzer bir şekilde bu konuda yabancı bilim insanlarından sadece Spilka ve Kilpartrick yakın yanıtlar vermiş bu nedenle Türk akademisyenler ile düşünceleri uyuşmuştur. Diğer bilim insanları daha farklı yaklaşımlar sergilenmişlerdir.

Kayıklık'ya göre: *"Yeni bir yaklaşım değil. Halen Din Psikolojisi adı altında yapılan çoğu araştırma Sosyal Psikoloji'nin yöntemleriyle yapılmaktadır."*

Kayıklık sosyal psikolojik çalışmaların Din Psikolojisi içinde onun kapsamında yapıldığını söylemektedir. Benzer bir şekilde ülkemizde bu iki branş ayrı olarak düşünülmemektedir. Örneğin dini gruplar ve yapıları gibi konular Din Psikolojisi içinde zaten incelenmektedir. Bu nedenledir ki, hem yöntembilimsel hem de alansal açıdan ayrım yenilikçi durmamaktadır. İki branşın ülkemizde ayrı olarak görülmemesinin temel nedeni alanda psikolog ve sosyal psikologların katkı yapmamasından dolayıdır. Yukarıdaki yabancı bilim insanları köken olarak ya Sosyal Psikoloji'den ya da Klinik Psikoloji'den gelmektedirler. Ancak ülkemizde Din Psikolojisi içinde çalışan bilim insanları çoğunlukla ilahiyat kökenlidirler.

Apaydın'a göre: *"Tek başına Sosyal Psikoloji'nin kullandığı yöntemlerden söz etmek mümkün değil. Alan araştırması temelli yapılan bütün sosyal bilim araştırmaları sosyal psikolojik araştırmalardır aynı zamanda… Ancak, şu denilebilir*

belki: Günümüzde Din Psikolojisi'nin araştırma alanları sosyal psikoloji ile kesişmekte. Bunun da en belirgin nedeni, uygulamaya dönük veri ihtiyacının yaşamın her alanında olduğu gibi Din Psikolojisi alanında da hissedilmesi…"

Apaydın'ın din araştırmalarına bakış açısı oldukça mutlidisipliner bir çizgidedir ki, dönemin bilimsel mantığı ile uyuşmaktadır. Sosyal psikolojik bir bakış açısının sosyal bilim araştırmaları içinde sıklıkla kullanıldığını, verilerin yaşamın her alanında bulunduğu düşüncesi Apaydın'ın görüşünde ortaya çıkmaktadır. Din Psikolojisi ve Sosyal Psikoloji bazı konularda dinin toplumsal yönünü incelemeleri nedeni ile kesişmektedir. Yapılan çalışmaların multidispliner çizgilere kayması ve bilim insanlarının araştırmalarında aldıkları branş dışı yardımlar sayesinde multidisipliner bakış artmaktadır. Din Psikolojisi'nde yapılan çalışmalar artık sosyal psikolojik bir çizgiye kaymaktadır. Örneğin; Apaydın'ın üniversite öğrencilerinin dine karşı tutumunu incelerken kullandığı yöntem sosyal psikolojiktir (Apaydın, 1999: 2017-238).

Hökelekli'ye göre: "*Sosyal psikolojik bakış açısı, ele alınan konunun özelliğine göre tercih edilen bir durumdur. Mesela; dini grupları ya da dini tutumları çalışacak bir araştırmacı açısından başka bir yaklaşım uygun düşmez. Din Psikolojisi tarihinde bu konuların ele alınması da nispeten yeni sayılır."*

Hökelekli soruya oldukça farklı bir noktadan bakmış, hipotez konusunu ön plana çıkarmıştır. Konunun içeriğine göre bir yöntem tercih edilmelidir. Sosyal psikolojik yöntem ise ona göre Din Psikolojisi içinde yenidir. Sosyal Psikolojik Din

Psikolojisi'nin oluşumu ülkemizde oldukça yenidir. Hökelekli'ye göre Din Psikolojisi içinde Sosyal Psikoloji'nin konuları çalışılmaya devam etmektedir. Örneğin; tutumlar ve grupsal ilişkiler bu konulardan bazılarıdır. Din Psikolojisi içinde bu tarz konular çalışılırken onu farklı bir yöntem ile araştırmak uygun düşmez. Bu yorumdan çıkarılabilecek bir yanıt, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi, Din Psikolojisi içinde alt bir dal olarak bulunmaktadır. Sadece ayrılması için yeterli olgunlaşma meydana gelmemiştir.

Çeçen Eroğlu'ya göre: *"Yenilikçi ancak çok dikkatle çalışılması gerekiyor. Bilimsel kıstasların temel alınması gerekir diye düşünüyorum."*

Eroğlu'nun önemli endişelerinden biri çalışmaların bilimsel yeterlilikten uzak olarak yapılmasıdır. Çünkü ülkemizde tanınmamış bir alanın çalışmaları yapılırken ve verileri ortaya konulurken oldukça dikkatlice davranmak gerekmektedir. Bilimsellikten uzaklaşmak din gibi bir sosyal realiteyi yanlış yorumlamaya neden olacaktır. Bilim kendi kendini kontrol edecek bir fonksiyona sahip olmamaktadır. Eroğlu'nun bakış açısı haklıdır. Ancak alan dışından temel eğitimini Sosyal Psikoloji ve Klinik Psikoloji'de almış bilim insanlarının girişimleri olmaksızın yapılan çalışmalar yöntemsel açıdan denetlenmemiş olacaktır.

Ayten'e göre: *"Bu hep yapılmaktaydı. 1960'lardan sonra daha fazla hız kazanmış durumda. Dindar bireyin temel motivasyonlarını anlama ve gelişimini daha sağlıklı bir şekilde okuyabilme açısından yararlı olduğunu düşünüyorum."*

Ayten'in ilk soruya verdiği cevap ile bu soru arasında karşılaştırma yapmak gereklidir. Ayten'e göre Din Psikolojisi içinde zaten sosyal psikolojik bakış açısı mevcut ve çalışmalar bu yönde ilerlemektedir. Ancak bireysel yönde motivasyonel çalışmalar yine ona göre 1960'lardan başlayarak ortaya çıkmıştır. Bu tür araştırmaları bireysel gelişimi sosyal boyutları ile değerlendirdiğimizde Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne önemli katkılar yapacaktır. Ancak Ayten yorumunda alanın yenilik ve yararından söz ederken, kapsamı dindar birey ile sınırlamıştır. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi çalışmalarının çoğu ilişkisel analizlerle yapılmaktadır. Bu nedenle dindar birey yanında, dindar olmayan bireylerin dindar bireyler ile olan ilişkileri çalışmalara konu olmaktadır. Din Psikolojisi'nde de durum bu şekildedir. Özellikle tutumlar, bireylerin dindar olmayanlara yönelik tutumları veya onları ötekileştirmesi gibi alt boyular altında incelenirken her iki grup da inceleme alanındadır. Sadece bireye odaklanmak çalışmayı eksik bırakacaktır. Örneğin, Ayten'in üniversite öğrencileri üzerinde dindarlık ve kendini gerçekleştirme ilişkisi adlı çalışması karşılıklı ilişkiyi ölçmektedir (Ayten, 2006).

Şenol'a göre: *"Evet, hatta geç kalmış bir çalışma olduğunu, çok daha önceden bu yönde çalışmaların başlamış olması gerektiğini düşünüyorum."*

Şenol'un ilgi alanı Kurumlar Sosyolojisi'dir. Ancak çalışmaları incelendiğinde kadın çalışmaları ve sosyal analizlere de yer verdiği görülmektedir (Şenol ve Yıldız, 2013). Bunun dışında Şenol Sosyal Psikoloji ders kitabında Sosyal Psikoloji'nin tarihsel gelişimi üzerine çalışmalar yayınlamış ve sosyal analizlere başvurmuştur (Şenol, 2012). Şenol'a göre sosyal psikolojik bakış açısı ile dinin

incelenmesi gibi bir durum sorgulanmamalıdır. Ülkemizde bu konuların çalışılmasına çok önceden çalışılmaya başlanması gerekirdi. Yurt dışında yapılan çalışmaların yanı sıra ülkemizde geç kalınmış bir yaklaşım olduğu, ülkemiz açısından yeni olan alan ile ilgili çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiği düşüncesindedir.

Bir diğer sorun da bir bilimin ortaya çıkmasının başka bilimler tarafından engellenmesidir. Örneğin, Sosyal Antropoloji'nin tarih sahnesine çıkması oldukça güçlükle olmuştur. Kültürel Antropoloji ile olan benzerliği bu sorunun oluşmasına neden olan en önemli faktördür. Yöntembilimler arası küçük farklı nüanslar bulunması branşlar arasında kesin ayrım yapmayı zorlaştırır. Fen bilimleri gibi olmasa da sosyal bilimler de bu durum modern dönemin şartlarından ve bilim insanlarının diğer branşlara yönelik çalışma arzularından dolayı ortaya çıkmıştır. Multidisipliner bir bakış açısı diğer bir branşın ortaya çıkmasını engellemek yerine bilakis, o branşa katkı sağlayacaktır. Ancak Psikoloji içinde nasıl Din Psikolojisi uzun süre davranışçılar tarafından yok sayıldı ise de benzer şekilde Din Psikolojisi, Sosyal psikolojik bir bakış açısının ortaya çıkmasını, yurt dışının aksine, ülkemizde engellemiştir. Bu durum sadece Din Psikolojisi çalışmalarına bağlanmamalıdır. Özellikle sosyal psikologların din çalışmalarına olan ilgisizliği de böyle bir durumun oluşmasında etkilidir.

4. 5. 1. 3. İnanç Konularının Din Psikolojisi İçinde Çalışılması ve Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi

Beit-Hallahmi: *"Benim bundan yıllar önce hakkında konuşmuş olduğum bir konu vardı. Dini inançlar sosyal öğrenme yolu ile aile ve toplum tarafından bireye aktarılır demiştim. Hatta kimlik, alt-kimlik, sosyal ve politik tutumların bu alan altında çalışılması gerekliliğinin öneminden de bahsetmiştim. Tabii ki alana katkı sağlayan konular bunlar ve Din Psikolojisi'nin yöntembilimi ile olmaz."*

Hallahmi bazı konuların kesin olarak Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi içinde çalışılmasından yanadır. Bu konuda tutum ve kimlik gibi meselelerin, bireye toplum tarafından aktarılmış her konunun incelenmesinin sosyal psikolojik yöntembilim ile çalışılması gerektiğini düşünmektedir. Kendi eserlerinde kimlik başlığı altında bu görüşlerini de sıralamıştır. Çalışmalarının çoğu yine sosyal faktörler, politik tutumlar, karşılıklı kültürel inançlar, mezheplerin farklılıkları (sosyal psikolojik yönden) üzerinedir (Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975). Ancak bunların yanında Beit-Hallahmi alanın giriş niteliğindeki ders kitabında Sosyal Psikoloji'nin ve Din Psikolojisi'nin konularını aynı başlıklar altında ve iki bilimin de yöntemlerini ile incelemiştir. Sosyal ve politik tutumlardan dini çalışmaları ile ilk defa bahseden de Beit-Hallahmi'dir. Konular daha önceden çalışılmış olsa da Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi bakış açısı ile incelenmemiştir.

Nielsen'e göre; *"Kesinlikle hayır olarak cevap veriyorum. Bu durum aksine daha da teşvik edicidir. Sosyal psikolojik bir bakış açısı ile dini tutum ve*

davranışlarının çalışılmasında hiçbir sakınca görmüyorum ve başka bir branşın bunu olumsuz etkileyeceğine inanmıyorum."

Nielsen'in bakış açısı yukarıda bahsettiklerimiz ile benzer bir şekilde uyuşmaktadır. Dini tutum ve davranışların sosyal psikolojik bir bakış açısı ile incelenmesi gerekliliği diğer bilim insanlarında olduğu gibi onun da dikkatinden kaçmamıştır. Hatta Din Psikolojisi'nin içinde böyle bir farklılaşmanın meydana gelmesinde din psikologlarını ve sosyal psikologlarını teşvik edici unsurlar bile barındırmaktadır. Konuların Din Psikolojisi içinde çalışılmış olması gibi nedenler teşvik ediciliği arttırmaktadır. Anlamlı bir bütün halinde yoruma bakıldığında anlaşılmaktadır ki, multidisipliner bakış açısı alan için oldukça gereklidir.

Wullf'a göre; *"Dindarlığı bizim dışımızda diğerlerinden öğrendiğimizi varsayalım. Örneğin; ailemizden, akrabalarımızdan ya da arkadaşlarımızdan. Bunlar sosyal grupların teşekkülüdür. Bu nedenle din çalışmalarında da Sosyal Psikoloji'nin bize öğretmesi gereken çok şey var diye düşünüyorum. İnsanların nasıl dindarlaştıklarını ya da grup içinde nasıl kaldıklarını ya da dini grup değişikliklerini bilmek için Sosyal psikolojik bir bakış açısına ihtiyacımız bulunuyor. Din Psikolojisi dışında tabii ki."*

Wullf soruna örnekler ile yaklaşmayı uygun görmüştür. Bu örnekler sosyal grupların bireylere etkisi üzerine olsa da dine yönelik çalışmalarda sosyal gruplara nasıl bakmamız gerektiğimi anlamamızı sağlayacaktır. Sosyal grupların dini konularda bireyler üzerindeki etkisi diğer bölümlerde tartışılmıştır. Ancak Wullf'un

yorumunun dışına çıkılmadan analiz yapılırsa, sosyal psikolojik bir bakış açısının bize öğretecek çok şeyi bulunmaktadır. Çünkü Wullf dikkat edilirse grupların anlaşılmasına alanın yöntembilimine başvurarak ulaşılacağına inanıyor. Dini gruplarda meydana gelen değişmeler özellikle dindarlık ile ilgili bakış açımızı Din Psikolojisi içinde yapılmış çalışmalarla karşılaştırarak geliştirecektir. Wulff ile Beit-Hallahmi'nin konuya bakış açısı oldukça benzerdir. İki bilim insanı da tutumları çalışmakta, özellikle politik tutumlar, alanı daha çok mezhepsel-siyasal tutumlara doğru çekmektedirler.

Spilka'ya göre: *''Öncelikle soruya bir eklenti yaparak başlamak istiyorum. Bu sorun üzerinde hangi durumun konuşulması gerektiğine karar vermeliyiz. Ama dürüst olmak gerekirse, Sosyal psikolojik bir bakış açısı ile branşı önleyebilecek bir neden görememekteyim. Sosyal psikolojik bakış açısı ile dini çalışmaların uygulanması oldukça elzemdir. ''*

Spilka'ya göre mülakat sorusunda küçük bir değişiklik gereklidir. Soruyu cevaplamadan önce bu değişikliğe göre yanıt vermenin gerekliliğini düşünmektedir. Ona göre durumsal olarak soruya bakmak gereklidir. Bunların dışında zaten sosyal psikolojik bir bakış açısı ile dini çalışmaları yapmada bir engel görünmemektedir. Durum olarak ifade ettiği şey spesifik bir konudur. Örneğin, kişilik çalışmalarının bir engel teşkil edip etmeyeceği gibidir. Doğru bir bakış açısı olduğunu düşünmekteyiz. Ancak bu soruları değiştirmeden hem yurt içi hem de yurt dışı bilim insanlarına sormuş olduğumuzdan dolayı bu tür bir değişikliğe gitmek ülkemizde çok tanınmayan bu alanı daha yabancı hale getirecektir.

Batson'a göre; *"Eserimde inceledi iseniz, Sosyal psikolojik bir bakış açısını engelleyecek bir şey göremiyoruz. Zaten, "A Social-Psychological Perspective" adlı eserimde bu durumu tartıştım."*

Batson'un eserlerinin önemi tartışılmaz. Batson'un alan ile ilgili yaptığı çalışmalar oldukça çoktur ve onun yukarıda zikrettiği kitabında uzun uzadıya sorunun incelenmesi mevcuttur (Batson ve ark, 1993). Zaten ona göre de Din Psikolojisi'nde benzer konuların olması alanın ortaya çıkmasına herhangi bir engel teşkil etmemektedir. Zikrettiği eserinde sosyal psikolojik yöntembilimi ve hangi metot ile hangi çalışmaların yapılabileceğine sık sık yer vermiştir. Ancak konulara değinmemiş, sosyal psikolojik bakış açısını Din Psikolojisi'nden ayırmamıştır.

Kirkpatrick'e göre; *"Ben böyle bir şeyin sorun olmayacağını düşünüyorum"*

Kirkpatrick detaylandırma yapmadan soruyu yanıtlamıştır. O zaten bu alan ile ilgili tartışmakta olan isimlerden biridir. Kendisi yaptığı çalışmalar nedeniyle sosyal psikolojik bir bakış açısına sahiptir ki, çalışmalarında Din Psikolojisi ya da Sosyal Psikoloji gibi ayrımlar yapmamıştır.

Ladd'a göre; *"Sosyal Psikoloji teorileri önemli bakış açısı sağlayabilir. Peki bu bakış açıları nelerdir. Örneğin; inançların nasıl yönlendirildiği, psikolojik bir fenomende yönlenen inançların sosyal psikolojik bakışla ilişkisi gibi. İnançlar nasıl kısmi bir şekilde bir grupla Tanrı arasında bağ iken diğer grup insanlarının*

çevresini tehdit edici hal alabiliyor. İşte bu açıdan bakarsak engellemek yerine ne tür katkılar sağladığını düşünmeliyiz"

Ladd'ın bakış açısı örneklendirmelere dayalı bir şekilde gelişmiştir. Ona göre tabiidir ki, her branş kendi bakış açısını sunar ve diğerine bunu kullanması için dayatmada bulunmaz. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ni engelleyecek bir neden görememektedir. Ladd'ın Din Psikolojisi içindeki çalıştığı konular; dua ve kimlik gibi konulardır. Son dönemde insan ilişkileri ve din gibi konulara da değinmeye başlamıştır (Ladd ve ark, 2007). Ancak inançların incelenmesinde psikolojik bakış açısının yanı sıra benzer konuya sosyal psikolojik olarak bakmanın da öneminden bahsetmemektedir. Bu nedenle Ladd aslında Din Psikolojisi içinde bir sosyal psikolojik bakıştan bahsetmektedir. Bu açıdan bakıldığında kendisinin diğer sorulara bakış açısı ile farklılaştığı düşünülebilir. Ancak Ladd'a göre sadece sosyal psikolojik olarak incelenecek konular da mevcuttur. O konular (tutum gibi) Din Psikolojisi'nde kullanılan metotlar ile incelenemez.

Rowatt'a göre: *"Dürüst olmak gerekirse ben çok disiplinli bir bakış açısının getireceği yarışmacı durumdan yanayım. Sadece Sosyal psikolojik bir bakış açısı çok dar kalır. Biopsikolojik bir bakış açısı gelişimsel, nicel, sağlıksal psikolojik yaklaşımları incelemesi açısından daha geniştir. Aslında alan ile ilgili engelleme değil de ne tür katkılar olsa deseniz bunu derdim."*

Rowatt alanın aslında çok geniş bir yelpaze sunmadığını ve biopsikolojik bir bakış açısının daha geniş bir yelpaze sunacağı konusunda fikir belirtmiştir. Tabiidir

ki, kendisi çalışmalarını bu yöne götürmüştür. Rowatt sosyal psikolojik bakış açısını dar kapsamlı bulmaktadır. Bunun nedeni Sosyal Psikoloji'de deneysel eksikliklerdir. Kendisi Deneysel Psikoloji üzerine eğitimleri tamamlamış ve çalışmalarında biyolojik ve evrimsel konulara daha fazla önem vermiştir. Çalışmalarını incelersek, genel anlamda önyargı ve grup araştırmalarına önem vermiştir (Rowatt ve ark, 2012). Anlaşılan, Rowatt sosyal psikolojik bakış açısı ile ilgili çok sayıda yayın yapmıştır. Genel olarak dindarlık, kimlik, Hıristiyan önyargısı ve grup ilişkilerine yoğunlaşmıştır (Rowatt ve ark, 2010).

Yerli akademisyenlerin görüşlerini analiz edersek;

Şentürk'e göre: *"Böyle bir durum söz konusu gözükmüyor. Engellemez."*

Şentürk'ün yorumuna göre bu alanın farklı bir bakış açısına sahip olduğu ve Din Psikolojisi çalışmalarının ülkemizde Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin ortaya çıkmasının engellenmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını düşünmektedir.

Hökelekli'ye göre: *"Din olgusu, her tür psikolojik bakış açısına göre incelenmesi gereken kapsayıcı bir alanda vücut bulur. Din olgusu, insan varlığının uzandığı tüm alanlarda gözlemlenebilen bir etki gücüne sahiptir. Kişilik psikolojisi bakış açısıyla dindar kişiliği ya da klinik psikoloji bakış açısıyla stres ve dini başa çıkmayı, ruh sağlığı ve dindarlık ilişkisini incelemek nasıl alana bir zenginlik katarsa, aynı durum sosyal psikolojiyi ilgilendiren konular için de geçerlidir. Din*

Psikolojisi hem bu alanların konu, kavram ve yaklaşımlarından yararlanır, hem de tüm bu alanlardaki çalışmalara yeni bir bakış açısı ve katkı sağlar kanaatindeyim."

Dini fenomenin incelenmesinin herhangi bir alan ile sınırlı kalması doğru olmayan bir düşüncedir. Psikolojik de bir olgu olan din, Psikolojik her türlü yöntembilim ile incelenmelidir. Çünkü dinin etki alanı geniştir, kişilikten kliniğe vs alanlara kadar geniştir. Sosyal Psikoloji'nin Din Psikolojisi içinde olması ve yöntemlerinin kullanılması aslında Din Psikolojisi alanına katkı sağlar ve onun yaklaşımları alan literatürü açısından da zenginliktir. Ancak Hökelekli, Sosyal Psikolojik Din Psikoloji'nin ayrı bir alan olmadığını da düşünmektedir. Ona göre böyle bir alan yoktur. Ancak yöntembilimlerin kullanımı vardır. O kullanım da Din Psikolojisi içindedir. Bu yöntemlerin kullanılması alana zenginlik kazandıracaktır.

Apaydın'a göre*: "Disiplinler arası çalışmaların her iki disiplini/disiplinleri olumsuz etkileyeceği anlayışı çok eskilerde kaldı diye düşünüyorum. Temel dinamiklerini maddi ve manevi ihtiyaçların oluşturduğu bir bilim serüveni kendi yolunu bulur. Kurgu temelli yönelim söz konusu olursa soruda dile getirdiğiniz sonuç çıkabilir."*

Apaydın'ın bakış açısı ilk iki sorudan da anlaşıldığı gibi multidisiplinerdir. Disiplinler arası ilişkinin ve çalışmaların artık sınırlanamayacağı düşüncesindedir. Kurgusal temelli bir yönelimin ancak engel çıkarabileceği söz konusudur ki, ülkemizde alan bu açıdan dahi gelişim göstermemiştir. Apaydın'ın bakış açısı incelendiğinde ana düşünce; yakın branşların yöntemlerinin aynı çalışmada

kullanmanın zamanın zorunluluğu olduğudur. Ona göre; eğer bir konu çalışılacaksa, konu sadece bir bilimden yola çıkılarak incelenemez. Konu her branşın bakış açısını ve yardımı alınarak analiz edilebilir. Bu açıdan bakıldığında Apaydın'a göre alansal bir engelleme söz konusu değildir. Ancak denilebilir ki, yöntemsel sınırlamalar olabilir. Bu da Din Psikolojisi içinde bir sosyal psikolojik bakış ile çözülebilir.

Kayıklık'a göre: *"Engelleme olacağını düşünmüyorum. Aksine alana özgü bir yol izlenerek, din psikologlarına "sosyal psikoloji yapmayın, bunu biz yapıyoruz, siz Din Psikolojisi yapın", mesajı verilir."*

Kayıklık'ın buradaki düşüncesinini ayrıntılı olarak incelememiz gereklidir. O, alan ile ilgili yapılan çalışmaların literatür açısından zenginlik ve özellikle din psikologlarının bu konuda yapmakta oldukları işlerin de denetlenmesini sağlayacağını düşünmektedir. Bu durumda Din Psikolojisi'nde yapılan çalışmaların sosyal psikolojik bir çizgiye kayması söz konusudur. Bununla beraber, Din Psikolojisi içindeki bilim insanları Sosyal Psikoloji konularını çalışmaktadırlar. Bu konuda da başarılı görünmemektedirler. Din Psikolojisi'nden alanın ayrılması ile din psikologlarını bu çalışmalardan uzaklaştırıp, Sosyal Psikoloji'nin konularının sadece sosyal psikologlar tarafından yapılması gerekmektedir. Kayıklık, dindarlık ve dini yaşam üzerine yazılar yazmaktadır. Kayıklık sosyal psikolojik yöntembilim ile çok sayıda eser üretmemiştir. Ancak kendisinin 5. Soruda söylediği gibi "*Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler"* adlı eseri istisnadır. Bu eserini kendisi Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne ait olarak görmektedir. Bu görüşünde haklıdır. Kendisi

çalışmasında yöntembilimsel olarak karşılaştırma ve ilişki metodunu kullanmıştır (Kayıklık, 2003).

Ayten'e göre: *"Hayır. Birinci soruda da söylediğim üzere Türkiye'de gerek Din Psikolojisi'nin ilahiyatçılar eliyle yapılması ve bu nedenle klinik alanda doğru genişleyememesinin oluşturduğu daralmayı açabilecek teşebbüsler olarak düşünülebilir. Özellikle sosyolojiye yakın sosyal psikoloji çalışmalarının önemli olduğunu düşünüyorum."*

Ayten ilk soruya verdiği cevabı da dikkate alarak bu soruyu yorumlarsak; alanın Din Psikolojisi içinden ayrılmasında önünde hiçbir engel bulunmadığı düşüncesi ortaya çıkar. Bunun açık nedeni Ayten'e göre; zaten alanda yapılan çalışmalar sosyal psikolojik yöndedir. Din Psikolojisi çalışmaları ilahiyatçılar tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle aslında Klinik Psikoloji eksikliği vardır. Başka bir ifadeyle sonuç olarak, Din Psikolojisi çalışmaları genel itibarı ile Sosyolojik Sosyal Psikoloji'nin bakış açısı ile yapılmaktadır. Klinik alanda çalışmaların yapılamaması nedeniyle Din Psikolojisi çok dar bir noktada saplanmış kalmıştır. Ayten bu durumun çözümünde böyle bir alanın Sosyolojik Sosyal Psikoloji'nin yöntemlerinin kullanılmasının etkili olacağı görüşündedir. Ancak bu durum Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin ortaya çıkmasını etkilemeyecek sadece Din Psikolojisi'nin etki alanını geliştirmeye yarayacaktır.

Çeçen Eroğlu: *"Bilimsel metotların kullanılıp kullanılmayacağına bağlı olarak değişir. Bazı kuşkularım var."*

Eroğlu'nun yukarıda da verdiği cevaplardan yola çıkarak, din konularında sosyal psikolojik yöntem kullanımının bilimsel yöntem kullanımı ile olan uygunluk sorunu oluşturabilir. Bu yöntemlerin din çalışmalarında kullanılması konusunda şüpheleri de vardır. Eroğlu'na göre sosyal psikolojik bakış oldukça yeni bir bakış açısıdır. Ülkemizde Sosyal Psikoloji'nin yerleşmesi oldukça yenidir ve bu çalışmaların dini çalışmalara kaymasında bilimsel problemler doğacaktır.

Şenol'a göre: *"Hayır, ancak bu alanın daha geç gelişmesine sebep olur."*

Şenol'a göre; Din Psikolojisi'nde yapılan çalışmalar ve Din Psikolojisi'nin kendi yöntemsel yapısı sosyal psikolojik bir bakış açısını engellemeyecektir. Ancak sürece zarar verecektir. Alanın gelişiminde ülkemizde geri kalınmasının nedeni de budur. Din Psikolojisi içinde değil Sosyal Psikoloji içinde, Sosyal Psikoloji'ye ait konuların çalışılması hem daha bilimsel olacak hem de derinlemesine analizler yapma fırsatı sunacaktır.

Türk bilim insanlarının soruya bakış açısı incelendiğinde ortaya çıkan sonuç branşın ayrılmasının Din Psikolojisi'nin varlığından etkilenmeyeceği aksine zenginlik katacağı ve özellikle alana farklı bir yelpazeden bakılmasına neden olacağı yönündedir. Ancak Rowatt, Spilka ve Ladd'ın bakış açıları biraz da olsa Din Psikolojisi içinde Sosyal Psikoloji çalışmalarının yapılması yönündedir. Bunun nedeni iki alan içinde konular o kadar çok çalışılmıştır ki, artık ayrılamayacak kadar iç içe geçmiştir. Ancak bir bakıma da Ladd ve Rowatt'a göre her ne kadar konular

benzeşse de alan içinde Din Psikolojisi'nin yöntemi ile çalışılamayacak konular vardır. Öyle ki; bu konular sadece sosyal psikolojik yöntem ile çalışılabilir.

Asıl önemli olan bir mesele de böyle bir alanın varlığının gerekli olup olmamasıdır. Çünkü alanın bakış açısına ülkemizde ve yurt dışında Din Psikolojisi çalışmaları içinde rastlanmaktadır. Sorunlardan biri de Din Psikolojisi zaten böyle bir ihtiyacı gideriyorsa bu tür bir alan gerekli midir?

4. 5. 1. 4. Bağımsız Bir Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin Gerekliliği

Beit-Hallahmi'ye göre: "*Bazı bilim insanları sosyal öğrenmenin özellikle bireyler üzerindeki etkisini yok saymayı tercih etmiş olabilirler. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi sosyal bilimler araştırmalarına akademik bir taslak çizer. Kişilik Psikolojisi ile Din Psikolojisi'nin bireye psikanalitik bakmaları ve dindarlığı da böyle yorumlamalarının yanında özellikle bir şeyler eksik kalıyor. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi dini inançların sosyal alan içinde ve sosyal davranış içindeki yaklaşımlarını inceler ve diğer alanlara göre daha kapsayıcıdır. Başka bir ifadeyle tabii ki gereklidir.*"

Beit-Hallahmi alanı diğer alanlar ile karşılaştırarak sosyal psikolojik araştırmaların gerekliliği üzerinde durmuştur. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi oldukça elzem bir branştır. Bu durumu Hallahmi, alanın daha kapsayıcı ve açıklama yöntemlerinin daha geçerli olmasına bağlamaktadır. Alana da ayrıca psikanalitik bir bakış açısı getirmenin zararlarından bahsetmiştir. Bunların kişilik psikolojisi ile

Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi içindeki yeri farklı olmalıdır, görüşü kendisinde hakimdir. Psikanalitik teoriler Freud'un çalışmaları yoluyla birçok branşı etkilemiştir. Özellikle Freud'un din gibi bir olguyu "Totem ve Tabu" ve "Uygarlığın Huzursuzlukları" adlı eserinde tartışmaya açması ve Tanrı figürleri üretmesi din bilimlerini de etkilemiştir. Evrimsel psikologlar çalışmalarını Freud'a dayandırmışlardır (Freud, 2011). Tezimizdeki "Bilişsel ihtiyaçlar teorisi" incelendiğinde Freud'un sosyal psikolojik bakış açısına etkisi görülecektir. Her ne kadar Hallahmi, Freudyen teorilerin Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ni etkilemesinden korkuyorsa da, teoriler çoktan araştırma alanına girmiştir. Hatta kendi ders eserinde Hallahmi bu teorilerin açıklamasını da yapmıştır (Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975: 180).

Nielsen'e göre; *"Öyle bir sıkıntı bulunmuyor. Oldukça gerekli bir alan olduğunu düşünüyorum. Yenilik getireceğine olan inancım tam. Sosyal Psikoloji'nin yöntemi ile dini incelemek ve çalışmak Din Psikolojisi'nden oldukça farklıdır çünkü."*

Nielsen'in aşağıda 5. soruya vereceği cevapta da görülecektir ki, kendi yaptığı çalışmaların çoğu Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi alanı ile ilgilidir. Kendi ifadesi ile zaten başka bir alan ile ilgili çalışma da yapmamıştır. Soruya verdiği yanıt da kendi görüşleri ile tutarlıdır. Ona göre Din Psikolojisi'nin yöntembilimi ile Sosyal psikolojik bir bakış açısına sahip olacak bir alanın yöntembilimi farklıdır. Nielsen'in bahsetmiş olduğu konuyu daha da açacak olursak, o aslında yöntembilimsel çıkarımlarda bulunmaktadır. Din Psikolojisi ona göre daha kliniksel ve gelişimsel

çalışmalar yapmaktadır. Ancak sosyal alan daha farklıdır. Karşılıklı etkileşimler Nielsen'e göre sosyal alanı oluşturmaktadır. Bu nedenledir ki, Din Psikolojisi ile Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi birbirinden farklıdır.

Wullf'a göre: *"Evet. Eğer hiç bir kaynak olmasa idi, onun bir başka yöntem olduğunu söylerdim. Sosyal psikolojik bakış açısının ve metodunun bugün nitel yöntemlerin Din Psikolojisi içinde kullanılmasını ve değerlendirilmesini oldukça zorlaştırıyor. Birleştirilmesi gereken bir alan olarak görmekteyim."*

Wullf tarihsel olarak sosyal psikolojik teorileri incelemiş bir insan olarak bu soruya verdiği cevap taslak niteliğinde olacaktır. Ona göre bu alan ile ilgili çok sayıda çalışma olmadan önce ve bu soru gündeme gelse idi, kendisi asla böyle bir şeyin gerekliliğine inanmak mümkün olmazdı. Nitel ve nicel yöntemler ile çalışmaların yapılması oldukça sıkıntılı bir süreci oluşturmaktadır. Zaten sosyal psikolojik fenomen deneysel olduğu için Din Psikolojisi içinde bu alanın çalışılması da zordur. Wullf bu soruna cevabında ışık tutmuştur. Nitel yöntemlerle araştırmaların yapılmasında meydana gelen sıkıntılardan bahsetmiştir. Ona göre Din Psikolojisi ile Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi birbirinden ayrılmalıdır. Zaten onun çalışmalarında bu süre zarfına kadar bunu yaptığını görmekteyiz. Din Psikolojisi'nde yurt dışında çalışmalar nicel yöntemler ağırlıklı yapılmaktadır. Wuff bu durumdan şikayetçidir. Diğer sorulara verdiği cevaplar karşılaştırıldığında anlaşılacaktır ki, Wulff teorik bir sosyolojik bir sosyal psikoloji bakışını Din Psikolojisi içerisine yerleştirmeye çalışmaktadır.

Spilka'ya göre; *"Bu soru bana oldukça anlamlı geldi. Tabii ki, Psikoloji'nin araştırması dışında dini çalışmalarda oldukça boşluklar bulunmaktadır. Örneğin, Teoloji ya da Din Sosyolojisi ve Antropolojisi alanında yapılan gözlemler ve dine yönelik düşünceler. Ben ayrıca size bir başka alan olarak örnek vermek istiyorum. Dini ilginin matematiksel modeli üzerinde yapılması gereken çalışmaların gerekliliğini düşünüyorum ve burada da çok boşluk görüyorum."*

Spilka, bu sorunun derinlemesine bir bakış açısı içerdiğini ve anlamlı olduğunu düşünmektedir. Ona göre sadece bu alan için değil, diğer alanlar içinde de boşluklar bulunmaktadır. Ancak onun bakış açısı alan eksikliği nedeni ile ortaya çıkan boşluklar değildir. Konularda var olan eksikliklerdir. Kendisi konu eksikliklerinin önemine vurgu yapmış, matematiksel bir bakış açısının da dini çalışmalara katılmasını istemiştir. Antropolojik ve sosyolojik konularda da eksiklerin varlığına inanmakla birlikte, sosyal psikolojik bir bakış açısı gibi daha oldukça yeni bir yöntemin eksikliği ona göre zaten tartışılamazdır. Sosyal Psikoloji'nin konularının Din Psikolojisi içinde çalışıldığı zaten bilinmektedir. Alanın olgunlaşma sürecinde olması nedeniyle alana ait konuların Din Psikolojisi içinde geçmesi normal bir durumdur. (Wulff, 1997).

Batson'a göre: *"Oldukça doğrudur. Bunun üzerine oldukça çok çalışma bulunmakta. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne doğru adlı bir çalışma var mesela orada inceleme yaparsanız, görülecektir ki, alanın bakış açısı Din Psikolojisi'nden de farklıdır."*

Yukarıda onun verdiği cevaptaki çalışma zaten kendisine aittir. Batson'un cevabı oldukça kısa ve gerekli bir cevaptır. Bu kadar çalışma varken, alanın gerekliliği tartışmamalıdır. Batson'un bu eserinden ilk soruda sıklıkla bahsetmiş bulunmaktayız. Çalışma kitabında iki şekilde geçmiştir. Birincisi bilimsel yöntem ile ilgili diğeri ise direkt alanın konu temelindeki eleştirisidir (Batson ve ark, 1993).

Kirkpatrick'e göre: *"Wullf ve Rood'un bu alanda çalışmaları mevcuttur. Tabii ki, oldukça anlamlı bir durum olacaktır. Gereklilik tartışılmaz. 100 yıllık bir yol alınmış."*

Kirkpatrick de Batson'a benzer şekilde soruyu yanıtlamıştır. Aslında bu soru ile ilgili Wulff dışında bütün bilim insanlarının görüşü benzerdir. Kirkpatrick ilk soruya verdiği cevapta da benzer bir yaklaşım sergilemiş ve tarihsel olarak alanın varlığından bahsetmişti. Kişilere odaklanmış ve onların eserleri hakkında yorumlar yapmıştır. Alanın gerekliliği onun için tartışma götürmezdir. Kirkpatrick, her ne kadar sosyal psikolojik bakış açısı ile çok eser üretmese de görüldüğü gibi alana vakıftır. Kendisi din çalışmalarına yönelmekle birlikte klinik çalışmalar ve deneysel yöntemler yaptığı için onun bakış açısını sosyal psikolojik açıdan eleştirmek çok doğru olmayacaktır. Ancak sınırımızı onun Sosyal Psikoloji yöntemini kullanarak ya da Din Psikolojisi'ne yaptığı katkıları eleştirerek belirleyebiliriz.

Ladd'a göre: *"Biliş üzerinde bazen en güçlü baskı bireylerdeki davranışlar ile durumların farkına varamamak ve onu yok saymaktadır. Sosyal Psikoloji bu konuya yakın bir bakış açısı sunar. Bu nedenle Din Psikolojisi ile farklıdır."*

Ladd Din Psikolojisi'nin yöntemlerinin bazı konuların incelenmesinde yeterli olmadığını hatta Din Psikolojisi çalışmalarının bile bu konuda yetersiz olduğu konusunda fikir belirtmiştir. Örneğin; biliş konusu daha çok grupları ilgilendirdiğinde, konuyu incelemesi gereken alan Sosyal Psikolojik Din Psikolojisidir, diye düşünmektedir. Ladd biliş üzerineki çalışmalarını Spilka ile yapmıştır. Onun biliş çalışmaları duanın bilişsel yönleri üzerinedir. Başka bir ifadeyle aslında bu açıdan daha Din Psikolojisi'ne yakındır. Ancak Ladd aynı çalışamada grup içinde bireyleri analiz de ettiği için Sosyal Psikoloji'nin çalışma alanına sık sık girmiştir (Ladd ve Spilka, 2002).

Rowatt'a göre: *"Klinik ve Sağlık Psikolojisi konularının da oldukça güçlü yanları vardır ki bazen temel bir sosyal psikolojik bir bakış açısından daha kapsayıcı olabilir."*

Rowatt sosyal psikolojik bir yenilikten yana değil, sağlıksal ve kliniksel bir bakış açısı ile Freudyen tezin din alanı içinde geliştirilmesinden yanadır. Ancak Rowatt'a tam olarak katılamıyoruz. Din Psikolojisi içinde özellikle yabancı bilim insanlarının sorulara verilen cevaplarından da anlaşılan, klinik çalışmalar zaten yapılmaktadır. Uzmanlık alanlarına göre Din Psikolojisi çalışan kişiler genelde klinik psikologlarıdır. Rowatt bu durumun farkında olsa da o kendi çalışmalarında Din Psikolojisi içinde sağlık psikolojisi konularına yoğunlaşmak istemektedir. Ancak Rowatt'ın çalışmalarının bazılarını sosyal psikolojik yöntemle yapmıştır. Bu nedenle, Rowatt bazı eksiklikler görmüş gibi durmaktadır. Sağlık konularını Din Psikolojisi'ne dahil etmek de bu eksikliklerin tamamlanması için bir uğraştır.

Türk akademisyenlerin konuya bakış açıları daha çok alanın Din Psikolojisi içinde zaten çalışıldığı ve ondan ayrılmasına gerek olmadığı yönündedir. Kayıklık ve Şenol haricinde diğer bilim insanları böyle düşünmektedir. Türk akademisyenlere göre; Din Psikolojisi zaten işlevini yerine getirmekte ve Sosyal Psikoloji'nin cevap vermesi gereken konuları derinlemesine inceleyebilmektedir. Türk akademisyenlerin cevaplarını incelersek;

Kayıklık'a göre: *"Evet gereklidir. Psikoloji içinde Din Psikolojisi ne kadar gerekli ise sosyal psikoloji içinde de böyle çalışma alanlarına ihtiyaç hatta zorunluluk olduğunu düşünüyorum."*

Karşılaştırma yaparak bu soruya cevap vermek doğru bir mantıktır. Nasıl Din Psikolojisin Psikoloji'den ayrılması mantılı bir durum ise aynı şekilde Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin ayrılması da mantıklıdır. Ayrıca zaten bu tür bir çalışma alanın kendi konularını yine kendi yöntemleri ile incelenmesi zorunlu da olacaktır. Kayıklık'nın düşüncesi alanın varlığının bazı metodolojik sorunları çözeceği yönündedir. Kayıklık, bireysel dindarlık üzerine yaptığı bir çalışmada hem Din Psikolojisi hem de Sosyal Psikoloji'nin yöntemleri kullanmıştır. Onun her iki branşın da yöntemlerini kullanıp çalışmalarını benzer bir noktada buluşturması Din Psikolojisi içinde Sosyal Psikoloji'yi ayrı olarak değil aslında karmaşık ve içiçe istediğinin göstergesidir (Kayıklık, 2011).

Apaydın'a göre: *"Ayrı bir alan gibi düşünmek yerine; aynı alanın çeşitlenmesi, derinleşmesi, yaygınlaşması vb. denilebilir."*

Apaydın'ın yorumları sürekli multidisipliner bir çizgidedir. Ancak o sosyal psikolojik bir bakış açısını Din Psikolojisi içinde istemektedir. Benzer şekilde Din Antropolojisi vs gibi dini inceleyen sosyal bilimlerin de bu yapıda olması gerektiğine inanmaktadır. Bütün alanların bir merkezde toplanması konusal anlamda mümkün ancak yöntemsel açıdan sorunlar çıkarmaktadır. Örneğin; Kayıklık'ın yukarıda örneklendirdiğimiz eseri, "Bireysel Dindarlık" üzerinedir. Bu konuda grupsal yaklaşımlara girmemiştir. Ancak konu olarak dindarlık, Din Psikolojisi'nde kullanılsa bile diğer bir bireyin ya da grubun dindar bireyi etkileme durumu incelenmeye çalışılacağında Sosyal Psikoloji devreye girecektir.

Hökelekli'ye göre: "*Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi zaten geleneğin içinde mevcuttur ayrı ve bağımsız bir statüde ele alınmasına bence gerek yoktur. Bu durumda bir parçalanma ve ayrışma ortaya çıkar ki, bu diğer psikolojik bakış açılarını da davet eder.*"

Özellikle 4. soru önemli bir nokta yabancı akademisyenler ile Türk akademisyenleri farklı kılmaktadır. Hökelekli de diğer bilim insanlarına katılarak alanın kendisinin farklı bir yapıda farklılaşmaya ve Din Psikolojisi geleneği içinden çıkmasına gerek olmadığını düşünmektedir. O halde diğer psikolojik bakış açılarını da kendi branşlarından ayırmaya davet edecek ve ayrıştırmalara neden olacaktır. Hökelekli'nin düşüncesine göre; Din Psikolojisi üst bir alandır. Bu alan içinde birçok Psikoloji alt alanının çalışmaları bulunmaktadır. Her bir alanın çalışmasını ayırmak Din Psikolojisi'nin içini boşaltacaktır. Ancak bu duruma şu şekilde karşı çıkmak gereklidir. Sosyal Psikoloji alanı din konusundan en çok etkilenen alanlardan biridir.

Din olgusu Sosyal Psikoloji'nin çalışma alanına rahatlıkla girebilir. Bu nedenle Din Psikolojisi içinde iki farklı yaklaşım oluşturacaktır. Yurt dışında bu durum oluşmamıştır. Çünkü konular alanlara göre ayrılmış ve çalışmalar bu farklı bakış açıları ile gerçekleştirilmiştir.

Çeçen Eroğlu'na göre: *"Ben bunun ayrı bir alan olması için hazır olduğunu düşünmüyorum. Zaten ülkemizde Din Psikolojisi geleneği yeni çalışılmaya başlanılan bir alan olduğunu ve daha çok olgunlaşması gerektiğini düşünüyorum."*

Din Psikolojisi geleneği ülkemizde daha yeni yeni oturmaya başlamaktadır. Bu nedenledir ki, ortaya çıkacak alt bir alan, yapılacak çalışmalarda bir bütünlük problemi ortaya çıkaracaktır. Eroğlu'nun bu bakış açısı oldukça anlamlıdır. Eroğlu Din Psikolojisi çalışmalarına da aşinadır. Din Psikolojisi alanının olgunlaşması gerektiğine inanmaktadır. Bu olgunlaşmadan sonra yeni bir bakış açısının inşa edilebilirliği üzerine düşünülebilir.

Ayten'e göre: *"Din Psikolojisi içinde devam ettirilmesi gereken bir alandır. Hali hazırda Din Psikolojisi'ninbile pek çok sorunu varken böyle bir alan çok gerçekçi gelmiyor."*

Ayten ve Eroğlu'nun alanın varlığına bakışı oldukça benzerdir. Bazı sorulara verdikleri cevaplar aynı ağızdan çıkmış gibidir. Ayten'nin bakışına göre yeni bir bağımsız bir alana ihtiyaç yoktur. Bunun nedeni Din Psikolojisi'nin şu vaziyette birçok problemi olduğu ve olgunlaşmadığıdır. Çalışmalar Ayten'e göre Din

Psikolojisi içinde devam etmelidir. Çalışmaların Din Psikolojisi'nde yapılması hem Din Psikolojisi'nin kendi içindeki problemleri çözecek hem de Din Psikolojisi'ni akademik camiada gözle görülür bir noktaya getirecektir.

Şenol'a göre: *"Evet. Sosyal psikoloji'nin bakış açısı ile psikolojinin bakış açısı aynı olmadığı için Din Psikolojisi içinde çalışılmış olması, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi bakış açısının olması gerektiği şekilde gelişmesini engelleyeceği kanaatindeyim. Eğer Psikoloji tek başına yeterli olsa idi sosyal psikolojik çalışmalara ihtiyaç duyulmazdı diye düşünüyorum. Aynı şekilde Din Psikolojisi de sosyal psikolojik bakış açısı olmadan eksik kalacaktır kanaatindeyim."*

Şenol, oldukça değerli ve bilimsel bir açıklamada bulunmuştur. Ayrıca Sosyal Psikoloji'nin doğuşu ve gelişimini ile karşılaştırma yaparak ayrım konusunda yorumda bulunmuştur. Sosyal Psikoloji adlı ders kitabında Şenol aynı düşünceyi, Sosyal Psikoloji'nin doğuşu ve gelişimi adlı bölümde işlemiştir (Şenol, 2012). Karşılaştırma yoluna gitmiş ve Psikoloji içinden doğan Sosyal Psikoloji'nin varlığını ne kadar önemli ve psikolojik yöntemlerle onun konuları araştırılamazsa, Din Psikolojisi içinde de Sosyal Psikoloji konuları araştırılamaz. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin varlığı bu nedenle oldukça gereklidir.

Her bilim dalı için ortaya çıkacak en önemli problemlerden biri de yapılmış çalışmalardır. Alana katkı sağlamış büyük insanların bu konu hakkındaki görüşleri ve çalışmaları oldukça önemlidir. Onların fikirleri ile alan gelişmektedir. Yol çizme

işlevi gibi düşünülürse, onlar bu alanın yol göstericisidirler. Aşağıdaki soruda alana katkı yapmış önemli isimler olan kişilerin yanıtları bulunmaktadır.

4. 5. 1. 5. Çalışmaya Katılan Bilim İnsanlarının Sosyal Psikolojik Yöntem İle Yapılmış Çalışmaları

Beit-Hallahmi: *"Ben dini inançlar ile fenomenleri tam olarak aslında Din Psikolojisi ve Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi bakış açısıyla ayırmıştım. Ki Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi din ve dinarlık arasındaki ilişkiyi inceler ve ben bunları kitaplarımda inceledim."*

Hallahmi'nin alan ile ilgili birçok çalışması ve makalesi bulunmaktadır. Ancak kendisinin ilk çalışmaları daha çok Din Psikolojisi'nin yöntembilimleri ile yapılmıştır. Eserlerinde genel olarak; dindarlık, inanç, Yahudilik, psikolojik bakış açısı ile din, kimlik, sosyal öğrenme ve din gibi konuları işlemektedir. Hallahmi ilk eserini dini davranışın araştırılması üzerine yapmıştır. Bu çalışmayı sosyal psikolojik yöntemlerden gözlem tekniği ile de desteklemiştir. Dini davranış araştırılmalarının ne tür yöntemlerle yapılması gerektiğini açıklamış ve yöntembilimsel açıdan Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne eklemeler yapmıştır (Beit-Hallahmi, 1973). Ayrıca alandan ilk defa bahsettiği eserini ilk soruda detaylı olarak incelemiştik. Ancak Hallahmi bu eserini daha sonra genişletti, dini davranışları, inançları da eserine ekleyerek sosyal psikolojik bakış açısını zenginleştirmeye çalışmıştır (Beit-Hallahmi ve Arygle, 1997).

Nielsen: *"Ben Sosyal psikolojik metodu kullanarak düzinelerce çalışma ürettim. Benim çalışmalarımın yaklaşık tümü Sosyal Psikoloji'de dindarlık görünüşünü anlama üzerinedir."*

Nielsen'in yaptığı çalışmaların çoğu sosyal psikolojik yöntembilim ile yapılmıştır. Yanıtından da anlaşılan; o, dindarlık ve grup ilişkisini eserlerinde incelemektedir. Çalışmaları anlambilim üzerinedir ki, kendisi bu metodu geliştirmektedir. Sosyal Psikoloji'ye bu yöntembilim ile önemli katkılarda bulunmaktadır. Nielsen'in yayımlanmış kitabı bulunmamaktadır. Ancak o kitap bölümleri ve makaleler üretmeyi tercih etmiştir. Dini uyum ve itaat üzerine yaptığı çalışmalar genel bilimsel bakış açısını göstermektedir. Poligami örneği üzerine yaptığı çalışmada, dini grubun yapısının birey üzerindeki etkileri üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Gruplararası ilişkilerin incelenmesi onun açısından oldukça önemlidir. Dini yapıyı anlayabilmek için grubun din ile ilişkisini anlamak gereklidir. Bireyler grubun dini düşüncesine göre hareket ederler ve davranışlarına grubun düşünce yapısına göre yön verirler (Nielsen ve Cragun, 2010). Nielsen'in çalışmalarına tezimiz de dini grupları incelerken değinmiştik. Dini gruba itaat diğer gruplardan daha farklıdır. Bireyin kendini huzurlu hissedebilmesi ve yalnızlıktan korkması gibi nedenler ile gruba itaat ederler. Grubun normlarından çok az sapma gösterirler. Bu yönde Nielsen de kitabında benzer yorumlar getirmiştir.

Wullf*: "Hayır. Ben bu durumu 'Psychology of Religion: Classic and Contemporary' adlı eserimde yazmış olmama rağmen, çalışma yapmadım."*

Wullf sosyal psikolojik yöntembilim ile yapılan herhangi bir eser yayınlamamıştır. Ancak yukarıdaki eserinde bu konuya derinlemesine değinmiştir. Çağdaş teorilerde Allport'un çalışmalarının din ile ilgili bölümlerini, ki bu teoriler tezimizde sıklıkla tartışılmıştır, analiz etmiştir. Yukarıda Wulff'un bahsetmiş olduğu yayın Din Psikolojisi alanı açısından bir genel teori analizi ve yeni yaklaşımların tanıtıldığı bir eserdir. Wulff bu eserinde Allport'a ve diğer sosyal psikologlara da değinmektedir. Özellikle çağdaş yaklaşımlar kısmında bireyler ile grupların analizi ve bu alanda yapılmış çalışmaları tanıtmıştır (Wulff, 1997). Wulff her ne kadar sosyal psikolojik çalışma yapmadığını iddia etse de onun ortaya attığı "dini bağlanma teorisi" sosyal psikolojik bir bakış açısı içermektedir. Bağlanma teorisi Sosyal Psikoloji içinde gelişip büyümüş bir teoridir. Bireyin başka bir bireyin ya da grubun hayali ya da gerçek varlığından etkilenmesi üzerine bir düşünce geliştirmiştir ki bu düşünce sosyal psikolojik bakışın temelini oluşturmaktadır (Wulff, 2006: 29-36).

Kirkpatrick: *"Bireyler üzerinde dini etkileşimin etkisi hakkında çok sayıda çalışmam bulunmakta tabii ki."*

Kirkpatrick genel olarak çalışmalarını Din Psikolojisi alanında yapmıştır. Kirkpatrick çalışmalarına örnekler vermediği için analize giremeyeceğiz.

Spilka: *"Aslında benim çalışmalarımın çoğu sosyal psikolojik olarak düşünülür. Ancak bunların bazılarının öyle bir bakış açısına sahip olmadığı halde. Çoğu çalışmalarıma bu şekilde keyfi olarak ayrım yapılıyor ya da benzeştiriliyor."*

Spilka, başkalarının kendi çalışmaları hakkındaki düşüncelerini eleştirerek bu soruyu yanıtlamıştır. Kendisi insanların dediği gibi eserlerinde sosyal psikolojik yöntemleri sıklıkla kullanmıştır. Ancak kendisi buna katılmamaktadır. Çalışmalarını Din Psikolojisi içinde görmektedir. Spilka ayrıca Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne de karşı çıkmaz. Onun eserleri hem Din Psikolojisi hem de Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi açısından değerlidir.

Batson: *"Oldukça çok çalışmam var. Bu alan üzerine yazılmış ederlere bakıldığında zaten başlıklarda da belli olacaktır."*

Batson'un sık sık eserlerine vurgu yapmasını haklı bulmaktayız. Kendisi özellikle "Individual and Religion" adlı eseri sayesinde Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin yöntembilimlerini eleştirmiş ve yöntembilimleri alan içinde bir yere oturtmaya çalışmıştır (Batson ve ark, 1993). Onun eserleri alan açısından oldukça değerlidir. Kavramsal literatüre o kadar çok katkı sağlamıştır ki, Din Psikolojisi içinde en çok atıf alan bilim insanlarından biri haline gelmiştir. Batson'un eserleri daha çok motivasyon ve empati üzerinedir (Batson ve ark, 2007). Ancak pro-sosyal davranışları ve alturistik düşünceyi incelediği çalışmaları da vardır (Batson ve ark, 2008). Bu çalışmalar sosyal psikolojik bakış açıları ile yapılmıştır. Empati bir bakıma Sosyal Psikoloji'nin çalışma alanına dahil olmaktadır. Ancak Batson'un çalışma alanını kısıtlamak yanlış bir değerlendirme de olacaktır. Batson 100 aşkın eser üretmiştir ve hala yayımlamayı düşündüğü çalışmaları vardır. Batson'un sosyal psikolojik bakış açısına katkıları teorik ve deneysel temellerde olmuştur.

Ladd'a göre: *"Benim çalışmalarımın çoğu doğru deneysel dizaynlar içermektedir. Ayrıca korelasyonlar ve mülakatlar da vardır. Ben karışık bir bakış açısının uygulanması gerektiğini düşünmekteyim ve bunu yapmaktayım. Nicel ve Nitel yöntemlerin bir karmasının alan içinde uygulanması taraftarıyım ve çalışmalarımı bu şekilde gerçekleştiriyorum."*

Ladd kendi çalışmalarını sadece Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi yöntemleri ile değil, Din Psikolojisi'ninde yöntembilimlerini kullanarak karma bir yöntembilim ile yapmaktadır. Çalışmaları incelendiğinde, nicel yöntemlerin kullanıldığını, ağırlıklı olarak korelasyonlara yer verdiğini ve sosyal psikolojik bir bakış açısına vasıf olduğunu görmekteyiz. Ladd yukarıda bahsettiği çalışmaları yapması için hem nitel hem de nicel yöntemleri kullanması gerekmektedir. Ladd'ın genel olarak çalışmalarının kişilik üzerine olduğu düşünüldüğünde, hem Klinik Psikoloji hem de Sosyal Psikoloji söz konusu olur ki, çalışmaların derinlemesine gözlemler ve deneyler içermesi gerekir (Ladd, 2007: 209-231). Ladd'ın sosyal psikolojik olarak nitelendirdiği çalışmalarında genel olarak; sosyal destek, kimlik, roman Katolik rahipler vs gibi konuları çalışmaktadır (Ladd, 2008: 23-38). Ladd her ne kadar sosyal psikolojik çalışmalar yaptığını söylese de aslında onun çalışmalarında Freudyen bakış açıları bulunmaktadır. Ladd genel olarak Klinik Psikoloji konularını çalışmakta ve o konulara ilgi duymaktadır.

Rowatt'a göre: *"İşte bu konu ile ilgili yaptığım çalışmaları size gönderiyorum."*

"LaBouff, J. P., Rowatt, W. C., Johnson, M. K., Thedford, M. & Tsang, J. (2010). Development and initial validation of an implicit measure of religiousness-spirituality. Journal for the Scientific Study of Religion, 49, 439-455.*

Johnson, M. K., Rowatt, W. C., & LaBouff, J. P. (2010). Priming Christian religious concepts increases racial prejudice. Social Psychological and Personality Science, 1, 119-126.

Rowatt, W. C., LaBouff, J. P., Johnson, M., Froese, P., & Tsang, J. (2009). Associations among religiousness, social attitudes, and prejudice in a national sample of American adults. Psychology of Religion and Spirituality, 1, 14-24.

Rowatt, W. C., & Schmitt, D. (2003). Associations between religious orientation and varieties of sexual experience. Journal for the Scientific Study of Religion, 42, 455-465.

Rowatt, W. C., & Kirkpatrick, L. A. (2002). Two dimensions of attachment to God and their relation to affect, personality, and religiosity constructs. Journal for the Scientific Study of Religion, 41, 637-651."

Rowatt her ne kadar da sağlık ve klinik konularının Sosyal Psikoloji'den daha kapsayıcı olacağını düşünse de yaptığı çalışmalar bu görüşü ile çelişmektedir. Düşünceleri ileriye yönelik bir temenni gibi durmaktadır. Konular incelendiğinde; cinsel deneyim, kişilik ve ruhsallık gibi konuları Freudyen bir bakış açısı ile incelese

de bu konular ayrı olarak Sosyal Psikoloji'nin ana konularını oluşturmaktadır. Rowatt bizi araştırma zahmetinden kurtarmış ve sosyal psikolojik metodoloji ile yaptığı çalışmaların listesini göndermiştir. Rowatt'ın çalışmalarını detaylandırarak incelediğimizde, dini uyum veya itaat gibi bir konunun cinsel deneyim üzerine etkileri adlı çalışmasında, bireylerin dini normlara ne derece itaat ettiğini, dinin ne derece bu deneyimler üzerine etkili olduğunu araştırmıştır (Rowatt ve Schmitt, 2003: 455-465). Rowatt'ın ayrıca önyargı üzerine de çalışmaları mevcuttur. Her ne kadar bu çalışma klinik olsa da, çalışmasına grubu da dahil ettiği için Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nde ilk çalışmalardan sayılmaktadır (Rowatt ve ark, 2009: 14-24). Önyargı üzerine çok çalışma yapılmaktadır. Rowatt'ın çalışmaları daha çok dini tutumlar ve yaşlılarda önyargı gibi konular hakkındadır.

Türk akademisyenlerin yanıtları incelendiğinde;

Şentürk'e göre*: "Bu konuda çalışmam bulunmamakta ve yapmayı düşünmüyorum"*

Şentürk'ün yaptığı çalışmalar "din eğitimi ve psikoloji" ile "ahlak ve peygamberin yaşamı" üzerinedir. Alan ile ilgili çalışması sadece Din Psikolojisi ders kitabı içinde geçmektedir. Kendisi bir çalışma yapmayı düşünmemektedir.

Hökelekli'ye göre: *"Ben daha çok dini gelişim psikolojisi çalıştım. İletişim psikolojisi ve dini iletişim konuları öteden beri ilgimi çekmiştir. Bu konu ile ilgili bir*

iki makale yayınladım. Dini gruplar ve dini liderlik konuları bizde pek çalışılmadı. İmkan ve fırsat bulsam bu konuyu çalışmak isterdim."

Hökelekli genel olarak Gelişim Psikolojisi çalışmaktadır. İletişim ve gelişim onun ilgi duyduğu alanlardır. Sosyal psikolojik çalışmalar ona göre ülkemizde çok çalışılmamıştır. Kendisi sosyal psikolojik yöntembilimi ile dini grupları ve liderliği çalışmak istemektedir.

Apaydın'a göre*: "Sosyal Psikoloji'nin yöntembilimi derken tek bir bakış varmış gibi bir algı oluşuyor. Oysa ki, Sosyal Psikoloji'de yer alan yöntem/teknikler (teorik yaklaşımlar dahil) tek tipçi bir yapı arz etmiyor. Şu an halihazırda sosyal psikolojik temelli olduğunu söyleyebileceğim bir araştırma yapıyorum."*

Apaydın'a göre sosyal psikolojik yöntembilim deyince bir ortaya farklı bir bakış açısının çıkacağı düşüncesi oldukça yanlış görülmektedir. Sosyal Psikoloji içinde birden çok yöntem vardır. Sosyal psikolojik yöntem ile ilgili bir araştırma kendisi yapmaktadır. Çalışma yayınlandıktan sonra oldukça geniş bir literatür oluşturacaktır.

Kayıklık'a göre: *"Yukarıda ifade ettiğim gibi Din Psikolojisi alanında yapılan birçok çalışma tutum belirlemeye ve genel kanaat tespitine yöneliktir. Benim de "Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler" adlı çalışmamın Din Psikolojisi'nden daha çok Sosyal Psikoloji'nin bir alt dalı olarak düşünülebilecek Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne ait olduğunu düşünüyorum."*

Kayıklık'ın da ifade ettiği gibi orta yaş üzerine yaptığı çalışma Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi yöntemleri ile yapılmıştır. Nicel ve nitel yöntemler bir arada kullanılmıştır. Çalışmasında orta yaşlardaki bireylerin dini eğilimleri ve uyumları incelenmiştir. İlişkiler de eserde analiz edilmiştir. Bu nedenle denilebilir ki, eser her ne kadar Gelişim Psikoloji'ne ait gibi görünse de temelde Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne aittir. Bu çalışma aslında ülkemizde dini uyum ve ilişkilerin incelenmesinde başvurulan kaynaklardan olacaktır. Çünkü dini gruplar genel olarak Din Sosyolojisi'nde incelenmektedir. Bu konuda örneğin, dini grupların yapısı üzerine Akyüz'ün çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmaya tezimizde detaylı bir şekilde yer verdik (Akyüz, 2007). Bu çalışmanın kapsamı örgütsel temel de olduğu için hem teorikdir hem de sosyolojik imgelem içerir. Ancak sosyal psikolojik bakış açısı ile dini gruplara bakılmamıştır. Bu nedenle Kayıklık'ın çalışması önemlidir (Kayıklık, 2003).

Ayten'e göre: *"Dindarlık üzerine bir çalışma yapmayı düşünüyorum."*

Ayten, Din Psikolojisi alanında çok sayıda eser vermiş insanlardan biridir. Ayten'in Din Psikolojisi ders kitabının yanı sıra dindarlık konusu üzerinde çok çalışma yapacak olması aslında Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ne literatür anlamında katkıda bulunacağı anlamına gelmektedir. Dindarlık çalışmaları yurt dışında Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin kalbini oluşturmaktadır. Ülkemizde ise daha çok sosyolojik ve psikolojik bakış açısı harmanlanarak bu çakışmalar yapılmaktadır. Dindarlık üzerine yapılacak bir çalışma dini çalışmalar ile sosyal psikolojik bakış ile yapılan çalışmaların artması yönünde önemli katkılar yapacaktır.

Ayten, aslında dindarlık üzerine çalışma yapmıştır. Amprik olarak yapılan çalışma bireylerin affetme eğilimleri üzerinedir. Ancak çalışma daha çok klinik yönelimlidir. Bu çalışmanın sosyal psikolojik yöntemlerle yapılması halinde özellikle Ladd'ın çalışmalarına benzer bir çalışma ortaya çıkaracaktır (Ayten, 2010: 111-128).

Çeçen Eroğlu'ma göre: *"Sosyal Psikoloji ile yöntemini kullanarak din konusu üzerine yapılmış bir çalışmam bulunmuyor. Düşünmedim."*

Cevabın Eroğlu'dan bu şekilde gelmesi oldukça anlamlıdır. Çünkü kendisi farklı bir alanda çalışmaktadır. Bu yöntembilim ile çalışma yapmayı da düşünmemektedir. Kendisi daha çok aile ve çocuk kavramları üzerinde çalışmakta, din alanı dışında durmaktadır.

Şenol' göre: *"Sosyal Psikoloji'nin önemli teorilerinden biri olan sembolik etkileşim teorisi ve onların yöntemleri ile ilgili çalışmam var. İnsanlar arasındaki iletişimin kaynağı ve iletişim ağını ortaya koymaya yönelik çalışmalar yapmak isterim."*

Şenol, bizim kişilik bölümünde detaylıca incelediğimiz konuya bir nevi ayna tutmuştur. Sosyal Psikoloji içinde sosyolojik bir bakış olan sembolik teorinin incelenmesi onun en önemli çalışmalarından biridir Ayrıca ülkemizde bu konu hakkında tez niteliğinde ilk çalışmadır (Şenol, 1994). Şenol'un din konularının incelenmesine yönelik çalışmaları yoktur. Ancak anlaşılmaktadır ki, o insanlar

arasında iletişimin kaynağı ve iletişim ağını ortaya koymaya yönelik çalışmalarda din konusuna yer verecektir.

Türk akademisyenlerin bu alanın yöntembilimi ile yaptığı çalışmalar sınırlı sayıdadır. Çoğu bu yöntem ile çalışma gerçekleştirmemiştir. Ancak yorumumuzu açarsak, Türk akademisyenler Sosyal Psikoloji'nin konularını eserlerinde kullanmışlardır. Yapılan çalışmaların yöntemleri sosyal psikolojik metodolojiyi içerdiği kadar sosyolojik ve psikolojik yöntemleri de içermektedir. Bu nedenle eserleri tamamen sosyal psikolojiktir, denemez. Bazıları ise Sosyoloji'yi dışarıda tutarak hem psikolojik hem de sosyal psikolojik yöntemleri bir arada bulunduran çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Ancak Türkiye'de Din Psikolojisi çalışmalarında Din Sosyolojisi'nin etkileri görülmektedir. Bunun nedenleri başka bir araştırmanın konusu olabilir. Ancak tezimizde biz sadece sosyal psikolojik bakış açısını incelemekteyiz.

Sonuç olarak anlaşılmaktadır ki, çalışmaya katılan bilim insanlarının çoğu Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi adlı alandan haberdardırlar. Ancak alanın Din Psikolojisi'nden ayrı bir yerde olmadığını, yine onun Din Psikolojisi'nin bir parçası olduğunu düşünmektedirler. Bu duruma sadece Kayıklık farklı yaklaşmış, alanın bağımsız olması düşüncesini vurgulamıştır. Alanın farkındalığı ve Din Psikolojisi ile olan ayrımı hakkında sorulmuş bu sorularda Türk akademisyenlerin farklı düşünmelerinin temel nedeni Din Psikolojisi'nin daha olgunlaşmaması ve kendi içinde sorunlarının olmasıdır. Yurt dışında alanın farkındalık düzeyi yüksek olmakla birlikte alan ile ilgili çalışmalar 100 yıllık bir gelenek içinden geldiği için ayrım ve

farkındalık sorunu ortaya çıkarmamıştır. Yurt dışında bu alan üzerine çalışan bilim insanları genel olarak Psikoloji kökenlidirler. Bu durum, alanın yurt dışında özümsendiğini ve kabullendiğini göstermektedir. Biz mülakata katılım davetimizi Türkiye genelinde birçok akademisyene ulaştırdığımızda yoğunluk ve din konuları söz konusu olduğu için çalışmaya katılma konusunda olumsuz yanıtlar aldık. Dinin psikolojik ve sosyal psikolojik olarak güvenilir ve geçerli bir şekilde incelenebilmesi için sosyal ve klinik psikologların din çalışmalarına katkı yapmaları gerekmektedir. Diğer bir sorunda ülkemizde sosyal psikolojik yöntemle yapılmış çalışmaların azlığıdır. Yapılmış olan çalışmalar genel olarak sosyolojik bir çizgidedir.

4. 5. 2. Dine Anlam Yükleme ve Dini Anlam Arayışı'nın Değerlendirilmesi

İnsanların kendilerini dini sosyal davranışlara uymak zorunda hissetmeleri, yaşam amaçlarını dinde bulmaları ve dini kendilerine bir kurtuluş yolu olarak görmeleri bazı teoriler tarafından dinin kendisinin bir arayışı olduğu düşüncesi ortaya atıldı. Freudyen teoriler, ölümden sonraki hayatın varlığına olan inanç ile birlikte dini yaşamı bir anlam arayışı olarak görmüş; atıf teorileri ise dini davranışların meydana gelmesinde, bireylerin dini davranışları atıflar yükleyerek anlamlandırdıklarını iddia etmiştir. Sosyal Davranış Teorileri başlığı altında dini bir anlam arayışı olarak gören teorilerden derinlemesine bahsedilmiştir. Bu bölümde bilim insanlarının dini davranışa ve dini yaşama bakış açılarını mülakat yolu ile inceleyeceğiz.

Beit-Hallahmi'ye göre: *"Bu dünyada inananların çoğu hiçbir araştırma yapmadan inanmışlardır. Onların araştırması doğumdan itibaren bitmiştir. Onlar*

doğumla birlikte bazı belli inançlara maruz bırakılmışlar ve sorgulamadan dini kabul etmişlerdir. 8-10 yaşlarına kadar kendi sosyal çevrelerinde din ve kültür adına nerede ise her şeyi öğrenmişlerdir. Küçük bir inanç grubu ise kendi inancını daha sonra değiştirmiştir. Bazıları ise bu konu hakkında çok az düşünmüşlerdir. Ki onlar da bazen anlam arayışını ve anlam alakalarını reddetmişlerdir."

Hallahmi insanın sosyal öğrenme yolu ile çevresindeki inançlarına nasıl adapte olduğunu anlatmaktadır. Ona göre din bir anlam arayışı değil çevre tarafından belirli bir yaşa kadar aktarılmış inançlar bütünüdür. İnsanların çok az bir kısmı inandıkları şeyleri sorgulamışlar, çok az bir kısmı sorgu sonrası değişimler yaşamışlardır. Dine neden inandığını insanlar tamamen araştırmadan sadece inanmış olarak görülmektedirler. Bu nedenle Hallahmi'nin dine anlam arayışı olarak bakması imkansızdır. Din ona göre tamamen bireye sosyal gelişim alanı tarafından aktarılmış bilgiler bütünüdür. Asıl Beit-Hallahmi'nin bakış açısını anlayabilmek için "*Onların araştırması doğumdan itibaren bitmiştir"* cümlesini okumak yeterlidir. Din, bir arayış olamaz. Din ona göre tamamen bir kabulden ibarettir.

Nielsen'e göre: *"Dini bir anlam arayışı olarak görmek sadece insanların inançlarına bir bakış açısı olarak kalmaktadır. Anlam arayışı önemli bir tanesini oluşturmaktadır. Anlam elde etme hissi ve insanlara yardım etme düşüncesi dinin bir başka görünüşüdür."*

Nielsen'in soruya bakış açısı dini inancın bir anlam arayışı olarak ortaya çıkması düşüncesinin sadece teorilerden birini oluşturduğu şeklindedir. Ancak din

sadece bunun ile sınırlı olamaz da ona göre. Dinin bir başka görünüşü de insanlara yardım etme durumudur. Varlıksal problemlerle uğraşma ve insanlara yardım etme arzusu bu teorinin diğer saç ayaklarını oluşturmaktadır. Nielsen'e göre dini anlam arayışı olarak görmek sadece bilişsel teoriler içinde bir tanesidir. His durumunu dini arayışta yok saymak ona göre dine bakışı eksik olarak görmektir. Duyguların önemi üzerine durmak gereklidir. Dine bir anlam arayışı olarak bakılsa bile ona göre dini arayış anlam içinde duygu barındırmaktadır.

Rowatt'a göre: *"Bu sadece dini inancının önemli bir birleşenlerinden biridir. Fakat dini inanca yaklaşımda başka fonksiyonlarında etkisi vardır. Evrimsel, kültürel (sosyal destek, stres yönetimi) ve sosyal olarak. Ayrıca başka eklemem gerekirse, kendini kontrol ve kendini düzenleme mekanizması olarak da dine bireyler inanıyor olabilirler."*

Yorumdan anlaşılacağı üzere dine inancın bazı önemli nedenleri vardır. Bunlar; gerek evrimsel, gerek toplumsal-kültürel olabilirler. Din, tüm bunların ortasında bir yerdedir. Dinin bir anlam arayışı olmasının yanında bu diğer faktörleri yok saymak doğru da olmayacaktır. Rowatt bunları vurgularken, dini sosyal hayatın fonksiyonlarından da bahsetmiş ve bunların da dini inanca neden olacağını vurgulamıştır. Anlaşılmaktadır ki, Rowatt'ın bakış açısı Nielsen ile uyuşmaktadır. Ancak Rowatt dine daha çok inanç üzerinden yaklaşmakta, diğer boyutlarına eserlerinde inanç kısmı kadar değinmemektedir. O, dindarlığı inanç ve ritüel görmektedir. İnanma aslında bir ritüele bağlanma ve ona uymadır. Bunların dışında evrimsel kökenleri de vardır. Aslında anlam arayışı bu bakış açılarının yanında çok

dar bir noktada durmaktadır. Ona göre din ve ritüel inançlar ile birlikte incelenmeli ve kültürler arası karşılaştırılmalıdır. Anlam arama düşüncesi ise bu ritüellerin içinde bulunabilir.

Wulff'a göre: *"Çoğu insana göre ilk olarak din bir arayış değildir. Çoğu dindar insan bunun anlamına zaten sahip olduğuna emindirler. İkinci olarak, anlam arayışı insan aktivitelerinin diğer çoğu boyutunda da araştırılmış ve bulunmuştur. Ancak her ne olursa olsun dini bir anlam arayışı olarak görmek yeterince ayırt edici bir nokta olmayacaktır."*

Wulff'un bakış açısı aslında insanların bir bakıma dini bir anlam arayışı olarak görmedikleri onun zaten bir anlam içerdiğini başından beri bildikleri üzerinedir. Ancak anlam arayışı bazı dini boyutlarda ortaya çıkabilir. Onun görüşü de bu yöndedir. İnsanların sadece dini konularda değil yaşam deneyimleri içinde bazı noktalarda da anlam arayışlarına yönelmektedirler. Bu nedenle dine sadece bir anlam arayışı olarak bakmak doğru olmayacaktır. İnsanlar dini yaşamları dışında sosyal ve kültürel yaşamları da bulunmaktadır. Örneğin; arkadaşlık ve sosyalleşme gösterilebilir. Wulff'a göre bu tarz ilişkilerde de anlam arayışları bulunmaktadır. Anlam arayışı insanın dine bakışında sadece bir fonksiyondur. Wullf'un bilişsel teorilere yaklaşımı Freudyen teoriler dışında olumsuzdur. Anlam arayışını teoriler bağlamında ele almak onun açısından en doğru yöntem olacaktır. Çünkü yorumunda Wulff yorumunda boyutsal karşılaştırmalar yapmanın daha ayırt edici olacağını söylemektedir.

Spilka'ya göre: *"Ben dini inancın sadece bir boyutunu anlam arayışı olarak görmekteyim. Ancak ayrıca diğer bakış açısı güvenlik ve kontrol ihtiyacı olarak da açıklanabilir."*

Spilka'nın yanıtları oldukça kısa olmaktadır. Temel açıklamalara da girmemektedir. Ancak onun görüşleri eserleri nedeniyle alan açısından önemlidir. O dinin 3 farklı boyutunu vurgulamaktadır. Bunlar: anlam arayışı, kontrol ve güvenlik ihtiyacıdır. Dini bu 3 boyutta anlamaya çalışmak ve insanların bu boyutlar üzerinden dine yaklaşımlarını anlamak daha bilimsel olacaktır. Dikkat edilirse, Spilka konuya teorik yaklaşmıştır. Bu yaklaşıma benzer bir yaklaşımı Wulff'un bakış açısında görmüştük. Kontrol teorileri gözlüğü ile dine bakmak ona göre daha mantıklıdır. Ancak Spilka'nın çalışmaları bu yönde olmamıştır. O daha çok "ölüm ve dindarlığın incelenmesi" adlı çalışmasında dinin insanın ölüm sonrası yaşamında neler sağlayacağı ve insanların bu konudaki anlam arayışlarını incelemiştir. Anlam arayışını kendisi reddetmemektedir. Ancak asıl vurguladığı şey insanın kendi yaşamını kontrol etme ihtiyacıdır. Klinik psikologların bu soruya yaklaşımları genelde bu şekilde olmaktadır.

Ladd'a göre: *"Bana göre çoğu durumlarda anlam arayışı olarak tanımlamak iyidir. Ve bu çok kullanıldı. Ayrıca birçok boyut da bulunmaktadır. Ancak din sadece bir anlam arayışı demek oldukça yanlış olacaktır. Çünkü basit bir şekilde onun herhangi bir anlam olmadan davranıştan daha fazla olması ya da anlamsız davranışların yapılması ile örneklenebilir."*

Ladd, bazı davranışları bireyler herhangi bir anlam mevcut değilken bile yapabilmektedirler. Bu nedenledir ki, dine sadece bir anlam arayışı olarak bakmak yanlış olacaktır. Çünkü onun içinde birçok boyut bulunmaktadır. Hatta ve hatta anlam arayışında da birçok boyut bulunmaktadır. Anlamsız davranışlar olarak Ladd'ın açıklamaya çalıştığı şey ritüellerdir. Ancak bu anlamsız davranışlar içinde de bir anlam arayışı vardır. Ona göre, insanların ibadetler yapmalarındaki temel nedenler vardır. Bunları bilimsel bir veriye dayanmadığı için iddia edemesek de neden-sonuç, faydacı ve bilişsel teoriler kapsamında değerlendirebiliriz. Örneğin; insanlar bir davranışı gerçekleştirmeden önce ona anlam yüklerler. Bilindiği gibi, davranışların temelinde bir tutum ve şema yatar. Bu nedenle davranışları anlamsız olarak nitelemek sosyal psikolojik açıdan doğru görünmemektedir. Ancak yine de Ladd'ın kastettiği şey, dine inancın nedenlerinin çok boyutlu olduğudur. Bilişsel teorilerin uzun süredir kullanıldığı Ladd tarafından da kabul edilmektedir. Bunun temel nedeni Freud'un bu teorilere olan katkısıdır.

Batson, dini bir anlam arayışı olarak nitelemek yerine daha çok boyutları üzerinde durmak gerektiğini vurgular. Soruyu yanıtlamadan kendi "Individual and His Religion" kitabına yönlendirme yapmıştır. Kitabında bireylerin dini tam da Beit-Hallahmi gibi dini bir anlam arayışı değil sosyal bir etki mekanizması olarak görmektedir. Kilpartick ise soruya yanıt vermemiştir. Ancak tüm bunlarla birlikte dinin bir anlam arayışı olarak görülemeyeceği, Freudyen teorilerin Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi çalışanları tarafından da reddedildiğini göstermektedir. Dinin anlam arayışı olarak görülmesi teorilerin sadece bir boyutunu oluşturmaktadır. Bilim insanlarına göre insanlar anlam arayışının dışında evrimsel, kültürel, sosyal, kontrol

ve ihtiyaç gibi nedenlerle dine inanırlar. İnsanların birtakım davranışları herhangi bir anlam arayışına dayandırmadan yapmaları, davranışın ya da inancın meydana gelmesinde mecburi bir anlam arayışına ihtiyaç olmadığı düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Türk akademisyenlerin dinin bir anlam arayışından doğup doğmadığı ile ilgili düşünceleri aşağıda verilmiştir.

Hökelekli'ye göre: *"Din nihai anlamın kendisidir. Tüm soruların, merakların, açıklamaların en genel çerçevesini dini olanlar oluşturur. Düşünen her insan önce kendi varlığına sonra da tüm varlıklara bir anlam vermeye güdülenmiştir. Hayat, ölüm, iyilik ve kötülük, acı, mutluluk.. gibi evrensel kavramlar en tatmin edici açıklamalarını dinde bulurlar. Din anlamı oluşturma yollarından biri, en kapsamlısıdır. Fakat sadece bundan ibaret de değildir."*

Hökelekli'ye göre; dinin zaten kendisi bir anlamdır. Sorular örneğinde incelendiğinde; dini sorular insan hayatının merkezinde bulunur. İnsanın diğer canlılara anlam vermeye çalışması onun aklı ile ilişkilidir. Ancak din tüm bunlardan da ibaret değildir. Hökelekli bu bakış açısı ile yabancı bilim insanları ile benzer bir düşünce ifade etmiştir. Hökelekli bir bakıma evrimsel bir bakış açısını evrenselleştirmiştir. Ona göre tüm varlıklar önce kendi varlığına sonra diğer var olanlara anlam verme güdüsüne sahiptirler. Bunu güdü olarak nitelemek onun evrimsel kökenlerinin olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Hökelekli'nin duygusal kavramlara evrensellik yüklemesi yine Freudyen bir bakış açısıdır. Freud bu bakış açısını oluştururken Darwin ve Taylor'un çalışmalarından etkilenmişti. Hökelekli'ye

göre din anlam arayışı olarak düşünülemez, bu çok daha büyük bir güdüdür. Dinin kendisi güdüsel bir ihtiyaçtır. Onu bu bakımdan incelemek çok daha doğru olacaktır.

Şentürk'e göre: *"Bireyler dini yaşama değil, yaşama anlam yüklemek isterler. Dinin, insanın anlam arayışına önemli bir cevap teşkil ettiğini düşünüyorum. Bu konuda "İslamî Hayatın Psikolojik Temelleri" adlı kitabımda yer yer önemli değerlendirmeler yaptığımı söyleyebilirim. Biliyorsunuz ki, bu konunun "fikir babası" Frankl'dır. Konuyu Frankl'dan hareketle ilk defa Türkçede inceleyen, değerlendiren Prof. Dr. Abdülkerim Bahadır'dır ve çok güzel bir çalışmadır."*

Şentürk, bireylerin dine anlam yüklemek yerine hayatlarına anlam yüklemeye çalıştıklarını düşünmektedir. Din, burada sadece bir birleşim noktasıdır. Çünkü din ona göre insan hayatı konusunda mantıklı ve anlamlı cevaplar üretmektedir. Kendi eserinde bu konulardan sıklıkla bahsetmiştir. Ayrıca Şentürk konu hakkında Psikiyatr Victor Frankl'ı değerlendirmiş ve Frankl'ın bu konuda önemli yol göstericisi olduğunu ifade etmiştir. İnsanların kendilerinin bir bütün olarak var olana vermeye çalıştığı anlam arayışı konuyu daha çok felsefeye çekeceğinden Şentürk'ün yorumunu sembolik olarak incelemek gerekecektir. Frankel eserinde legoterapiden bahsetmiş ve Legoterapi'yi Yahudi soykırımının kendi üzerinde bıraktığı duygusal etkileri nedeniyle geliştirmişti. Frankl bu eserinde yaşanan o kadar önemli olaylara rağmen nerede ise dini duygulara hiç yer vermemiştir. Ancak genel anlamda anlam arayışına girmiş ve bunu bir terapi olarak vurgulamıştır. Varoluşçu yaklaşımları kendisine rehber edinmiştir (Frankl, 2009).

İslami hayatın psikolojik temellerinde konuya yaklaşımı varoluşçu bir çizgide ve anlamsal bağlamdadır (Şentürk, 2005).

Kayıklık'a göre: *"Dini hayata anlam yükleme" kavramına katılamayacağım. Dini istismar amaçlı insanlar, dini aslından uzaklaştırarak çıkar amaçlı kullanabilirler. Din bir anlam arayışı da değildir. Din hayatın anlamına dair açıklamalar yapar. Hayatın anlamını bulmakta zorlanan insan, onu dinde yakalayabilir."*

Kayıklık'a göre din anlam arayışı değildir. Ona göre dini sadece bir anlam arayışı olarak görmek dini istismar amacı gibi kullanmak olabilir. Dine bu açıdan bakmak oldukça yanlıştır. Kayıklık ile yabancı bilim insanlarının konuya bakış açıları benzerdir. Dinin sadece bir noktası anlam arayışıdır ki, o da ona göre hayata dair anlamlı çıkarsamalar sunar. Hayatın anlamı dini açıklamalar ile öğrenilebilir.

Ayten'e göre: *"Hayat tüm güzellikleriyle bir bütün. İnişler ve çıkışlar var. İnsanoğlu kendisini strese sokan herhangi bir beklenmedik durumda "neden" sorusuna cevap aramaya çalışır. Anlam arayışı sürecine girer. Bu süreçte bireyin neden temelli sorularına genel olarak din cevap ve anlam verir. O nedenle dini bir anlam arayışı ya da dini bir başa çıkma süreci her zaman mümkündür. özellikle dindarlar için bu yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır."*

Ayten'nin bakış açısına göre; insan hayatı bir bütündür. Bu hayat içinde bireyler duygu durumlarında dalgalanmalar yaşarlar. Birey depresyona girdiğinde ya

da genel bir anksiyete durumunda neden sorusunun anlamını aramaya başlar. Bu süreç asıl anlam arayışı sürecidir. Din bu sorulara anlamlı ve olumlu cevaplar vermektedir. Dindarlık bir anlam arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Din ise Ayten'e göre bir araçtır. Anlam arayışı onun içinde bir yoldur.

Çeçen Eroğlu'na göre: *"Ben anlam arayışı olarak düşünmüyorum. İyi kullanıldığında kişi açısından yaşamı kolaylaştırıcı bir olgu olarak düşünüyorum."*

Eroğlu'nun dine bakışı bir bakıma yapısal-işlevseldir. Ona göre din fonksiyonel bir araçtır ve ninin etkisi yaşamı kolaylaştırmaktadır. İnsanların dini anlam arayışı olarak görmeleri doğru değildir. Ancak anlam arayışı bireyde dini başa çıkma yöntemlerinden biridir. Bireyler dini sembollere anlamlar yüklerler. Bu sayede toplum içinde rahatça dini iletişim kurabilirler. Bu da bireyin yaşamında dinin kolaylaştırıcı etkilerinden biridir. Bu nedenle, birey dine sembolik anlam vererek ölüm sonrası yaşam gibi konuları yorumlama zahmetinden kurtulacaktır. İşlevselci bakış açısı yönüyle dinin fonksiyonları hem Eroğlu'nun dediği gibi, hem de bizim tezimizde teoriler kısmında bahsetmiş olduğumuz gibi bilişsel ihtiyaçlar içinde incelenmeldir.

Şenol'a göre: *"Din, insanların hayatına anlam katan önemli bir unsurdur. İnsanlar, ilk insanlık tarihinden itibaren din ile ilgilenmişler, bir şeylere inanmak istemişler. Bu sebep ile de din, insanların hayatına anlam katan önemli bir unsur olmuştur."*

Şenol'un bakışı daha çok kültürel antropolojik ve sembolik bir bakış açısı ile içiçedir. Dinin insanlardaki inanma arzusunu tetiklediği ve insanların bu arzu yoluyla dine anlam yüklediklerini vurgulamıştır. Din ona göre sadece bir anlam arayışı değil, insanların hayatına anlam katan bir araçtır. İnsanlar bu nedenden dolayı tarihin başlangıcından itibaren din ile ilgilenmişler, dinsel bazı arayışlara ve yaşam hakkında mantıksal çıkarımlarda bulunmaya girişmişlerdir. Şenol'un yaklaşımı incelendiğinde mantıksal çıkarımlar ve vurgulamalar dikkat çekecektir.

Sonuç olarak, din insanların hayatında sadece bir anlam arayışı değildir. Bu dinin fonksiyonlarından sadece biridir. Yabancı bilim insanları bu konuya da spesifik ve fonksiyonalist bakmakta iken yerli bilim insanları daha felsefidir. Dinin insan hayatında oldukça farklı anlamlara sahip olduğu ve onun gündelik yaşamını şekillendirdiği açıktır. Din insanlar için hem bilişsel teorilerde de değindiğimiz gibi bir bilişsel arzu (yaşamın kaynağı, öbür dünya, varlık), hem de kontrol teorilerinde olduğu gibi kendi yaşamını ve sosyal çevresini kontrol etme arzusu içeren bir mekanizmadır. Yabancı bilim insanları kontrol teorileri ve fonksiyonalist teorilere bu nedenle vurgu yapmışlardır. Dine anlam arayışı bakımından sosyal psikolojik yöntem ile bakmak bize sosyolojik ve kültürel antropolojik bir ikilemin de arasında bırakabilir. Bu nedenle Sosyal Psikoloji teorilerinin işin içine sokulması ve Şenol'un da belirtmiş olduğu gibi konuya daha sembolik ve anlamsal-yorumsal bakılması gerekmektedir. Aksi halde Apaydın'ın da belirttiği gibi multidisipliner olmayan bir çalışma veri ve yorumlama açısından eksik kalacak, gerçeğin etrafında dönmemize neden olacaktır.

4. 5. 3. Dini Grup Yapısının Sosyal Psikolojik Yöntem İle İncelenmesi

Dini grupları diğer grup türlerinden ayıran en önemli özellik, dinin hem bireylerin dini davranışları üzerinde hem de gruba kabulünde etkili olmasıdır. Dini gruplar bireylerin davranışlarını ve duygularını kontrol ederler. Sembolik bir çizgide grubun yapısı analiz edildiğinde; bireyin grup içindeki kimliğinin kabul edilmesi ile birlikte dini grup, bireyin yaşamına uyum, itaat ve bağlanma gibi birtakım kabuller sokar. Mülakat sorularının analizi ile konunun aydınlatılmaya çalışılacağı gibi din, bireyler üzerinde etkili olduğu kadar gruplar üzerinde de güçlü bir etkiye sahiptir.

Bu sorudaki temel amaç Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi yöntembilimi ile dini grupların yapısal analizlerinin yapılıp yapılamayacağı hakkında bilim insanlarının düşünceleridir. Bu soruya cevap bulmak için yerli ve yabancı bilim insanlarından kayda değer yanıtlar alınmıştır. İlk olarak alanın kurucularından, alanı sistematik bir halde bütüncül bir yaklaşıma açmış olan Beit-Hallahmi'nin yanıtlarından başlamak daha anlamlı olacaktır.

Beit-Hallahmi'ye göre: *"Dini grupları incelerken sosyal öğrenme oldukça önemlidir. Grup üyeleri kendi görevlerini yerine getirirken bu grup kurallarına sosyal etkileşim yoluyla öğrenerek uyarlar. Sosyal alan ve sosyal davranışın gerçekleşmesi grup yapısı açısından oldukça elzem bir durumdur."*

Hallahmi çalışmalarında dini grupları derinlemesine incelemiş, ayrıca bu grupları hem İngiltere'de hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde mezhepler

örnekleminde uyum ve itaat gibi konular bağlamında araştırmıştır. Hallahmi'ye göre sosyal davranış ve sosyal grup durumları içiçedir. Sosyal davranışın oluşması dini gruplarda, etkileşim ve öğrenme yolları ile olmaktadır. Örneğin: "Social Psychology of Religion" kitabında örneğin; Protestanların Katoliklere göre daha çok alkol aldıklarını savunmuş ve bu duruma neden olarak da dini grubun bireyin alkol alma davranışı üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir(Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975: 82). Hallahmi eserlerinde grupları büyük ölçeklerde daha makro bir bakış ile incelemiştir. Aile gibi küçük gruplar yerine daha genel, mezheplere bağlı büyük grupları tercih etmiş ve anlama yöntemi gibi metotların yanı sıra betimsel analizler de uygulamıştır.

Ladd'a göre: *"Çoğu ülkede insanlar gruplar halinde yaşamaktadırlar ve bu gruplar vasıtası ile dini inançlarını sürdürmektedirler. İnsanlar bu yolla diğer inançları öğrenme ve onların grupları ile karşılaştırmalar yaparak kendi yaşamlarını nasıl yaşayacaklarını öğrenmektedirler."*

Ladd'ın soruya yaklaşımı daha çok karşılaştırmalı bir kültürel analiz yönteminin kullanılması ile ilgilidir. İnsanlar bir neyi gruplar yolu ile dini davranışları öğrenmektedir. Aslında bu bazı ülkeler ile sınırlı değil diğer ülkelere için de geçerlidir. Kültürel çalışmalar dini grupların incelenmesi açısından oldukça önemlidir ki, Sosyal Antropoloji ve Din Antropolojisi'nin bu konular üzerinde yoğunlaştığı bilinmektedir. Dinin bireye aile tarafından öğretilmeye başlandığı varsayımına göre ilk dini gruplardan biri ailedir. Ladd'ın bakış açısı ile bunu bu varsayım doğru orantılıdır. Ancak Ladd'ın çalışmalarını incelediğimizde, bahsettiği konu üzerinde bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ladd kültürler arası çalışmalar

yapmamaktadır. Gruplar üzerinde böyle bir yaklaşım sergilemesi Freudyen teorilerin bir özelliği gibi görülmektedir. Evrensel kıstasları dikkate alarak genellemelere ulaşmanın doğru bir yol olmadığı inancındayız.

Nielsen'e göre: *"Aslında dini gruplar ve onların yapısı araştırmalarda çok dikkat edilmedi ya da araştırmacıları cezbetmedi. Bana göre bu tür çalışmaların yapılmasından oldukça faydalanabiliriz. Bana göre grupların çalışılması Sosyal Psikoloji içinde daha ve daha az yaygın hale geliyor. Bunun yerine din incelenirken Sosyal Psikoloji bireysel algıya doğru yöneliyor. Ayrıca çekicilik, ilişkiler gibi."*

Nielsen'in yorumu, dini grupların sosyal psikolojik yöntemle yapılan çalışmalarla incelenmemiş olması hakkındadır. Bu yorum Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi açısından bakıldığında oldukça doğrudur. Sınırlı sayıda araştırma vardır. Bu soruyu seçmemizin nedenlerinden biri de budur. Ancak sınırlı sayıda çalışma olmasına karşın dini gruplar üzerinde teorik çalışmalar daha çok Din Sosyolojisi içinde bulunmaktadır. Nitel ve nicel yönelimli çalışmalar da psikologlar tarafından son dönemlerde yapılmaya başlanmıştır.

Rowatt'a göre: *"Bu konu aslında Din Psikolojisi içinde de çalışılmaktadır. Bu konuda bazı bakış açıları açmamıza gerek duymaktayız. Ancak dindarlık gibi grup yapısını etkileyen ve nerede ise oluşturan bir konunun incelenmesini gerekli görmekteyim."*

Rowatt'ın bakış açısına göre dindarlık grup yapısının oluşumunda oldukça etkilidir. Ayrıca Rowatt çalışmalara dindarlığın grup yapısına göre incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bakış açısı doğrudur, ki dindarlık ile ilgili yapılan bazı çalışmalar genellikle küçük gruplar üzerinde yapılmıştır. Bunun temel nedeni örnekleme ulaşmanın zor olmasıdır. Rowatt'ın bu konu üzerinde çalışmaları mevcuttur. Onun özellikle dini gruplar üzerinde meta analiz yöntemiyle ve tutum ölçekleri ile yapmış olduğu çalışmalar, dini gruba itaatte ve gruba bağlılıkta dinin etkisini göstermektedir. Bu çalışmalarda anlaşılmaktadır ki, dini gruplar olarak Rowatt'ın söylemeye çalıştığı şey, Hallahmi gibi mezhep örneklemi ile çalışmaları sınırlamak değildir. Bunlardan daha da büyük gruplar olan Müslümanlar ya da Hıristiyanlar'ın karşılıklı olarak incelenmesi gerektiğidir. Rowatt örneklemlerini geniş ölçekte almaktadır. Bu grupların özellikle tutumları üzerinde yaptığı çalışmalarda dini inancın grubun yapısına ya da onun fonksiyonlarına etkisini farklı boyutları ile göstermiştir (Rowatt ve ark, 2005: 29-43).

Wulff'a göre*: "Ben bu durumu daha çok bilimsel görmekteyim. Sosyal psikolojik bir metodun sadece bireye sınırlanması doğru değildir. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi oldukça önemlidir ki, dini grupların incelenmesi için onun yöntembilimlerine ihtiyaç duymaktayız.*"

Wulff'un bakış açısı alan incelemelerinin gruplar üzerine kayması gerektiği yönündedir. Bu konu oldukça hızlı da yapılmalıdır. Kendi çalışmaları genel olarak Din Psikolojisi'nin tarihsel boyutları üzerinedir. Bu durumdan hareketle hem tarih hem de grup örneklemlerindeki araştırmalar dini grup yapısının tarihsel değişimini

incelemek için gerekli olan çalışmalardır. Wulff sosyal psikolojik yöntemle çalışma yapmamış olsa da dini grubun incelenmesi üzerine olan düşünceleri oldukça önemlidir. Wulff dini grubun Din Psikolojisi içinde incelenmesine karşı çıkmaktadır. Grup ve birey ilişkisinin ve grubun yapısının incelenmesi sosyal psikolojik bir yöntem ile olmalıdır ki, bu daha bilimsel olacaktır. Wulff'un yöntemsel düşüncesi böyle olsa da o grupların hangi konular örneklerinde daha derinlenmesine incelenmesi gerektiği hakkında bilgi vermemiştir. Bunun nedeni kendisinin konu üzerinde çalışmamış olmasıdır.

Spilka: *"Aslında sorunuz bir bakıma anlamlı bir bakıma açık değil. Evet grup yapısı olarak ne kastedilmektedir örneğin. Grup yapısının incelenmesini sadece bu alana vermek doğru olmaz. Diğer alanlarda dini çalışmalar yaparak grubu inceleyebilirler."*

Spilka'nın sorumuzu tam olarak anlamadığı aşikardır. Ancak yorumundan hareketle multidisipliner çalışmalara ağırlık verilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Halihazırda, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi çalışmalarında meta-analizler yapılarak diğer alanların verilerinden de yararlanılmaktadır. Spilka, sosyal psikolojik bakış açısını genel olarak Din Psikolojisi içinde gördüğü ve arzuladığı için soruya bu bakış açısı ile yaklaşması doğaldır. Ona göre Din Psikolojisi birçok branşı kapsamaktadır ve grup da sosyal psikolojik bir fenomen değildir sadece. O nedenle Din Psikolojisi içinde olan yöntemlerle de bilim insanları grubu inceleyebilirler. Ancak cevabını açmamıştır. Örneğin; klinik psikoloji grubu nasıl inceleyebilir. Ancak sosyolojik bakış açısı ya da gelişimsel dolaylı etkiler yolu ile diğer branşları

çalışmaya dolaylı olarak dahil edebilecektir. Spilka, gruplar üzerine çalışma yapmamıştır. Onun çalışmaları daha önceki sorularda da ifade edildiği gibi klinik bakış açısı ile deneysel çalışmalardır.

Yorumların analizinden anlaşılan, dini grupların sosyal psikolojik olarak incelenmesi ile yapılan çalışmalar az sayıdadır. Bilim insanları da bunun bilincindedir. Genel olarak çalışmalar bireysel temellere doğru gitmektedir. Gruplar hakkında yapılan çalışmalar azalmaktadır. Dini gruplar üzerinde bilimsel çalışmalar yapılırken sadece bir tek bilimin yöntembilimine başvurmak doğru değildir. Bazı bilim insanları bu durumu vurgulamışlardır. Multidisipliner çalışmaların ağırlık kazandığı dönemde yapılan çalışmalar elbette ki çok disiplinli olacaktır. Batson ve Kirkpartrik bu soruyu yanıtlamadan geçmişlerdir. Bu nedenden dolayı kendilerinin yorumları verilememiştir.

Türk akademisyenlerin dini gruplar ile ilgili düşünceleri aşağıda verilmiştir.

Hökelekli'ye göre: "*Din bireysel olmaktan çok bir grup olayıdır. Farklı dini grup ve cemaatlerin oluşumu, yapısı, grup içi dinamikler, farklı gruplarla ilişkiler, lidere bağlılık, dini liderlik tipleri vb. konuların çalışılması toplumun dini hayatını doğru ve gerçekçi anlamak bakımından önemli katkılar sağlayabilir.*"

Hökelekli'ye göre din, bireysel bir yapı olmaktan çok grubu ilgilendiren bir olgudur. Dini grupların yapıları, oluşumları, dinamikleri, ilişkileri ve lider özellikleri gibi örnekler incelenirse, ona göre dini hayatı anlama konusunda bilim insanları

önemli katkılar sağlayabilir. Benzer şekilde dini gruplarda bireylerin içsel olarak gruba bağlılıklarının incelenmesi hep Din Psikolojisi'ni hem de Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'ni birbirine bağlayacaktır. Hökelekli'nin gruplar üzerine yapılmış bir çalışması bulunmamaktadır. Bu nedenle onun bakış açısını yorumuna göre incelemek zorunda kalacağız. Dini cemaatler ve grupların oluşumu yabancı bilim insanların da vurguladığı bir durumdur. Din grupların oluşumları üzerinde yukarıda bahsedilen özellikler etki etmektedir. Dini grupların çoğu fonksiyonlarını da din belirlemektedir. Dini bilgi örneğin; dini grup içinde statüye dayalı yükselmeye neden olmaktadır. Dini gruplar dikey hareketlilik için uygun gruplardır. Bu nedenle Hökelekli'nin dini liderlik tipolojisi örneğinde söylediği gibi, bu tür çalışmaların incelenmesi dini çalışmalara zenginlik katacaktır.

Şentürk'e göre: *"Bu tür bir bakış açım olmadı, bilgim gerçekten yok".*

Şentürk, dini gruplar bağlamında değil de dini yaşam ve ahlaki düzen konusunda çalışmalar yapmayı uygun görmektedir. Onun çalışmaları genel olarak eğitimde ahlak gibi konulara kaymaktadır.

Apaydın'a göre: "*Bu durum bir bakış açısı ile değerlendirilirse araştırmanın örgüsüne göre katkı/lar değişebilir."*

Apaydın, dini grupların yapısının ya da dinamiklerinin incelenmesinin araştırma örgüsü yönünde değişeceğinden yanadır. Ancak her dini grup

çalışmalarında tek bir branşın yöntembiliminin kullanılması doğru değildir. Din Psikolojisi'nin ve diğer branşların da katkıları gereklidir.

Kayıklık'ya göre: *"Grupsal yapıları daha çok Sosyoloji inceler. Sosyal Psikoloji ise basit bir ifadeyle grup içinde bireyi, grupla ilişkisi içinde bireyin tutum ve davranışlarını inceler. Bu anlamda indirgemeci sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlardan kurtularak insanın davranış, duygu, düşünce ve tutumlarının psikolojik, sosyolojik ve sosyal psikolojik açılardan incelenmesi sağlanmış olur ki bu insanı anlamak için zorunlu bir durumdur."*

Kayıklık'nın bakış açısı ile soruya yaklaşılırsa, dini grupların yapısını ülkemizde daha çok Din Sosyolojisi incelemiştir. Ancak bu bile yetersizdir. Ona göre grupların yapısını hem Sosyoloji hem de Psikoloji'nin yöntembilimleri ile incelemek daha çok anlamlıdır. Kayıklık'ın bakış açısı multidisiplinerdir. Tek bir alanın grubu incelemesi dar bir kapsama sahip olacaktır. Din Psikolojisi içinde grupların incelenmesi daha çok bireysel temellerde olmaktadır. Bu durum Kayıklık'a göre sosyal psikolojiktir. Ancak bir görüşüne göre de daha çok Din Sosyolojisi grupları incelemektedir. Bu ikilemde haklıdır. Çünkü Din Sosyolojisi ülkemizde grupları teorik temellerde Din Psikolojisi ise daha bireysel ve deneysel olarak incelemektedir. Ancak sosyal psikolojik çalışmalar Ayten'in de belirtmiş olduğu gibi deneysel çalışmalar olduğu için Din Psikolojisi içinde yer bulamamıştır. Sosyal Psikoloji içinde ülkemizde gerek akademisyenlerin tutumları gerekse araştırma alanları nedeniyle dini gruplar araştırılmamıştır.

Çeçen Eroğlu'ya göre: *"İyi irdelendiğinde insanları önemli şekilde etkileyen din olgusunun diğer bireylerin açıklamalarından ve düşünme ve akıl yürütme biçimlerinden nasıl etkilendiğini gösterebilir. Ancak bu sosyal psikoloji alanı içinde de ele alınıp çalışılabilir gibi geliyor."*

Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi çalışmalarında grupların incelenebilmesin, yapabilmek için ilk olarak Eroğlu'na göre; bireylerin bilişsel süreçlerindeki dini ilişkilerin araştırılması gereklidir. Bu nedenle diğer bireylerini dini nasıl algıladığı, açıkladığı ve anlamlandırdığı konusu sosyal psikolojik bir bakış açısı oluşturacaktır. Din Psikolojisi içinde yapılan çalışmalar genel olarak bireysel düzeyde ya da sosyolojik bakış açılarına yakındır. Din olgusun bu yolla incelenmesi onu deneysellikten uzak bırakacaktır. Sosyal psikolojik bir uygulama ile daha anlaşılır ve etkili bilgiler edinilebilir. Eroğlu'nun bakış açısı bu yöndedir. Eroğlu ayrıca belirtmeye çalışmaktadır ki, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi gibi bir alana gruplar temelinde ihtiyaç yoktur. Çünkü bir sosyal psikolog da dinin gruplar üzerindeki etkisini inceleyebilir.

Ayten'e göre: *"Grupsal dindarlıkların anlaşılmasını sağlayabilir."*

Ayten'nin yaptığı çalışmalar genel olarak dindarlık üzerinedir. İlk sorulardaki bakış açısına göre Ayten'nin bu soruya bakışı benzerdir. Dindarlık grupsal bağlamda incelenilerse, Din Psikolojisi'nin yöntembiliminden de faydalanılmış olacaktır. Bu konuda bir bakıma haklıdır. Çünkü eğer Sosyal Psikoloji

teorileri ile dindarlık olgusu açıklanmaya çalışılırsa oldukça farklı bir yola girilmiş olacaktır.

Şenol'a göre: *"Bu tür çalışmalar, dinin insan hayatı ve insanlar arasındaki ilişkiler üzerindeki etkisini ortaya koymada önemli veriler ortaya koyar."*

Şenol'un genel olarak bilimsel bakış açısı gündelik yaşam ve onun sorunlarıdır. Sembolik etkileşimci teorinin de ana sorunsallarından biri budur. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi çalışmaları ona göre; dinin insan ilişkileri üzerindeki etkileri konusunda önemli verilere ulaşacaktır. Bu konunun çalışılması diğer konulardan da daha önce gelmektedir. Din ve insan ilişkileri ya da dinin gündelik yaşamda grup içindeki yeri onun çalışmalarda görmek istediği, ulaşmak istediği verilerdir..

Sonuç olarak anlaşılmaktadır ki, din ve grup arasındaki karmaşık ilişki Türk ve yabancı akademisyenler arasında benzer fikirlerin oluşmasına neden olmuştur. Dinin; grubun yapısına, liderlik şekillerine, gruptaki bireyin davranışlarına ve tutumlarına etki etmesi din ile grubun etkileşimine konu anlamında sadece birkaç örneği oluşturur. Dinin tabiidir ki, insan hayatında doğrudan ve dolaylı etkileri mevcuttur. Gruplar da Din Psikolojisi dışında konu olarak Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin alanına girmektedir. Ancak bazı akademisyenler bu konunun Din Sosyolojisi içinde de çalışılmasından dolayı iki alan arasında ayrım yapmamak gerektiğini ifade etmişlerdir. Denilmelidir ki, Sosyoloji daha çok kurumlar üzerinden bireye toplumsal temelde baktığı için sosyal psikolojik bakış açısından oldukça

farklılaşacaktır. Sosyal Psikoloji bireye Kişilik Psikolojisi'nden daha makro Sosyoloji'den ise daha mikro bakmaktadır. Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji'de grup araştırmaları yapılırken bu sorun vurgulanmalıdır. Ancak araştırma sorumuz, dinin sosyal reatile içinde ve bazı paradigmalar çerçevesinde tartışılması olduğu için bu konuya derinlemesine girmemiştir

4. 5. 4. Dinin Kişilik İle Olan İlişkisinin Değerlendirilmesi

Konunun başlangıcında da belirttiğimiz gibi dini bir kişilik yapısından bahsetmek doğru değildir (Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975; Sarouglu, 2014:31). Ancak, din dolaylı olarak kişilik üzerinde etkilidir. Bu açıdan bakıldığında dinin kişilik ile olan ilişkisinin araştırılması sosyal psikolojik bir araştırma yolunda oldukça önemlidir. Sembolik açıdan incelendiğinde, din insan kimliği ve kişiliği üzerinde önemli etkilere sahiptir. Semboller sadece bir bireye hitap etmediği ve insanlar arası ilişkilerde etkili olduğu için Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi çalışmalarında da din ile kişilik ve benlik ile kişilik arasındaki ilişki çalışılmaktadır. Örneğin; Mead, din ve sosyal değerlerin ayrımını yaparken dinin benlik ve kişilik üzerindeki etkisinden bahsetmişti (Mead, 1938). Ancak korelasyon yöntemi ile yapılan çalışmalar, ki bu çalışmalar yukarıdaki bölümlerde bahsedilmiştir, dinin kişilik üzerindeki etkisini sembolik yönden incelenmesini engellemiştir. Bu nedenle Sosyal Psikoloji içinde din çalışmalarında korelasyonel yöntemler daha da önem kazanmaya başlamıştır. Bu başlık altında Bilim insanlarının sosyal psikolojik bir yöntembilimin yardımı ile dinin kişilik ile olan ilişkisinin incelenebilme durumu değerlendirilecektir.

Beit Hallahmi'ye göre: *"Yüzlerce kitap dindarlık ve kişilik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kendi kitabım 'Psychological Perspectives on Religion and Religiosity' de bu durumu detaylı bir şekilde inceledim. Kitabımda dindarlığın kişilik üzerindeki etkilerinin olduğunu ama bir kişilik çeşidi olmadığını belirttim. Din ve kişilik üzerine yapılan çalışmalar genel olarak Amerika kapsamlı ve deneysel metotlardır. Gerekli araştırmalar buralardan bulunulabilir."*

Hallahmi'nin yukarıda ismini verdiği eseri geniş kapsamlı bir şekilde dindarlığın kişilik üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu çalışması basım aşamasındadır. Ancak eseri hakkında verdiği bilgilerden hareketle o, dindar bireylerin davranışlarının kişilik ile olan ilişkisini incelenmiştir (Beit-Hallahmi, 2015). Hallahmi yanıtlarında Birleşik Devletler'de gerçekleştirilen çalışmaların yoğunluğundan bahsetmektedir. ABD'de yapılan çalışmalar korelasyon yöntemi ile yapılmış olup Din Psikolojisi içinde yer almıştır. Ancak kişiliğin bireyin karşısındakinin tepkisine göre şekillendiği düşüncesi sembolik bir Sosyal Psikoloji ile anlaşılmaya çalışıldığında, ki Herbert Mead ve Cooley'nin çalışmalarında bu konu hakkında kayda değer bilgiler vardır, kişiliğin olmasa da benliğin diğer bireylere göre yapısal olarak farklılıklar gösterdiği kesindir. İnsanların gündelik yaşamda izlenimler yarattığı ve bu izlenimlerin diğer bireylerin tepkilerine göre değiştiği düşüncesi sembolikler tarafından tartışılmıştı (Goffman, 2014; Mead, 1938). Dini davranışların bir kişilik şekli olup olmadığı tartışılmakta iken Hallahmi'nin de bahsettiği gibi sosyalin insana verdiği tepkiye göre şekillenen bir yapı halihazırda incelenmektedir. Bu nedenle kişilik üzerinde yapılan çalışmalardan çok benlik üzerine yapılan çalışmalara yönelinmesi gereklidir.

Ladd'a göre*: "Din ve kişilik çok yönlü değişkenlerdir. En azından bu konu hakkında bulunan çoğu materyal kafa karıştırıcı olabilir. Bu karışıklığın büyük bir bölümü çalışmalardaki aralarındaki bağların mantıksız kullanımıdır. Bu nedenledir ki ismini vereceğim bir eseri incelemenizi tavsiye ederim. Kafa karşıklığını giderici bir yön çizmesi açısından. Sarouglu'nun "Religion, Personality, and Social Behavior" adlı eseri oldukça bu konu üzerine eğilmiştir."*

Yukarıda Ladd'ın ismini verdiği eseri dini kişilik başlığı altında sık sık kullanılmıştır. Ayrıca bu bölümün giriş paragrafında da kısaca değinilmiştir. Kitap alan açısından ilkler arasında bulunmaktadır. Ladd, ayrıca kişilik üzerine yapılan çalışmaların birbirleri ile ilişkilisinin bulunmamasından şikayetçidir. Araştırmalar oldukça dağınık bir vaziyettedir. Bu nedenledir ki, dinin bir kişilik yapısı oluşturup oluşturmadığı konusu tartışmalı bir durumdur. Örnek vermek gerekirse; Sarouglu yukarıda tanıtılan eserinde dinin bir kişilik yapısı oluşturmadığını savunmaktadır. Ancak benzer şekilde dinin kişilik üzerinde dolaylı ama şekillendirici etkisinin varlığını da vurgulamıştır. Ladd bu konu üzerine çok eğilmemiştir. Bu nedenle eserlerinde kişilik çalışması bulunmamaktadır.

Wulff'a göre: *"Çoğu yönüyle ilişkiler çok güçlü değildir. Dindarlığın bir kişilik yapısı oluşturduğunu düşünmemekteyim. Örneğin otorite bir kişilikte ölçeğinde dindarlık ilişkilidir ancak dolaylı olarak. Dindarlığı değerlendirmenin daha iyi yolu kişilik açısından değil zaman içinde ortaya çıkan ilişkiler olmalıdır."*

Yorum incelendiğinde, dindarlık ve kişilik arasındaki muğlak ilişkinin Wulff da farkındadır. Otorite araştırma yapmasından dolayı bu soruyu bir örnekle cevaplandırmıştır. Dindarlık ile kişilik arasındaki ilişkinin yerine sadece zaman içinde oluşacak ilişki kavramına odaklanmak gerektiğini savunmaktadır. Kendi çalışmalarını da bu yöne kaydırdığını vurgulamıştır. Zaman içinde oluşacak ilişkiler ve dindarlık-kişilik ekseninde yapılacak çalışmalar kişilik ile dindarlık ilişkisini daha da açığa çıkaracaktır.

Spilka'ya göre: *"Kişilik ve Sosyal Psikoloji çok geniş alanlardır ve bunların benzer şekilde alt alanları da vardır. Bu durum spesifik olarak hangi konunun çalışılmış olmasına göre yorumlanabilir. Çoğu çalışmalar bilgilendirici ve faydalı olmayabilir. Onlar daha çok tartışma ve ayrımları yok etme için yapılmıştır. Bu nedenle din ve kişilik ilişkisinin geniş alana yayıldığı düşünüyorum"*

Spilka'nın bakış açısı, Sosyal Psikoloji ile kişilik çalışmalarında çok farklı alt araştırma alanları bulunmaktadır. Kişiliğin bu alt alanlar ile incelenmesi spesifik olarak yorumlanması gereklidir. Ancak şu ana kadar yapılmış çalışmalar genel olarak tartışma bağlamında ele almakla birlikte kişiliğin din ile olan ilişkisini daha az anlamlı hale getirmektedir. Kişilik çalışmalarının hem psikologlar hem de sosyologlar tarafından hatta sosyal ve kültürel antropologlar tarafından çalışılması Ladd'ın da görüşlerine benzer şekilde, ilişkileri farklı ve dağınık kılmaktadır.

Rowatt'a göre: *"Dindarlık ve kişilik ilişkisi açısından yapılmış çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar dini yorum, dini aşkınlık, genel dindarlık, dini uyum*

gibi konularda yoğunlaşmıştır ki, mesela Gordon Allport bu dini kişilik teorisini inceleyen ilk insandır. Robert Emmons mesela araştırmalarını ruhsal uğraşlar konusunda diğer bir Din Psikolojisi konusu olan kişilik algısı üzerine yapmaktadır. Dini Fundamentalizm de ayrıca bu konuda bir inceleme alanı olabilir."

Rowatt'ın yorumu bu soruya verilen aslında en geniş kapsamlı ve detaylı cevaptır. Kendisinin çalışmaları, din ve kişilik üzerine yoğunlaştığı için bu kadar kapsamlı cevap verme ihtiyacı duymuştur. Ona göre Allport, bu konuyu çalışan ilk insandır ve bunu Emmons devam ettirmiştir. Ancak çalışmalar dini kişilikten çıkıp fundamentalizm, aşkınlık, uyum ve yorum gibi alanlara yönelmiştir. Allport Sosyal Psikoloji'nin kurucularından olduğu için onun eserlerinde özellikle kişilik tipolojilerinde dinden bahsetmesi ve birtakım yöntemler geliştirmesi, dine sosyal psikolojik yöntem ile bakmayı kolaylaştırmıştır. Bunun dışında dinin bir kişilik yapısı olması konusu dışında bazı çalışmalar ise kişilik algısına kaymıştır. Bu çalışmalar kişilik psikoloğu Emmons tarafından yapılmaktadır (Emmons ve McCullough, 2004). İnsanlar kişilik algısı geliştirirken bir yandan da din onların bu algılarını dolaylı olarak etkiler. Kişiliğin gelişiminde dinin etkisi algısal bir bütünsellik gösterir. Din, algıya kısmi ve zamansal etkiler yapar, insanları kendi davranış, tutum ve benlik gelişimleri içinde yönlendirir.

Nielsen'e göre: *"Bana göre bu konuda çok araştırma yapıldı. Bunlardan en önemlisi Piedmont ve Ashworth tarafından yapılanlardır diye düşünmekteyim. Bu çalışma dindarlığın bir kişilik görünüşü olduğunu öne sürmektedir. Bu da diğer çalışmalar ile karşılaştırılınca ilginç bir iddiadır."*

Nielsen'in bakış açısı ise dindarlığın bir kişilik tipi olduğu yönündedir. Yeni yapılan çalışmalarda bu durum ispatlanmaya çalışılmaktadır. Nielsen de bu durumun ispatlanması için daha fazla çalışmanın yapılmasından yana durmaktadır. Dindarlığın kişilik ile ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların çoğu Nielsen'in eserlerinde geçmektedir. Nielsen'in örneklendirmeye çalıştığı şey, çalışmaların çoğunda ortaya çıkan zıt düşünceler ve bulgulardır. Yukarıda bahsetmiş olduğu Piedmont ve Ashworth'un çalışmaları dinin bir kişilik görünüşü olabileceğini vurgulasa da, Sarouglu ve Hallahmi'nin eserlerinde dinin bir kişilik tipi oluşturmadığı, sadece kişiliğin üzerinde dolaylı etkileri bulunduğu yönündedir. Bu karşılaştırmanın Nielsen'de farkındadır. Ancak kendisi de kişilik üzerinde yaptığı çalışmalarda dinin kişilik tipolojisi olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır (Nielsen, 1999:71-73).

Kilpartrick: *"Din ve kişilik nasıl ilişkilidir diye bir soruya çoğumuz cevap veremeyebiliriz. Çünkü aslında soru çok genel olmuş gibi durmakta. Özellikle Amerikan hocalar için bu konuda o kadar çok çalışma yapıldı ki."*

Yorum incelendiğinde sorunun Amerika'daki akademisyenler üzerinde daha spesifik olması gerekliliği vurgulanmaktadır. Ancak karşılaştırmalı bir çalışma yapmış olmamızdan dolayı yerli ve yabancı bilim insanlarına farklı sorular sorma gereği duymadık. Amerika'da kişilik ve daha birçok konu üzerinde ülkemize nazaran daha çok çalışma yapılmıştır.

Batson: *"Bu konu aslında Allport tarafından çalışılmış bir konudur. Onun çalışmaları kendi eserlerimde de geçmektedir. Allport din ve kişilik üzerinde uzun süre çalışmış bir Sosyal Psikologdur."*

Batson'un eserleri incelendiğinde, ki eserlerinden kitaplaştırılmış olanlarının birçoğu tezde incelenmiştir, o Allport'un kişilik tipolojisine vurgu yapmaktadır. Ancak bu demek oluyor ki, Batson'a göre de dindar bir kişilik olmamakta ve din dolaylı olarak kişilik üzerinde etkide bulunmaktadır. Batson ve Hallahmi'nin görüşleri birbirine oldukça yakın durmaktadır. Hallahmi ve Batson kişilik üzerinde yapılan çalışmaları incelemişler, meta-analizsel karşılaştırmalar yapmışlar ve yukarıda kendilerinin örnek olarak verdiği iki eserde (The Social Psychology of Religion ve Individual and His Religion) dindar bir kişilik çeşidinin olmadığını vurgulamışlardır (Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975; Batson ve ark, 1993). Yapılan çalışmaları meta-analiz yöntemi sayesinde karşılaştırma yaparak incelemeleri görüşlerini daha da tutarlı hale getirmektedir.

Türk akademisyenlerin bu konu hakkındaki düşünceleri aşağıda verilmiştir.

Hökelekli'ye göre: *"Bu karşılıklı bir ilişki ve etkileşimdir. Bireylerin mizaçları, karakter yapıları, çeşitli yetenek ve eğilimleri dini anlama ve uygulamalarına etki ettiği gibi, bağlanılan dini inanç, değer ve dini uygulamalar da bireylerin tutumlarına, davranışlarına yön verir."*

Hökelekli bireylerin mizaçları ve karakter yapılarının dini anlama yetileri üzerinde etkileri olduğundan bahsetmektedir. Din de benzer bir şekilde bireyin bazı olaylara karşı tutumlarını ve davranışlarını etkiler. Başka bir ifadeyle onun bakış açısına göre din ve kişilik arasında karşılıklı etkileşim mevcuttur. Ancak dini bir kişilik çeşidi sunmak da doğru değildir. Hökelekli eserlerinde kişilik üzerine bilgiler vermediği ve kişilik çalışmaları yapmadığı için görüşlerini karşılaştıramayacağız. Ancak yukarıdaki yorumundan sembolik bir bakış açısı ile ilişki ve etkileşim bahsini incelersek, dinin dolaylı olarak kişilik üzerindeki etkisi de Hökelekli'nin düşüncesinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü onun düşüncesine göre; kişilik ile din ya da dindar yaşam, etkileşim ve iletişim içiçedir. Hökelekli yorumunda dinin bir kişilik çeşidi olacağından bahsetmemiş ancak dolaylı ilişkilere değinmiştir.

Şentürk'e göre*: "Dinin kişilikle olan ilişkisi önemlidir. Ben yüksek lisans ve doktorada "Din ve Şahsiyet İlişkileri" diye bir ders okutuyorum. Ayrıca "Din Psikolojine Giriş" adlı kitabımda "Kişilik ve Din" diye bir bölüm var. Gene "İslamî Hayatın Psikolojik Temelleri" adlı kitabımda "Dinî İnanç ve Kişilik İlişkisi", "Din ve Ahlak İlişkisi", "Kişilik ve Ahlak İlişkisi" gibi başlıklar bulunmaktadır."*

Şentürk, kişiliğin din ile ilişkisini oldukça önemli bulmaktadır. Kendi okuttuğu bir dersten yola çıkarak kişilik ve din konusunu ele almakta ve yorumlamaktadır. Kendi Din Psikolojisi kitabında daha önce de bahsettiğimiz gibi kişilik konusunu da ele almıştır. Ona göre kişilik ve din ahlaki yönden incelenmelidir. Kendi eserinde dini kişiliğin ahlaki yönüne vurgu yaptığını belirtmektedir. Ancak ahlaki bir kişilik tanımı bir kişilik tipi oluşturur demek doğru

olmamaktadır. Bu durum Allport'un çalışmalarında incelenmiştir (Allport, 1961). Ahlak'ın kişilik ile olan ilişkisi dolaylı bir ilişkidir. Ahlak davranışlara ya da tutumlara dolaylı olarak etki ederken, kişilik ile olan ilişkisini daha da kısıtlar. Ancak kişiliğin din ile olan ilişkisinin dolaylı olduğu düşünülürse ve dinin birtakım ahlaki kurallar ile insan davranışlarını yönlendirdiği hesaba katılırsa, dinin ona göre kişilik ile olan ilişkisi gözden kaçmayacaktır. Şentürk'ün kastettiği bundan daha ileri ve gelişmiş bir örüntüdür. Ancak bu durumu deneysel yöntemlere dayanmadan daha çok teorik ve felsefi olarak incelenebilir (Şentürk, 1994: 74-75).

Apaydın'a göre: "*Dinin kişilik ile ilişkisi denilen şey; farklı kişilik tipolojileri ve bu tipolojiler bağlamında din(darlık)in bu tipolojik yapı temelinde kişiliği etkileyip etkilemediği veya karşılıklı ilişki düzeyi (istatistiksel anlamlılık bağlamında) kastedilmektedir.*"

Apaydın, din ve kişilik arasındaki ilişkite yapısal-fonsiyonalsit bir yaklaşım getirmektedir. Dindarlık ve din tipolojileri, bireyin içsel dinamiklerini etkilemektedir. Bu görüşü ile Apaydın, yöntembilime vurgu yapmış ve Allport'un tipolojilerinin önemine değinmiştir. Ancak Apaydın, daha çok soru yöneltmiş gibi görülmektedir. Dinin kişilik üzerindeki etkisini tanım yaparak yorumlama gereği duymuştur. Tanımını derinlemesine incelersek; din bir kişilik tipi oluşturmamaktadır. Çünkü o da tipolojik yapı temelinde dinin kişiliği etkileyip etkilemediğinden ikileminden bahsetmektedir. Hatta daha açık bir ifade ile "karşılıklı ilişki düzeyi" kapsamında konuyu ele almış, din ve kişiliği ayırmıştır.

Kayıklık'a göre: *"Din insan ilişkisini kısaca bir etkileşim alanı olarak düşünmek gerekir. Dinler, insanları yönlendirmek, onlara bir anlayış vermek ister. Ama unutmamak gerekir ki insanlar da dini etkiler. Anlayış ve yorumlarıyla dini yeni bir değerler sistemi haline getirebilirler. Kişilik burada devreye girer. Din kişiliğin hangi unsurlarıyla ilişki içinde gelişirse öyle bir hal alır. Kindar bir insanın kin duygusu üzerinde canlanan ve şekillenen din, "kindar bir dindar" kişilik oluşturabilir. Sevgi merhamet duyguları gelişmiş bir insanda ise din "Bir ben vardır bende benden içeru" anlayışını canlandıran bir değerler dizgesi olarak kendini gösterebilir. Aynı şekilde, dini yorumlayan ve insanlığa sunan insanlar, olgun, olumlu kişilik özelliklerine sahip olurlarsa dini insanlığın ruhî, manevî kurtuluş reçetesi halinde servis yapabilirler."*

Konu hakkında Kayıklık bizi bilgilendirici yanıtlar vermiştir. Din ile kişilik arasındaki ilişkiyi etkileşim alanı olarak görmek ona göre daha doğrudur. İnsanların din üzerindeki etkilerini de unutmamak gereklidir, ki insanlar nasıl dinden etkilenip tutum geliştiriyorlarsa benzer şekilde de dini de etkilemişlerdir. Dindarlığın kişilik üzerindeki etkisinin örneklendirilmesinden yola çıkarak yorumlamacı bir yola girmiştir. Kayıklık'a göre din bir kişilik tipi oluşturabilir. Bunu kendisi açıkça söylemese de "kindar bir dindar" benzetmesinde bir kişilik yapısından başka bir kişilik tipolojisine giden yolu sorgulamıştır. Bu benzetmeden yola çıkarak onun düşüncesinde din, bireyin kişiliği üzerindeki etkisinden ziyade daha çok bir kişilik çeşidi oluşturduğu inancını görebiliriz.

Çeçen Eroğlu: *"Yetiştirilme dönemlerinde dinin etkisinin elbette etkisi olduğuna inanıyorum ancak kişilik özelliklerinin yalnızca dinle iyiye ya da güzele doğru yol alacağını düşünmüyorum. Burada başka faktörler (örn; bireyin kendi üzerinde çalışmaya istekli olması v.b) olduğuna inanıyorum."*

Din, Eroğlu'na göre kişilik içinde fonksiyona sahip olan bir parçadır. Onun etkisi iyi ve doğrunun öğrenilmesi ya da seçilmesidir. Ancak kişilik üzerinde diğer faktörlerde din kadar önemlidir. Dinin iyi ya da kötü olarak ahlak üzerindeki etkilerini incelemek daha önemlidir. Ayrıca Eroğlu yaptığı çalışmaları genel olarak Gelişim Psikolojisi konuları hakkındadır. Bu nedenledir ki, Çeçen Eroğlu'nun bu tür bir bakış açısına sahip olması doğaldır.

Ayten'e göre: *"Karşılıklı güçlü bir etkileşim söz konusu kişilik dindarlığı şekillendirebildiği gibi dindarlıkta özellikle kişiliğin karakterle ilgili yönünü değiştirebilir ve bütün olarak tüm kişiliği biçimlendirebilir."*

Ayten'nin bakış açısı kişiliğin dindarlığı biçimlendirdiği hatta yeni bir kişilik tipi oluşturduğu yönündedir. Ancak Batson, Sarouglu ve Beit-Hallahmi'nin çalışmaları incelendiğinde, din bir kişilik çeşidi oluşturmamaktadır. Bunu doğrulayacak kanıtlar yoktur. Yurt dışındaki akademisyenlerin çoğu bu durumu vurgulamış ve çalışmaların bu yönde yapılması gerektiğini tavsiye etmişlerdir. Belirtmek gerekir ki, karşılıklı görüşler de mevcuttur Piedmont ve Ashworth'un çalışmaları örneğinde olduğu gibi. Ayten'e göre kişilik daha çok dindarlık ile ilgilidir. Dindar bir kişi olduğuna göre; bireyin dindarlığı yine onun kişilik yapısını

da etkilemektedir. Bu bakış açısı dolaylı olarak anlamlıdır. Örneğin; birey dindar eğilimler sergileyerek iyiyi seçebilir ancak bunun bir kişilik tipi oluşturacağını düşünmek için bilimsel araştırlamalara ihtiyaç duyulacaktır. Örneğin; birey, dinin emirleri doğrultusunda o anlık bir edim sergilemiş olabilir. Bunu kişilik şekli olarak düşünmek yerine daha çok dinin tutum ve davranış üzerine dolaylı etkileri olarak açıklamak gereklidir.

Şenol'a göre*: "Sosyalizasyon sürecinde her toplum kendi inanç sistemini ve inanç sisteminin değerlerini bireye öğretir. Dinlerin insan üzerindeki etkisini görmezden gelmek mümkün değil."*

Şenol'un yorumu ile Beit-Hallahmi'nin yorumu oldukça benzerdir. O da sosyalizasyon ve sosyalleşme süreçlerine atıf yapmakta ve dinin insan hayatındaki yerinin o doğmadan önce başladığını söylemektedirler. Birey bir aile içerisine doğar ve belirle sosyal kalıpları öğrenir. Din de sosyal ortam içinde değerler bütünü olarak düşünüldüğünde bireyin sosyal gelişim alanı içindeki yerine göre bireyde şekillenecektir. Bu nedenle dinin bir kişilik tipi oluşturacağını düşünmek oldukça yanlıştır.

Sonuç olarak, bilim insanları konu hakkında yapılmış çalışmalara hakimdirler. Hem tarihsel anlamda olsun hem de bilimsel yöntem açısından çalışmalardan haberdardırlar. Kişilik ile din arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını yapılan çalışmaların farklılıklarına ve aralarında bağlantıların olmamasına bağlamaktadırlar. Ayrıca bazı akademisyenler dinin kişilik üzerine dolaylı

etkilerinden bahsetmiş ama onun bir kişilik tipi olmayacağını vurgulamış, bazı akademisyenler ise dinin bir kişilik çeşidi oluşturacağını vurgulamış ve onun bu yönü ile çalışmalara ağırlık verilmesi ile daha da açığa çıkacağı savunmuşlardır. Yabancı akademisyenleri bu konudaki çalışmaları daha çok deneysel ve korelasyonel dizaynlarken, yerli akademisyenlerin çalışmaları teorik ve betimsel çalışmalardır. Bir takım farklı ilişkisel çalışmalar da bulunmakta ancak azınlık teşkil etmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Dinin birey ile grup arasındaki karşılıklı ilişkisine ve gündelik yaşam inşasındaki yerine bir bütününün parçalarındaki anlamlar olarak bakmak, sembolik bir bakışla dini inançların birey ve grup üzerindeki etkisine ışık tutmaktır. Bu sosyal realitenin inşaası süreci içinde incelenebilecek konuları ise; dini tutum, algı, inanç, benlik, kişilik ve etkileşim oluşturmaktadır. Bunun nedenine gelindiğinde; dini inancın bu konular üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olduğu oldukça açıktır. Bireyin grup içinde ya da dışındaki tutumlarını geliştirmede dini inancın etkileri görüldüğü üzere oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bireyler, karar alma ya da tutumlarını davranışlara dönüştürme sürecinde dini grup içinde gruba uyma, itaat ve adaptasyon gibi nedenlerden dolayı dikkatli davranmaktadır. Benzer şekilde dini olmayan bir grup içinde de dindar bireyin durumu buna benzer bir örnektir. Anlaşılmaktadır ki; grup, birey ve din arasındaki ilişki açısından, ne birey ne de grup; dini yaşam, inanç, tutum ve davranışlarında pasif değildir. Ne kutsal bir şemsiye olarak grubun dini yapısı bireyi tamamen pasif bırakmakta ne de aşırı bireysel bağımsız bir şekilde birey gruptan tamamen bağımsızlaşmaktadır. Teoriler kapsamında düşünüldüğünde ise; din, grubun oluşumunda, dini grup liderliğinde ve birçok farklı işlevler üzerinde de etkilidir. Bir gruba üye olan ya da herhangi bir şekilde dahil olan birey grubun dini yapısından etkilenmektedir. Söz konusu etkileme süreci tek taraflı değildir. Benzer şekilde birey dini grubu da etkilemektedir. Bu karşıklıklı sembolik etkileşim bireyin hem din ile olan ilişkisini düzenlemekte hem de grubun birey açısından yerini şekillendirmektedir. Bu dini sosyal realitenin inşa süreci durağan değil sürekli bir farklılaşmanın meydana geldiği bir oluşumdur.

Tarihsel süreç içinde, Sosyoloji dinin kurumlara Psikoloji ise ruhsal yaşama olan etkisini derinlemesine kendi yöntembilimleri vasıtası ile incelemişlerdir. Sosyal Psikoloji ise sembolik etkileşimci teori sayesinde iki bilimin bilgi birikiminden yararlanarak inanç gruplarına daha mikro bir bakış açısı ile birey ve grup üzerinde inancın etkilerini araştırıp, inancın onların doğasını ne denli değiştirdiğini, kimleri ötekileştirip kimlerin benliğini şekillendirdiğini incelemiştir. Sembolik etkileşimci bakış açısında bireyler ve grupların kendi kimliklerini dini inancın kutsal şemsiyesi altında ne kadar sundukları sorusu, teorinin inanç araştırmalarında ilk araştırma problemini oluşturmuştur. Gündelik yaşamın yorumlanmasında sosyal realiteyi sürekli inşa eden insanın ve onun dahil olduğu grubun elbette ki, din gibi büyük bir kurumdan etkilenmemesi imkansızdır. Bireyin benlik ihtiyaçları içinde dini inanç hem anlamlandırma çabası hem de simgesel (ritüel) olarak inşa sürecindedir. Bu sosyal süreç kendi başına bağımsız olmadığı gibi tamamen toplumun da etkisi altında değildir.

Sembolik bir bakış açısı ile kendi benliğini dini grup içinde farklı sunan birey, kendi ile başbaşa kaldığında (sahne arkası) farklı bir ben ortaya koymaktadır. Gruptan ayrılma ya da kovulma tehlikesi onu gruba inançsal olmasa da daha farklı anlamlar yüklemeye iter. Ancak diğer bir bakış açısı ile dini grupları oluşturan yegane yol inançtır. Bu bakımdan birey inançları nedeniyle sosyal bir statü kazanmak ve kendini bir inanç grubuna ait hissetmek ister. Sosyal olarak ayrıştırılan veya diğeri kategorisine koyulan birey de benzer şekilde kendisini yalnız hissetmemek için beğenmediği bir gruba girip onun düşüncelerini savunabilir.

Teorilerin incelenmesi sonucu görülmektedir ki, Sosyal Psikoloji teorileri dini davranışı da açıklayacak şekilde genişletilmiştir. Dini davranışı açıklayan genel klinik ve bilişsel psikolojik teoriler sosyal psikolojik yöntemle tekrardan yapılandırılmış ve bu teoriler Freudyen çizgilere yöneltilmiştir. Görülmektedir ki, birtakım teorilerin dini davranışları açıklamada yetersiz kalması yeni teorilerin üretilmesine yol açmıştır. Bilim insanları bu bağlamda Freudyen bakış açısından daha da uzaklaşmış, genel olarak modern sosyal psikolojik teoriler açısından birey ve grup yaşamının daha iyi anlaşılmasını sağlamak adına araştırma yapmışlardır. Bu sayede yeni teoriler ortaya atılmış ve din çalışmaları bu vasıta ile farklı yollar ile araştırılmıştır.

Tutumların incelenmesi sosyal psikolojik yöntembiliminin bir kolunu oluşturmaktadır. Dini tutumların araştırmamızda, diğer tutumlardan farklı olarak doğup gelişmediğini ve davranışlara yol açıp açmadığını anlamak için sosyal psikolojik yöntembilimini kullanılarak incelenebilineceği görülmüştür. Bireyler, dini tutumlar geliştirirken diğer tutumlar gibi dengesizlikler, tutarsızlıklar ya da sosyal öğrenmeler yoluyla davranışlarını şekillendirir ve değiştirirler. Dini tutumlar bireylerde bilişsel tutarsızlıkları giderdiği gibi (ölümden sonraki yaşam gibi) onun gelecekte bazı yoksunluklarından da kurtulmasına neden olacaktır. Dünyada ölüm, hastalık veya binlerce rahatsızlıklarla mücadele eden insanlar yaşayacakları tutarsızlıklara anlam yüklemek zorunda kalmakta ve din bu konuda en etki yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlam da dini tutumlar, bireylerin yaşamında önemli bir yere sahip ve davranışların ortaya çıkmasında pay sahibi olduğu anlaşılmıştır.

Sosyal psikolojik yöntem, dinin birey ve grup ile olan ilişkisini incelerken farklı bir alana kapı açmaktadır. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi özellikle Birleşik Devletler'de ve İngiltere'de uzun zamandır bağımsız bir çalışma alanı olsa da ülkemizde Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisi çalışmaları içinde yöntemlerinden yararlanılan ancak bağımsızlığı fikrinin uygun görülmediği bir noktada kalmıştır. Ancak yerli bilim insanlarından bazıları nasıl Psikoloji içinde Sosyal Psikoloji çalışılmıyorsa, Din Psikolojisi içinde sosyal psikolojik konuların çalışılmasını uygun görmemişlerdir. Yerli akademisyenler, Din Psikolojisi içinde birden çok alan bulunduğunu ve bunların çoğunun ayrılmaya gitmesi durumunda ülkemizde yeni yeni olgunlaşmakta olan ve halen sorunları bulunan Din Psikolojisi'nin daha da sorunlu hale geleceğini savunmuşlardır. Yerli akademisyenlere göre, sosyal psikolojik din çalışmaları ülkemize yabancı değildir. Onun konuları Din Psikolojisi içinde hem çalışılmakta hem de yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Ancak; yabancı akademisyenlerin bakış açısı yerli bilim insanlarına göre oldukça farklıdır. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi 100 yılı aşkın bir süredir varlığını sürdürmekte ve yeni bir alanı oluşturmamaktadır. Bu alan Din Psikolojisi'nden halihazırda ayrı durmaktadır. Bu nedenle ülkemizdeki ile yurt dışındaki bilim insanları arasındaki önemli düşünce farklılıklarından biri de Din Psikolojisi'nden bağımsız bir Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin varlığıdır.

Benzer bir tartışma da dini anlam arayışı üzerinde olmuş, bilişsel ihtiyaç teorileri hem yerli hem de yabancı bilim insanları arasında tartışılmıştır. Din hem yerli hem yabancı akademisyenlere göre fonksiyonel bir yapı olarak düşünülmüş, anlam arayışı ise sadece dine inanma fonksiyonlardan biri olarak kabul edilmiştir.

Benzer şekilde dinin doğrudan bir kişilik tipi oluşturup oluşturmadığı konusu da yerli ve yabancı bilim insanları arasındaki farklılıklardan birini oluşturmaktadır. Yabancı bilim insanlarından sadece biri hariç dinin kişilik tipi oluşturmadığını savunmuştur. Ancak yabancı ve yerli bilim insanları dinin kişilik üzerinde dolaylı etkileri konusunda ortak fikir belirtmişlerdir. Yerli bilim insanları ise ikisi dışında dinin bir kişilik türü oluşturduğu görüşünü savunmuştur.

Yerli ve yabancı bilim insanları dini grup yapısının incelenmesinde sosyal psikolojik yöntembilimi kullanmanın önemi üzerinde durmuşlar, ancak bunun sadece sosyal psikolojik yöntem ile sınırlanmaması ve diğer bilimlerin yöntemlerinin de işin içine dahil edilip, interdisipliner bir bakış açısının benimsenmesinin gerekliliğini vurgulamışlarıdır. Bazı bilim insanları ise bu çalışmaların bilimselliği konusunda tedirgin olmuş ve bilimselliğe sürekli vurgu yapmıştır. Onlara göre, bu sorun; Din Psikolojisi'nin ve ülkemizde Sosyal Psikoloji'nin daha yeni olgunlaşmakta olan bilimler olması nedeniyle oluşmuştur. Benzer şekilde, akademisyenler Din Psikolojisi içinde yapılacak olan sosyal psikolojik çalışmaların hem sosyal psikologların hem de klinik psikologların ilgisini çekeceğini ve onları din çalışmalarına yönlendireceğini düşünmektedirler.

Anlaşılan, Sosyal Psikoloji'nin din alanını incelemesi yurt dışının aksine ülkemizde daha yeni yeni düşünülmeye başlanmıştır. Ancak daha önce bu bakış açısı ile yapıldığı düşünülen çalışmalar teorik temellerde kalmakta, sosyolojik bir bakış ile dini inanç incelenmektedir. Bununla birlikte Sosyal Psikoloji ile din ilişkisini ilgilendiren konular Din Psikolojisi içinde çoğunlukla çalışılsa da mutlidisipliner

yöntemlerden dolayı Din Psikolojisi çalışmalarından farklılaşmaktadır. Din Psikolojisi'nin varlığının ve çalışılan konuların Sosyal Psikoloji ile benzer olması durumunun Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi biliminin ortaya çıkmasını engelleyeceği düşüncesi genel bilim insanları tarafından; hem çok geride kalmış hem de multidisipliner anlayışın getirdiği farklılaşma nedeni sosyal psikolojik incelemelerin din alanı üzerinde gerek sembolik açılardan gerekse deneysel ya da yapısal çalışmalardan dolayı yanlış olduğunu savunmuşlardır. Din Psikolojisi'nin bireyi daha çok merkeze alması, Din Sosyolojisi'nin ise topluma daha kurumsal ve makro teoriler ile yaklaşıp bireyi pasif bir konuma yerleştirmesi, sosyal realite içinde bireyi ve grubu tam anlamıyla analiz edebilmek için Sosyal Psikoloji yöntem ve teorileri yoluyla din, birey ve grup ilişkilerinin incelenmesini zorunlu hale getirmektedir.

Dini inanç üzerine yapılan çalışmalar son dönemde azalmakla birlikte dini tutumların politik konuları ve gruplara yönelik etkilerinin incelenmesine ağırlık verildiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda ülkemizde özellikle dini inançların incelenmesi daha bilimsel sonuçlara ulaşmak adına sosyal psikolojik teoriler bağlamında, deneyler ve gözlemler yapılarak analiz edilmelidir. Sosyal psikologların alana katkı vermeleri dini inancın incelenmesi açısından oldukça gereklidir. Ülkemizde sosyolojik bir bakış açısı ile sosyal psikolojik çalışma konuları Din Psikolojisi içinde incelendiği için deneysel metodlar oldukça zayıf kalmıştır. Bu sorunun aşılması için özellikle Sosyal Psikoloji yöntem ve teknikleri ile daha bilişsel ölçme araçları kullanılarak ve saha gözlemleri yapılarak verilere ulaşılması gerekmektedir.

Gerçeğin dündelik yaşamda gözlemlenebilmesi için Sembolik etkileşim teorisi bağlamında dini inanç örneklemi daha da mikro örnekler alınarak incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Literatür eksikliğinden dolayı yabancı kaynakların tercümelerinin yapılması alanın ülkemizdeki çalışmalara daha da katkı sağlaması açısından önemli görülmektedir. Yapılan çalışmalar hem ülkemizde hem de yurt dışında karşı kültürel metodlarla yapılması hem karşılaştırma yapmaya konuyu müsait hale getirecek hem de bulguların yaygın olarak kullanılmasını kolaylaştıracaktır.

Yurt dışında bu alanın kurucuları olarak görülen bilim insanların ülkemize davet edilerek konferanslar ya da dersler vermeleri sağlanmalıdır. Özellikle, alanın tanınırlığının az olması ve yöntembilimlerinin kullanılmaması nedeniyle ülkemizde alanın kurucularının teşvikine ihtiyaç doğurmaktadır. Bununla birlikte Psikoloji alanında çalışan yerli bilim insanlarının din konularını çalışmaya istekli hale getirmek için özgün ve yeni eserler üretilmesi de gerekmektedir. Bunlarla beraber bu yerli bilim insanları üzerinde din konularına neden yabancı kaldıklarının anlaşılması için birtakım bilimsel çalışmalar yapılmalı ve sonuçları yorumlanmalıdır.

Benzer şekilde ülkemiz kültürü ve din etkileşimi ve din konularında Sosyal Psikolojik araştırmaların eksikliği göz önüne alındığında, yurt dışına benzer şekilde gerçeği sosyal ortamda görebilmek için mezhepe dayalı ya da daha mikro gruplar üzerinde araştırmalara ağırlık verilmelidir. Araştırmalar felsefi ve teorik yöntemlerden daha ziyade sosyal psikolojik deneyler kıstas alınarak yapılmalı ve bulguları yurt dışında yapılan çalışmalar ile karşılaştırılmalıdır. Bu sayede hem din

olgusuna daha büyük bir mercekten bakılmış ve gerçekliğe daha da yakın durulmuş olunacaktır.

Son olarak ise, Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi ile ilgili ders kitapları ve tarihsel kaynaklar yazılmalı ve alan ülkemize derinlemesine tanıtılmalıdır. Bu konuda yapılacak çalışmalar vasıtası ile yeni yeni gelişmekte olan sembolik etkileşim teorisinin de din konularına yönlendirilmesi sağlanmalıdır. Bu sayede dini inanç ve tutumlar konusunda gündelik yaşamda daha gerçekçi sonuçlara ulaşılabilineceği düşünülmektedir. Bu çalışma hem sembolik etkileşimci teoriyi dini araştırmalara yaklaştırma adına hem de Sosyal Psikolojik Din Psikolojisini ülkemize tanıtma adına yapılmış olduğu için diğer yapılacak çalışmalara da bir başlangıç örneği teşkil etmelidir.

KAYNAKÇA

Abelson, R. P. et al. (1968). *Theories Of Cognitive Consistency: A Sourcebook*, Chicago: Rand Mcnally.

Adler, A. (2011). *Yaşamın Anlam ve Amacı*, İstanbul: Say Yayınları.

Ağılkaya, Z. (2008). İntihar Girişiminde Bulunanlarda Dini Tutum ve Davranışlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ağılkaya, Z. (2010). İntihar ve Din: İntihar Girişiminde Bulunanlar Üzerine Ampirik Bir Araştırma*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, ss. 172-202.

Alcock, J. E. (1992). "Religion and rationality". In J. F. Schumaker (Ed.), *Religion and Mental Health*. New York:Oxford University Pres.

Allport, F. H. (1994). *Social Psychology*, London: Routledge.

Allport, G. W. (1950). *The Individual and His Religion*, Newyork: Macmillan.

Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, Mass: Addisen-Wesley.

Allport, W. G. (1961). *Pattern and Growth in Personality*. Newyork: Harcourt College Pub.

Allport, G. W. (1968). *The Person in Psychology*: Selected Essays, Boston: Bost Pr.

Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). *Personal Religious Orientation and Prejudice, Journal of Personality and Social Psychology*, 5, pp. 432–433.

Allport, W. G. (2004), *Birey ve Dini* (Çev. B. Sambur), İstanbul: İnsan Yayınları.

Altaş, N. (2004). Öğrenci Velilerinin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerine Karşı Tutum Düzeylerinin Dini Tutum Düzeyleriyle İlişkisi (Ön Araştırma), *AÜİFD XLV*, ss. 85- 105.

Altuntop, H. (2005). Dindarlık-İntihar İlişkisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Anderson, M. L. and Taylor, F. (2001). *Sociology: The Essentials*. Belmont, CA: Wadsworth.

Apaydın, H. (2002). Burçların Dinî Tutum ve Davranışlarla İlişkisi, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, s. 2, c. 3, ss. 183-204.

Apaydın, H. (1999). Üniversite Öğrencilerinin Dinî Yasaklarla İlgili Tutumları, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 11, ss. 217-238.

Argyle, M. (2000). *Psychology and Religion*, London: Routledge.

Argyle, M. and Beit-Hallahmi, B. *The Social Psychology of Religion*. London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1975, reissued in the Psychology Revivals Series. London: Routledge, 2013.

Arık, İ. A. (1996). *Motivasyon ve Heyecana Giriş*, İstanbul: Çantay Yayınevi.

Arkonaç, O. (1999). Açıklamalı Psikiyatri Sözlüğü. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Arkonaç, S. A (1993). *Grup İlişkileri*, İstanbul: Alfa Basım Dağıtım.

Arkonaç, S. A. (1998). *Sosyal Psikoloji*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Armaner, N. (1980). *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Arslan, M. (2009). Geleneksellik ve Yaşlı Dindarlığı: Taşrada Sosyal Hizmet Alamayan Yaşlıların Dindarlık Durumları Üzerine Uygulamalı Bir İnceleme, *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2, ss. 112-125.

Aslantürk, Z. ve Amman, M. T. (2001). *Sosyoloji*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Asch, S. E. (1951). *Effects of Group Pressure Upon the Modification And Distortion Of Judgments. Groups, Leadership, and Men*, Harold Guetzdow (ed.). Nj: Carnegie Pres.

Asch, S. E. (1952). *Social Psychology*. NJ: Prentice-Hall, Inc.

Aslan, Z. (1987). Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, ilahiyat Fakültesi, Bursa.

Asude, A. (2005). Ergenlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Aydın, İ. H. (2006). Dogmatizm ve Çağdaşlık Bağlamında İslâm, *EKEV Akademi Dergisi*, 27, ss. 169-181.

Ayten, A. (2006). Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 2. c. 29, ss. 185-195.

Ayten, A. (2006). *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri,* İstanbul: İz Yayıncılık.

Ayten, A. (2010). Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 2, c. 37, ss. 111-128.

Ayten, A. (2012). Identity and Religiosity: On the Case of British Muslims Fluid Religions: Translating Gods. Köstence (Romania), Romania.

Ayvaşık, H. B. (2000). Psikoloji Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Azhar, M. Z. and Varma, S. L. (1995). *Religious Psychotherapy as Management of Bereavement*, Acta Psychiatrica Scandinavica, 91, ss. 233- 235;

Bağ, B. (2013). Kanser Hastalarında Uzun Dönemde Görülen Psikososyal Sorunlar, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 5, ss. 109-126.

Bahr, H. M. (1970). Aging and Religious Disaffiliation, *Social Forces*, 49, pp. 59–71

Balcı, A. (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem-A Yayıncılık.

Balcı, A. (2002) *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*, Ankara: Pegema Yay, Akt; Mevlüt Doğan, (2014). Araştırma Teknikleri ve Bilimsel İletişimin Temelleri, http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/fenbilens/dersnotlari/arastirmateknikleri.pdf, Erişim Tarihi: 05.10.2014.

Balkanlıoğlu, M. A. (2012). Alevi-Sünni Evliliklerinin Aile İlişkileri İle Çocuk Yetiştirme Üzerine Etkileri ve Sosyal Damgalama. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 62, ss. 163-182.

Baston, C. D., Schoenradei P., Ventis, W. L. (1993). *Religion and the Individual*, Newyork: Oxford University Pres.

Başaran, İ. E. (1972). *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Gül Yayınevi.

Batmaz, V. (2006). *Oteriteryen Kişilik ve Uyma*, İstanbul: Salyangoz Yay.

Batson, C. D. (2005). Seven Possible Social Psychological Wisdoms, *Psychological Inquiry*, 16, pp 152-157.

Batson, C. D., & Ventis, W. L. (1982). *The religious experience: A social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.

Batson, C. D., Ahmad, N., & Stocks, E. L. (2004). Benefits and liabilities of Empathyinduced Altruism. In A. G. Miller (Ed.), *The Social Psychology of Good And Evil* (pp. 359-385). New York: Guilford Press.

Batson, C. D., Eklund, J. H., Chermok, V. L., Hoyt, J. L., & Ortiz, B. G. (2007). An Additional Antecedent of Empathic Concern: Valuing The Welfare of The Person In Need. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, pp 65-74.

Batson, C. D., Ahmad, N., Powell, A. A., & Stocks, E. L. (2008). Prosocial Motivation, In J. Shah & W. Gardner (Eds.), *Handbook of Motivational Science* (pp. 135-149). New York: Guilford.

Batson, C. D., Schoenrade, P. A., and Ventis, W. L. (1993). *Religion and the Individual. A Social Psychological Perspective,* New York: Oxford University Press.

Baumeister R. F. (1985). Self Esteem and Responses To Success and Failure Subsequent Performance and İntrinsic Motivation. *Journal of Personality*, 53, pp. 450-466.

Bayraktar, M. M. (2003). Ebeveynlerin Dine ve Din Kültürü Ahlak Bilgi Dersine Karşı Tutumlarının Çocuklarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersindeki Başarısına Etkisi Van Örneği, Lisans Tez Önerisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van.

Bayyiğit, M. (2003). *Gençliğin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış, Gençlik Dönemi ve Din Eğitimi II İçinde*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Beauregard, M and Paquette, V. (2006). Neural Correlates of a Mystical Experience in Carmelite Nuns, in *Neuroscience Letters*, 3, pp. 186-190.

Beck A. T, Rush A. J, Shaw B. F, Emery G. (1979). *Cognitive Therapy of Depression*. New York: The Guilford Pres.

Becker, E. (1973). *The Denial of Death*. New York: The Free Press.

Beit-Hallahmi, B. (1973). *Research in Religious Behavior: Selected Readings*. Belmont, California: Brooks/Cole Publishing Co.

Beit-Hallahmi, B. (1989). *Prolegomena to the Psychological Study of Religion*, London: Routladge.

Beit‑Hallahmi, B. (1993). *The Illustrated Encyclopedia of Active New Religions, Sects, and Cults*. New York: Rosen Publishing.

Beit-Hallahmi, B. (2015). *Psychological Perspectives on Religion and Religiosity*. London: Routledge,

Beit-Hallahmi, B. and Argyle, M. (1997). *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*. London: Routledge.

Beit-Hallahmi, B. and Argyle, M. (1995). *The Social Psychology of Religion,* London: Routletge Press.

Bellah, R. N. (1967). Civil Religion in America, *Daedalus*, 96, pp. 1-21.

Bellah, R. N. (1970). *Beyond Belief*, New York: Harper & Row Press.

Bengtson, V., Copen, C., Putney, N., & Silverstein, M. (2009). A Longitudinal Study of the Intergenerational Transmission of Religion , *International Sociology*, 24, (3), pp. 325-345.

Berger, P. (1987). Bilgi Sosyolojisinde Bir Sorun Olarak Kimlik, Çev. Nihat Erdoğan, *Ege Ünv. E.F. Sosyoloji Dergisi*, s. 1, ss. 213-222.

Berger, P. L. and Luckmann, T. (1963). Sociology of Religion and Sociology of Knowladge, *Sociology And Social Research*, 47, Pp:414-426

Berger, P. L. and Luckmann, T. (1967), *The Social Construction of Reality*, New York.

Bilgin, N. (2000). *Sosyal Psikoloji'ye Giriş*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlar.

Bishop, C. (1984). *How to Edit a Scientific Journal*, Philadelphia: ISI Pres.

Bolt, M. (1977). Religious Orientation and Death Fears, *Review of Religious Research*, 19, ss. 73-76.

Bowker, J. W. (2005). *The Sacred Neuron: The Extraordinary New Discoveries Linking Science and Religion*, UK: I. B. Tauris.

Bozkurt, F. (2007). Alkol Bağımlılarında Sosyal Desteğin, Yaşam Kalitesi, Benlik Saygısı ve Tedavi Süreci İle Etkileşimi. İzmir: Aile Hekimliği Uzmanlık Tezi.

Brightwell, L. E. (1962). A Study of Religious Delusions, *Bulletin of The Tulane Medical Faculty*, 21, pp: 159-172.

Budak, S. (2000). *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Burkett, S. R. and White, M. (1974). Hellfire and Delinquency: Another Look, *Journal fort he Scientific Study of Religion*, 13, pp. 455-462.

Büyüköztürk, Ş. (2001). *Deneysel Desenler*, Ankara: Pegema Yayıncılık.

Can, S. (1988). Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusunda Tutum ve Davranışları, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa.

Capps, D. (1976). Personal Communication, Akt; Batson, C. D., Schoenrade, P., & Ventis, W. L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.

Carlo, G., and Randall, B. A. (2001), Are All Prosocial Behaviors Equal: A Socioecological Developmental Conception of Prosocial Behavior in F. Columbus (Ed), *Advanees in Psychology Research*, Volume II, pp, 151-170, New York: Nova Science,

Cengil, M. (2003). Depresyonu Önlemede Dini İnancın Koruyucu Rolü, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, s. 3, c. 2, ss. 129- 152.

Center for Applied Research in the Apostolate. (2014). http://cara.georgetown.edu/ CARAServices /FRStats /PresidentialVoteOnly.pdf, Tarih: 03.11.2014.

Cirhinlioğlu, F.G. (2006). Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyilik Hali Arasındaki İlişkiler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Clark, E. T. (1965). *The Small Sects in America*, New York: Abingdon Press.

Cooper, J. E. (1979) Crisis Admission Unites and Emergency Psychiatric Services, Public Health in Europe, 11, WHO: Copenhagh.

Cooper, M. L., Shaver, P. R., & Collins, N. L. (1998). Attachment Styles, Emotion Regulation, and Adjustment in Adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, pp. 1380–1397.

Cornwall, M. (1989). *The Determinants of Religious Behavior: A Theoretical Model And Empirical Test. Social Forces*, 68, ss. 572–592.

Cotton SP, Levine EG, Fitzpatrick CM, Dold KH, Targ E. (1999). Exploring The Relationships Among Spiritual Well-Being, Quality of Life, And Psychological Adjustment in Women With Breast Cancer. *Psychooncology*, 8, ss. 429-438.

Creswell, J. W. (1994). *Research Design, Qualitive & Quantitative Approaches*, London: Sage Publications.

Critchlow, D. T. (2001). *Intended Consequences: Birth Control, Abortion, and the Federal Government in Modern America*, New York: Chatham House Publishers.

Cüceloğlu, D. (1993*). İnsan ve Davranışı*, 4. Baskı, , İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çam, Z., Seydooğulları, S., Çavdar, D., ve Figen, Ç. (2012). Ahlak Gelişimine Klasik ve Yeni Teorisel Yaklaşımlar, *Teori ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, s. 12, c. 2, ss. 1211-1225.

Çapcıoğlu, İ. (2004). Religious Attitudes Toward Male-Female Relationships in Northern Turkey, *Annual Meeting of the Society for the Scientific Study of Religion (SSSR)*, October 22, Kansas City, Missouri, USA.

Çapcıoğlu, İ. (2008). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yakın Sosyal Çevre ile İlişkilerinde Etkili Bir Faktör Olarak Dindarlık, T*ürkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, s, 3, ss. 49-64.

Çapcıoğlu, İ. ve Beşirli, H. (2013) (ed.), *Sosyolojiye Giriş*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Çapcıoğlu, İ. vd. (2013). *Toplumsal Statü ve Toplumsal Rol*, Sosyolojiye Giriş, İ. Çapcıoğlu & H. Beşirli (eds.), Ankara: Grafiker Yayınları.

Çapcıoğlu, İ. (2014). Psiko-Sosyal Açıdan Sağlıklı Birey ve Toplum: İslam Geleneğinden Referanslarla, *Uluslararası Tıbb-ı Nebevi Kongresi*, Ilci Residence Hotel, 24-25 Haziran 2014, Ankara.

Çapcıoğlu, İ. (2014). Gençlerin Kimlik Arayışı Demokratik Değerlerinin ve İletişim Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Bir Fırsat Olabilir mi?, *Uluslararası*

Gençlerde Demokrasi ve İletişim Sempozyumu, Bercelo Altınel Otel, 02 Haziran 2014, Ankara.

Çapcıoğlu, İ. (2015). *İyilik/İyi İnsan Olma Potansiyelinin Geliştirilmesinde Sosyal Çevrenin Etkisi, İyilik: İnsanı İyilik Yaşatır*, Ankara: TDV Yayınları.

Çelik, C. (2010). *Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din, Karadeniz-Blacksea-Черное море*, 8, ss. 25-35.

Çepni, S. (2001). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, Trabzon: Erol Ofset.

Çileli, M. (1995). *Ölüm: Gelişim Psikolojisi*, Der. Bekir Onur, 3.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Çoşkun, İ. (2005). Şia'da İmamların Otoritesi, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, s. 1, ss. 27-57.

Darren-Ellison E. Sherkat ve G. Christopher. (2006). *Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler ve Gündemdeki Tartışmalar, Din Sosyolojisi, Klasik ve Çatışmacı Yaklaşımlar*, Editörler: B. Solmaz ve İ. Çapcıoğlu, Konya: Çizgi Kitabevi

Day, L. H. Durkheim On Religion and Suicide: A demographic Critique, *Sociology*, 21, pp. 449–461.

Deconchy, J.P. (1967). *Structure The Genetique De L'idee Dieu*, Brusels: Lumen Vitae.

Deconchy, J., Hurteau, C., Quelen F., Ragot I. (1997). The Psychology of Religion and Cognitive Models (The 'learned Helplessness' Case), *The International Journal for the Psychology of Religion*, 7:4, pp. 263-268.

Demir, E. A., ve Gergerlioğlu, H. S. (2012). Ayna Nöron Sistemine Genel Bakış, *Eur J Basic Med Sci*, 2, ss. 122-126.

Demir, Ö. (2001). Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Din Eğitimi Problemleri, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 8, ss. 203-222.

Demir, Ö. (2003). *İktisat ve Ahlak*, Ankara: Liberte Yay.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2014). *Dini Hayat Araştırmaları,* Ankara

Dockery, T.M. and Bedeian, A.G. (1989). Attitudes Versus Actions: Lapiere's Classic Study Revisited, *Social Behavior and Personality*, 17, pp. 9–16.

Dolunay, Ş. (2012). *Sosyal Psikoloji*, Editör: Hamit Coşkun; (İçinde) Sosyal Psikoloji'nin Konusu ve Gelişimi, İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Dönmez, A., ve Temel, K. (1992). Bilişsel Sosyal Şemalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, c. 14, ss. 131-146.

Dönmezer, S. (1984). *Kriminoloji*. (7.Basım), İstanbul: Filiz Kitapevi.

Draper, E. (1969). Religion as an Intrapsychic Experience, *Clinical Jurnal Of Medicine*, 19, pp. 547-52.

Durkheim, E. (1915). *The Elementary Forms of Religious Life*, London.

Durkheim, E. (1986). *Sosyolojik Metodun Kuralları*, çev: Enver Aytekin, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın, İstanbul: Ataç Yayınları.

Durkheim, E. (2013). *İntihar*, çev. Zühre İlkgelen, İstanbul: Pozitif Yayıncılık.

Ebu Cafer Muhammed b. Yakub el-Küleyni, *el-Usül mine'l-Kafi*, Şiraz 1347 h, I/181.

Elkind, D. (1964). Age Changes in the Meaning of Religious Identity, *Review of Religious Research*, 6, pp. 36-40.

Elkind, D. (1971). The Origins of Religion In The Child, *Review Of Religious Research*, 6, Pp:403-15.

Ellis, A. (1985). *The Case Against Religion*. Austin, TX: American Atheist Pres.

Ellis, L. (1985). *Religiousity and Criminality*: Evidence and Explanation of Complex Relationship, Sociological Perspective, 28, pp. 501-520.

Emmons, R.A., & McCullough, M.E. (Eds.). (2004) *The Psychology of Gratitude*. New York: Oxford University Press.

Erdem, H. (2014). Sağduyu, SBA, http://www.filozof.net/Turkce/felsefeakimlari/1588islamdaakliselimdindefelsefedefilozoflaragoresagduyunedirnedemektirtanimihakkindakonusuaciklamasi., Erişim Tarihi: 20.10.2014.

Eren, E. (1993). *Yönetim Psikolojisi*, İstanbul: Beta Yayınları.

Erikson, E. (1994). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton and Company.

Eskin, M. (2003). *İntihar; Açıklama, Değerlendirme, Tedavi ve Önleme*, Ankara: Çizgi Yayınevi.

Esmer, Yılmaz. (1999), *Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler*, İstanbul: Tesev

Ezer, M. (1962), *The Effect Of Religion Upon Children's Responses To Questions İnvolving Physical Causality*, In J. F. Rosenblith And W. Allınsmith (Ed), The Causes of Behevior, Boston: Allyn ve Bacon Press.

Fagan, P. (2010). Religious Practice and Educational Attainment, Research Synthesis, Semptember, pp: 1-23.

Feifel, H. (1974). Religious Conviction And Fear of Death Among The Healthy And The Terminally Ill, *Journal For The Scientific Study of Religion*, 13, Pp: 353-260.

Fenichel, O. (1945). *The Psychoanaliytic Theory of Neurosis*. New York: Norton.

Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance,* Stanford, CA: Stanford University Press.

Fichter, J. (1954). *Social Relations in the Urban Parish*, Chicago: University of Chicago Press.

Fiske, S.T. & Taylor, S.E. (1991). *Social Cognition* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.

Flugel, J. C. (1945). *Man, Morals And Society*, London: Duckworth.

Forbes,. B., and Gromollh,. F. (1971). *The Lost Letter Technique as a Measure of Social Variables: Some Exploratory Findings*. Social Forces, 50, pp. 113-115.

Francis, L. C. and Mullen, K. (1993). Religiosity and Attidutes towards Drugs Use among 13-15 Years Old in England, *Addiction*, 88, pp. 665-672.

Frankl, V. E. (1991). *İnsanın Anlam Arayışı*, (Çev. S. Budak), Ankara: Edesos Yayınları.

Frankl, V. E. (2009). *İnsanın Anlam Arayışı*, (çev: S. Budak), İstanbul: Okyanus Yay.

Freud, S. (2011). *Uygarlığın Huzursuzluğu*, (Çev. H. Barışcan), İstanbul: Metis yay.

Freud, S. (1907). Obsesivve Acts and Religious Practices, Co*llected Papers*, 2, pp. 25-35.

Freud, S. (1913). *Totem and Taboo*, London.

Freud, S. (1927). The Future of An Illusion, London.

Freud, S. (1939). *Civilization nd Its Discontents*. London: Hogarth Press.

Freud, S. (1991). *The Future of An Illusion*, London: Penguin Books.

Freud, S. (1999). *Psikopatoloji*, İstanbul: Payel Yayınları.

Fromm, E. (1982). *Kendini Savunan İnsan*, (Çev. Necla Arat), İstanbul: Say Yayıncılık.

Fromm, E. (1997). *Sevme Sanatı*. (Çeviren: Selçuk Budak), Ankara: Öteki Yayınevi.

Fromm, E. (2004*), Psikanaliz ve Din* (Çev. A. Arıtan), İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Gaertner, G., Sedikides, C., Luke, M., O'Mara, E. M., Iuzzini, J., Jackson, L. E., Cai, H., & Wu, Q. (2012). A Motivational Hierarchy Within: Primacy of The İndividual Self, Relational Self, or Collective Self, *Journal of Experimental Social Psychology*, 48, pp. 997-1013.

Gecas, V. (2000). *Socialization, Encyclopedia of Sociology*, ed. Edgar F. Borgatta, Rhonda J. V. Montgomery, Vol: 1, Macmillan Reference, Newyork.

Giddings, F. H. (1897). *The Theory of Socialization: A Syllabus of Sociological Principles*, London: MacMillan Co. Ltd.

Godin, A. and Hallez, M. (1964). *Prantial Images and Divine Paternity*, In A. Godin (Ed), From Religios Experience To A Religious Attiude. Bruselss: Lumen Vitae.

Goffman, E. (2014). *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev. B. Cezar), İstanbul: Metis Yayınları.

Gorer, G. (1955). *Exploring English Character*. London: Cresset.

Gough, B. and McFadden, M. (2001). C*ritical Social Psychology: An Introduction*. London: Palgrave.

Grom, B. (1992). *Religionspsychologie*, München: Kösel.

Günay Ü. (1993). *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri: E.Ü. yay.

Güngör, E. (1977). *Sosyal Bilimler, Psikoloji*, (Sınıf 1), Ankara: Yaygın Yüksek Ögretim Kurumu Yayını.

Hallaç, S. Öz, F. (2011). Genital Kanser Tanı Sürecinde Varoluşsal Kaygı, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 3, ss. 595-610.

Harms, E. (1944). The Development of Religious Experience in Children, *American Journal of Sociology*, 50, pp. 112-122.

Hartman, H. (1958). *Ego Psychology And The Problem Of Adaptation*. New York: International Universities Press, pp. 74-9

Haskey, J. (1997). Children Who Experience Divorce In Their Family, *Populationtrends*, 87, pp. 5-10.

Haynes, J. (1998) *Religion in Global Politics*, Harlow: Longman.

Heenan, E.F. (1972). Sociology of Religion And The Aged: The Empirical Lacunae, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 2, pp. 171-176.

Heider, F. (1958). *The Psychology of Interpersonal Relations*. Newyork: John Wiley & Sons.

Herek, G. M. (1987). Religion and Prejudice: A Comparison of Racial and Sexual Attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13, ss. 56-65.

Hernandez, G., Salerno, J. M., & Bottoms, B. L. (2010). Tanrı'ya Bağlılık, Manevi Başaçıkma Ve Alkol Kullanımı. The International Journal for the Psychology of Religion, 20, pp. 97-108. (Çev: Karslı, N.) (2013). Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. 13, ss. 259 -276.

Hogg, M. A. & Vaughan, G.M. (1995). *Social Psychology: An Introduction*, London: Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf.

Hogg, M., A. ve Vaughan, G. M. (2007). *Sosyal Psikoloji*, Ankara: Ütopya Yayınları.

Hoheisel, K. & Klimkeit, H.-J. (1995). *Heil und Heilung in den Religionen*, Wiesbaden: Harrassowitz.

Holm, N. G. (2004), *Din Psikolojisi'ne Giriş* (Çev. A. Bahadır), İstanbul: İnsan Yayınları.

Homans, P. (1979). *The Case of Freud and Carl Rogers*, Psychology in Social Context, Newyork: Irvington.

Hood, R. W., Spilka, B., Hunsberger, B., and Gorsuch R. (1996). *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, Second Edition New York: Guilford.

Horney, K. (1994). *Psikanalizde Yeni Yollar*, (Çev. B. Selçuk), Ankara: Öteki Yayınevi.

Hoşrik, M. E. (2010). Dua ve Plasebonun Siğiller Üzerindeki Etkisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Hovardaoğlu, S. (2000*). Davranış Bilimleri İçin Araştırma Teknikleri*, Anakara: Vega Yayınları.

Hökelekli, H. (1991). Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi, *U.Ü.İ.F.D.*, s.3, c.3, ss. 151-165.

Hökelekli, H. (1991). Ölümle İlgili Tutumlar ve Dini Davranışlar, *İslami Araştırmalar*, c. 2, ss. 83-91.

Hökelekli, H. (1993). *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yay.

Hökelekli, H. (2003). *Gayba İmanın Psiko-sosyal Sonuçları, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları -V*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Hökelekli, H. (2006). *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, İstanbul: DEM Yayınları.

Hugo, T.; Alvaro, P. L. (2002). Language Acquisition: Do As You Hear. *Current Biology,* 12, pp: 736–737.

Hümbetova, İ. (2011). Dini Tutum ve Davranışların Oluşumunda Mükâfat ve Cezanın Etkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Idler, E. L. (1987). Religious Involvement And The Health of the Elderly: Some Hypotesis and Initial Test, *Social Forces*, 66, Pp: 226-238.

Iacoboni, M. (2005). Neural Mechanisms of Imitation, Current Opinion in Neurobiology, 15, pp. 632–637.

İnceoğlu, M. (2010). *Tutum, Algı ve İletişim, İstanbul*: Beykent Üniversitesi Yayınevi.

James, W. (1902). *The Variety of Religious Experience: A Study in Human Nature*, Newyork: Random Hause.

Jensen, E. (2000). *Brain-based Learning. Printed in the USA Published by The Brain Store Publishing*, CA: San Diego.

Jenson, J. (2010). *Defining and Measuring Social Cohesion*, Commonwealth Secretariat, London.

Jobes, D. A., and Mann, R. E. (1999). Reasons for Living Versus Reasons for Dying: Examining the Internal Debate of Suicide, Suicide and LifeThreatening Behavior, 29, pp. 97-104.

Johnson, M. K., Rowatt, W. C., & LaBouff, J. P. (2010). Priming Christian Religious Concepts Increases Racial Prejudice. *Social Psychological and Personality Science*, 1, 119-126.

Johnson, M. K., Rowatt, W. C., & LaBouff, J. P. (2012). Religion and Prejudice Revisited: Ingroup Favoritism, Outgroup Derogation, or Both? *Psychology of Religion and Spirituality*, 4, 154-168.

Joseph, S. A. and Plutchik, R. (1994). Stress, Coping and Suicide Risk in Psychiatric Impatients, Suicide and Life Threatening Behavior, 24, (1), pp: 48-57.

Juergensmeyer, M. (1993). T*he New Cold War: Religious Nationalism Confronts the Secular State*. Berkeley: University of California Press.

Jung, C. G. (1953). *Metamorphose De L'ame Et Ses Symboles,* (Fr. Çev. Yves Le Lay), Geneve.

Kafalı, H. (2005). Lise Öğrencilerinde Dini İnanç ve Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisi-Ergani Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2004). *Yeni İnsan ve İnsanlar.* İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2008). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikoloji'ye Giriş*, İstanbul: Evrim Yay.

Kahoe, R. D. ve Dunn, R. F. (1975). The Fear of Death and Religious Attitudes and Behavior, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 14, pp. 379-382.

Kaner S. (2000). Ortopedik Engelli ve Engelli Olmayan Erkek Ergenlerde Benlik Saygısı ve Beden İmajı. *Özel Eğitim Dergisi,* s. 2, ss. 13-22.

Kansamabob. (2004). How are the Brain and Religion Connected? http://www.digitaljournal.com/article/102107, Erişim Tarihi: 15.11.2014.

Kapani, M. (1978). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Ankara Üniv. Hukuk Fak. Yay.

Kapogiannis D, Barbey A. K, Su M, Zamboni G, Krueger F. (2009). Cognitive and Neural Foundations of Religious Belief, *Proc Natl Acad Sci*, 106, pp: 4876–4881.

Karaca, F. (2000). *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Karakaş, H. M. (2002). Kognitif Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntülemenin Teori ve Uygulaması, *Klinik Psikiyatri*, 5, ss. 139-144.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 15. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kassel, J. D., Wardle, M., & Roberts, J. E. (2007). Adult Attachment Security and College Student Substance Use, *Addictive Behaviors*, 32, pp. 1164–1176.

Katz, D. Ve Stotland, E. (1959). A Preliminary Statement To A Theory Oo Attitude Structure And Change, Ed: S. Koch, *Psychology: A Study of A Science*, Vol: 3, Newyork: Mcgraw-Hill Pres.

Kaya, M. (1998). Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum, Samsun: Etüt Yayınları.

Kayıklık, H. (2003). Allport'a Göre Dinî Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım, *Dinî Araştırmala*r c, 5 s. 15, ss. 121-138.

Kayıklık, H. (2011). *Din Psikolojisi: Biresysel Dindarlık Üzerine*, Adana: Karahan Kitabevi.

Kehrer, G. (1998). *Din Sosyolojisi*, (çev. M. E. Köktaş), Din Sosyolojisi, der. Y.Aktay-M. E. Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları.

Kelley, H. H. (1972). Attribution in Social Interaction. E. E. Jones, D. E. Kanouse, H. H. Kelley, R. E. Nisbett, S. Valins ve B. Weiner (Der.) Attribution: *Perceiving the Causes of Behavior* (s. 1-26). Morristown, NJ: General Learning Press.

Keskin, Y. M. (2004). Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 4, s.2, ss. 7-21.

Kılıç, A. F. (2007). Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri. *Journal of Values Education*, c. 5, s. 13. pp:37.

Kilpatrick, D. G., Sutker, L. W. and Sutker, Patricia B. (1970). Dogmatism, Religion And Religiosity, A Review and Re-Evaluation, *Psychol. Rep*, 26, ss. 15-22.

Kirkpatrick, L. A. (2005). *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*. New York: Guilford.

Kirkpatrick, L. A. (2012). Attachment Theory and the Evolutionary Psychology of Religion. *International Journal for the Psychology of Religion*, 22, ss. 231-241.

Kirkpatrick, L. A., & Kidd, Q. (2013). *A Simple Guide to SPSS for Political Science.* Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.

Kiriş, N. (2008). Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Olarak Teodise, Süleyman Demirel Üniveristesi Felsefe Bölümü Dergisi, Sayı: 5, ss. 81-99.

Kirman, M. A. (2005). *Din ve Sekülerleşme*, Adana: Karahan Kitabevi.

Kirman, M.; Apaydın, H. (2006). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Beklenti ve Sorunları, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, ss. 93-124.

Kiss, J. B., Vizi, E. S. (2001). Nitric oxide: A Novel Link Between Synaptic and Nonsynaptic Transmission Trends Neuroscience, *Trends in Neuroscience*, 24, pp. 211-215.

Kitabı Mukaddes (2013), Yeni Yaşam Yayınları.

Knight, J. R. at al.(2002). Alcohol Abuse and Dependence among U.S. College Students. *Journal of Studies on Alcohol*, 63, pp. 263–270.

Koenig, H. G. (1995). Commentary, Religion as Cognitive Schema, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 5:1, pp. 31-37.

Koştaş, M. (1991). *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, Ankara: TDV Yay.

Koç, M. (2004). Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum Ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması. Journal of Divinity Faculty of Hitit University, 3(6), ss. 147-178.

Köknel, Ö. (1994). *Yaşamın Zaferi*, 1. Baskı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Köse, A., ve Ayten, A. (2009). Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Analiz. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *9,* (2), ss. 45-70.

Köse, A. (2013). Popular Religiosity: A Socio-Psychological Study of Visiting Shrines in Turkey, *Hamdard Islamicus,* s. 3, c. 36, ss. 7-32.

Kösemihal, N. Ş. (1971). *Durkheim Sosyolojisi*, İstanbul: Remzi Yay.

Krause, N. (1995). Religiosity and Self-esteem Among Older Adults, *Journals of Gerontology, Psychological Sciences and Social Sciences*, Vol 50, Issue 5, ss. 236-246.

Krause, N. (2004). Assessing the Relationships Among Prayer Expectancies, Race, and Self-Esteem in Late Life, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43, ss. 395–408.

Krejci, M. J. (1998). Gender Comparison of God Schemas: A Multidimensional Scaling Analysis, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 8:1, pp. 57-67.

Kroger, J. (2003). *Identity Development during Adolescence. Blackwell Handbook of Adolescence*. (Eds. Gerald Adams ve Michael Berzonsky), Oxford: Blackwell Publishing.

Kumru, A., Carlo, G., ve Edwards, C. P. (2004). Olumlu Sosyal Davranışların İlişkisel, Kültürel, Bilişsel e Duyuşsal Bazı Değişkenlerle İlişkisi*, Türk Psikoloji Dergisi*, 19, ss. 109-125

Kur'anı Kerim ve Meali, Diyanet İşleri Yayınları.

Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, ss. 1-26.

Ladd, K. L., & McIntosh, D. N. (2008). Meaning, God, and prayer: Physical and Metaphysical Aspects of Social Support. *Mental Health, Religion, and Culture*, 11(1), 23-38.

Ladd, K. L., Ladd, M. L., Harner, J., Swanson, T, Metz, T., Haubold, K., & Trnka, D. T. (2007). I*nward, Outward, and Upward Prayer: Links to personality (Big Five)*. Archive für Religionspsychologie, 49, 151-175.

Landis, J. T. (1949). Marriages of Mixed and Non-Mixed Religious Faith*, American Sociological Review*, 14, pp. 401-407.

Lash. S.(1993). *Modernite mi Modernizm mi? Weber ve Günümüz Toplumsal Teorisi*, Mehmet Küçük, (Der.), Ankara: Modernite Versus Postmodernite.

Lawrence, P. J. (1965). Childrens Thinking About Religion: A Study of Concrete Operantial Thinking, *Religious Education*, 60, pp. 111-116.

Lawson, E. T. and Mccauley, R N. (1990). *Rethinking Religion: Connecting Cognition and Culture*. Oxford: Oxford University Press.

Lehr, U. (1994). *Yaşlanmanın Psikolojisi*, (Çev. Eryar N), İstanbul: Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı.

Leippe, M. R., Eisenstadt, D. (1994). Generalization of Dissonance Reduction: Decreasing Prejudice Through Induced Compliance, *Journal of Personality and Social Psychology* ,67, pp: 395-413.

Lensky, G. E. (1963). *The Religious Factors*, Newyork: Double Day.

LeVine, R. A. and Campbell, D. T. (1972). *Ethnocentrism*, New York: Wiley Pres.

Lewis, A. C. (1992). *Student Motivation and Learning: The Role of The School Counselor The School Counselor*, 39, pp. 333-337.

Lezak, M. D. (1995). *Neuropsychological Assessment* (3rd ed.). New York: Oxford University Pres.

Lindenthal, J. J., Myers, J. K., Pepper, M. P. and. Stern, M. S. (1970). Mental Status and Religious Behavior, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 9, pp. 143–149.

Lipson, M.Y. (1983). The İnfluence of Religious Affiliation On Children's Memory For Text İnformation. *Reading Research Quarterly*, XVIII, pp. 448-457.

Locke, E. A. (2005). Why Emotional Intelligence is an Invalid Concept, *Journal of Organizational Behavior*, 26, (4): 425–431.

Loehlin, J. C. and Nichols, R. C. (1976). *Heredity, Environment, and Personality: A Study of 850 Sets of Twins*. Austin, TX: Univ. of Texas Press.

Lofland, J. and Stark, R. (1965). Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective, *American Sociological Review*, 30, pp. 862-875.

Lombroso, C. (1911). Crime, It Causes and Remedies, New York: Little and Brown.

Loveless, E, and Lodato, F. (1967). *Social Control Patterns and Religious Preference, Sociological Analysis*, 28, pp. 226-228.

Ludwig, D. J. (1974). Letters to Gad: A Study of OıiIdren's Religious Concepts, *Journal of Psychology and Theology*, 2, pp. 31-35.

Lynn, R., Harvey, J., and Nyborg, H. (2009). Average İntelligence Predicts Atheism Rates Across 137 Nations. *Intelligence*, 37. pp: 11–15.

Macid, N. (2003). Bilginin İmkânı Bağlamında "Dinî Otorite*", Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, s. 4, ss. 1-16.

Magni, K. G. (1973). *The Fear of Death: Studies of Its Character and Concomitants*. (ed.). Psychology and Religion, Baltimore: Penguin.

Malinowski, B. (1934). The Foundations of Faith and Morals, Riddell Memorial Lectures, University of Durhum.

Mandaville, P. (2007). *Global Political Islam*, London: Routledge.

Manis, J. G ve B. N. Meltzer (1978). *Symbolic interaction: A Reader In Social Psychology*. Allyn & Bacon.

Margaret L. A., Taylor, H. F. (2006). *Sociology: Understanding a Diverse Society*, USA: Thomson Wadsworth.

Marlin, G. J. and Barone, M. (2006). *American Catholic Voter: Two Hundred Years of Political Impact*, South Bend, Ind. : St. Augustine's Pres.

Mc Neil, D. (2006). The Diffusion of Ideas In Development Theory And Policy, *Global Social Policy*, 6, Pp. 334- 354.

McCarthy, J. D., and Mayer N. Z. (1977). Resource Mobilization And Social Movements: A Partial Theory, *American Journal of Sociology*, 82, pp. 1212–1241.

McGarty, C. & Haslam, A. (1997). (Ed.) *The Message of Social Psychology*, Cambridge: Blackwell.

McGuire, M. B. (1987). *Religion*, The Social Context, CA: Wadsworth.

Mcintosh, D. N. (1995). Religion-As-Schema, With Implications For The Relation Between Religion and Coping, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 5:1, pp. 1-16.

Mcload, H. (1981). *Religion and The People of Western Europe, 1789-1970*, Oxford: Oxford University Pres.

Mcmillan, J. H. (2000). *Educational Research*, Fundamentals for the Consumer, USA: Longman.

Mcnally, A. M., Palfai, T. P., Levine, R. V., & Moore, B. M. (2003). Attachment Dimen-sions and Drinking-Related Problems among Young Adults The Meditational Role of Coping Motives. Addictive Behaviors, 28, pp. 1115–1127.

Mead, G. H. (1938). *Religion and Social Value*, Essay 26 in The Philosophy of the Act (Edited by Charles W. Morris with John M. Brewster, Albert M. Dunham and David Miller). Chicago: University of Chicago.

Mensching, G. (1994): *Dini Sosyoloji,* (Çev. M. Aydın), Konya: Tekin Yayınları.

Monroe, K. R. (1996) *The Heart of Altruism: Perceptions of Common Humanity*, Princeton NJ: Princeton University Press.

Mooney, M. (2005). Religion at America's Most Selective Colleges, Paper presented at the annual meetings of the Association for the Sociology of Religion.

Morgan, C. T. (2004). *Psikolojiye Giriş*, (Çev. Hüsnü Arıcı ve Diğerleri), 15. Baskı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.

Moscovici, S., and Hewstone, M. (1984). De la science au sense commun. In S. Moscovici (Ed.), Psychologie Sociale, Paris: PUF.

Mueller, C. (1980). Evidence On The Relationship Between Religion and Educational Attainment, *Sociology of Education*, 52, pp. 140-152.

Muslu L. (2001). Kırsal Bölgede Eşleri Tarafından Fiziksel Şiddet Gören ve Görmeyen Kadınların Benlik Saygısı Düzeylerinin Belirlenmesi, Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Hemşireliği ABD, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Newberg A, Alavi A, Baime M, Pourdehnad M, Santanna J, et al. (2001) The measurement of Regional Cerebral Blood Flow During The Complex Cognitive Task of Meditation: A Preliminary SPECT, *Study Psychiatry Res*, 106, pp: 113–122.

Newberg, A., Alavi, A., Baime, M., Pourdehand, M., Santanna, J. and d'Aguili, E. (2001). The Measurement of Cerebral Blood Flow During The Complex Cognitive Task of Meditation, *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 106, ss. 113-122.

Nielsen, M. E. (1999). What Makes a Prophet? [Review of the book Prophetic charisma: The psychology of revolutionary religious personalities.], *Sunstone*, 22, pp. 71-73.

Nielsen, M. E., & Cragun, R. T. (2010). Religious Orientation, Religious Affiliation, and Boundary Maintenance: The Case of Polygamy. *Mental Health, Religion & Culture*, 13, pp. 761-770.

Nielsen, M. E., & Cragun, R. T. (2011). The Price of Free Inquiry in Mormonism. *Free Inquiry*, 31, pp. 32-35.

Ok, Ü. (2011). Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlilik Çalışması, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, s. 8, c. 2, ss. 528–549.

Okumuş, E. (2009). Toplumsal Değişme ve Din. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8, (30), ss. 323-347.

Okumuş, E. (2014). Din ve Sosyalleşme. *Turkish Studies*, 9, (11), ss. 429-454.

Oliner, P. M. (2004). *Saving the Forsaken*, London: Yale University Press.

Oliner, S. P. ve Oliner, P. M. (1988). *The Alturistik Personality: Rescuers of Jews In Nazi Europe*. Newyork: Free Pres.

Onur, B. (2000). *Gelişim Psikolojisi, Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm* Ankara: İmge Kitabevi.

Orbach, H. L. (1961). Aging and Religion: A Study of Church Attendance In The Detroit Metropolitan Area, *Geriatrics*, 16, pp. 530-540.

Osarchuk, M. ve Tatz, S. (1973). *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 27(2), pp. 256-260.

Ostow, M. And Sharfstein, B. (1954). *The Need To Belive*. New York: International Universities Pres.

Özbay, Ö. (2005), The Factors Leading to Juvenile Delinquency: School, Family, District and Substance Use, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 8, ss. 115-144.

Özbay, Ö. (2007). Üniversite Öğrencileri Arasında Din ve Sosyal Sapma. *Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences*, c. 31, ss. 1-24.

Özer, S. (2006). Psiko-Sosyal Açıdan Dini Anlatı-Dini Yaşantı İlişkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahraman Maraş.

Özsoy, İ., Fırat, M. (2004). Kirişsiz Döşemeli Betonarme Bir Binada Oluşan Yatay Deplasmanın Yapay Sinir Ağları İle Tahmini, *DEÜ, Fen ve Mühendislik Dergisi*, 6, ss: 51-63.

Paloutzian, R. F. (1996). *Invitation to the Psychology of Religion* (2nd ed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.

Paloutzian, R. F. and Park, C. L. (2013*). Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, 2nd ed. New York: Guilford Pres.

Pargament, K. I., & DeRosa, D. V. (1985). What Was That Sermon About? Predicting Memory For Religious Messages From Cognitive Psychology Theory. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24, pp. 119–236.

Park, C. L. (2006). Exploring Relations Among Religiousness, Meaning, and Adjustment to Lifetime and Current Stressful Encounters In Later Life, *Anxiety, Stress, and Coping*, 19:1, pp. 33–45

Park, C., Cohen, L.,H., Herb, L., (1990). Intrinsic Religiousness and Religious Coping as Life Stres Moderators for Catholics Versus Protestants, *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, ss. 562-574.

Parsons, T. (1960). *Structure And Process In Modern Societies*, Glencoe: Free Press,

Peek, L. (2005). Becoming Muslim: The Development of a Religious Identity. *Sociology of Religion,* 66, pp. 215-242.

Peker, H. (2008). *Din Psikolojisi*, İstanbul: Çamlıca Yayınlar.

Persinger, M. (1997). I would kill in God's name, Role of Sex, Weekly Church Attendance, Report of Areligious Experience, and Limbic Liability, *Perceptual and Motor Skills,* 71, ss. 817-818.

Pfister, O. (1948). *Christianity and Fear*, New York.

Pınar, Z. (2013). Duanın Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri: Sivas/Şarkışla İlçesi Örneği, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Kayseri.

Piaget, J. (1973). *Main Trends in Psychology*. London: George Allen & Unwin.

Ploch, D.R. & Hastings, D.W. (1994). Graphic Presentations of Church Attendance Using General Social Survey Data. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33, p. 16-33.

Plotnik, R. (2009). *Psikolojiye Giriş*, (Çev.Geniş T.), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Poythress, V. S. (1975). Problems For Limited Inerrancy, *Journal of the Evangelical Theological Society* 18/2, pp. 93-102.

R. W. Robins, at al. (2002). Global Self-esteem Across the Life Span, *Psychology and Aging*, 17, pp. 423–434.

Ramachandran, V. (1999). *Phantoms in the Brain: Probing the Mysteries of the Human Mind*, US: William Morrow Paperbacks.

Rees, D. G. (1967). Denominational Concepts of God, M.A. Thesis, University of Liverpool.

Reik, T. (1951). *Dogma and Compulsion*. New York: International Universites Press.

Richards, M. H., Gitelson, I. B., Peterson, A. C., and Hartig, A. L. (1991). Adolescent Personality in Girls and Boys: The Role of Mothers and Fathers. *Psychology of Women Quarterly*, 15, pp. 65-81.

Rigney, D., and Hoffman, T. J. (1993). Is American Catholicism anti-intellectual? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32, pp: 211-222.

Ritzer, G. (1992). *Contemporary Sociological Theory*, Newyork: McGraw-Hill Ryerson.

Rizzolatti, G.; Craighero, L. (2004). The Mirrorneuron System, *Annual Review of Neuroscience*, 27, pp. 169–192.

Roberts, K. (1990). *Religion in Sociological Perspective*, California.

Rochford, E. B. (1985). *Hare Krishna in America*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Rokeach M. (1968). *Beliefs, Attitudes and Values*. San Francisco: Jossey-Bass, Inc.

Rosenberg, M. (1962). The Dissonant Religious Context and Emotional Disturbance. *American Journal of Sociology*, 68, pp. 1-10.

Rosenzweig, S. (1945). The Picture-Association Method and Its Application in A Study of Reaction To Frustration, *Jurnal of Personality*, 14, Pp. 3-23.

Ross, E. (1908). *Social Psychology: An Outline and Source Book*, The Macmillan Company.

Ross, C. M. (2006). *A Qualitative Study Exploring Characteristics of Churces Committed to Intergenerational Ministry*, Saint Louis University, A Bell Howel Information Company, University Microfilms International, UMI no: 3237443, USA.

Ross, L. (1977). The Intuitive Psychologist and His Shortcoming: Distortions in the Attribition Process. L. Berkowitz (Der.), *Advances in experimental social psychology* (cilt 10, s. 174-221). New York: Academic Press.

Rowatt, W. C., Franklin, L., & Cotton, M. (2005). Patterns and Personality Correlates of Implicit and Explicit Attitudes Toward Christians and Muslims. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 44, 29-43.

Rowatt, W. C., & Schmitt, D. (2003). Associations Between Religious Orientation and Varieties of Sexual Experience. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42, pp. 455-465.

Rowatt, W. C., Cunningham, M. R., & Druen, P. B. (1998). Deception to Get a Date. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, pp. 1228-1242.

Rowatt, W. C., LaBouff, J. P., Johnson, M., Froese, P., & Tsang, J. (2009). Associations Among Religiousness, Social Attitudes, And Prejudice İn A National Sample of American Adults, *Psychology of Religion and Spirituality*, 1, 14-24.

Rycroft, C. (1989). *Psikanaliz Sözlüğü*, İstanbul: Ara Yayınları.

Saroglou, V. (Ed.). (2014). *Religion, Personality and Social Behavior*. New York, NY: Psychology Press.

Sayıl, I. (1977). Psikiyatride Kriz, Krize Müdahale Kavramı ve Bir Uygulama, *A.Ü. Tıp Fak. Mec*. s. 30, ss. 353-363.

Scheerer, M. (1954). *Cognitive Theory*, G. Lindzey (Ed.), Handbook of Scoial Psychology, v. 1. Cambridge: Addison-Wesley.

Scherer, K. R. and Oshinsky, J. S. (1977). Cue Utilization in Emotion Attribution From Auditory Stimuli, *Motivation and Emotion*, 1, pp. 331-346.

Schnapper, D. (2005). *Öteki ile İlişki*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Schwartz, B. (1993). Why Altruism is Impossible and Ubiquitous", *Social Service Review*, 67, pp. 314–343.

Sears, D. O; Taylor, S. E ve Peplau, L. A. (2010). *Sosyal Psikoloji*, Ankara: İmge Kitabevi.

Sedikides, C., Gaertner, L., and O'Mara, E. M. (2011). Individual Self, Relational Self, Collective Self: Hierarchical Ordering of The Tripartite Self, *Psychological Studies*, 56, pp. 98-107.

Selçuk, M. (1990). *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Ankara: T.D.V. Yay.

Sezen, A. (2002). Dinin Önyargılar Üzerindeki Çift Yönlü Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Shaji AV, Kulkarni SK (1998). Central Nervous System Depressant Activities of Melatonin in Rats And Mice. Ind. *Journal of Exp.Biol*. 36, pp. 257-263.

Shafranske, E. (1996). The Psychology of Religion: An Overview. In (Ed.), Religion and the Clinical Practice of Psychology. Washington, D.C.*: American Psychological Association*, v.1, Pp. 43-70.

Shaw, B. W. (1970). Religion and Conceptual Models of Behaviour*, British Journal of Social and Clinical Pscyhology*, 9, pp. 320-327.

Sherkat, D. E. (1998). Counterculture Or Continuity? Examining Competing Influences On Baby Boomers' *Religious Orientations and Participation. Social Forces*, 76, pp. 1087–1115.

Sherkat, D. E. (2011). Religion and Higher Education: The Good, the Bad, and the Ugly, *Social Science Research*, 92, pp. 1134-1150.

Sherkat, D. E. ve Güngör, Ö. (2013). Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri, (Çev:Güngör Ö.) *Electronic Turkish Studies*, 8, pp. 279-297.

Simmel, G. (1895). The Problem of Sociology, *Annuals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol: 6,

Simpson, M. E. and Conklin. G. (1989). Socioeconomic Development, Suicide and Religion: A Test of Durkheim's Theory of Religion and Suicide, *Social Forces*, 67, pp. 945-964.

Sinir Sistemi ve Yapısı, http://www.biyodoc.com/Sinir-sistemi-sinir-hucrelerinin-yapisi-ve-noron-cesitleri.html, Erişim Tarihi: 17.11.2014.

Slater, E. (1947). Neurosis and Religious Affiliation, *Journal of Mental Science*, 93, pp: 392-398.

Slater, E. and Ruth, M. (1969). *Clinical Psychiatry*, 3rd Ed, London: Bailliere.

Smith, R. O. (1974). Factor Affecting the Religion of College Student Ann Arbor, Michigan: Lane Hall.

Spiro, M. E. And D'andrade, R. G. (1958). A Cross-Cultural Study of Some Supernatural Beliefs, *American Anthropologist*, 60, pp: 456-466.

Spilka, B., Ladd, K. L., McIntosh, D. N., Milmoe, S., & Bickel, C. O. (1996). The Content of Religious Experiences: The Role of Expectancy And Desirability. *International Journal for the Psychology of Religion*, 6 (2), pp. 95-106.

Spilka, B., Shaver, P., and Kirkpatrick, L. A. (1985). A General Attribution Theory For the Psychology of Religion, *Journa for the Scientific Study of Religion*, 24, pp. 1-20.

Spilka, B., Shaver, P., Kirlpatrick, L. A. (2001), Din Psikolojisi Açısından Genel Bir Atıf Teorisi, (Çev. A. Kuşat), *E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, pp. 1-20.

Spilka, B., Stout, L., Minton, B., Sizemore, D. (1977). Death and Personal Faith: A Pscyhometric Investigation. *Journal For The Scientific Study of Religion* 11, 16, pp.169-178.

Spilka, Bernard, Ladd, Kevin L. (2013*). The Psychology of Prayer: A scientific approach*. The Guilford Press.

Spinks, S. G. (1963). Psikoloji ve Din, London: Ethuen & Co Ltd, Çev: Koç, B ve Özcan, C. (2008). *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, ss. 307–318.

Stack, S. (1991). The Effect of Religiosity on Suicide in Sweden: A Time Series Analysis, Journal for The Scientific Study of Religion, 30, pp: 462-468.

Stack, S. (2006). Dindarlık, Depresyon ve İntihar, (Çev. Küçükcan T.*), Akademik Araştırmalar Dergisi*, s. 7, c. 8, ss. 75-84.

Stainton, Rogers, W. (2003). *Social Psychology: Experimental and Critical Approaches*, Berkshire: Open University Press.

Starbuck, D. E. (1908). *The Psychology of Religion*, NewYork: Walter Scott Pub.

Stark, R. (1968). Age and Faith: A Changing Outlook or an Old Process, *Sociological Analysis*, 29, pp. 1-10.

Stark, R. (1984). Religion and Conformity: Reaffirming a Sociology of Religion Sociological Analysis, 45, pp. 273-282.

Stark, R. and Bainbridge, W. S. (1985). The Future of Religion: Secularization, Revival, and Cult Formation, Berkeley: University of California Press.

Stark, R. and Roger F. (2000). *Acts of Faith: Explaining The Human Side of Religion*. Berkeley, Ca: University of California Press.

Swanson, G. E. (1971). Life With God: Some Variation Of Religious Experience İn Modern City., *Journal For Scientific Study of Religion*, 20, pp. 38-51.

Şahin, A. (2007). Din Psikolojisi'nde Bilişsel Yaklaşım: Mcintosh'un Bilişsel Bir Şema Olarak Din Teorisi Örneği, *İlahiyat Dergisi*, s: 23, ss. 35-49.

Şeker, M. ve F. Şimşek (2011). Ötekilik bağlamında 'Muhteşem Yüzyıl' dizisinin farklı ideolojideki gazetelerin köşe yazılarına yansımaları. - *Türkiyat Dergisi*, 483-501.

Şenol, D. (1994). *Sembolik Etkileşim*, Ankara: Belvak Yayınları.

Şenol, D. ve Yıldız, S. (2013). *Kadına Yönelik Şiddet Algısı Kadın ve Erkek Bakış Açılarıyla*, Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları.

Şentürk, H. (1994). Kişilik ve Din, *Diyanet İlmî Dergi*, C.30, S.3, ss. 74-75.

Şentürk, H. (2005). *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, Isparta: Tuğra Ofset.

Şentürk, H. (2011). *Yahya Kemal ve Din: Psikososyal Bir Yaklaşım*, Isparta: Hondu Yay.

Tarhan, N. (2005). *İnanç Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Taylor. N. M. (2001). Utilizing Religious Schemas to Cope with Mental Illness, *Journal of Religion & Health*, 40:3, pp. 383-388.

Tecim, E. (2009). Cezaevlerinde Dini Yaşantı ve Din Algısı, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 22, ss. 61–86.

The Official Catholic Directory. (2009). http://www.officialcatholicdirectory.com, Tarih: 02. 11. 2014.

Tradis, H. C. (1995). *Individualism and Collectivism*, Boulder Colorado: Westview.

Truett, K. R, Eaves, L. J, Meyer J. M, Heath, A. C, Martin, N. G .(1992). Religion and Education as Mediators of Attitudes: A Multivariate Analysis, *Behav Genet*, 22, pp: 43–62.

Turner, B. S. (1991). *Max Weber ve İslam, Eleştirel Bir Yaklaşı*m, (Çev. Aktay Y.), Ankara: Vadi Yay.

Ünlü, S. (2001). *Psikoloji*, Eskişehir: Anadolu Ünv. Yayınları, Yayın No. 1288.

Üresinler, R. (2005). Sosyo-kültürel Yapı ve Suç: Kırıkkale Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Kırıkkale.

Vergin, N. (1985). Toplumsal Degişme ve Dinsellikte Artiş, *Toplum ve Bilim*, 29/39, ss. 9-28.

Wach, J. (1987). *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. İnandı B.), Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.

Wach, J. (1987). *Din Sosyolojisine Giriş*. (Çev. İnandı B.), Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları.

Waller, N. G., Kojetin, B. A., Bouchard, T. J., Jr., Lykken, D. T, & Tellegen, A. (1990). Genetic And Environmental Influences on Religious Interests, Attitudes, and Values: A Study of Twins Reared Apart and Togetheri, *Psychological Science*, 1, pp. 138-142.

Warner, .W. (1961). *The Family of God*, New Haven.

Weaver, G. R., & Agle, B. R. (2002). Religiosity and Ethical Behavior in Organizations: A Symbolic Interactionist Perspective. *Academy of Management Review*, 27(1), pp. 77-97.

Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Yarın Yayıncılık.

Weiner, B. (1984). Principles For A Theory of Student Motivation and Their Application Within An Attributional Framework in R.Ames and C. Ames (Eds) Research On Motivation in Education (Vol. 1) Orlando, Fl: Academic Press.

Weinreich, P. (2005). Identity Exploration: Theory into Practice. Analysing Identity: Cross-Cultural, Societal and Clinical Contexts. (Ed. P. Weinreich-W. Saunderson). London: Routledge.

Weis J, Faller H. (2012). *Psychosoziale Folgen bei langzeitüberlebenden einer Krebserkrankun*g. Bundesgesundheitsbl, 55, pp. 501-508.

Welford, A. T. (1973). Is Religious Behaviour Dependent upon Affect or Frustration, Psychology and Religion, ed. L. B. Brown, Penguin Education, Middlesex

Wenger, J. L. (2004). The Automatic Activation of Religious Concepts: Implications for Religious Orientations*, International Journal for the Psychology of Religion*, 14, pp. 109-123.

William, J. (2009). *The Varieties of Religious Experience*. USA: The Library of America

William, R. L. and Cole, S. (1968). Religiosity, Generalized Anxiety And Apprehension Concerning Death. *Journal of Social Psychology*, 75, pp: 111-117.

Willits, F. K. and Bealer, R.C. (1967). An Evaluation of a Composite Definition of "Rurality", *Rural Sociology*. Vol 32 (2), pp: 165-177.

Wilson, B. R. (1970). *Religious Sect*, London: Wiedenfelt and Nicolson.

Wink, P, and Dillon, M. (2001). Religious Involvement and Health Outcomes In Late Adulthood: Findings *From A Longitudinal Studdy of Women and Men*, pp. 75–106, Faith and Health Psychologial Perspectives, ed Thomas G. Plante– Allen C. Sherman, New York: The Guilford Press.

Wright, D. (1971). *The Psychology of Moral Behaviour*, Harmonsworth.

Wright, D. and Cox, E. (1967). A Study of the Relationship Between Moral Judgment and Religious Belief in a Sample of English Adolescents, *The Journal of Social Psychology*, Volume 72, Issue 1, pp: 135-144.

Wulff, D. (1997). *Psychology of Religion: Classic and Contemporary* (2nd ed.). New York: John Wiley & Sons.

Wulff, D. (2006). How Attached Should We Be to Attachment Theory? *International Journal for the Psychology of Religion*, 16(1), pp. 29-36.

Wulff, D. (2007). Empirical Research on Religion: Perspectives from the Psychology of Religion. In H.-G. Heimbrock and C. Scholtz (Eds.): Religion: Immediate Experience and the Mediacy of Research; Interdisciplinary studies in Objectives, Concepts and Methodology of Empirical Research in Religion, *Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht*, n. 1, pp. 259-273.

Yağcı, H. Y. (2006). Saplantılı Dini Davranışlar, Uludağ Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Yalçın, C. (2012). Bilim Ne Kadar Dindar Olduğunuzu Ölçüyor, Erişim Adresi: http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/19840792.asp,ErişimTarihi: 10.12.2014.

Yanbastı, G. (1996). *Kişilik Teorileri*, Ders Kitabı, 2. Baskı, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Yapıcı, A. (2003). Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, s. 1, ss. 127-166.

Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Adana: Karahan Kitabevi.

Yapıcı, A. ve Kayıklık, H. (2005). Dinsel Eğilimle Ön Yargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c: 14, s. 1, ss: 413-426.

Yaran, C. S. (1997). *Kötülük ve Teodise*, Ankara: Vadi Yayınları.

Yavuz, K. (1982). Din Psikolojisi'nin Araştırma Alanları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, ss. 87-108.

Yavuz, K. (1987). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yavuzer, H. (1981), *Psiko-sosyal Açıdan Çocuk Suçluluğu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Yavuzer, H. (2010). *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldırım, İ. (1997). Sigara, Alkol ve Uyuşturucu Kullanan Üniversite Öğrencilerinin Bazı Değişkeler Açısından İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 13, ss. 147-155.

Yıldız, A. (2006). Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Hemşire Ebe ve Sağlık Memurlarının Benlik Saygısı ve Atılganlık Düzeylerinin Karşılaştırması, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yıldız, M. (1999). Savaş Tecrübesi Yaşayan Boşnaklar Arasında Ölüm Kaygısı: Türk Örneklemle Karşılaştırılması Bir Çalışma, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, ss. 147-162.

Yıldız, M. (2006). Benlik Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* s, 23, ss. 87-127

Yıldız, M. (2006). Ölüm Kaygısı ve Dindarlık, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Zajonc, R. B. (1980). *Cognition and Social Cognition: A Historical Perspective In L. Festinger (Ed.), Four Decades of Social Psychology*, New York: Oxford University Press.

EKLER

Ek-1. Mülakat Formu

Değerli Bilim İnsanı

Bu mülakat soruları Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri ABD yapılmakta olan bir doktora çalışması için kullanılacaktır. Temel amacı yurtdışında tartışılmakta olan ve ülkemize bu tartışmaları getirmek isteğimiz yeni bir bilimsel alanın değerlendirmesini yapmaktır. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi Başlığında hazırlanan tezimizde bu durumu değerlendirmek istiyoruz. Vereceğiniz cevaplara şimdiden minnet ile teşekkür ederiz.

Ahmet Özalp

Ankara Üniversitesi- Felsefe ve Din Bilimleri ABD

Soru-1. Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi olarak isimlendirilen bir alandan haberdar mısınız?

Soru-2. Sosyal Psikoloji'nin yöntembilimleri ile din alanının incelenmesi durumunu yenilikçi buluyor musunuz? Kısaca cevabınızı açar mısınız?

Soru-3. Bu branşın konularının Din Psikolojisi içinde çalışılmış olması sizce Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi bakışının ortaya çıkmasını engeller mi?

Soru-4. Din Psikolojisi dışında böyle bir alanın gerekli olduğunu düşünüyor musunuz?

Soru-5. Sosyal Psikoloji'nin yöntembilimi ile herhangi bir çalışmanız bulunuyor mu? Bir çalışma yapmayı düşünüyorsanız, ne ile ilgili olmasını isterdiniz?

Soru-6. Size göre bireyler neden dini yaşama anlam yüklemeye çalışırlar? Dini bir anlam arayışı olarak düşünüyor musunuz?

Soru-7. Sizce Sosyal Psikoloji ve din ile ilişkili çalışmalarda grupsal yapıların incelenmesi çalışmalara ne gibi katkılar sağlayabilir ?

Soru-8. Dinin kişilik ile olan ilişkisini değerlendirirseniz, bize neler söylerdiniz?

Teşekkür ederim.

ÖZET

SOSYAL PSİKOLOJİ TEORİLERİ BAĞLAMINDA İNANCIN BİREYLER VE GRUPLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ

Tarihsel dönemlerin başlangıcından itibaren din olgusu tarafından etkilenmemiş toplumsal bir yapı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, birey doğumuyla bir grubun içerisinde var olur. Grup, bireyi sosyalleşme süreci ve kültürlenme vasıtası ile şekillendirir. Ancak; birey, grup içinde bu sosyalleşme ve biçimlendirme sürecinde pasif bir nokta da değildir. Onun bakış açısının hem grubu etkilediği gibi hem de grubun inanç, düşünce ve davranışları bireyin hal ve hareketleri üzerinde etkili olur. Din ve inanç bu sosyal psikolojik ortam da grubun tüm yapısı üzerinde dolaylı ya da doğrudan işlevlere sahiptir. Bireyin gruba ait olma ve kendi yaşamını anlamlandırma ihtiyacı, her yönünü kuşattığı için, birey dini inançlara yönelir ve kendi benlik yapısını da grubun dini inançlarına ve tutumlarına göre şekillendirir. Sosyal ortamda yaşamak zorunda olan insanlar; inanışları, yaşayışları nedeniyle bir dine inanmamaları veya dinden etkilenmemeleri oldukça zordur. Özellikle, bireyin grupla olan ilişkileri düşünüldüğünde, onun herhangi bir dine inanmasa dahi grup ile olan bağından dolayı, grupta kendini dini sosyal bir benlik geliştirmeye zorlar. Sosyal benliği, din ile olumlu ilişkiler geliştirirken, içsel benliği ise onun dine bakış açısında sahne arkası tutumlarını yansıtır. Tezimizde de temel amaç, bireyin ve grubun karşılıklı iletişimsel ve etkileşimsel yönü ve bunların din olgusu ile karşılaştırılması üzerine eğilmektirdir. Ülkemiz literatüründe ayrı bir disiplin olarak çalışılmamış ve Din Psikolojisi ya da Din Sosyolojisi arasında

varlığını sürdüren Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin bu konu ile olan ilişkisi tezin temel inceleme noktası olacaktır. Bütün bunlar yapılırken, yurt içi ve yurt dışından Sosyal Psikoloji ve Din ilişkisini incelemiş ya da temel çalışma konularında sosyal psikolojik yöntemi kullanmış olan 15 bilim insanı ile yarı yapılandırılmış mülakat formu ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, tezimizi bilimsel açıdan güçlendirmiş olup tezimizin güvenirliğini ve geçerliliğini artırmıştır. Bilim insanlarının; Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi alanındaki farkındalık düzeyleri, alanın bağımsız bir disiplin olması hakkındaki düşünceleri, Din Psikolojisi ile Sosyal Psikoloji araştırmalarının çatışma durumları, Sosyal Psikoloji'nin yöntembilimleri ile din alanının çalışılması, dini grubun bireye üzerindeki etkileri, dini bilişsel teorilerden olan anlam arayışının dine inanma üzerinde etki düzeyi ve dinin doğrudan bir kişilik tipi oluşturup oluşturmadığı konusu üzerinde görüşleri alınmıştır. Tezimiz, hem teorik açıdan dinin, grubun ve bireyin karşılıklı ilişkilerinde; tutum, inanç ve davranışların dini inanç üzerindeki etkileri incelenmiş hem de bilim insanlarının bu konular üzerindeki düşünceleri ile nitel bir çalışma oluşturulmaya çalışılmıştır. Tezimizin temel konusu, ülkemizde Din Psikolojisi'nden henüz bağımsızlığını almamış olarak bulunan Sosyal Psikolojik Din Psikolojisi'nin varlığı, yöntemleri, çalışma konuları ve bu disiplinin yöntemini kullanarak sembolik bakış açısı ile dinin, birey ve grup ilişkileri üzerindeki etkisi üzerinedir. Bu çalışmada ayrıca, Türk Psikoloji ve İlahiyat literatürüne katkı sağlamak ve bu sayede bilinmeyene bir ışık tutmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Psikoloji, Dini İnanç, Tutum, Grup, Etkileşim

ABSTRACT

AN INVESTIGATION ON FAITH IN TERMS OF INDIVIDUALS AND GROUPS IN THE CONTEXT OF SOCIAL PSYCHOLOGY THEORIES

Since the very beginning of the time, there has not been a single social institution that is not affected by the religion. Likewise, upon the birth a person joins a group. Group shapes the individual by socailizing process and enculturation. Still, individual is not a passvive point within the group. Individual's point of view affects the group and groups ideas, likewise, beliefs and behaviours affects individuals behaviours. Religion and faith have direct or indirect effetcs on this social-psychological setting over the whole dynamics of the group. Since the individual is covered by explanation of life and desire to be in a group, individual is affected by the phenomenon of the religion, thus shapes the sense of self according to groups religious beliefs and attitudes. Its very hard for people living in a socail group to not to believe in a religion or not to be affected by it. When the dynamics between the individual and the group is considered, even though he/she doesn't believe in a religion, the bond between the group and individual pushes he/she to create a religious social identity-ego. While the social self creates a better bond with the religion, inner self displays what is in deep down. Our thesis' objective is hightlighting this problem exactly: transactional and communicational ways between the group and individual and comparing them with the concept of religion. The Social Psychology of Religion, which is not studied as a different area and living

between the Psychology of Religion and Sociology of Religion, will be the main research point of the thesis. While doing all these studies, 15 academic person has been included to semi-structured interviews, who contributed to this area or used social psychologial way in their main study areas. These interviews impower our thesis and increase the creditableness and currentness. These points are studied with those academic persons: their level of awareness of The Social Psychology of Religion; thoughts abouts field as an independent discipline; conflict between the researches of religion psychology and socail psychology; methodology of social psychology on field of religion; effects of the religious group on the individual; effect level of meaning seeking on believing the religion, if religion creates a personality types. With our thesis both the affects of the religion upon the mutual behaviours of group and the individuals on the theoratical levels and its been tried to create a qualitative work about the thoughts of the academic people on the subject. Our thesis is on the existance, methods, study subjects and importance on the research the behaviours of groups and individuals of The Social Psychology of Religion, which is still seen under The Psychology of Religion. This study aims to contribute to the literature of Turkish Psychology and Teology and enlighthen the unknown.

Keywords: social pyschology, religious faith, attitude, group, interaction